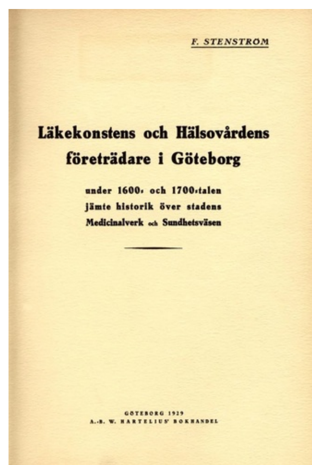

Läkekonstens och Hälsovårdens företrädare i Göteborg

under 1600- och 1700-talen jämte historik över stadens Medicinalverk och Sundhetsväsen av **F. STENSTRÖM**

GÖTEBORG 1929 ELANDERS BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

Förord till den elektroniska utgåvan

Verket tillhör **Göteborgs universitetsbibliotek** och har scannats där. Det anpassades och OCR-tolkades för Projekt Runeberg i januari 2017 av Bert H.

De viktigaste källskrifterna hava varit:

Göteborgs stads räkenskapsböcker,

Handlingar angående Göteborgs hospital,

Göteborgs magistrats diarier och registratur,

» » akter och suppliker,

Göteborgs länsarkivs registratur.

Coll. medici akter och protokoller. DET heter med ett visst berättigande, att »det talade förgår, men det skrivna består». Den som vill göra sig en något så när pålitlig bild av förgången tid, har därför ingen annan och bättre metod att välja än forska i de dokument, som ifrågavarande tids människor själva nedskrivit om sig, ty i dessa skrifter återspegla sig ännu alltjämt, låt vara i svaga reflexer, människorna och händelserna.

De gamle talte ofta om speculum vitae eller livsspegeln. Ordet var av dem mycket omtyckt som boktitel. Både filosofer, teologer och läkare skrevo sina litterära specula, medelst vilka de från olika synpunkter belyste den mänskliga tillvaron och dess problem. Det bör även ligga nära tillhands att tänka på livsspegeln, när man ur arkivens gömmor plockat fram värdefulla gamla handskrifter samt studerat och granskat deras innehåll. De återspegla nämligen kanske ännu bättre än aldrig så lärda verk sin tid och dess människor. Ej minst gäller detta om det slags skriftliga urkunder, som ha samband med sundheten och hälsan samt dess bevarande. De kännetecknas ej sällan dessutom av en personlig anstrykning och omedelbarhet, som än mer öka deras värde. I dem finner man ock tillförlitliga mått på den grad av hyfsning och levnadskultur, till vilka beträffande människor

nått.

Föreliggande arbete är resultatet av forskning och studier inom nämnda slags gebiet av gamla skrivelser.

Själva grundstommen till detsamma har författaren ej utan möda och besvär hämtat tillhopa ur Göteborgs magistrats arkivaliesamling. Till magistratens mångahanda åligganden hörde nämligen ock att vårda sig om sundhetsväsendet. Under en följd av år i mitten på 1700-talet ägde magistraten till och med skyldighet att årligen till Kungliga Sundhetskollegium inge en relation över medicinalverkets ställning i staden. I trogen överensstämmelse med ordalydelsen i Kunglig Majestäts föreskrift fattade magistraten begreppet medicinalverket rent bokstavsmässigt och lät det endast omfatta läkarstaten ochsjukhusen. I föreliggande framställning har därutöver medtagits, vad som enligt nutida åsikter bör räknas till medicinalväsendet, såsom allmänna hälsovården, apoteksväsendet m. m. Därigenom har en någorlunda samlad framställning kunnat lämnas över utvecklingsgången av stadens hälsovårdsväsen i äldre tider. Den lucka, som därvid förelegat, har författaren efter bästa förmåga sökt att fylla. Hur det lyckats, blir en senare fråga.

Den sista avdelningen i boken utgör ett sammandrag av Doktor Gerhard Stallhoffs anteckningar om sina resor i Sverige, Itinerarium Sueticum. Stallhoff var dansk, men k»m av någon anledning till Sverige, där han trivdes så väl, att han stannade kvar för alltid.

Under åren 1669—1676 (?) var han stadsfysikus i Göteborg. Detta har varit det avgörande skälet till, att hans »svenska resa» här medtagits. Den innehåller dock alls inga uppgifter om Göteborg. Reseskildringar från 1600-talets Sverige äro mycket sällsynta. Detta bör vara ett ytterligare skäl till att också Doktor Stallhoffs reseanteckningar publiceras, helst många av hans iakttagelser vittna om hans skarpa blick för realiteter. Det svenska landskapet offrade han ej en tanke åt, men så mycket mer intresserade han sig för byggnadsväsende, handel och näringar, särskilt bergshanteringen. Själv hade han nog också tänkt och menat, att hans anteckningar skulle överlämnas till offentligheten. Det är således en skyldig gärd åt hans intresse för Sverige och dess folk, att hans »Itinerarium Sueticum» äntligen efter snart 300 år publiceras. Den del av densamma, som handlar om Stockholm, lär dock redan vara befordrad till trycket i S:t Eriks årsbok för 1910.

Ifrågavarande sammandrag är försvenskat. Stallhoff nedskrev nämligen sina anteckningar delvis på latin och delvis på danska, den senare bemängd med rådbråkad svenska. Hans Itinerarium Sueticum förvaras i Upsala Bibliotek under S. 28.

Till sist ber jag få uttala mitt tack till alla dem, som på ett eller annat sätt bistått mig och hjälpt mig med föreliggande arbete.

Göteborg i Juli 1929.

F. Stenström.

STADSLÄKARNE.

VID tiden för Göteborgs tillkomst funnos i hela vårt land knappast några studerade läkare, Stockholm dock undantaget, där det vid det kungliga hovet fanns ett eller annat rart exemplar av detta species, som likt andra sällsyntheter införskrivits till ultima Thule från sydligare och mera fruktbara luftstreck. Avsaknaden efter läkare tycks dock ej ha känts alltför stor bland befolkningen att döma av vad t. ex. innehavaren av den Skytteanska lärostolen i Upsala, sedermera rikshistoriografen Johan Loccenius, skrev i en inledningsdikt till sina »Antiquitates Sveogothicorum». I denna dikt, betitlad »Suediæ bona» eller Sveriges förmåner, fällde han de orden, att i landet funnos blott få advokater och läkare samt tillade som en självklar sak: »Detta måste man förvisso anse som en rikets förmån». Med andra ord, Loccenius hade funnit den svenska befolkningen så ofördärvad till handel och vandel, själ och kropp, att både advokater och läkare därstädes skulle haft föga att beställa.

Ungefär samma välvilliga uppfattning om det goda hälsotillståndet i Sverige hade en annan litterär främling, italienaren Martin Nigrinus France, som något tidigare uppehållit sig i landet. Han skrev nämligen 1596 ett äreminne över den ädla fru Anna Sture samt nämde därvid i förbigående, »att här i Sverige finnas nu för tiden knappt två läkare, som mot ersättning kunna konsulteras i varjehanda påkommande sjukdomsfall. Enligt min mening är orsaken därtill den, att befolkningen på grund av sin starka och härdade kroppsbyggnad och enkla föda är föga mottaglig för sjukdomar. Kommer så därtill de långa avstånden mellan byarne och städerna och den fåtaliga befolkningen i dessa. Innan således en tillkallad läkare skulle kunna hinna fram från en stad till en annan eller långt ut på landsbygden, så skulle den sjuke under väntetiden antingenredan hunnit duka under för sjukdomen eller återvunnit hälsan.» Efter denna förklaring av läkarbristen i landet övergår France att uppfylla sin avsikt att strö några minnets och erkänslans blommor över en ädel svensk samaritergärning, nämligen Anna Stures arbete för och bland de sjuka. Ehuru detta äreminne strängt taget ej hör till ämnet, ger det dock en så vacker och tilltalande bild från ett svenskt herregods under slutet på 1500-talet, där sjukvården liksom på sina ställen i det gamla Grekland fått en verklig helgedom, tack vare ställets uppoffrande husfru, som under den totala avsaknaden av läkare själv gjorde, vad hon förmådde till de sjukas bästa. Frances skildring är ett stycke svensk sjukvårdshistoria från den tid, då ingen läkare fanns att tillgå i landet. Han skriver följande: »De högadliga kvinnorna i landet mena sig ha anspråk på utövandet av den gudomliga och konungsliga läkekonsten, varför de ock ädelmodigt hänge sig åt detta värv. Särskilt var Anna Sture därvid av ingen överträffad. Ända från sin barndoms dagar hade hon under moderns ledning med flit och hängivenhet genom övning förvärvat en sådan skicklighet i konsten, att det i Sveriges land knappast fanns en sjukdom, vars orsaker och botemedel hon ej kände. Hos den svenska befolkningen finnas så mycket färre sjukdomar än hos den italienska och tyska, som den förras kroppskonstitution är kraftigare, folkets föda enklare och omåttlighet mindre vanlig. Under loppet av sommaren insamlade hon läkedomsörter, som i Sverige förekomma rikligare än annorstädes, för att sedan efter konstens regler av dem bereda olika slags läkemedel, som hon i klokt förutseende ställde i förvar för kommande behov för att sedan använda dem till de sjuka, som hon därmed återgav hälsan. Så länge de voro sjuka, sörjde hon därjämte för deras uppehälle. Då jag för första gången avlade ett besök hos henne, trodde jag mig snarare ha kommit till ett sjukhus än till ett slott. Så stort var nämligen tilloppet av hjälpsökande. Ve dem, som låta sin nästa förgås av hunger, elände och köld; men Anna Stures minne leve, ty hon gjorde själv vad göras kunde för att andra måtte få leva. Hon tvådde och strök salva på deras sår och förband dem samt besökte sjuklingarne på deras sjukläger, betjänade dem, gav dem föda och läkedom.Till bondhustrurna gick hon ofta långa vägar i deras barnsnöd, sökte lindra deras lidande och bistå dem, att ej de måtte låta sitt späda barn omkomma.

Ett sådant kall bland sina medmänniskor av detta släkte håller jag för att vara av gudomlig innebörd, ej mänsklig. Och det är förvisso gudomligt.»

Vem var denna fru Anna Sture, vars nu förbleknade minne en gång så vackert hyllades? Så vitt jag kunnat finna, var det riksrådet Hogenskild Bjelkes ädla maka, dotter till Svante Sture och död vid 50 års ålder den 6 mars 1595. Det slott, som France sade sig ha besökt, torde med tämligen stor visshet varit Hörningsholm, som ägdes och beboddes av nämnda herrskap.

Loccenius' och France's enahanda meningar om den svenska folkhälsan voro väl endast att uppfatta som litterära artigheter, dikterade av dessa tvenne utländske mäns något överdrivet fördelaktiga omdöme om och välvilliga syn på det land och folk, som de gästat. För den förre, som grundligt levde sig in i de svenska förhållandena, blev Sverige slutligen hans egentliga fädernesland.

Deras skönmålning motsvarade dock ingalunda verkligheten, ty efter vad man försport av andra samtida skribenter, låg landet öppet och värnlöst för horder av utländska charlataner och inhemska kvacksalvare, utövande både den vita och svarta magien, dragande omkring från den ena staden och marknadsplatsen till den andra, »stjälande liv, hälsa, gods och penningar från många människor» som Henrik Schmidt i sin Örtebok kortfattat och fyndigt beskriver detta följe. Under sådana förhållanden skulle man i motsats till Loccenius hellre velat säga, att en av rikets största olägenheter var bristen på kunniga läkare. Sextonhundratalet blev dock därutinnan en vändpunkt.

Det länder staden Göteborg till icke ringa heder, att den var den första av alla städer i riket näst huvudstaden, som fick egen stadsfysikus eller stadsläkare. Detta måste dock räknas de invandrade holländarne och ej svenskarne till förtjänst. Hade Göteborgs befolkning varit utan detta främmande inslag, så hade den nog som i andra städer tagit sig ytterligare en hundraårig funderare och betänketid på saken. Nu gickbeslutet liksom av sig själv i verkställighet, samtidigt med att stadens grundvalar lades. Ty när holländarne på kunglig majestäts invitation sökte sig hit, medtogo de ock sin medicus. Holland var vid denna tid ett glansfullt centrum för de medicinska vetenskaperna. Både Utrecht och Leyden hade berömda och ryktbara medicinska läroanstalter, likaså de små städerna Franeker och Hardervijk. Man har stark anledning förmoda, att den holländske läkare, som gjorde sina landsmän sällskap till Göteborg, förvärvat sin lärdomsgrad vid Leydens universitet. Det var den mest lysande merit en läkare vid denna tidpunkt kunde prestera. Denne förste läkare i Göteborg hette Pieter a Naaldewyk.

Stadsfysikussysslan upptogs redan tidigt (1635) i stadens avlöningsstat. Kunglig Majestät anbefallde nämligen nådigst magistraten att antaga och avlöna stadens fysicus eller läkare. I en skrivelse till kommerskollegium 1691 gavs en sammanfattning av inkomst- och utgiftsstaten för Göteborg under dess då tilländalupna sju decennier; i denna omnämndes ock stadsfysikatet. Man kan mellan raderna läsa, att stadsfysici årslön eller salarium haft en i vederbörandes ögon obehaglig benägenhet att stiga i höjden. Det heter: »och haver han i förstone njutit 400 daler s:mt, sedan 500 daler till lön och hushyra; änteligen som ingen ficks, som därför ville tjäna utom en, som av magistraten ifrån Aachen hit vocerad var; då han till orten kom och hade intagit beskaffenheten (av den samma), ville han med de 500 daler intet åtnöjas utan, ehuru väl honom bjöds 600 daler s:mt, qvitterade han både vocation och function och reste åt Aachen tillbaka, så att man nödgades förse sig med en annan och 600 dalers stat för honom bevilja, emedan embetet var i staden och för landet häromkring alldeles omistligt.» Alltså dock ett slags officiellt erkännande av stadsläkarens arbete. Man hade kommit underfund med att det var omistligt, och det var redan vackert så. Förvisso var befattningen ej heller något latmansgöra. I stället kunde flertalet av fysikatets innehavare förtäljt om hårda år av möda och bekymmer och ringa frukt av arbetet.

De första i raden av Göteborgs stads läkare äro icke mycket kända. De äro närmast som dimfigurer och skepnader,vilkas öden ock livsverk förblivit höljda i dunkel. Om några av dem kan med fog sägas ungefär som om vädret: man vet icke vadan de kommit och vart de farit. Om de flesta övriga här upptagna gäller, att underrättelserna om dem äro sparsamma och obetydliga. Ej många uppgifter utöver vad Sacklén lämnat i sin beundransvärt fullständiga läkarhistoria ha stått att om dem uppbringa. Det bidrag, som därför här lämnas till Göteborgs läkarhistoria, utgör huvudsakligen fyllnadsstoff av lokalhistorisk beskaffenhet. Det torde kunna främja och befordra den saken, att de äldsta göteborgsläkarnes levnadsomständigheter därigenom framträda något tydligare ur sitt dunkel och att deras förbleknade minne och namn röna den tillbörliga hedern att väckas till hågkomst och erinran i deras gamla stad, enkannerligen hos denna stadens läkare. Det är säkerligen ej utan sin nytta att en kårs historia och traditioner upplivas och bevaras. Det stärker sambandet mellan generationerna. De svenska regementenas personhistoriska skildringar, ävensom stiftens herdaminnen äro efterföljansvärda föredömen därvidlag. Läkargeneration efter läkargeneration från de tidigaste till de senaste ha dock varit arvtagare till kallets både svårigheter och heder. Det är tillbörligt, att man lär känna de föregångare, som efter varandra banat väg för sina efterföljare, helst de burit ansvar av samma slag och haft likartade erfarenheter av motgångar och framgångar i kallet, vad som förr benämndes crux et honora medicorum, läkarkallets kors och heder. Crux medicorum är ett gammalt uttryck, som inbegrep alla kallets svårigheter, till vilka ock räknades besvärliga patienter. På det senare slaget av läkarnes »crux» gavs ett mycket tidigt exempel även i Göteborgs historia.

Superintendenten i Göteborg, Sylvester Phrygius, fällde nämligen i ett brev till Gustav II Adolf, daterat fastlagssöndag 1627, ett rätt ampert, men förmodligen fullkomligt sant omdöme om »medici här i landet». Han beklagade sig nämligen över den svåra sjukdom, han ådragit sig i händer och fötter, men som dessa medici inte hade någon kunskap om och därför ännu mindre kunde med tjänliga medel fördriva. Den kritiska utlåtelsen träffade nog närmast den holländskefysikus, som bosatt sig i Göteborg för att betjäna borgarne därstädes. Superintendenten Sylvester Phrygius sade sig därför vara starkt betänkt på att följa sina vänners anmaning och

begiva sig till Holland för att där uppsöka och kanske rent av hämta hit någon väl förfaren fysikus, som kunde hjälpa honom i hans sjukdom. Han torde dock aldrig medhunnit att fullfölja sin avsikt. Döden var honom nämligen för snabb, och han avled i sin sjukdom redan följande år.

Man får hoppas, att superintendenten Phrygius hade långt större aktning både för läkarkallet och dess enstaka representanter här i landet, än han i sin citerade skrivelse lät påskina. Den, som är pinad av värk och krämpor, har lätt för att bli gnatig och orättvis, och läkaren, som stått maktlös, får därvid sitta emellan. Det går så lätt att säga, att läkaren ej förstått sjukdomen och ej förmått göra något att lindra densamma. Så skrev och tänkte Phrygius, och så tänker med honom nog mången än i dag. Trots läkarkonstens väldiga framsteg sedan Phrygii dagar och den gyllene ålder, den för närvarande lär befinna sig i, stå dock dess utövare allt fortfarande ofta tyvärr handfallna i månget kvistigt casus utan att förmå bringa den ivrigt åtrådda hjälpen. Ingen får kanske därför så ofta och bittert som läkaren känna sin konsts begränsning. Intet är att göra åt den saken; den står förmodligen aldrig i detta livet att ändra. Jämnmod och fördragsamhet hövas läkarkallets utövare. Det gamla begreppet »crux medicorum» är ett kårens särmärke, som ingen av dess medlemmar lär undgå. Detta crux bör så mycket villigare bäras och fördragas, som även en annan arvedel från gamla tider fallit kallet till del, nämligen »honora medicorum», aktning för läkarne. »Honora medicorum propter utilitatem» (aktning för läkarne på grund av deras duglighet) står omtalad redan i Bibeln.Syraks bok (apokryferna) kap. 38. I bästa fall väga crux och honora jämt upp varandra. Säkert är att de äldre läkare, vilkas öden i det efterföljande skola beröras, hade i långt övervägande grad känning av crux än av honora.

Härmed följer nu i kronologisk följd de läkare, som innehaft stadsfysikatet i Göteborg.**Pieter á Naaldevyk.**

Sommaren 1621 anlände själva huvudkontingenten av de till Göteborg invandrande holländarne. Med dem följde ock den holländske doktorn Naaldevyk. Utländingarne voro som bekant inviterade till staden av kunglig majestät samt trugades att taga för sig av håvorna, i detta fall tomter och förmåner. Infödingarne själva fingo komma i efterhand. Man kommer ovillkorligen att tänka på hur stick i stäv detta gick med vad gumman yttrade på kalaset: Tagen för er de våra, de främmande ta nog.

Doktor Naaldevyk synes ha anlänt till orten full av förväntningar och planer. Redan tidigt erhöll han konung Gustaf II Adolfs privilegium att anlägga ett tegelbruk. Sagesman är Cederbourg, som dock felaktigt kallade honom doktor Wijk. Naaldevyk upptog och satte tegelbruket i stånd. Det var samma tegelbruk, som sedan benämndes »stadsens tegelbruk» och låg vid Mölndalsån (å nuvarande Tegelängen). »Efter han intet kunde hålla det vid makt har högbemälte konung medelst sin givne resolution av den 23 april 1629 förundt staden detta Tegelbränneriet med de förmåner bemälte Wijk detsamma innehaft.» Detta är citerat efter samma källa.

Ovisst är om Naaldevyk under hela sin göteborgstid varit ensam läkare i staden. Möjligt är nämligen, att han åtminstone någon tid haft en kollega. Den 31 augusti ovannämnda år 1629 firades nämligen ett celebert bröllop i staden, då doktor Götzigerodius från Stockholm copulerades med jungfrun Anna Sophia Krüger i Göteborg. Spörjsmålet är nu, huruvida Götzigerodius vistats tidigare i Göteborg som läkare eller endast besökt staden i friareärende. Ifrågavarande doktor nådde snart nog höga areställen, han blev nämligen 1637 drottning Kristinas livmedikus samt adlades under namnet Rutenfelt.

Bland stadens rådsförvanter år 1623 uppräknades den ovannämnde doktor Naaldevyk. Av allt att döma var han en duktig och företagsam man med många järn i elden. Han idkade även hippologiskt författarskap. År 1631 utkom nämligen i Leyden av hans hand ett verk med följande latinska titel: Libri duo Philippicorum, sive de equorum natura, electione,educatione, disciplina et curatione, Auctore Petro a Naldevyk, Batavo doctore medicinæ apud Gothob. (Två böcker om de Filippiske eller om hästarnes natur, urval, dressyr, tyglande och skötsel, författad av P. N., holländare, M. D. hos göteborgarne). Om något exemplar av boken finns i svenskt biblioteks ägo är ej känt. Arkiatern Abraham Bäck talade om för sin kollega, assessor Bergius, att han läst boken samt funnit den så väl skriven, att den borde översättas till svenska, detta efter vad Bergius själv omförmält i sitt för Sveriges läkarhistoria så högintressanta och ovärderliga anförande vid nedläggandet av presidiet i Vetenskapsakademien (»Stockholm för två hundra år sedan etc.»). Naaldevyks övriga skriftliga kvarlåtenskap i

Göteborg inskränker sig till ett par kvittenser i stadens räkenskaper, varav en återges i facsimile. Hans vidare öden äro okända.

Kvitto av Naaldwyck. (2/3 av orig. storlek.) Bekenne ontfangen te hebben twee hondert Daelders Sweetsch tolhanden van den E(delen) Anders Ammons(sen?) Streckende tot afkortinge van Seeckere ordonnatie bij den E(d) H. M? Burg.graef mij verleent.
Den 21 febr. 1626 P. à Naaldwyck.

(Erkänner hava till handa bekommit två hundra daler svenskt av den ädle Anders Amundson, räckande till avdrag för min ordination, genom den ädle H. Hr Burggreven mig tillerkänt. Den 21 febr. 1626. P. à N.)

Georgius Maszowit eller Mascovius

var av tysk härkomst och synes ha vunnit sin anställning i staden 1642 samt lämnade fysikatet därstädes den 1 april 1648. År 1645 blev han ägareFröding: Göteborgs historia. till hus och gård i staden vid hörnet av S:t Jacobs och Arendsgatorna (nuvarande Drottninggatan och Magasinsgatan). Han hade tillhandlat sig nämnda fastighet

av Johan Casperson, stadens dåvarande räkenskapsförare. Om detta gårdaköp utspann sig parterna emellan en tvist, som dock mycket snart blev i godo bilagd, i det att redan på tredje rättegångsdagen i rätten uppvisades »Doctori Georg. Mascovii obligation, som han sig uppå en summa penningar för en gård på S:t Jacobsgatan belägen avgivit haver». Troligen har han 1648 för alltid lämnat staden och riket.

Petrus Meyer.

Tillfälligtvis uppehölls befattningen från oktober 1648 till juni 1649 av denne tyske läkare. Som bevis på hans existens i staden har jag endast funnit dessa efterföljande tvenne kvitton.

I. Ist des Magistrats befehlung, dass der Rentemeister Jacob von Ackern zahle an dem H. Doct. Petrum Meyerum von der Zeit er sich alhier in der Statt hat lassen vor einen Medicum gebrauchen Dreijhundert Thaler Silbermüntze und stelle solches auf der Stattrechnung, Gotheborg d. 4 Junij A:o 1649. H. Makelier

II. Von diesen Dreihundert Thaler habe ich Petrus Meijerus fünftzig an H. M. Jonæ Torinio (stadens rector scholæ) und fünftzig an H. Hans Makelier geassignieret adi (anno domini) 4 Junij 1649 in Gottenborg. Den Rest habe ich in Contant richtig empfangen, nemlich zweijhundert Thaler Silbermüntze. Desshalber ich gedachte Rentmeister Jacob von Akeren hiermitt quitire 12 Junij ut supra,
Petrus Meijerus.

Georg Magirus.

Nästföljande »Doctor et Reipublicæ Gothoburgensis Medicus ordinarius» blev holländaren Georg Magirus von Hattingen.

Genom en egendomlig tillfällighet hände, att det av burggreve, presidenter och rådsförvanter i Göteborg till ovannämnde holländske doktor utfärdade vocations- eller kallelsebrevet åter en gång kom att hamna bland stadens handlingar och lades som allegat bland 1661 års räkningar. Detta hade förmodligen tillgått på följande sätt. Något år efter doktor Magiri dödutfärdade hans efterlevande maka i andra giftet, Anna Magirus född Erichssen, ett kvitto, vari hon tillstod sig av staden ha mottagit »mein(es) sehligen Manns Gnadenjahr aus Hande von Jacob von Ackern die summe silbermint daler 498». Då hon vid detta tillfälle måhända ej haft annat skrivpapper tillhands än detta vackra, välskrivna dokument med stadens sigill vid utanskriften, så har hon använt, vad som stod henne tillbuds och utskrivit ifrågavarande kvitto på den tomma platsen å skrivarket nedanför den för hennes man en gång så betydelsefulla skrivelsen.

Utanskriften på denna handling löd:Till den i lärdom och erfarenhet vittberömde doktor Georg Magirus i den framstående huvudstaden Amsterdam sändes vänskapsfullt detta brev.

Vittförfarne Doktor Magirus!

Vi mottogo i välbehållet skick Edert brev, daterat Amsterdam den 6 oktober, genom vilket I erbjuden oss Eder tjänst som läkare och yttermera erinren oss om de villkor, I haven förbehållit Eder, och som tillställts oss genom

Kunglig Kommissarien Högädle Herr Harald Appelboom.

Då I redan tidigare av många blivit prisad både för Eder lärdom och skicklighet, och Edra villkor jämväl passa oss, vilja vi genom denna skrivelse tacka Eder för det erbjudande, I haven gjort oss och staden och vilja yttermera hos Eder anhålla, att I så fort som möjligt måtten bege Eder hit och om så låter sig göra samtidigt medtagen Eder familj och Edert bohag, på det I ej behoven återvända, då I ingalunda må hysa något tvivel om, att vi ej skulle komma överens om de villkor som I haven betingat Eder och för beständigt bliva tillfreds med varandra. Måtte Gud beskydda Eder själv och Edra barn på Eder resa till oss och låta Eder länge med hälsa leva till vår nytta.

Givet i Göteborg den 24 oktober 1648.
(i kallelsebrevet äro några bokstäver utplånade) Viro Doctrina et Experientia Claro D:no Doct. Georgio Magiro in Emporio celebri Amstelodamensi Medico eximio hæ dabuntur amice.

Kallelsen på klingande latin var av följande lydelse:

Experientissime Domino Doctor Magiro! Accepimus recte literas tuas Amstelodami 6 Octob. scriptas, qb. operam tuam in arte medica nobis offers et ipse in memoriam nobis revocas conditiones quasdam per Nobilissimum Commissarium Regium Haraldum Appelbohmium huc transmissas; Cum a. et doctrina et experientia tua a nonullis nobis satis commendata et conditiones placeant hisce tibi gratias agere volumus pro oblata nobis et huic Reipub. opera, et insuper te rogatum volumus, ut quamprimum fieri possit, te huc conferas atque si possibile fuerit una etiam mox tecum familiam et suppellectilia ducas, ne redire tibi opus sit, cum null(-)dubites, quin ita deconditionibus expetitis conveniemus ut in vicem continuo optime simus contenti. Deus te, iter tuum et nobis oblatos(—) natos tuos fortunet nobisque supertistem ac incolumen diu servet.
Dab(—) mus Gothoburgii 24 Octob. Anno 1648

Burgravius
Præsides et senatores Reipubl. Gothoburgensis.

På utsidan av brevet står av brevemottagaren antecknat: 21 November 1648 nuntium accepi (21 Nov. mottog jag underrättelsen). Förmodligen nedskrevos dessa ord ej utan djupa funderingar på, om han skulle slå detta förslag alldeles ur hågen eller i annat fall, hur framtiden skulle gestalta sig för honom i det främmande landet. En månad på tre dagar när hade denna postförsändelse tagit på sin väg från Högädla Magistraten i Göteborg till den unge läkaren i Amsterdam, som omsider beslöt sig för att antaga kallelsen. Med hänsyn till den ruskiga årstiden och för att medhinna avvecklingen av sina förhållanden i hemlandet dröjde dock Magirus med anträdandet av sin göteborgsfärd till maj följande år. Han tycks ha anlänt hit ensam samt tog tillsvidare härberge på »Adolfs källare», som innehades av »Weinhändler» Adolf Tack. Den av Tack utfärdade räkningen bestyrker nämligen att »Herr Doctor Magirus med sin person från 29 Maj till 17 Juni bott hos mig» (bij mi te huijss gelegen). Magistraten lät den 27 oktober utbetala 166½ daler k:mt till nämnde Adolf Tack »för det Herr Doctor Magirus haver tagit där till herberge».

I 1649 års skeppslista kan man följa åtminstone doktorns lösöre på dess sommarfärd över Nordsjön med två svenska skutskeppare. Den 26 april 1649 avgick skepparen Jöns Torgersson från Göteborg med sitt förande fartyg Muntera — namnet lät trevligt — lastat med landets produkter, tjära, talg, nötter och stångjärn samt destinerat till Amsterdam. På sin återfärd därifrån fick skepparen bland andra varor en säkert mycket ovanlig returfrakt, nämligen två tunga kistorböcker för den holländske doktorns räkning, förmodligen lärda och digra medicinska folianter. Skeppar Torgersson på Muntera lät ankaret gå i Göteborgs hamn någon dag i slutet av maj. Det hade varit en rask seglats över Nordsjön. Hela resan fram och tillbaks hade stått om på en månad. Lastens beskaffenhet blev uppgiven för stadsmyndigheterna den 31 maj. Det är därför ingalunda uteslutet, att Muntera anlänt redan den 29 maj och att doktor Magirus sannolikt även varit ombord. Han hade därför kunnat vaka likt draken över sin skatt, de dyrbara böckerna. Frakten för kistorna med böckerna betaltes på magistratens befallning av stadens kassör med 2½ riksdaler. Några dagar senare än Muntera styrde skepparen Töre Larsson samma kosa från Amsterdam och hade stuvat ombord på sitt förande fartyg den holländske doktorns möbler jämte övriga

husgeråd. Fartyget synes ha anlänt till Göteborg den 2 juni, och lasten uppgavs den 5 juni. De till stadens president Rosenskiöld avlämnade tvenne inlagorna äro på holländska utskrivna av Magirus hustru, »ödmjuka tjänarinnan Sophie Magirus von Hattingen», daterade den 27 i samma månad. Samma dag betalade magistraten »till Töre Larsson 20 riksdaler på holländske doctoris vägnar för att han doctoris mobilier hit hafver fört». »Samma dags dato är av magistraten consenterat och beviljat Domino Doct. Magiro till honorarium femhundrade daler k:mt.» Detta var flyttningskostnaderna, »som honom förärades». Omöjligt är att säga om fru Sophie Magirus hade gjort överfarten med Töre Larsson och möblerna. Säkert är dock att hon anlände senare till Göteborg än sin man. Den troligen barnlösa familjen inflyttade efter återföreningen i Gert Michelsens gård. Magistraten erlade årshyran med 48 daler s:mt. Överhuvud synes man varit mycket tillmötesgående och rätt generös mot den nykomne läkaren. Beträffande familjens levnadsomständigheter kan omnämnas, att Sophie Magirus avled redan 1652 samt jordfästes den 1 november i Kristine kyrka. Doctor Magirus trädde efter tre år i nytt äktenskap. »Anno 1655, 2ö mart. (ward) D. Georgius Magirus mit Anna Erichssen copulirt.» Han hade i sista giftet en son Jurgen, »kaufgesell», som dog vid 26 års ålder. Själv avled doktor Magirus redan1658 i början av januari. Även vid detta tillfälle visade man prov på frikostighet mot familjen. Den 18 januari utbetaltes nämligen »till salig doctor Magiri efterlevande» för mannens begravning 400 daler k:mt. Han blev den 22 januari jordfästad i tyska kyrkan.

Angående Magirus som läkare finns ingen annan källa att åberopa än hans egen skrift, »Kort underrättelse om den fast förskräckliga och farliga sjukdomen pestilentien». Boken, tryckt i Göteborg år 1654, är av det sällsynta grefwetrycket och därför av stort samlarvärde. Åtskilligt av dess innehåll har blivit citerat i kapitlet pestilentietider. Manuskriptet var förmodligen skrivet på holländska eller troligare tyska, och boken är säkert en av svensk hand gjord översättning.

Anmärkningsvärt är, som ock doktor Hult redan påpekat i sin bok om pesten, att Magirus i sin ovannämda skrift uttalade som sin bestämda uppfattning, att innehållet i pestbölderna vore ytterligt smittosamt. »Vidare», hette det hos Magirus, »skall man vid sådana fressmers svullnader och bölders läkande granneligen taga sig till vara, att icke antingen det förgiftiga ettervar och plåster eller pålagda medikamenter av någon hanteras eller trampas med fötterna utan allt sådant måste långt avsides bortbäras eller i jorden nedgravas eller ock uppbrännas, ty det kan lätteligen av dess vidrörande och med sin förgiftiga smitta en människa skada och befänga». Hans föreskrifter i hygien och diet äro förnuftiga. För brona (=hetta) i bröstet och kring om hjärtat ordinerade han den sjuke att tugga och nedsvälja små bitar av citron, för häftig törst kornvatten eller prunellstenar (?), som skulle hållas under tungan och smälta, eller ock att ofta skölja munnen med friskt källvatten, försett med något ättika; för torr, förbränd och skrunken tunga borde munnen väl sköljas med ljumt kornvatten och sedan med en silversked allt slem och orenlighet avskrapas. Aptiten eller matlusten uppväcktes av sin besynnerliga art och natur alla ting, som sura voro. Man borde ej förvägra den sjuke allt det han vore lysten åt, alldenstund ofta var hänt, när han sådant bekommit, det befordrat honom till sin hälsa igen. Han varnade särskilt för »starka och våldsamma sömnväckande ting såsom vallmogesaft och adelruna», »som ej bordetillgripas utan att yttersta nöden det fordrar». Detta torde vara nog för att visa den måttfullhet och försiktighet, han tillämpade i sitt medicinska handlande.

Den sista notis, jag funnit om Magirus, är i »Husköpslängden Pro Anno 1661, Maj 6: Doctor Mageri gård till Erik Skröder för 800 Riksdaler 24 öre».

Doktor Warinus.

Stadsfysikatet uppehölls någon tid under 1659 av Doktor Warinus, som den 29 aug. av tolagsförvaltaren Ambjörn Erikssons uppbörd erhållit 96 daler s:mt.

Georg Christofer Lothrius.

Efter Warinus gjorde doktor Lothrius läkaretjänst. Anno 1660 den 13 november är beträffande honom antecknat: Denna dags dato har magistraten förärat Doctori Medicinæ Georgio Christophori Lothrio till faddergåva 20 dukater, vilka stadsbokhållaren Jacob von Akern skall oppvexla.

Jussu Mag'stratus
Torbernus A. Berling Seer. Civit.

Petrus Specht.

Den nämnda faddergåvan på 20 dukater torde varit ett läkeplåster för den avdankade Lothrius, ty samma ovannämnda dag antog magistraten Doctor Medicinæ Petrus Specht till »stadsens medicum», »en väl förfaren medicus, som staden förskrivit». Doktor Specht var brandenburgare till födseln, hade en tid varit livläkare hos Karl I av England; det är ovisst vilket år Specht lämnade detta land, där inbördes strider just då som svårast rasade, vilka som bekant slutade med konungens fängslande och avrättning. Man vet att Specht före sin ankomst till Göteborg under 9 års tid utövat praktik i Amsterdam. Man tar näppeligen miste, om man säger, att det var den svenske residenten i Holland Harald Appelboom, som även denna gång liksom vid doktor Magiri kallelse förmedlat göteborgarnes val av stadsfysicus. Appelboom, som tidigare varit burggreve i Göteborg, var en man av mycket stortinflytande i Holland och hade gjort generalstaterna stora tjänster. Redan 1647 hade han blivit kommissarie i Amsterdam och utnämdes 1665 till svenskt sändebud i Nederländerna. Säkert är, att han ej glömde sin gamla stad och sina landsmän i Göteborg utan sökte vara dem till nytta, i den mån det var honom möjligt. Familjen Appelboom, vars stamträd hade sina rötter i ursvensk grund i Fellingsbro socken av Örebro län, lär alltjämt florera i Holland.

Specht stannade ej mer än tre år i Göteborg. Han begav sig därifrån i november 1663 till Stockholm, där högre vyer hägrade för honom. Han blev efter hand assessor i Collegium Medicum, läkare för Magnus De la Gardie och omsider även Carl XI:s livmedicus. Staden Göteborgs magistrat beviljade honom 100 daler i respenningar, vilka dock suttit bra hårt inne. De utbetaltes nämligen först i juli 1664.

Olaus Oestenius eller Östring.

Som Spechts efterträdare valde man för första gången en svensk. Till stadsfysikatet i Göteborg kallades nämligen doktor Olaus Östring. Tillgången på svenskfödde läkare var ej över hövan stor. Under Karl X Gustafs regeringstid funnos i Upsala inalles två medicine studerande. Olaus Östring var född i Närike. Han började på den lärda banan som studiosus vid Strängnäs gymnasium och hette som ung scholaris Oestenius. Hans studiebana löpte jämförelsevis jämn, ty hans vistelse både vid gymnasium och universitet bekostades av strängnäsbiskopen Johannes Mathiae med tillnamnet Oljekvist. Oestenius hade begagnat sig av den akademiska undervisningen både vid Upsala och Dorpats akademier. Hans biskoplige vän och gynnare bekostade jämväl de resor, han företog till åtskilliga utländska lärdomssäten för sin vidare utbildning i kallet samt lär vid hans återkomst ha anställt honom som husläkare. Biskopen var nämligen sjuklig och berättas ha lidit svårt av gikt och podager. Man kan nästan taga för givet, att Oestenius' doktorsavhandling »de arthritide»Om ledgångsreumatism. var inställd på

den biskoplige patientens åkomma. Han vann å denna avhandling Medicine Doctorsgraden i Helmstädt 1657.

Det var nog inte allt för lätt att upptaga praktiken som efterträdare till Specht med dennes stora läkarerfarenhet och långvariga verksamhet i det medicinska lärdomslandet Holland. Det svenska försöket i Göteborg slog tyvärr ej heller så väl ut, som man ville önskat. Oestenius, som ändrat sitt namn till Östring, tycks ej haft det rätta handlaget som läkare, men synes i övrigt varit en högt värderad person, som dock efter allt att döma gjorde sig betydligt mer gällande vid debatterna på rådstugan än som läkare vid sjuksängen. Sedan Östring gjort tjänst i fem år och på det sjätte, fann magistraten sig föranlåten att i augusti 1669 meddela sin landshövding, guvernören Sparre, »att Östring icke efter allas åstundan så lyckosam varit in praxi, dock för sin vocation och eljest (visade) duglighet till annat i communi vita icke kan förskjutas.

Alltså hava vi gjort med vår för detta medico Doctore Östring den förändring, att vi hava antagit honom för en rådman på vårt rådhus och därför burit omsorg om en annan kvalificerad man, som in praxi kan vara felicior (lyckligare.)«

Efter 1670 titulerade man sin förre doktor för rådman. Hur bittert och förödmjukande måste det ej känts för

Östring med denna säkerligen enastående tvångsomläggning av levnadskallet. Det är svårt att tro, att Östring verkligen förskyllt en dylik degradering. Den förefaller därför ha varit lika onödig som brysk. Allmänna meningen tar nämligen allt för ofta miste i läkarsaker. Erkännas måste dock att magistraten behandlade Östring med en viss grad av försynthet och skonsamhet. Man ville nämligen ej sätta honom på bar backe utan lät honom som nämnts uppbära salarium som rådman. Att Östring dock ej lade de medicinska vetenskaperna alldeles å sido, framgår av, att han i Göteborg 1677 utgav en populär skrift om febermedel (Febrifuga sermone populari Gothoburgii Anno 1677 in 8:o).

Om något exemplar av boken finnes i behåll är mig obekant.

Östring tycks ha hört till tyska församlingen. Han erlade nämligen de s. k. »tyska tomtepengarne». Enligt taxan för desamma pro a:o 1676 bodde han vid Stora Hamnegatan. Därbörjade han sagda år uppföra åt sig ett nytt boningshus och hade av allmänna medel beviljats 900 rdr. till byggnadskontinuation, förmodligen som undfånget lån. Till följd av det rådande krigstillståndet kunde bygget dock ej fullföljas »i mangel av holländske murstenar, som här å orten för den salta fuktiga hetens skull, som av havet oppdrives» måste nödvändigt till. För den »svävande krigslågans skull» kunde han ej från Holland bekomma dylik sten, varför byggnadsverket mot hans vilja hade kommit att »studsa». På grund av ovannämnda mottagna medel råkade Östring ut för stora vedervärdigheter. Det inträffade nämligen, att assessoren Preuss »oaktat tidens och desse väl(be)kände omständigheters svårhet» uppträdde »högeligen stränger» mot Östring och fordrade penningsummans återlämnande. Östring besvärade sig hos magistraten, begärde dess hjälp och assistance, då det gått så långt, att han av »Högvälborne Herr Generallieutenanten förleden söndags afton medelst en rote musqueterare om en promt excecution är tillsagd vorden». Magistraten förfrågade sig hos kammarkollegium, huru man hade att ställa sig i saken, »antingen rådmannen Östring de undfångna 900 daler s:mt till byggnadskontinuation njuta och behålla må eller dem tillbaka leverera, om icke någon byggnad välbeställd bliver». Tillgängliga handlingar lämna ej något svar på detta spörjsmål, men man kan ju dock ha rättighet att hoppas, att Östring utan vidare trakasserier äntligen fått fullborda sitt projekterade stenhus.

Östring var två gånger gift, första gången med stadskassören Jacob von Ackerns dotter, Anna Maria, som avled 1675; andra gången med Christina Using, som överlevde honom. Själv avled han 1682. Ur Kristine församlings kyrkböcker inhämtas: 25 Maiji ward begraben Herr Olaus Östring, Medicinæ Doctor et Senator Gothob. seines alters 57 Jahr 3 Mon.

Utom sonen Jacob, som blev stadsbokhållare i sin födelsestad, efterlämnade doktor Östring en dotter, Justina, som 1694 ingick äktenskap med Johannes Buchau, samt den vid faderns död treåriga dottern Anna Maria. Hennes morbroder, Peter Using, som blev hennes förmyndare, avled 1697. UsingsFacsimile av förmyndareredovisning för Anna Maria Östring med
förteckning å en del böcker ur hennes fars, stadsfysikus Östrings, bibliotek.Se pag. 24.Se pag. 24.Se pag. 24.efterlämnade hustru, Anna Kinnerd, inlämnade därför förmyndarredovisning till magistraten jämte anhållan, att ovannämde Buchau måtte få övertaga förmyndarskapet. Det intressanta i förmyndarredogörelsen är att i densamma uppräknas visserligen icke alla, men en god del av böckerna från faderns, doktor Östrings bokhylla. Några av böckerna hade Using lyckats under hand sälja; återstoden hade han icke oaktat låg värdering funnit köpare till. Bland dessa böcker funnos dock åtskilliga betydande anatomiska verk, särskilt att nämna Andreas Vesalius' digra verk i 7 folianter, »De humani corporis fabrica», här saknades ej heller Tomas Bartolinus' och Bauhins anatomiska arbeten. Boksamlingen i sin helhet tycks av numreringen att döma ha omfattat 215 nummer. I denna förteckning uppräknas endast 70 eller en tredjedel, återstoden har förmodligen delats på de båda övriga barnen; Jacob har sannolikt fått lejonparten. Men även dessa 70 böcker ge oss en icke oäven inblick i det andliga och lärda kosthåll, som en medicus i Göteborg på 1600-talet bestod sig. Det var ingalunda knappt. Utan tvekan kan man nog säga, att Östring varit en beläst man, som sökt att efter bästa förmåga inhämta och tillgodogöra sig sin tids medicinska vetande.

Beträffande boksamlingens N:o 213, Rami olivæ septentrionalis, skulle jag i förbigående vilja lämna en liten

upplysning. Titeln betyder på svenska: Kvistar av oljeträdet i Norden. Boken var utgiven av Östrings gamle vän och gynnare i ungdomsåren, strängnäsbiskopen Johannes Mathiae, och var förmodligen ett av honom dedicerat exemplar. Boken utgjorde närmast en försvarsskrift för biskopens tidigare uttalade böjelse för ett samgående mellan Lutheranismen och Kalvinismen och ansågs av de ortodoxe för kättersk. Troligen har väl namnet på boken i andra hand gett anledning till biskopens tillnamn Oljeqvist. Hans söner adlades med namnet av Oljeqvist. Å annat ställe i detta arbete har jag särskilt erinrat om boksamlingens N:o 215, Privilegia Xenodochii och N:o 92, Pharmacopæa Gothoburgens. såsom var för sig beaktansvärda göteborgsalster.

I övrigt var den kvarlåtenskap, som tillföll Anna Maria efter hennes fader, doktor Östring, mer än torftig. Hennesförmyndare Using hade efter hand för hennes räkning sålt en demantering med tre stenar för 10 daler s:mt och en liten demantering för 1 daler och 8 öre, en skrivtavla 2 daler, en ekkista med målat vapen, 4 daler, samt ytterligare diverse husgeråd och lösöre, såsom 2 holländska stolar till 1 daler och en bolster, som var helt sönderskuren av råttor, sedan inventarium upprättades och, »innan min salig man honom mottog, värderad till 12 daler, men måtte säljas till 3½ daler».

Onekligen får man det intrycket, att det Östringska hemmet varit så anspråkslöst, att det gränsade till armod. Så mycket mer hedrande för Östring, att han dock med sina små medel ansett sig ha råd att fylla sin bokhylla med så pass dyrbara bokskatter av den tidens mera framstående auktorer.

Innan förlåten drages till för det Östringska läkarhemmet, må här endast tilläggas, att någon längre levnad ej blev beskärd den lilla Anna Maria; hon dog nämligen i sitt tjugoåttonde levnadsår av lungsot.

Gert Stallhoff.

Den avskedade doktor Östrings ersättare blev doktor Gert Stallhoff. Samtidigt hade Stallhoff mottagit vocation till Åbo, men sade sig hellre vilja betjäna Göteborg. Det var hans många »goda qualiteter», som föranlett göteborgarne att kasta sina blickar på honom, »en man med tjänlig ålder, haver länge praktiserat, både vid hovet och andra orter vunnit credit», »dessutom en god och uppriktig man». Magistratens vocationsbrev är avfattat den 13 augusti 1669. Ingressen löd: »Näst välmågas flitiga önskan och vår vänliga salutation kunna vi Herr Doctoren icke okunnogt låta, huru såsom för detta denne stadsens medicus, Doctor Olaus Östring, är till annat embete i staden employerad och för den skull samma tjänst och ställe hos oss vacant och ledig vorden». Alltså en i mild form meddelad underrättelse till efterträdaren i tjänsten angående den avgångnes ej fullt frivilliga tillbakaträdande från densamma.

Doctor Stallhoff uppbar salarium av staden från samma dato, den 13 augusti 1669. Stallhoff var danskfödd, kom ibarberarlära i Amsterdam, studerade vidare på den medicinska banan och blev graduerad i Franeker. Han var långt fram i sin mannaålder en »farende sven», som hade svårt att någonstädes bli bofast. Han hade vant sig att göra flitiga anteckningar i dagboksform om de länder och platser, han besökte. Av dessa nedskrivna resedagböcker finns hans »Itinerarium Sueticum» i behåll och förvaras i Upsala Bibliotek. På det första bladet i denna skrivbok har han anfört två citat ur Seneca: »Den som är överallt, är ingenstädes hemma. På sina resor finner han hos befolkningen mycken gästfrihet, men ingen vänskap.» »Mitt fäderneslands gränser kan jag ej överskrida, ty det är överallt ett och detsamma, och bortom detsamma kan man ej förflytta sig.»

Dessa kosmopolitiskt färgade citat torde väl återspeglat något av hans eget väsen. Emellertid synes han trivts utmärkt i Sverige och allra bäst i Falun, för vars befolkning han hyste de varmaste känslor. Före sin göteborgsvistelse hade han under en del år varit gruv- och stadsmedicus i Falun, och dit stod åter hans längtan, ty på falubornas kallelse återvände han gärna till dem för att för andra gången bekläda sin tidigare syssla, och i Falun slutade han även sina dagar 1683.

Göteborgsfysikatet blev för honom en felräkning i ekonomiskt hänseende. När han två år vistats å denna plats, inkom han med en på sin rådbråkade dansk-svenska avfattad skrivelse till »Ädle och Välborne Herrer, Burggreve och Presidenter, Ärborne och Välfornemme Herrar Rådsförvanter, Högtärade Patroner, Gunstige vänner.» Han kan »Dennom icke nochsommeligen betacka» att de »fra samme till denna dag for min tjänst så prompt min

tillsagde lön hade låtit give, forutan De mig af deras proprie medel begavet have». — »Men all den stund mig da icke tillstandet här på orten så omsteneligen bekant var, som jag den nu från ovanskrivne tid till hit forfarat haver, kunne jag därföre icke en bättre lön anhålle, helst medens De av min gjorde tjänst hos sig ingen prob havde.» — Miellertid fornimmer jag nu mig av min lön icke kunne substitere (av orsaker som sufficient vises kunne) utan måste nödgas Eder — Högtärade Patroner och Gunstige vänner tjänsteligen att insinuera sådant i det goda tillforseelse De mighäruti hjälpa, så jag nogenlunde ärligen kan leva. Om min tjänst Eder behagar och jag kan Eder var och enom något, opvarte obligerar jag mig högt därtill.» Skrivelsen hade önskad effekt såtillvida, att Stallhoffs salarium ökades från 500 till 600 daler s:mt.

Ett tydligt bevis på Stallhoffs stadgade rykte som läkare var, att han under sin göteborgstid av landshövdingen blev anmodad att fungera som läkare i den svenska ambassaden till England. Den 20 juli 1672 mottog nämligen magistraten en skrivelse från landshövdingen och guvernören H. Sparre, vari denne meddelade, att han blivit anförtrodd kunglig majestäts höga kommission till England samt att han hade »utseende på denna stads medicum Doctor Stallhoff honom att bruka», i denna kommission. Landshövdingen anhöll, att magistraten ville »icke allenast därtill consentera utan ock honom, doctor Stallhoff, till denna committerade resa persuadera».

Den 26 juli avgav magistraten sitt svar samt berättade, att man haft doktor Stallhoff hos sig »förehållandes honom Eders Excellences gunstiga tankar och behag och med flit sökt honom till resan disponera, varemot han sig högeligen excuserade». Han förebar som skäl att få slippa dels sin hustrus sjuklighet, dels sin egen opasslighet och ålder, förmedelst vilka han ej mäktade åtaga sig en sådan resa. Han föregav ock, att han bortsålt sin gård här i staden, därför att han tänkte quittera sin tjänst och det mödosamma arbete, som han drog, och tänkte sätta sig ned på någon ort i stillhet och rolighet och begärde därför, att Hans Excellence täcktes hans undskyllan med gunst förmärka. Magistraten försäkrade, att den för sin del gärna sett, att Stallhoff hade kunnat göra Hans Excellence en behaglig tjänst, men alldenstund han, Stallhoff, så högt bedyrade sig icke förmå detta uppdrag mottaga, ty kunde man hos honom intet uträtta. För övrigt önskade man Hans Excellence till den förnäma Commissionen mycken lycka och välsignelse av Gud allsmäktig innerligen och näst det »Eders Excellence uti den Högstes beskärm vi troligen befalla.»

Stallhoff fick 1674 upprepade vocationer till annan ort, förmodligen som gruvläkare i Falun. Magistraten i Göteborg hade livligt hoppats att få behålla honom »här på hans gamladagar oanfäktad» och sade sig »ha orsak alltid till det bästa ihågkomma hans flit och jämväl försigtighet.» Den uttryckte sig något dunkelt, när den sade sig förmodat »honom icke blivit av högre hand hädankallad».

Med anledning av vocationen stod magistraten åter inför nödvändigheten att se sig om efter en kunnig stadsfysikus. Som vid ett par föregående tillfällen vände man sig även denna gång i en skrivelse till sin vän och gynnare, svenska sändebudet i Haag, Harald Appelboom. Skrivelsen till Appelboom var daterad den 10 mars 1674. Man kunde ej veta, att den högtvärderade adressaten redan den 8 mars, två dagar tidigare, avlidit. Brevet kom därför aldrig den göteborgska magistratens uppriktige vän till handa. Man uttryckte i brevet sin vissa förmodan, »att där å orten sådana väl experimenterade män finnas, av vilka man genom andras rekommendation och säkert omdömande kan hava valet av en lärd, flitig, fridsam, uppriktig och trogen praktikant, som den torftige näst Gud kan i händer betros och kan bekväma sig efter nationens humör». Svaret uteblev av förutnämnda sorgliga anledning, och magistraten tycks ha stått tämligen handfallen. Till allmän glädje och belåtenhet stannade dock Stallhoff kvar ännu några år, åtminstone till 1676. De därpå följande åren ända till april 1680 fingo göteborgarne reda sig utan läkare bäst de kunde, så vitt de ej bekvämade sig att åter konsultera den av dem avdankade doktor Östring.

Särskilt året 1678, då sjukligheten hotade att alldeles taga överhand i staden, tycks tillståndet därstädes varit mer än betänkligt. Presidenterna Johan Macklier och Gabriel Spalding jämte det samlade rådet lade skulden därför på burggreven von Lengercken, adlad Lejoncrantz. Man ansåg att han ej ägnat stadens läkarfråga det intresse som honom vederbort. Den skrivelse, de avläto till Lejoncrantz, var »fortiter in re sed suaviter in modo». Det hette, att ehuruväl de visste, att både denna och andra angelägenheter skulle falla honom till besvär, så önskade de dock

gärna, att »Herr Burggreven täckes låta sig vårda om de momentis, som stadens syndicus haver på våra vägnar hos honom insinuerat ». Till dessa momenta hörde ock, att staden blev med en förfarenoch trogen medicus försörjd, »särdeles vid dessa tider med så starka garnisoner, som svåra sjukdomar gemenligen med sig föra och ibland folken utsprida». — »Så emedan ibland andra krankheter blodsot här i staden itänder och sig utbreder, vilken temmeligen häftigt har låtit sig märka och hastigt bortryckt några personer i förnämliga hus, och folket klagar däröver, att här ingen hjälp av medici är tillfinnandes och finns icke försvarligt, att denna staden skall i denna måttan vara förlägen och dess inbyggare hjälplösa, ty är vår tjänstvilliga begäran, Herr Burggreven täcktes oss alla villfara att därpå arbeta, att staden med en god och ärlig medico må bliva accomoderad.»

Erasmus Sack.

Ännu tog det två långa år innan stadsfysikatet blev besatt med innehavare. Först den 14 april 1680 tillträdde nämligen Erasmus Sack denna tjänst. Han blev därvid beviljad 100 daler s:mt »till hjälp att flötta sitt hushåll hit till orten». Sack är mer bekant under namnet Sackensköld. Han var född i Giessen, hade bedrivit grundliga medicinska studier särskilt i anatomin och botaniken, hade ock hört till den danske anatomen Bartolinus' lärjungekrets, introducerades i Sverige genom svenske gesandten i Köpenhamn, Magnus Durell, samt blev på hans förord utnämnd till professor vid den nystiftade akademin i Lund. Under de svensk-danska krigsrörelserna råkade han 1675 i dansk fångenskap, ur vilken han dock snart frigavs. Vid den sagda akademin rådde under krigsåren en ohjälplig villervalla. Studenter och professorer levde i förskingringen. Under dylika brydsamma förhållanden antog professor Sack kallelse till stadsfysikatet i Göteborg och kvarblev i denna tjänst, tills han 1684 återinsattes i sin rättighet och värdighet som professor i Lund.

De göteborgske urkunderna ha nästan ingenting att förtälja om hans verksamhet i Göteborg. I Kristine kyrkas böcker kallas han Doctor Saccus samt var enligt denna källa anmodad som fadder vid ett mera ovanligt fadderskap den 25 maj 1681, då magister Herman döpte en 16 år gammal judeyngling tillnamnet Paulus. Ynglingen var från Polen och hade via Marstrand kommit till Göteborg samt hette före sitt dop Moses. Vid detta solenna tillfälle förekom en utvald samling av faddrar, nämligen generalguvernören Rutger von Aschebergs tvenne döttrar, jungfru Eleonora och jungfru Sophia, kommendanten Gustaf Macklier, översten David Macklier, presidenterna Johan Macklier och Spalding, doktor Johan Carlberg, doktor Erasmus Saccus och åtskilliga andra notabiliteter.

Doktor Sacks vidare levnadsomständigheter höra till Lunds universitets historia, där de fylla ett ärofullt blad. Han blev för sin duglighet tilldelad adelskap 1688 med namnet Sackensköld och avled i Lund 1697, 64 år gammal. Hans måg, professor A. Riddermark, upprättade 1698 ett äreminneWieselgren: Sveriges sköna litteratur. över svärfadern, i vilket det hette, att han strödde

»— — — *uppå hans grav*
Cypresser fuktade i tårars salta hav.»

Abraham Bex.

Sack efterträddes i Göteborg av Abraham Bex. Bex räknades till »Hoffvenianerna», så kallade efter sin medicinske lärofader, Per Hoffvenius i Uppsala, den svenska läkarvetenskapens verklige grundläggare. Hoffvenius var tillika filosof och hade med liv och lust slagit in på de tankebanor, som öppnats av tänkaren Cartesius. Hoffvenius införde därför i sitt medicinska tänkande och handlande det hälsosamma cartesianska tvivlet. Detta vållade ett grymt avbräck för det vid upsalafakulteten allt ditintills rådande pedanteriet och slentrianen, men blev till så mycket större gagn för den medicinska forskningen, som först nu väcktes till liv vid sagda lärosäte. Hoffvenius lyckades därigenom förskaffa den med rätta missaktade upsalafakulteten ej endast en hedrad ställning utan göt även glans och ära över densamma för långa tider framåt.

Israel Hvasser, Hoffvenii biograf, yttrade om Hoffvenianerna, att de ehuru fåtaliga utgjorde icke allenast en aktad

kår, utan även den mest aktade läkarkår, som någonsin funnits i Sverige. Hvasser uppräknade deras namn,

summa 23 stycken. Den mest kände av Hoffvenianerna var den snillrike Urban Hierne. Till skaran hörde ock som nämnt doktor Bex, ävensom hans efterträdare vid stadsfysikatet i Göteborg, doktor Olaus Bromelius.

Bex reste efter sin upsalavistelse utomlands samt förvärvade sig 1680 i Utrecht medicine doktorsgraden. Efter hemkomsten praktiserade han någon tid i Stockholm, tills han mottog vocation som stadsfysikus i Göteborg. Enligt vad Hvasser skriver, vann han där såsom praktisk läkare aktning. Hans verksamhet var förmodligen till mycket gagn. Särskilt har han gjort sig bemärkt genom sin upptäckt av surbrunnen vid Kvarnberget. Han verkställde en mycket noggrann brunnsanalys samt utgav däröver ett förelöpande meddelande, innehållande utlåtande om vattnets medicinska verkan och nytta. Vidare därom i kapitlet om brunnskurer. Bex blev icke beskärd någon längre levnad; han föll nämligen redan i unga år offer för sitt yrke. Efter att med outtröttligt nit och allvar ha ägnat sig åt bekämpandet av en farsot, som sommaren 1696 vann spridning i staden, insjuknade han till slut själv i denna smitta och avled i medio av oktober månad sagda år. Troligen var det en elakartad tyfus, som vid denna tidpunkt härjade. De första sjukdomsfallen hade inträffat bland manskapet i det i staden tillfälligtvis förlagda Västerbottens regemente, statt på genommarsch hem till höga Norden.

Sacklén uppger, att Bex var född i Stockholm, där fadern var handlande. Detta må vara sant. Dock voro föräldrarne troligen inkomna holländare, varför sonen betraktade holländskan som sitt modersmål. Detta kan nämligen förklara hans annars besynnerliga vana, att under sin göteborgstid merendels på holländska utskriva sina kvittenser å mottaget salarium. Hans föräldrars holländska nationalitet styrkes ock av, att doktor Bex enligt Kristine kyrkas böcker tillhörde den reformerta kalvinistiska trosbekännelsen. Hans hustru Katarina Grill var ock av holländsk släkt, hon var nämligen dotter till riksvärdien vid Stockholms myntverk, Anthony Grillfrån Amsterdam, inkallad till Sverige på grund av sin skicklighet i proberkonsten.

I januari 1691, två månader efter Bex död, inkom en skrivelse till »samtliga råd uti Göteborg» från Catharine Grill, »een hooghbedroefde Weduwe».

Hon tackade för den höga gunst och bevågenhet, som icke allenast hennes salig man uti hans livstid utan ock sedermera henne uti hennes stora hjärtesorg vederfarits. På grund av hennes och hennes tre döttrars slätta villkor bad hon, att rådet täcktes taga i gunstig konsideration, med vad vaksamhet, flit, ospard möda och omsorg hennes salig man sitt embete uti staden förvaltat, »så han icke haver skont sin egen helsa utan begivit sig uti smittosamma, hetsiga sjukdomar, de anlitande patienter med sina råd att gå till handa och är därigenom fallen uti samma sjukdom och måste efter Guds behageliga disposition lämna mig här uppå en främmande ort.»

Hon hoppades dock, att presidenten och magistraten ville draga en christlig compassion med henne och förunna henne hela förlidna årets lön oavkortad, som hennes salig man på två månaders tid när hade gjort tjänst för, »vilket jag förmodar så mycket görligare vara, som mig är berättat mest överallt practicabelt vara, att fattiga änkor förmedelst deras mäns trogna tjänster icke allenast bekomma full lön för det året, som mannen långt förr än vid detta sorgeliga tillfälle hänt har kunnat avsomna utan ock det påföljande år för nådår, vilket är mig som sörjande änka till en god hjälp och understöd på min förehavande resa.» Hon vädjade säkerligen icke förgäves. Catharina Bex återvände sedermera till Stockholm, där hon längre fram ingick nytt äktenskap med handelsmannen Peter Schesler.

***

Stadens presidenter, borgmästare och råd beslöto att till Bex efterträdare kalla doktor Johan Broen, helst han »på orten var infödd». Sacklén, som är ytterst knapphändig om honom, säger att han var född i Göteborg och räknades bland sin tids mest berömda läkare, höll föreläsningar i Leyden samt praktiserade i Amsterdam. Hans dödsår är okänt. Broen äromnämd i von Hallers Bibliotheca Medicinae Practicæ. Hans bild, som är reproducerad i Sjöbergs »Svenska läkare och apotekare», framställer honom hållande i högra handen Cartesii Principia. Konstnären är en samtida holländare. Under porträttet läses i översättning: »Se här den svenske Broen, en lärjunge till Cartesius; skarpsinnigt trängde han in i det sunda förnuftets principer, och var den förnämsta prydnaden bland Leydens läkare, ingalunda Graanen underlägsen, dyrkad och avhållen både av stadens och hela landets befolkning.» Av denna eloge att döma borde han sannerligen kunna räknas bland Göteborgs fåtaliga

vetenskapligt berömda söner. I någon mån kunna de Sacklénska uppgifterna om honom kompletteras. Johan Broen var nämligen son till räntmästaren i Bohus, den vid denna tidpunkt i Kungälv bosatte Claes Bruun. Till släktuppgifterna skulle ytterligare kunna tilläggas, att nämde räntmästare Bruun hade en dotter, gift med guvernementskamrern Anders Holst, en man som utmärkt sig för trohet och redbarhet i sin pliktuppfyllelse särskilt vid Bohus belägring 1676. En av Holsts söner var Claudius Holst, som avled i Moskva år 1735 som kejserlig överapotekare. Det är ju ganska anmärkningsvärt, att från samma stam inom kort utgingo två sådana praktexemplar som Johan Broen i Leyden och Claudius Holst i Moskva.

Efter denna knapphändiga släktutredning återvänder jag att redogöra för den Broenska vocationen. Man kände i staden ej hans adress, varför sekreteraren Böker fick i uppdrag att översända vocationen till Broens far, räntmästaren, för vidare befordran. Detta skedde den 21 oktober 1690, några dagar efter Bex död. Brevet överbringades till räntmästarn genom dennes måg, ovannnämnde landskamrern Anders Holst.

I tre månaders tid avbidade man förgäves något svar från doktor Broen. Harmsna och förargade över en dylik oartighet, förhörde sig stadens styrande skriftligen den 19 januari påföljande år hos räntmästaren och undrade, om han ej vidarebefordrat brevet till sin son, eftersom denne på en sådan »Heders- och Embetsoffert» ej värdigats lämna en enda rad till svar. Åtminstone ville man veta »hans hug och inclination» för saken. Man nödgades även notificera räntmästarn, att såvida ej svar från doktor Johan Broen inom en vecka kommit magistraten till handa, fann man sig föranlåten att vocera en annan doktor.

Räntmästaren Bruun svarade omgående och förnekade all skuld till att svaret uteblivit. På räntmästarns anhållan beslöt man att »prolongera terminen till nästa kyndelsmessodag, den 2 Februari, på det imellertid tvenne postdagar måga kunna avbidas dessförinnan, vilket pro ultimato vi härmed icke velat underlåta». Doktor Broen lämnade fortfarande dock icke något livstecken från sig och förverkade därigenom vocationen. Den 1 februari 1691 avlät man i stället ett kallelsebrev till Olaus Bromelius såsom »promotus medicus, svensk man och här i riket infödder», allmänt erkänd för sin »capacitet, erudition och skicklighet».

Olaus Bromelius.

Olaus Bromelius var en av de mera kände bland Hoffvenianerna. BergiusBergius' presidietal. omtalar efter »Robergs Collectanea», att Bromelius, 27 år gammal, jämte sin lärare, professor Hoffvenius, under den så kallade studentdöden i Upsala 1665 fick vara med om ett verkligt kraftprov i den praktiska utövningen av läkarkallet. I denna smittosjukdom lär i Upsala inom 6 à 7 veckors förlopp fler människor avlidit än som förut dött i staden på 70 års tid. Det hette hos Roberg, att de »förnuftige» bland de sjuka togo sin tillflykt till Hoffvenius. Denne och hans discipel Bromelius vårdade sina patienter till ett antal av 360 stycken med en sådan omsorg och framgång, att enligt Bromelius’ egenhändiga anteckningar endast fyra stycken av dessa avledo.

År 1667 begav sig Bromelius till Stockholm och blev »stadsens herborist», en syssla, som bestod i att »lära apotekarne och andra (!) kvinspersoner känna de gräs och örter, som hos oss växa, att de kunde upphämtas, som Bromelius det själv berättar och säger sig i tvenne somrar verkställt, till dess örterna blevo dem nogsamt kunnige», citerat efter Bergius’ presidietal. År 1672 antogs Bromelius som läkare för denförutnämnda Sparreska ambassaden till England, Holland och Frankrike; samma höga uppdrag som doktor Stallhoff i Göteborg på goda grunder avböjt. Under ambassadens vistelse i Holland 1673 graduerades Bromelius med goda utmärkelser vid Leydens medicinska fakultet. När han utsågs till Göteborgs stadsfysikus, hade han bakom sig sjutton års praktik i Stockholm och hade därunder ock tjänstgjort som assessor i Collegium medicum.

Av allt att döma torde man i Bromelius förvärvat en man med goda teoretiska insikter och stor praktisk erfarenhet. Förväntningarne om honom tycktes ej heller ha svikits. En svag sida hade han dock, han var nämligen ej längre i sin ungdom, när han vann denna sin befordran. Han hade redan överskridit de femtio och började tidigt dragas med krämpor och ohälsa.

Vilka besvärliga konsekvenser det kunde medföra för stadens borgerskap, när dess stadsfysikus var sjuk, belyses i någon grad av följande tilldragelse.

På eftervintern 1696 rådde stor sjuklighet i Göteborg. Flera av stadens mest betydande personligheter voro illa däran, bland andra välborne presidenten Macklier, rådmannen Henrik Braunjohann, sekreteraren, magistratens factotum, Laurentz Böker, landskamreraren Anders Holst m. fl. Till råga på allt var också stadsfysikus Olaus Bromelius sängliggande sjuk och urståndsatt att »uppvakta» de sjuke av stadens borgerskap. I denna brydsamma belägenhet beslöto stadens styrande män att söka »låna» närmaste läkare, bosatt i Jönköping. Läkare därstädes var då för tiden doktor Johan Constantius, med titeln av hovrätts- och provincialmedicus. Man avlät alltså en skrivelse till Kungliga Hovrätten, behjärtande sin nödställda och ömmande belägenhet och anhållande, att doktor Constantius för någon tid framåt finge tillstånd att uppehålla stadsfysikatet i Göteborg. »Dimissionen» beviljades och Constantius anlände som ett försynens redskap att efter bästa förmåga taga sig an och hjälpa de sjuke. Hans permission utsträcktes så småningom av hovrätten att räcka »tills han curen med Herr Cammereraren Holst fullbordat».

Magistraten ville dock ej därmed släppa doktor Constantiusifrån sig. Bromelius var förmodligen fortfarande svag och dålig. Man avlät därför till höga hovrätten en ny skrivelse den 21 mars, att magistraten påtoge sig att excusera doktor Constantius för hans fortsatta uteblivande från Jönköping, helst Hovrätten alltid täckts låta påskina sitt intresse för staden Göteborg och särskilt för dessa rättens sjuka ledamöter; varjämte magistraten uttalade en ödmjuk önskan, att dröjsmålet ej måtte komma Doctoren till ondo.

Hur höga Hovrätten ställde sig till denna excuse är ej känt. Beträffande tre av de ovannämnda sjuke voro doktor Constantius alla ansträngningar förspilld möda. Deras liv stodo ej till att rädda. Laurentz Böker avled först av de tre, den 19 mars, sedan Henrik Braunjohann, den 27 i samma månad och sist presidenten Per Johan Macklier, den 15 april.

Utom stadsfysikatet innehade Bromelius också provinsialmedikusbefattningen i länet. Naturligtvis ökade detta ytterligare bördan för hans svaga krafter. Landshövdingen skrev därom 1697 till Kunglig Majestät: »Ordinarius Physicus är ej allena en gammal och svag man — utan oftast själv sänglägrig. — Dem som råka för någon brist av hälsan eller incommoditet av varjehanda svåra passioner äro helt förlägne och nödställdde här i landsorten.» Landshövdingen begärde därför, att en »kvalificerad Doctor, benämnd Johan Dobelius, som uti förleden höst är hit ankommen från Dantzig, — men vände sig strax härifrån igen — och med Guds bistånd gjorde särdeles — lyckeliga curer, vilken torde låta sig övertala här på orten att förbliva, — samt tillsvidare och i förstone låta sig nöja med en och annan liberalité vid sin subsistence tills han till fullo efter förtjänst och capacitet kunde njuta vidare befordran». Detta anbefallningsbrev gällde doktor Jacob Döbelius, sedermera professor i Lund. Landshövdingens begäran bifölls. Provinsialmedikusbefattningen i Bohuslän blev därför Dobelius första »gradus ad Parnassem».

Bromelius tycktes dock haft tider av stor vitalitet och lyckades trots sin vacklande hälsa att uppehålla sin tjänst nästan ända till slutet av sin levnad. Redan 1702 gick det ett rykte ända upp till Collegium medicum, att Bromelius avlidit. Collegium beslöt dock några dagar töva medrekommenderandet av hans efterträdare, tills närmare underrättelser inlupit. Ryktet visade sig vara förhastat, och Bromelius levde ännu i fem år. I medio av januari 1707 avlät magistraten en skrivelse till den sjuke gubben med förslag »om dess sons vocation til adjunkt». Det hette i den välmenande skrivelsen bland annat: »Som åldern och åren taga till och krafterna däremot försvagas (och) Herr Doctorn självf esomoftast av sin svåra passion och eljest ålderdomsmatthet hålles bettlägrig — är därigenom hänt, att åtskilliga besvär hos oss inkommit över brist av råd och hjälp för patienterna — för den skull hava vi måst falla på den meningen att förmå ädle Herr Doctoren uti sin ålderdom och svaghet att se sig om en god adjunkt och medhjälpare uti sina ämbetssysslor, varandes mest allas önskan där hän syftat, om icke Herr Doctoren ville fatta den goda resolution att behålla hos sig sin käre son, Herr Doctoren Magnus Bromell, vilken både in- och utrikes förvärvat sig det vackraste lovord, att han redan är en qualificerad man — och må Herr Doctoren intet fatta om oss de tankar, som skulle vi härigenom vela göra honom bekymmer utan fast hellre att vi söka hans conservation och hans käre sons välgång till någon viss charaktär och station etc.» — — — .

Trots den vänlighet med vilken brevet var avfattat, vill man ändå nästan hoppas att Bromelius aldrig fick del av denna magistratens veklagan. Skrivelsen är protokollförd den 16 januari och redan 5 februari slutade Bromelius, mätt på år och dagar, sin levnad.

Hans minne hugfästes genom en sorgedikt, kallad »Högståstundat afsked — då des döda Lekamen därpå den 19 maj samma Åhr til sin Hwijla i Gustavi Domkyrkia i Götheborg med vanlige Ceremonier uthi förnähma Wänners Närvaro beledsagades. Författat af en, som jämpte det sorgbundne Huset öfwer des Frånfälle Klagar med Tårar.» Namnet på denne vän i familjen är ej bekant och blir förmodligen för all framtid ouppdagat.

Bromelius var känd som en mycket framstående botanist och medhann redan på tredje året av sin göteborgsvistelse att utge en flora över göteborgstrakten. Han kallade den sin »Chloris», närmare bestämt Chloris Gothica.Chloris, den första västkustfloran, är värd sitt omnämnande. Den var en liten tunn volym i oktav, tryckt hos Johannes Rahm 1694, mottagen av lärdomens representanter i staden, de fyra lektorerna vid gymnasiet samt Florandrarne, far och son, den förre domprost, med mycken och uppriktig glädje; författaren blev av dessa sex hyllad med panegyriska carmina på latin, grekiska och hebreiska samt av sin unge son, Magnus, på svenska. På grund av boktryckarns avsaknad på hebreiska typer måste det hebreiska hyllningskvädet i boken sättas med grekiskt tryck. Chloris var förmodligen ett gott botaniskt arbete för sin tid. Boken lär särskilt funnit nåd hos den unge Linnaeus, till vilkens nöjesläsning den hörde. Det som fortfarande förlänar Chloris ett visst kulturvärde — snarare än botaniskt — är att författaren fick den goda idén att vid sidan av de latinska växtnamnen också införa de svenska namn, han säkerligen på skilda håll uppsnappat. De gamla svenska namnen avspeglade nämligen som bekant för det mesta den nyttiga eller skadliga egenskap, växten ansågs besitta och ej endast dess medicinska utan ock andra egenskaper. Det kunde vara lärorikt nog att göra upp ett fullständigt svenskt namnregister ur Chloris, men detta bör väl helst förbehållas botanikerna eller kanske hellre folkloristerna. Det får här räcka till med några stickprov på svenska växtnamn ur denna lilla bok: skarp jungfrutvål (Polygonum hydropiper), fattigkvinnas örngått (Eriopherum angustifolium), galenört (Hyoscyamus niger), hjärnbrylla (d:o), Norrlandstobak (Menyanthes trifoliata), skosmörja (Sedum acre), hostört (Tussilago farfara), Lungbota (d:o).

Många av de svenska växtnamnen i Chloris äro tämligen grovkorniga. På 1600-talet gällde det mer än nu att »naturalia non sunt turpia».

I sin flora gör Bromelius endast två medicinska uttalanden. Dels ett vid Trifolium pratense album:Ehuru ej intagen i farmakopeerna utgöra dock dess blommor ett tjänligt medel i Leucorrhé. Not. Etsi hi flores a Pharmacopaeis non colliguntur insignem tamen efficaciam habent in curatione Leucorrheae seu sistendo fluxu alb. mulierum. Dels skriver han om Persicaria pumila (på sv. lilla krypande loppegräs eller jungfrutvål): »Det är beklagligt att endast ettfåtal läkare i detta sekel känna till, vilken gudomskraft som bor hos persicarian. Man kan därvid med allt skäl utbrista med Plinius: Vi trampa under hälarne en massa örter, vilkas egenskaper vi med lovsägelser skulle höja upp till himlen, blott vi voro medvetna om deras värde.» De särskilda växtlokalerna berör han ytterst sparsamt. Följande meddelande ger han dock om Populus alba: »detta träd återfinner man icke var som helst i trädplanteringarne, men i mängd vid Partille. Blott ett enda av detta slag växer vid landsvägen ej långt från nya stadsporten (Drottningporten). Jag anser att det annorstädes ifrån förts hit och har blivit inplanterat.»

Hans företal i boken till den välvillige läsaren torde vara rätt belysande för hans botaniskt inställda sinnelag, varför det här i svensk dräkt inflyter.

»En alldeles särskild kärlek och, jag kan säga, medfödd böjelse har tvingat mig till studiet av naturen. Detta torde med Guds hjälp framgå av den synnerligen ansenliga katalog, som jag uppgjort över sällsyntare och ovanligare föremål ur läkarnes tre riken, nämligen mineral-, djur- och växtrikena. Några tusen sådana av stor användning och nytta, häpnadsväckande mångfald och beundransvärd skönhet äro att se i mitt Pinakotek. Särskilt har jag funnit ett stort nöje i botaniken och herbariesamlandet samt därför haft en naturlig fallenhet. Då detta studium jämväl länt mig till nytta och icke obetydlig fördel i medicinskt hänseende, har det föranlett mig, att jag efter måttet av mina krafter ej någonsin nekat mig varken möda eller omkostnader för tillfredsställande av denna min lust.

För ej så länge sedan kommen till Göteborg, har jag till fullo fått besanna de gamla auktorernas yttrande, att var jordmån har sin särskilda slags växtlighet, då jag nämligen rätt så ofta påträffat flera växtspecies å olika platser här i orten, som ej tidigare observerats i vårt land varken av mig eller någon annan, men som nu finnas uppsatta i mina herbarier, av mig egenhändigt insamlade och uppklistrade.

Härigenom mer och mer intresserad, har jag efter alfabetisk ordning börjat utarbeta en växtkatalog, dels till min egen nytta, dels till tjänst för min son. Men då lärde ochframstående män både muntligen och skriftligen ofta och livligt uppmanat mig att till fäderneslandets gagn och denna landsorten till heder utarbeta och från trycket utgiva en växtkatalog till allmän upplysning, så har det glatt mig att ge, vad jag kunnat, men detta ej blott för mig själv, i det jag påminner mig om, att jag redan är gammal. Ehuru jag använt största flit att uppspåra växter, fördristar jag mig dock ej att utlova en fullständig katalog över de växtslag, som Moder Natur i rundligt mått ur sitt rike självmant låtit växa fram.

På grund av de mångfaldiga göromålen i min befattning har jag nämligen ännu ej medhunnit att genomforska alla de närbelägna öarne. Ej heller har jag ännu hunnit genomströva alla fält och slättmarker, skogar, berg och kullar, krypa upp för alla branter.» — Därefter yttrar han sig om sina studieår och lärare. — »Bland dessa kan jag aldrig utan största erkänsla nämna vår oförliknelige botaniker, doktor Olaus Rudbeck senior, professor medicinae Upsaliensis honorarius, under vilkens handledning jag under elva års tid arbetat. Måtte Gud bevara hans hälsa och låta honom leva ännu många år! —

Livligt intresserad för herbariearbete, beder jag, att personer med samma fallenhet av sin godhet ville bidraga till, att jag en gång, när jag fått mera lugn, med Guds hjälp måtte lyckas, att utvidga detta lilla arbete till en allmän växtförteckning för hela riket, och att i densamma de växter, som hittills av botaniska forskare iakttagits, må bli så fullständigt och rikligt företrädda som möjligt. Det vore i sanning något att önska, att lärde män var och en på sin ort i vårt fädernesland med mig gjorde samma försök, att behändigare och intimare förbindelser kunde åstadkommas mellan kunniga och intresserade personer, varigenom äntligen landets naturalhistoria kunde vinna i fullständighet.»

Han gjorde ock en efterskrift till boken, »då ämnet convenerar med det föregående», i det han bifogade »en katalog över botanisk litteratur jämte sådana böcker i agrikultur och trädgårdsskötsel, även behandlande växtsafter, hartzer och olika gummiarter» ur Bibliotheca Bromeliana. »Denna bokkatalog ger jag», skriver han, »ej utan orsak offentlighet åt, men ingalunda av något slags skrytsamhet. Ty alla som kännamig veta, att detta fel är mig förhatligt. Det sker därför, att jag under hela min levnad intresserat mig för botaniska studier samt att mitt bibliotek därför aldrig kan bli tillräckligt försett i detta hänseende. Jag försöker jämväl återställa de förluster, som vid eldsvådan i Stockholm 1690 åsamkades mig på åtskilliga botaniska arbeten. Korteligen sagt, min mening är den, om någon av mina välvilliga läsare har i sin ägo ett eller flera botaniska arbeten, ej upptagna i denna min bokförteckning, så vill jag åter och åter fråga honom, huruvida han vill avstå dem antingen mot kontant ersättning eller utbyta dem mot någon annan bok, exempelvis av teologiskt, juridiskt, filosofiskt eller annat innehåll.»

Den yngre Florander skrev mycket vackert i sin latinska hyllningsdikt, att Bromelius »från Edens tillslutna lustgård återhämtat naturens hemliga läkekrafter», och avslutade sin hyllning sålunda: »Apollo bjuder dig, vitterfarne läkare, en oförgänglig krans, Du som på bladen i din bok inrymt en hel lustgård, fylld av fägring, då Flora tarvar vida ängder att breda ut sin blomstermatta. Dig har jag därför velat lyckönska; mitt hjärta vill säga Dig mer än min penna förmår.»

Ej heller bör underlåtas att införa den 15-årige sonen, Magnus Bromells hyllning.

Till sin kära Fader. *Du Götars Borg och Strand, Den Mars nu innesluter I mer än starka band Med murar, fäste, slott, Du har så mycke gott, som du för andra njuter.*

Jag kan ej skriva allt, Som ger dig lov och heder; Min tungo felas salt, Mig fela ordasätt. Jag kan ej skriva nätt, Och pennan ligger neder.Men vad behöves mer? Jag vill ej mera skriva. Jag för mig Chloris ser, Hon bär uti sin

korg, Det som du Göteborg Har ymnogt kunnat giva.

Herr Fader, Chloris Er Ger lovord, ros och ära. Ty skriver jag ej mer: Vårt Göteborg ej vet Av sin lycksalighet, Det hunnen I dem lära.

Hans lydigste son *Magnus Bromelius.*

Ende sonen, Magnus, var väl faderns glädje och stolthet, men även Chloris var sin auktors hjärtebarn. Han nedlade detta sitt botaniska arbete med skyldig vördnad inför sin guvernör och landshövding Schönlebens fötter och lät därvid Chloris i klassiska vändningar hembära den gamle krigaren sin hyllning. »Den blygsamma Chloris», skrev han, »tillstår gärna att för de stora i världen passar väl endast det, som är stort. Så mycket vågar hon dock tillstädja sig, som fordom småfåglarne, vilka buro dun till Apollos tempel, och bina, som förde vax dit, då de ej förmådde bära tyngre bördor. Andra finnas väl, som förmå mer. Chloris har ej förmått bringa något skönare, än vad skogarne, fälten, ängarne, bergen och floddalarne bringa i sitt sköte. Chloris har ock sökt fånga den skuggiga svalkan vid de heliga källorna» etc.

I samma ädelt formade manér överlämnade han sin Chloris till president, borgmästare och råd i staden Göteborg. »Eder Chloris efterliknar de gamle romare, som ägnade Mercurius allt vad de fått och ansågo det för Mercurii tillhörighet, på det guden fortfarande skulle bliva dem bevågen. På samma sätt återbördas Chloris åt sina larer och nedlägges som hedersgärd på edra altaren, visserligen ett obetydligt offer; hon har ej heller lovat något stort. Den får nämligen spela på flöjt, som ejmägtar blåsa i basun, och mindre offer än av hekatomber ha också behagat gudarne.»

Av denna ordakonst finner man att Bromelius kunde sina klassiker.

Här skall ock korteligen nämnas några ord om en besvärlig konkurrent till Bromelius, som han kände sig föga trakterad av, nämligen den »vittberömde Medicinæ Practicus» Johan Kiempe.Collegii medici akter. Denne anlände till Göteborg hösten 1692 och torde kvarstannat där ungefär ett år. Redan 1683—84 hade han gjort gästroller i staden. Han hade enligt egen utsago »icke utan verkan och nytta praktiserat åtskilliga kurer efter den konst och vetenskap, jag av min salig fader Artollericapitenen, salig Anders Kiempe, lärt både uti nyttige och androm obekante medikamenters preparerande igenom chymien och patienters curerande samt igenom handens vidläggande». Nämnde artillerikapten Kiempe var bosatt i Östersund och mycket intresserad astrolog och chymiker. Sacklén lämnar rätt utförliga uppgifter om dessa både empiriker, fader och son, egendomligt nog, då ingen av dem voro läkare. Visserligen begärde Johan Kiempe, när han 1693 från Göteborg anlände till Stockholm, att få undergå examen inför Collegium medicum, men blev i densamma improberad. Så mycket utmärktare betyg hade han att förete från många av sina patienter, tillhörande de högsta samhällsklasser. Han ansågs nämligen besitta hemliga medikamenter, varigenom »sten, podager och andra svåra accidentier curerades». J. Ridderstorm skrev den 20 november anno 1693 »att både jag för min egen person såväl som ock visst andra förnäma och redliga folk här i Bohuslän förnummit, att hans medikamenter varit goda och åtskilliga svåra sjukdomar i hast bortdrivit». Särskilt prisvärt var hans »Elixir salutis i dos till 16 droppar». Troligen var det en stor lättnad för Bromelius att bli av med denne »practicus». Han hade opinionen för sig även från allra högsta ort. Han hade nämligen skaffat sig både Carl XI:s och Carl XII:s särskilta privilegier att utöva praktik, och Kiempe var beryktad för sina kurer både i Sverige, Norge och Danmark och även i Hamburg, där han långa tider vistats.

Efter 1693 tycks han på allvar slagit sig ner i Stockholm, men råkade där i delo med Collegium medicum, som behandlade honom »fattig man, såsom en landstrykare och kvacksalvare, min endaste brödpenning ifrån exequerat, förbudit vidare min näringsmedel idka» enligt vad Kiempe skrev i sin supplik till Kunglig Majestät.

Andreas Lundelius.

Det var djup sorg och saknad i Göteborg efter Bromelius. Magistraten beklagade hans för densamma »okära frånfälle», när den offererade Hovrätts- och Provinsialmedicus Andreas Lundelius i Jönköping sin välmenta kallelse som Bromelii efterträdare. Lundelius antog vocationen.

Andreas Lundelius var skaradjekne, studerade medicin i Lund och blev 1697 medicine doktor i Leyden. Vid hemkomsten till Sverige styrde han kosan till Stockholm samt begärde att bliva associerad med Collegium medicum.

Den 1 december s. å. hade nämligen preses, Urban Hierne, från Lundelius mottagit en på klingande latin avfattad skrivelse, däri det till slut hette: »Då jag nu som jag hoppas blir medlem av edert kollegium förlitar jag mig på att genom eder bevågenhet ej endast för framtiden åtnjuta förmånen av Collegii gunstiga beskydd utan ock välvilligt stöd och anbefallning hos Kunglig Majestät om en behaglig tjänst, för att ej säga levebröd, att jag därigenom måtte erhålla rik ersättning för alla de svåra mödor jag i min fattigdom utstått.»

Collegii ledamöter å sin sida ställde som villkor, att han genom examen inför Collegium ådagalade sina medicinska insikter. »Den 6 december voro vi efterföljande in Collegio tillsammans», heter det i det gamla protokollet. »Emedan som Andreas Lundelius, Vestrogothus, Medicinæ Doctor, begärt att associeras Collegio anställes examen och sedan han oppvist sin disputation de vera medicinæ cognitione,Om den sanna kunskapen i medicinen. hållen i Leyden den 22 juni, som ock sitt promotionis diploma, begynte Herr Preses (Hierne) med lite företal och sedan begyntes examen:

D:r Vingius:

Febrium naturam perscrutatus est (frågade om febrarnes natur).

D:r von Horn:

Convulsiones et motus convulsivos examinavit (Examinerade angående convulsioner etc.).

D:r Vallant:

An V. S:es in febribus conducant (om åderlåtningar äro till nytta i febrar).

D:r Micrander:

Cancrum Mammar. proposuit (yttrade sig om bröstkräftan).

D:r Skragge:

Luem veneream tractavit (behandlade frågan om l. v.).

D:r Ziervogel:

Quibus in morbis vomitoria et purgantia sunt praescribenda (i vilka sjukdomar man föreskriver kräkmedel och laxermedel).

D:r Hierne:

Pleuriticum curandum dedit (angående lungsäcksinflammationens behandling).

»Efter slutad examen», hette det vidare, »förband sig kandidaten att genom praxis och studium beflita sig om det, som han visat sig mindre hemma i. Detta lovade han heligt samt underskrev författningarne och erlade skyldig avgift.»

Utnämningen till hovrätts- och provincialmedicussysslan i Jönköping efter Constantius lät härefter ej länge vänta på sig.

I Göteborg, dit han flyttade från Jönköping, förvärvade Lundelius både som läkare och lärd ett mycket aktat

namn. Det bör nämnas, att han var en duktig matematiker och hade också skrivit i astronomien. Dit hörde väl ock hans arbete om runstaven. Det var Lundelius, som upptog den nya surbrunnen vid Carlsport och 1713 även utgav en broschyr om dess nytta. Som skyldig erkänsla för sin visade duglighet tillädes han efter ansökning 1719 namn, heder och värdighet av assessor.Collegii medici akter. Detta drog dock med sig vissa ekonomiska konsekvenser, som voro kännbara nog för den med jordiska håvor illa lottade Lundelius. Den eftersträvade och vunna äran kostade nämligen pengar. Den 27 september 1719 avsände han brev till Collegium medicum efter att förut ha »levererat 10 dukater för utmärkelsen», »väntandes jag allenast här på quittence». En månad senare fick han brev, att ytterligare erfordrades 5 Speciedukater till att utbekomma hos Kunglig Majestät allernådigaste fullmagt angående assessorstjänsten och hedern. Det

skulle dock bli ännu mer avbränningar för den fina titeln, men vidare därom sedan.

Först skall nämligen ett kortare citat meddelas ur hans ovannämnda brev till Collegium Medicum, däri han berörde den händelse, som brevets datum inträffat i Göteborg. »Vi leva nu», skriver han, »åter inter spem et metum för fienden, som i dag emillan klockan ett och två för dager ankom, stjälande sig förbi Elfsborg och tog bort vakten på skansen Billingen samt förseglade alla styckorna och uppbrände två våra bästa galejor, Carolus och Vreden, samt en fru Gathenhjelms caper och bortförde en liten galeja vi nyligen tagit ifrån de danska. Vi hade ment, att stilleståndet redan varit slutet, men måste erfara annat, och äro vi således ingen natt fri så länge de hava Marstrand. Gud vare vår hjälp och förläne oss en gång den högst åstundade freden igen.»

För att nu återkomma till de belopp, han hade att erlägga för assessorstiteln, så tillkom ytterligare 24 daler s:mt krigsmanshusavgäld. På grund av Lundelii 1720 inträffade död blev avgälden av honom personligen aldrig erlagd, men därför ingalunda utstruken från sterbhusets pålagor, ty tretton år därefter, år 1733, krävdes nämligen hans efterlevande änka, Elsa Beata, född Braunjohann på beloppet. Då hon levde i ett mycket utblottat tillstånd och i största torftighet, men likväl hotades med utmätning på summan, fann hon sig tvingad att inkomma med en skriftlig förklaring, däri hon androg, att hennes salig man alldeles inte behövt begära eller antaga någon assessors karaktär, då han redan varit försedd med kunglig fullmakt på Professoris medicinaeembetet vid akademien i Pernau, vilken likmätigt rangordningen vore av lika consideration med assessorerna i Collegierna. Magistraten, som hade att yttra sig i målet, betygade att doktorinnan Lundelia var ålderstigen och avsigkommen (!) änka och därför »lär svårt för oss bliva krigsmannaavgiften utbekomma». Sterbhuset efter doktor Lundelius, hans änka, mågen doktor Jacob Boethius samt sonen cancellisten Johan Henrik Lundelius och den ännu omyndiga dottern Greta Hedvig Lundelia hade å sin sida en motfordran å ett tillgodohavande hos Kunglig Majestät och Kronan. Rättegångshändelserna utvecklade sig märkligtlångsamt. Först 21 år efter Lundelius' död eller 1741 befullmäktigades commissarien Ahlström att å vederbörlig ort i Stockholm å sterbhusets vägnar utsöka, emottaga och kvittera den fordran, som detsamma ägde hos Kunglig Majestät och Kronan för det loft eller vind i Lundelii gård, som varit upplåten till kronospannmål under förra orostider.

Den ovannämnda professorsfullmakten för Lundelius, som medicine professor i Pernau, hade han undfått redan 1701, men på grund av det dåvarande krigstillståndet därstädes, hade han aldrig kommit att tillträda professuren.

Daniel Kellander.

Doktor Lundelius hade avlidit den 9 oktober 1720 efter »en kort stånden sjukdom». Hans änka råkade genom mannens död som förut nämnts i stora svårigheter. Hon fördolde ej heller sin svåra belägenhet i den skrivelse, hon en tid efter mannens frånfälle avsände till Collegium medicum. Familjens nödställda tillstånd berodde enligt samma skrivelse därpå, att hennes man och hon själv blivit totalt ruinerade genom de försträckningar, som hennes fader, commissarien Henrik Braunjohann, på sin tid gjort hans högstsalig Majestät, Konung Carl XII, och därav senare föranledda processer med Kronan. Den enda utväg till familjens conserverande enligt hennes mening vore, att hennes måg, doktor Daniel Kellander, finge den efter svärfadern vakanta stadsfysikusbefattningen. Collegium medicum hade nämligen ställt denna möjlighet i utsikt. Brevet avslutade hon i all sin svärmoderliga myndighet med följande ord: »vad den av Collegium medicum pålagda examen beträffar, så skall han (Kellander) uppå ordres efter skyldighet sig infinna och uti sin ringa savoire och

enfaldighet underkasta sig sina höga förmäns information».

Hennes måg, doktor Daniel Kellander, var av allt att döma en mycket duktig läkare. Han var född i Göteborg. Fadern, magistern vid stadens lärdomsskola Peter Kellander, blev ock kyrkoherde i Lundby på Hisingen. Daniel Kellander inskrevs som student i Lund 1707 och i Upsala 1710, samt disputerade under Rudbeck 1716, kallades ock till ledamot av Kungliga Vetenskapssocieteten i Upsala. Han förvärvademedicine doktorsvärdigheten i Leyden 1720. Samma år i maj återkom han från Holland hem till Göteborg. Tyvärr hade han ådragit sig en långvarig quartana (frossa), som varade i 36 veckor, innan han blev någorlunda återställd. Denna sjukdom hade lagt hinder i vägen för honom att efter sin hemkomst på övligt sätt uppvakta Collegium Medicum. Tillstötte så i oktober hans svärfaders död. Någon tid därefter skrev han till Collegium medicum, »att tusen bestyr med anledning av dödsfallet» hindrat honom att skriva, bedjande därför om överseende, att han ej förr givit sig tillkänna samt begärde en syssla till sitt livsuppehälle, »mig som länge på grund av omständigheternas makt drivit omkring bland Syrtens skarpa klippor under växlande öden och otaliga svårigheter.»Coll. m. akter.

Den syssla, som han åtrådde, var stadsfysikatet i Göteborg efter svärfadern. För att kunna erhålla denna befattning måste han dock först avlägga vederbörlig examen inför Collegium medicum.

Under det han tillfälligtvis vistades i huvudstaden tillställde han Collegium medicum den 23 januari 1721 ännu en skrivelseColl. m. akter. om sin beramade examen. Han skyllde på att otillräcklig tid dittills hindrat honom att avlägga den, helst preses i Collegium också behagat »anordna honom en resa till överstelöjtnanten, baron Leyonhuvuds sjukdoms curerande i Säter». Därigenom hade han en hel månads tid nödgats försumma sina egna viktiga angelägenheter. Hans domestika sysslor, i synnerhet hans hustrus långsamma hängsjuka, som mer och mer förvärrats, presserade hans avresa till Göteborg. Då han för sin presserade resa ej vid detta tillfälle kunde underkasta sig examen in pleno anhöll han därför att Collegium medicum ville utse en eller annan av assessorerna, som kunde ju förr desto hellre bepröva hans framsteg in praxi medica, på det han sålunda någorlunda kunde meritera den plats, han supplerade om.

Collegium resolverade att låta honom den 1 februari tentera för assessorerna Nordenheim och Lindestolpe.

Det skickade sig så egendomligt, att borgerskapet i Göteborg på allmän rådstuga två dagar senare uppsatte just dessa

tre herrar doktorer, de båda examinatorerna och examinanden på förslag till befattningen. De båda examinatorerna betackade sig för platsen genom en gemensam skrivelse; de funno det nämligen betänkligt att i så svåra tider rubba sitt bo och underkasta sig flyttningens alltför ledsamma besvärlighet, särdeles som vägen till Göteborg vore lång och merändels till lands. Under sådana förhållanden hade man i Göteborg ingenting emot doktor Kellanders val, »vilken med salig Lundelii hus är allierad» — »samt känner orten och levnadsarten därstädes». Borgerskapet hade nämligen liksom Kellanders svärmoder »reflektion på salig doktor Lundelii hus conservation».

I regel tycks det ha rått ett mycket vackert patriarkaliskt och familjärt förhållande mellan Kungliga Collegium medicum i huvudstaden och läkarne ute i landsorten. Nyårsönskningar och andra hjärtliga gratulationsskrivelser sökte sig ej sällan postledes fram från provincial- och stadsmedici i landsorterna till herr præses och herrar assessorer i Collegium. Å andra sidan när sorgebud ingått om någon medicus, som avlidit, underlät ej heller Collegium för sin del att condolera den sörjande efterleverskan och sterbhuset.

Ej sällan tillskrev man Collegium i kinkiga sjukdomscasus. Det var en uppskattad förmån att kunna fråga den höga lärdomsinstansen till råds och få en vink om, hur vederbörande i det särskilda fallet hade att förfara. Så småningom utvecklade sig detta bruk till konsultation mot skälig ersättning, som erlades av den patient, som frågan gällde. Akterna förtälja om ett dylikt exempel från Kellanders läkartid. Det gällde stadens mest framstående och betydande man, kommerserådet Sebastian Tham. En kort redogörelse därom följer.

Doktor Kellander sände den 19 april 1722 Collegium ett meddelande, som i korthet innehöll, att kommerserådet den nästförlidna veckan gjort honom den äran att kalla honom uti dess opasslighet till sig, att om sin hälsas

restitution consultera. Doktor Kellander blev äntligen ombedd att däröver uppsätta en relation till Collegium samt inhämta dess mogna consilium, »hur oss en sådan oss allom här på orten angelägen och omistelig man måtte kunna bliva genom Guds nåd restituerad». Därefter följde så Kellanders mycket utförligarelation om »subjectum patiens», — »av naturen en stark sanguineo-cholericus, hafvandes allstadigt haft en oförryckt hälsa och sällan anstötar av någon synnerlig passion, förutan det att han i yngre åren mycket varit böjelig till näsblödning samt in media ætateMedelåldern. haft då och då känning av gyllenådern». Kellander slutade med att ställa sin diagnos över fallet. Sjukdomen præcise: ett asthma humidum ex vitio materiae viscidae et crassae, en vackert formulerad humoralpatologisk diagnos.

Det lärda och ivrigt åtrådda brevet från Collegium lät ej allt för länge vänta på sig, och doktor Kellander skyndade sig att därför avlägga tillbörlig tacksägelse och fortsatt relation om sin patients dyrbara hälsa. Doktor Kellander fägnade sig över, att Collegium uti dess gunstiga skrivelse fastställt som sin mening, att ådern borde öppnas. Detta hade Kellander nämligen redan verkställt, ehuru han ej enligt Collegii förslag gjort det medelst ett snitt i foten; dock torde åderlåtningen propter circulationem gjort sin goda verkan. Collegium hade ock i sin skrivelse tillrått kommerserådet att dricka brunn. »Till brunnskuren lärer han dock näppeligen stå att övertala, jag vet icke av vad orsak». »Det har förr varit hans största sommarplaisir att få ymsa luft och komma till renare ort än Göteborg, som är belägen på sumpig botten, ligger djupt nästan lika med vattnet, har aldrig någon droppe gott vatten och därför sina innevånare måste med skörbjugg anfäkta». Kommerserådet hade dessutom tillförne »excessive druckit caffe och té så att han med händer och huvud darrat. — Pro ConsilioFör konsultationen. är under välborne Herr Archiaterns couvert till Collegium Medicum skickat en växel av 20 riksdaler specie».

I övrigt handlade brevet om hälsotillståndet i staden, mässlingen hade grasserat och en tertiana plågade folket starkt. Skörbjuggen undantagen, hade eljest föga remarkabla sjukdomar förekommit, allenast några operationer, förrättade på de s. k. noli me tangere. —

Kommerserådet Tham avlät även i egen person en skrivelse till Collegium, »varuti han betackar Collegium för sitt consultatum över dess passion, begärer ock få veta, om han kunde

dricka Spaavatten, emedan han ingalunda kunde övertala sig att dricka Brunnen» (d. v. s. Göteborgs Surbrunn).

Troligen återvann kommerserådet någorlunda sin hälsa. I slutet av augusti samma år kunde han åtminstone som gäster mottaga majestäterna, konung Fredrik och drottning Ulrika, vid deras vistande under en veckas tid i staden, där han bodde i hörnhuset vid Sillgatan och Östra Hamngatan. Sebastian Tham levde för övrigt ännu några år, han avled nämligen först 1729.

Doktor Kellander däremot, hans intresserade unge läkare, blev ej gammal. Han dog i blomman av sin ålder 1724. Alla närmare uppgifter både om hans dödsdag och dödsorsaken synas vara alldeles förkomna. Följande lilla utdrag ur Collegii medici protokollbok för den 6 mars 1724 är allt vad jag funnit om hans bortgång: »Oppvistes sal. doct. Kellanders änkas brev av den 3 februari, varuti hon notificerar dess mans död. Resolverades det en condolentz till henne skulle avgå.»

Flera memorial av doktor Kellander under hans korta tjänstetid om åtskilliga gångbara smittor såväl på folk som fä vittna om berömvärt nit i kallet. Han skrev jämväl en invitation till surbrunnen i staden.

Kilian Stobaeus.

Doktor Kellanders efterträdare blev den märklige läkaren Kilian Stobaeus. Göteborg skulle dock för honom endast bli ett tillfälligt uppehåll, där han bidade sin tid i avvaktan på befordran till ett mindre tröttsamt och mera vetenskapligt värv vid Lunds akademi. Stobaeus var ej någon främling i Göteborg, tvärtom var han där sedan gammalt hemmastadd och hade både släkt och vänner i staden. Man kan till och med säga, att han där fått sin första medicinska undervisning. Han vistades och bodde nämligen fem av sina ungdomsår hos sin morbroder Kilian Treutiger, som var son till stadens förste ordinarie apotekare, Kilian Treutiger å Enhörningen. Under dessa år gick den unge Stobaeus på gymnasiet samt åtnjöt vid sidan härav handledning i naturalhistorien och medicinen av stadsfysicus Olaus Bromelius, övade sig jämväl i denenklare fältskärskirurgien hos fältskären

Köpke samt i farmacien hos sin mosters man, apotekaren Ermersch å Enhörningen.

»Competitorer» till den efter Kellander vakanta platsen voro tre, herrar doktorerna Jacob Sjöberg, J. Carelberg och Herman Herttell. Ingen av dessa kunde dock mäta sig med Kilian Stobaeus »i anseende till det goda berömmeliga lovord av lärdom, beprövad erfarenhet och praxin uti läkarkonsten såväl som dess fromma och stilla leverne.»

Det skulle dock ej dröja länge, innan den hårda erfarenheten kom Stobaeus att inse, det hans nyvunna beställning alldeles överskred måttet av hans svaga kroppskrafter. Stobaeus var av naturen mera en kammarlärd. Egentligen hade han ej heller sökt befattningen i fråga. Det förhöll sig fastmer så, efter vad han själv skrev till Collegium medicum,Coll. m. akter. att man i Göteborg mycket yrkat och drivit på hans skyndsamma ditkomst, emedan orten var förlägen och ingen medicum hade att tillgå. Han hade därför knappt kunnat underlåta att med sin närvaro betyga borgerskapet därstädes sin tacksamhet. Detta brev skrev han den 24 augusti 1724 efter endast ett par månaders vistelse i staden och tillade: »Men såsom jag nu redan finner att min egen, Gud bättre! allt för svaga hälsa och krafter alldeles icke kunna uthärda och framdeles väl förestå en så mödosam beställning, alltså nödsakar jag mig härifrån avsäga och lämna detta brödstycket till någon annan — och jag imedlertid begiva mig till mina förra Otia literaria och därvid än vidare avvänta tiden, om det den Högste en gång skulle behaga mig vid någon akademi antingen då var in Medica eller Philosophica Facultate till ett roligare bröd, som mer med huvudet än med fötteina skulle förtjänas, förhjälpas». Han anhöll därför, att Collegium medicun täcktes detta hans hopp stadfästa på något sådant sätt, att han bleve hulpen helst till Academin i Lund, där han några år bortåt haft all möda ospard till att vinna ett gott vittnesbörd, »som jag ock förmodar av de rättsinta alltid där kunna erhålla.»

Stobaeus fick snart sin livliga åtrå till Lund och de stilla studierna hos dess alma materHulda moder. uppfylld. Han vann i detta

lärdomssäte ej endast ett berömt utan ock ett högt vördat och älskat namn. För den bildade allmänheten har hans namn blivit känt, på grund av den faderliga vänskap med vilken han omfattade och tog sig an den unge Linnaeus på dennes första knaggliga väg ad astra.

Från Stobaei göteborgstid finns i behåll en utförligare dietföreskrift, skriven i Göteborg, dagen innan han lämnade staden för att tillträda sin befattning i Lund. Denna dietföreskrift blev på sin tid införd i tidskriften Läkaren och NaturforskarenTom X, 1787. med den anmärkningen, »att den lämnas till allmänheten denne berömlige läkaren till åminnelse och för kännare till jämförelse med våra tiders sätt att bota sjukdom.» Kanske samma rekommendation fortfarande kan duga? Det är dock ett dokument av lokalhistoriskt och tidstypiskt intresse av en erkänd medicinsk auktoritet, som ansågs som en av de yppersta för sin tid och som en kort period i staden Göteborg utövade sin verksamhet.

Vem ordinationen gällde är ej bekant. Det är dock oväsentligt. Dessutom är det väl riktigast, att den medicinska sekretessen alltjämt bevaras. Härmed meddelas den Stobaeiska skrivelsen i väsentligt förkortad form.

»Min högtärade Herres Passion är en — förmängd Passion bestående av skörbuk och den så kallade mjältsjukan. Min Herres Complexion är — av ett gallaktigt, hetsigt och torrt temperament och alltså av häftigt och för mycket sensibelt humor —. Fastän detta ingalunda är någon maladie imaginaire,Inbillningssjuka. som mången frisk och lustig sig inbillar, så kan man dock icke neka, att en del av sjukdomen är en allt för tendre, aktsam och lydig imagination, som alltför noga avbildar de förtretliga objekter så de samma för förnuftet förskräckeligare och i allt större än de re veraI själva verket. äro, synas. — Nu att jag, så vida det i hast kan låta sig göra, må bjuda till att förnöja min Herre uti sin begäran, följer härefter några få reglor, som äro honom nödiga att ihågkomma och öva, där han vill rätt

akta och sköta sin hälsa. Av dessa reglor angå somliga en god diet och de övriga ett nödigt medicinerande nämligen:

I.

Man bör alltid söka att behålla en jämn värma; dock hellre dependera av goda kläder än kakelugnen; i synnerhet måste man alltid hålla fötterna varma. Eljest är en tjock, slaskot och kall luft alltid särdeles till men för hälsan.

II.

Man gör bättre att man äter ofta — än att man allenast äter en gång om dagen, men då rätt väl och mer än som är nödigt och nyttigt.

III.

Man måste icke vara allt för scrupulös att välja mat, ty ofta får man ont, som maten är alldeles oskyldig. Har jag ätit något tre eller fyra gånger, som var gång bekommit mig illa, så vore jag väl allt för dårlig, om jag det än vidare åstundade.

IV.

För dem som äro av denna beskaffenhet är allt skadligt som echaufferar och förhitsar bloden såsom pepparrot, senap, sellerier, lök och allt utrikes specerie, i synnerhet peppar och nejlikor.

V.

All hård och grov mat såsom salt och rökat kött och fläsk, salt och torr fisk, ost och torkat bröd måste helt sparsamt brukas, så framt man icke vill flitigt arbeta och röra sig. All rörig mat: gås, gris, and, bakelse och dylikt måste man akta sig för.

VI.

Den mat som giver mycket väder såsom ärter, kål, kron- och jord-artiskocker, baratas (?), castanier och dylikt tjänar ock icke för hälsan. Men härunder förstås icke tendre trädgårdssaker och legumer såsom gröna ärter, späda turkska bönor, spinat, ladduk och dylikt.

VII.

Det som med slem och syra förställer magen, bör man ej heller mycket bruka såsom meloner, gurkor, rå frukt etc. . .Men kokad frukt är ej så elak, citronsaft är ock en hälsosam syra; Borsdorfferäpplen, ett par om dagen, äro för en mjältsjuklig mycket tjänliga; isynnerhet är det en mycket god frukost och bättre än både te och tobak att äta fastande ett stekt Borsdorffer med ett så stort stycke rabarber som 3 tolföres-stycke äro stora.

VIII.

Det är ganska nödigt att dricka väl, om man vill konservera hälsan. En fullkommen karl måste åtminstone på en dag hava tre stop eller två kannor vått till livs.

IX.

Men detta måste icke i en hast emottagas utan litet och ofta. — —

X.

Det måste ock icke vara stark och hetsig dryck, som till den kvantitet skall förtäras, utan måste öl och brännvin ganska sparsamt eller intet brukas, men vin allenast till nödtorft.

XI.

Ju hetsigare vinen äro, ju mindre måste därav brukas; renskt, mosler och champagnevin äro väl de bäste, därnäst en fransk, som ej är allt för ung.

XII.

Drickat måste vara väl kokat — — —.

XIII.

Alla buttlade och jäsande likörer göra oro och hetta i bloden, förorsaka väder.

XIV.

Kaffe och té äro för hälsan aldrig otjänliga, om man vill därpå vackert röra och bemöda kroppen. — — —.

XV.

Man bör lämna naturen sin rätta och fulla sömn, men det i rättan tid om natten och icke om dagen. 8—9 timmar må man väl sova om man kan.

XVI.

Man skall icke strax lägga sig till sängs, när man om aftonen kommer ifrån måltiden.XVII.

Man skall aldrig i hast kasta kläderna på sig och fara utur sängen i luften, utan hellre skall man stå en timma förr upp av sängen och gå omkring i kammaren, att sängvärmen så småningom må förgå.

XVIII.

— — — En jämn, stadig och ej för stor motion är mer än alla medikamenter, ty densamma corrigerar all skadlig mat, praeserverar för sjukdom och är ävenväl för ganska många en viss och tillförlitelig cur. Av all motion är rida bäst, därnäst att gå.

XIX.

Det är nu en kort, men förmodligen utförlig nog underrättelse, om vad man vid kroppens skötande har att observera, men det är icke mindre nödigt att för sinnet fastställa en lagom och god diet och densamma i det nogaste efterleva. Ingen kan neka, som har ett sunt förnuft, att måttligheten i mat och dryck är ibland de visaste medel till att bibehålla hälsan och livet, men ock ett jämt och lika sinne, som affekternas träldom ej är undergivet, utan fritt och tappert, är ibland de visaste medlen till att bevara en god hälsa — och alltså det nödigaste, man har att beflita sig om. Denna konsten är så svår som den är nyttig, men är dock långt ifrån icke omöjlig. Hela konsten — beror därpå, att man rätt kan bornera och inom vissa gränser och bommar kan sluta och innestänga den omätliga och ostyriga kärleken, som man merändels hyser för sig själv. Denna måste först och sist kuvas och tämjas, om man icke skall våldränna. Mången tort och orätt till min heder skulle jag ej kunna se, om icke denna självkärleken satte mig glasögon på näsan —. Kunde vi rätt bruka vårt förnuft skulle vi helt ofta finna, att det är flärd, fåfänga och lappri, som denna självkärleken oss såsom ett önskeligt nöje inbillar. Detta har jag ingalunda skrivit som ville jag understå mig att giva min Herre några lärdomar, — min tanke är allenast att giva honom tillfälle att eftertänka själv denna endaste souveräna medicinen, som finnes för att dämpa de för hälsan skadeliga affekters häftighet, och det är gott tålamod, som övervinnerallt. Och därav följer, att den som är en god kristen och lärt förneka sig själv, har därav en oförliknelig förmån även uti timlig måtto.

XX.

Jag måste äntligen skrida närmare till det, som man egentligen plägar fordra av en läkare, som är att föreskriva tjänliga medikamenter emot Passionen. Härtill tjänar nu, att man betjänar sig då och då, i synnerhet när man någon särdeles oro och oordning i kroppen förnimmer eller ock antingen genom omåttlighet vid mat och dryck eller dymedelst, att man är av en hastig och häftig affekt bliven överilad och alltså därav har att befara någon stark förändring och rörelse i bloden, av mitt röda saltaktiga pulver, vilket här hos Apotekaren Herr Bauch finnes under det namnet Pulvis antispasmodicus duplex, varav ett par dagar i slag 3 à 4 gånger om dagen en god knivsudd intages; eljest brukas till preservativ 3 à 4 gånger hvar vecka 30 droppar av min Mixtura tonica, som därsammastädes finnes. Item var fjortonde dag i nedanet 20 stycken av mina Polychrest-piller, vilka ävenledes på samma ställe kunna fås; dessa intagas på morgonen och fastas därpå till middagen.

Vidare är det högst nödvändigt både till att förminska den överflödande bloden och dess tjockhet och skärpa corrigera, att bruka nästa nedanet efter dagjämningen om våren ett kryddvin efter hosföljande recept, vilket när man 3 dagar brukat, låter man slå sig åder på foten och genom en tämlig lång incision uttaga 6 à 8 uns (ungefär 200 till 250 gram) blod och sedan med kryddvinet continuera, så länge det varar — — —.

Nu vill jag förmoda, att så vida det mig uti denna min oro och nästan stadiga överlopp varit görligt, hava gjort min Herre nöje, åtminstone skulle jag hjärteligen önska och högeligen fägna mig däröver, om jag detta mitt ändamål kunnat nå, såsom jag alltid skall finnas.

Min Herres
hörsamme tjänare
Kilian Stobaeus

Göteborg, dagen före min avresa, vill Gud, 1725När Stobaeus nedskrev dessa råd till sin mjältsjuke — man säger nu för tiden nervsjuke — patient, var han ej mer än 34 år gammal. Han hade dock redan hunnit bli god människokännare och själv prövat mycket av livets besvärligheter, behäftad som han varit sedan sin barndom av ohälsa. Man kan ej undgå att lägga märke till den faderliga uppriktighet och vänskap, med vilken han delgav patienten sina förhållningsregler. Den medicinska behandlingen trädde alldeles i skymundan i jämförelse med den själsliga och kroppsliga dietlära, som för Stobaeus var och förblev det väsentliga i den av honom givna levnadsordningen.

Jacob Boëthius.

Till Stobaei efterträdare utsågs den 24 april 1726 medicine doktor Jacob Boëthius. Han var son till den framstående psalmdiktaren, den mycket omtalade prosten i Mora, Jacob Boethius som var den förste med detta namn. I sin gammaltestamentliga strävhet påminde denne ej litet om de puritanske rundhuvudena i England. Också moraprosten blev nämligen martyr för sin övertygelse. Han angrep med Bibelns ord det svenska enväldet. Då han därigenom lastat suveräniteten blev han sig själv till straff och androm till varnagel på ett ovärdigt och barbariskt sätt en vinternatt släpad ur sin bädd och bortförd till »evärdeligt» fängelse på Nöteborg. Han vägrade principiellt att 1704 mottaga Carl XII:s benådning, men blev äntligen 1710 genom rådets bemedling försatt i frihet. Under den bedrövelsens tid, då fadern satt i fängsligt förvar som statsfånge, genomgick sonen Jacob, som var född i Västerås 1690, därvarande skola och gymnasium. Efter gymnasietiden kom han 1712 till Upsala samt blev 1724 medicine doktor i Hardervijk i Holland. Strax efter sin hemkomst därifrån blev han som nämts stadfysikus i Göteborg. Först 1728 underkastade han sig den sedvanliga examen för att bliva membrum av Collegium medicum, varvid Collegium fann honom i praktiska frågor ha försvarligen redogjort för sig, varför han kunde recipieras i Collegium. Dock tillråddes han av preses att idka sina studier särdeles i anatomien ochrättsmedicinen, »emedan sådana casus medicolegalesRättsmedicinska fall. i hans beställning som oftast förekomma kunde.

Under doktor Boëthii fysikat behagade Collegium medicum »åstunda en communication av den instruktion och besynnerliga ed som till äventyrs för Herr Stadsphysicus i Göteborg torde vara avfattad». Collegii skrivelse var daterad 30 april 1740. Kunglig Majestät hade kort förut utfärdat befallning om, att instruktion borde projekteras för dem av provincialdoktorerna, som av kronan eller på ständernas stat njutit någon viss och ständig lön. Möjligen ville Collegium införskaffa sig beprövade och lämpliga formulär för den anbefallda projekteringen.

Magistraten i Göteborg förhalade tiden och dröjde nästan ett helt år med svaret, som blev rätt magert. Det hette nämligen i svarsskrivelsen, daterad den 14 februari 1741: »Ehuruväl vi — ej allenast bland akterna här vid rådhuset låtit efterse om någon sådan instruktion vore tillfinnandes utan ock hos nuvarande Herr doktoren och stadsfysicus Jacob Boëthius förnimma, vad han för sin del — kunde hava att påminna, så hava vi därigenom icke något vidare uträttat kunna än att man uti en Bok, varuti alla eder som på rådstugan avläggas, inhäftas, överkommit hosföljande formulär till stadsfysicieden, varefter medicine doktorerna härstädes, den ene efter den andre sin tro- och embetsed avlagt; berättandes bemälte doktor ävenväl, att han av ingen annan instruktion vet, än den som uti dess ingivna ed är införd» —. Möjligen finns den brevet bifogade avskriften av det åberopade edsformuläret bland Collegii medici handlingar.

Liksom sina företrädare var Boëthius ock brunnsläkare samt utverkade kungligt previlegium för stadens surbrunn 1728.

Doktor Boëthius stod i rätt livlig brevväxling med CollegiumColl. m. akter.. Den 9 december 1730 kunde han sålunda inberätta om en naturkatastrof i göteborgstrakten, nämligen ett väldigt »jordfall, som för två månader sedan där skett en halv mil från staden, snart 1/4 mil långt och 2 à 3 musquetskott brett;

djupet skall vara på somliga ställen 20 alnar; ibland leret skall finnas en rödaktig seg jordart, som ej spricker som annan ler, när den brännes eller torkar». Tydligen var Boëthius något anstucken av »oeconomiska» funderingar. Några år senare sände han »en relation över tvenne sällsamma och rara casus, som där i orten äro passerade — jämte 8 à 9 stycken små stenar i en ask, vilka ibland Collegii rariteter komma att förvaras». På grund av sina förtjänster som läkare blev han på landshövdingens rekommendation av Kunglig Majestät 1738 tilldelad assessors namn, heder, och värdighet. Collegium yttrade sig däröver samt deklarerade: »att en sådan fullmakt endast lände till caracteren, alldenstund han som lönenjutande i Göteborg ej lär vilja komma hit att utan lön tjäna publicum i Collegio.»

Av hans hand finnes även »Ödmjukt memorial», ställt till stadens magistrat, daterat 22 augusti 1740. Med anledning av rödsoten, som medelst den ostadiga väderleken inrotat sig i staden, begärde han nämligen, att magistraten ville genom tjänliga medel förhindra införsel och försäljning av skadlig frukt, »i synnerhet plommon och krikon samt de söta kirsbär eller fågelbär kallade, som i år ej en gång vinna sin fulla mognad och äro som ett fnöske eller tunder att giva denna sjukdom kraft att så mer och lättare itändas, underhållas och fortplantas.»

I övrigt finnas högst få personliga data om Boëthius. Linné omnämner honom i sin Västgötaresa. Den 10 juli 1746 antecknade Linné: »Curieusiteter samlades i dag hos de Herrar i Göteborg, som av slika saker voro älskare. Directeuren öfwer Ostindiska Compagniet, Herr Sahlgren, skänkte mig en Paradisfogel; stadsphysicus Herr Assessor Boëthius en Capriscus, Herr Doctor Leche en hop Insecter och en Capriscus; Apotekaren Luth en Gvaperva och en Cancer; Apotekaren Bauch en Piscis Quadrangularis, en Nautilus, en Testa testudinis och några Ostrocodemeta; Assessor Ferber visade oss varjehanda och Lektor Ekström ledsagade oss att se Biblioteket». Linné borde känt sig belåten med sin dag. Doktor Leche som omnämndes var läkare vid Ostindiska Kompaniet. Ferber var apotekare i Karlskrona samt titulär assessor ochbrunnsintendent vid Ronnebybrunn. Sacklén uppger, att han var gift med Britta Maria Deelilentz. Troligen måste ett feltryck av hennes namn föreligga. Sannolikt har hon hetat de Silentz och varit göteborgska. Ferber har därför förmodligen vistats i staden som gäst hos sina släktingar.

Den 16 juli, då Linné besökte Marstrand, gjordes åtskilliga observationer om fjärsingen, varvid Linné även omnämnde, att »assessor Boëthius i Göteborg berättat mig att han haft patienter, som härav med en olidelig värk fått samma som punctura tendinum (senpunktur) fast ingen tendo varit stucken.»

Doktor Boëthius avled 1748. Han hade i äktenskap varit förenad med doktor Lundelii dotter, Anna Margareta, änka efter doktor Kellander. Makarne synas haft åtminstone tre barn, som kommit till mogen ålder. Äldst i denna syskonkrets var sonen Jacob född 1727. Han blev med tiden fältskär och slutligen kirurg vid eskadern i Göteborg samt avled barnlös 1784. Dottern Elisabet Margareta var född 1732, gifte sig med domkyrkoorganisten Olaus Lidner och blev en berömd sons moder. I detta äktenskap föddes nämligen skalden Bengt Lidner. Efter sin mans 1759 timade död blev hon 1762 omgift med bokhållaren vid Ostindiska Kompaniet, Samuel Aurell. Hennes son Bengt, som var tre år gammal, när fadern dog, hade endast fyllt 14, när han även miste sin moder. Till hennes dyrkade minne, som förblev hans ledstjärna i en olycklig och disharmonisk tillvaro, skrev han den gripande dikten »Till min mors skugga».

Doktor Boëthii yngsta dotter hette Hedvig och var född 16 april 1739. Hon blev gift med Petter P. Ekman av den ansedda köpmannasläkten i Göteborg och farmor till den för ej så längesedan avlidne filantropen, Oskar Ekman. Två göteborgsläkareanor ingingo således med Hedvig Boëthius i denna ansedda släkt.

Doktor Boëthii änka, fru Anna Margareta Lundelius’ namn återfinnes ännu en gång i handlingarne. Göteborgs magistrat hade nämligen i januari 1761 genom stadskvartermästaren Revigin ackorderat om tjänliga husrum till 18 daler s:t i hyra per månad för den tillfångatagne preussiske överstelöjtnanten Wobersnows räkning, som under bevakning skulleanlända till staden den 18 januari. På grund av hans ålder och sjuklighet fick han dock

kvarstanna i Varberg. Doktorinnan Boëthii förnäma hyresgäst liksom den överenskomna hyran uteblevo därför, den senare till stor saknad för värdinnan i fråga, då hennes rum ej kunnat uthyras till någon annan eller på annat sätt nyttjas under den ackorderade månaden. Hon stämde därför magistraten på den överenskomna summan 18 daler s:mt »antingen nu Kunglig Majestät och Cronan eller Överstelöjtnanten Wobersnow denna summa gälda skall». Doktorinnan Boëthius kvarbodde förmodligen till sin död i det Boëthiska huset, vars fasad vette åt Stora Hamnegatan och baksidan åt Holländargatan. Hon avled 1771 (?).

Gustaf Erik Zimmerman.

Efter doktor Jacob Boëthii dödliga frånfälle kom magistraten »i åtanke Doctoren och Assessoren samt Provincialmedicus i Scharaborgs län, ädel och höglärde samt vidterfarne Herr Doctor Gustaf Erik Zimmerman» i Mariestad, som konstituerades och förordnades som stadsfysikus och medikus ordinarius den 2 juni 1748. Borgerskapet hade förbehållit sig att efter samråd med assessoren Zimmerman antaga en medikus som hans adjunkt eller biträde, honom subordinerad. I kallelseskrivelsen hette det: »Herr Assessorens hitkomst förväntas för angelägenheters skull ju förr desto hellre». Om honom ha handlingarne intet att meddela. I Collegii medici protokoll är infört, att han visiterade stadens apotek i februari 1751. Sacklén uppger, att han dog 1754 av vattusot.

Johan Westman Jakobsson.

Samma år den 1 juni blev fullmakt utfärdad för hans efterträdare, assessoren och provincialmedicus i Västmanland, doktor Johan Westman Jacobsson, en mångsidigt bildad man, som inte endast var läkare utan tillika matematiker, filosof och teolog.

Westman var född i Västerås, vars skola och gymnasium han genomgick, disputerade 1743 för medicine doktorsgraden i Upsala under Rosén och blev amiralitetsläkare i Stockholm.Av längtan till sin gamla hembygd bytte han efter några års vistelse i huvudstaden befattning med provincialläkaren i Västmanland, den i Västerås bosatte doktor Wolff. Underligt kunde det därför synas, att han sedermera antog kallelse till stadsfysikatet i Göteborg. Samma längtan till hembygden drev honom dock att ännu en gång byta plats med en västeråsläkare, doktor Mathias Gottlieb Schulz. Det förefaller som man förr även bland de intellektuelle klasserna ofta var bekajad med hemlängtan, stegrad till verklig nostalgi. Denna sjukdom torde vara sällsynt nu för tiden. Saken är förklarlig. Genom den isolation, som framkallades av de långa avstånden och den försvårade samfärdseln, stegrades förr lätt den känsla av främlingskap och övergivenhet, som så gerna nästlade sig in i själens lönligaste gömslen och vrår.

Av Westmans hand finns bland Collegii akter en skrivelse, dagtecknad Göteborg den 20 april 1766. Den utgör svar på några frågor från Kungliga Collegium, men vittnar ej om någon överdriven vördnad för adressaten. Härmed lämnas ett kortare utdrag ur skrivelsen. — »Kunglig Collegium täckes av mig fordra förteckning av det märkvärdigaste, som uti min praxis förefallit — sådant har jag ej underlåtit att tid efter annan vördsammast inberätta, kunnandes jag inte hellre nu hava något annat att föredraga, ty vår febris endemica — återvänder icke att plåga orten — men tillika så envis, att snart inga råd bliva att finna. — Vid ämbetsförrättningar kan jag icke klaga över annat hinder än det, som jag skulle tro trycker hela riket i gemen. De fattigare kunna finna och rådföra mig var dag, men den sjuke fattige synes räkna för samvetsverk att på vinst och förlust våga den styver å apoteket, som hans närmaste behöva till bröd och värme, vilken senare synes snart bliva — något, som den fattige — icke kan göra sig hopp om, då en famn ved under min tid stigit redan ifrån 6 till 20 daler s:mt.

Hur åter saken kan vara beskaffad i länet, lärer herr doktor Nauclér (provincialmedikus) icke underlåta att berätta — 300 daler s:mt lön måtte icke tillåta att göra många resor till allmogens tjänst, helst sedan all livsförnödenhet nu mera blivit så dyr och skjutsen stegrad till 50 %. Vad ryktet om provincialmedicisysslorna, såsom tillförde de ej allmogen någon nytta,angår, så förmodar jag att sådant av sig själv snart nog försvinner, om publicum icke väckes till större hopp om dem än — själva ars medendi (läkekonsten) är i stånd att uppfylla. — Jag för min lilla del skulle tro, det medicinen högst befäster sin Fidem (förtroende), då hon gör mer än hon lovar, då — de som njuta dess bistånd nog varda vittnande om dess värde. Kungliga Collegium täckes slutligen fordra det jag måtte

— till mina förrättningar bilägga några attestata och verifikationer. Jag har rönt större prov av Kungliga Collegii ynnest för mig, än jag skulle kunna tänka det Kungliga Collegium måtte misstänka mig för försumlig uti min kallelse —.

Kungliga Collegium täckes ock benäget erinra sig, det en sjuk, som åter blivit frisk, sällan eller aldrig av någon ärbar medicus, som ej vill driva land omkring, anmodas om attest. Attest åter om någon sjuk, som blivit död, vilket ock händer, ville ej pryda en medicus. Kungliga Collegium lärer således icke ogunstigt upptaga, att jag omöjligen kan bilägga några erforderliga attester.»

Beträffande den av assessor Westman i ovannämnda skrivelse omnämnda febern hade han året förut till Kungliga Collegium uttalat sina funderingar om dess orsak samt trodde, att den kunde härleda sig från den årliga sillsaltningen, som skedde om höstarne i staden till några tusende tunnors mängd, varigenom staden hela långa tiden bortåt uppfylldes av en osund stank av råk och dylikt.

Sedan Westman i början av maj 1764 tillkännagivit sin avsikt att, »vill Gud, nästkommande midsommar flytta härifrån orten», så beslöt man på grund av de hederliga vittnesbörd, som lämnats av de båda arkiaterna Rosenstein och Bäck samt kanske i synnerhet av assessor Westman själv, att till den senares efterträdare kalla »medicine Doctoren samt Historiae naturalis och Matheseos Lectoren vid Kungliga Gymnasium i Västerås, ädle och Höglärde Herr Mathias Gottlieb Schulz». Westman synes ha varit en ekonomiskt oberoende man. Han kunde därför 1763 donera 2000 daler kopparmynt till en adjunktur vid Västerås gymnasium, på villkor att han själv finge ifrågavarande adjunktur. Han avled 1785 som lektor i matematik vid samma gymnasium.**Johan Schröder.**

Under den tid som Westman beklädde stadsfysikatet i Göteborg, blev jämväl en andre stadsmedicus tillsatt. På stadens underdåniga ansökan fattade nämligen Kunglig Majestät den 10 juni 1761 resolution om en ny förbättrad stat, däri fastställdes, »att utom den ene stadsfysicus eller medicus, som i stadens förra stater till viss löns åtnjutande varit uppförd, ännu en annan medicus med Tryhundrade daler s:mt lön må antagas». Till denna beställning kallades den 23 december 1762 medicine doktor Johan Schröder »i anseende till dess mogna studier samt förvärvade kunskap och skicklighet uti de till samma beställning hörande stycken». Schröder var göteborgsbarn, född 1727, son till handelsmannen Lars Schröder och hans maka, Elsa Greta Kjerrulff; han var lärjunge av Linné och Rosén von Rosenstein samt blev promoverad i Upsala 1760. Hans verksamhet i Göteborg blev kort, i det han helt hastigt avled av slag den 6 mars 1764. Platsen lämnades tills vidare obesatt.

Mathias Gottlieb Schulz l. Schulzen.

Genom ovan berättade tjänstebyte kom det sig att lektorn i matematik, assessoren m. m. M. G. Schulz fick fysikatbefattningen i Göteborg. Själv blev han knappast vidare tillfreds med bytesaffären. Efter några års förlopp lärde han inse att han »i anseende till dyrheten och mindre förtjänst» ej kunde vinna sin tillräckliga utkomst i Göteborg, samt begärde därför att jämte sin egen lön få uppbära andre stadsfysikuslönen, efter som denna befattning ännu stod obesatt efter doktor Schröder. Denna begäran blev tillsvidare bifallen.

Assessor Schulz eller Schulzen var född 1727 i Dalarne och son till regementsfältskären vid Dalregementet, Jacob Schulz. Efter att ha genomgått Västerås skola och gymnasium inskrevs han 1740 vid Upsala Akademi. Enligt Sacklén synes han förvärvat stor beläsenhet i flertalet av sin tids kunskapsområden. Han for sedermera utomlands. Efter studier i teologi och österländska språk vid Königsbergs akademi blev han vid hemkomsten kallad till docent i Upsala i sistnämnda ämne. Vidsamma tidpunkt kastade han sig med all iver in på de medicinska studierna samt blev 1758 promoverad till medicine doktor.

Samma år insjuknade han i en rötfeber, varvid han miste synen på ena ögat. 1771 berövades han genom starren synen även på det andra ögat och blev fullständigt blind. Han levde ännu i trettio år efter denna olycka. Angående hans familjeförhållanden må antecknas, att han 1766 gifte sig i Göteborg med jungfru Elisabet Brunns, som dock avled 1771 i hektik. Den blinde änklingen behövde förvisso bättre än förut ett stöd på sin mörka levnadsväg samt ingick 1772 nytt äktenskap med Hedvig Sirenius, som var ett av stadens vittra fruntimmer. Assessorskan Schulzen har i Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhetssamhälles handlingar lämnat ett bidrag och

prov på sin förmåga genom en översättning av en liten fransysk herdedikt, av vilken ett litet smakprov må lämnas genom citerande av själva anslagsstroferna:

En vacker aftonstund Corillus och Ismena Vid klara källans brädd befunno sig allena Och vänligt taltes vid. Hon rörd av kärlek var, men ville dock sin eld ej göra uppenbar, Han klagar, att hon kan med hårdhet se hans smärta. Men har sig ej bekant, att Han har rört dess hjärta etc.

Man får väl för assessorns skull hoppas, att hans assessorska var ännu mer framstående som matmoder än som skaldinna. Assessor Schulzen hade i sitt första äktenskap två söner, av vilka den yngste, Fredrik, född 1770, sedermera blev andre stadsfysikus i Göteborg och förvärvade gott anseende som läkare.

Johan Martin Gråberg.

Assessor Schulzen torde blott för ett enda år utkvitterat andrestadsfysikuslönen. Den 11 maj 1767 blev befattningen nämligen tillsatt med egen innehavare, i det att kallelsebrev och fullmakt sagda dag utfärdades för doktor Johan Martin Gråberg att vara andre stadsfysikus i Göteborg. I samma månad presenterades i Collegium medicum medicine licentiatenGråbergs disputation de Hämoptysi (om blodhosta),Coll. m. akter. den han till Collegium dedicerat. Collegium beslöt att genom syndicus betyga sitt nöje över licentiatens visade attention och försäkra honom om Collegii benägenhet att på allt sätt befordra det, som kunde lända till hans förmån.

Gråberg var göteborgsbarn och son till tullinspektören Peter Gråberg. Efter avslutade studier vid stadens gymnasium inskrevs han 1760 som student vid Upsala akademi och vann i sina studier därstädes de bästa vitsord. Ehuru frånvarande från akademien blev han 1768 tilldelad medicine doktorsvärdigheten. Han befann sig nämligen vid denna tidpunkt på sin post i Göteborg. År 1769 avlät han till Collegium medicum en ämbetsberättelse över sin verksamhet i Göteborg från och med september 1767 till och med 1769.

Hans relation om koppornas grasserande bland barnen kan vara nog så nyttig att föra tillminnes i denna tid, då man börjat visa likgiltighet för vaccinationen och ej vill låtsa om, hur denna välsignelserika medicinska behandling räddat otaliga människoliv från mordängelns framfart. Gråberg skriver bland annat följande: »Under den korta tid jag här varit löntagande läkare, har jag efter yttersta förmåga sökt hjälpa alla dem, som behagat anförtro mig sin hälsas vårdande och till närvarande tid ej funnit någon missnöjd med min betjäning, ehuru jag ej får räkna något stort antal, helst den Högste under denna tiden förskonat denna stad och ort ifrån särdeles ödande farsoter, koppor undantagandes — . Denna farsot tog sin början med September 1767 och slutade med Augusti 1768 —. Tabellverket visar, att uti Domkyrko- och Tyska församlingen dogo tillsammans 150 barn. — Ifrån Garnisonsförsamlingen har jag ej fått någon underrättelse, men jag kan med all säkerhet beräkna, att hälften av den ovannämnda summan där dött. —. Angående koppympningen (variolationen) får jag även berätta att jag i sällskap med framlidne regementsfältskären Meister ympade 7 barn år 1767 om hösten.» Gråberg beskriver därefter mycket utförligt förlopp och komplikationer vid denna icke riskfria behandling samt namngiver till och med de ympade. De små försöksobjekten voro tvenne söner tilldirektören vid Ostindiska Kompaniet, herr Wilson, vidare grosshandlanden herr Georg Ekmans son, fabrikören och handelsmannen Brusewitz' son, avlidne faktoren Brusewitz' tvenne döttrar och herr superkargören Gothéns son. »Dessa patienter voro med avförande medel och vegetabilisk föda preparerade. Men yngste herr Wilsons amma bragte tillika herr arkiatern och riddaren Rosén von Rosensteins preserverande piller.»

Under Gråbergs tid hemsöktes Göteborg av rödsoten. Sjukdomen hade vunnit spridning flerstädes i riket, och i Göteborg uppträdde den 1773 som »större farsot». Gråberg utgav en tryckt kungörelse om sjukdomens behandling. På medicinalfondens räkning förskotterade magistraten medelst kyrkomedlen omkostnaderna för gratis utdelning av svavel och ättika, den tidens rök- och desinfektionsmedel, till de fattige sjuke. Provisoriskt rödsotssjukhus öppnades i en byggning utanför Drottningporten, och doktor Gråberg beviljades ett extra anslag av 100 daler s:mt årligen för att öva läkartillsyn därstädes. Omogen frukt och röda plommon fingo ej saluhållas på torg, gator och mångelskestolar.

På grund av förste stadsfysikus Schulzens obotliga blindhet uppehöll Gråberg även dennes tjänst. Gråberg erhöll

1783 assessors namn, heder och värdighet. Han avled helt plötsligt i sina bästa år. Vid ett sjukbesök i rektor Jörlins hus blev han träffad av invärtes slag. De tillkomne fältskärerna, arkiater Engelhart, Meincke och Brulin samt doktor Dubb funno hans tillstånd mycket betänkligt, varför han hembars till sin bostad hos herr rådman Lamberg. Klockan var då ½12 på natten. Ej så långt därefter, påföljande dag den 14 april 1793 utsläcktes hans livsgnista. Dödsfallet gav anledning till en arvstvist. Assessorns betjänt, Olof Andersson, och dennes hustru föregåvo nämligen, att assessorn under detta sitt sjukdomstillstånd skulle tillkännagivit sin yttersta vilja beträffande kvarlåtenskapen till betjäntens och hans hustrus förmån. Detta påstående var ohållbart, i det samtliga fältskärer jämte doktor Dubb, vilka stämts på ed, vittnade, att assessor Gråberg från början till slutet av sin sjukdom ej kunde tänka redigt, långt mindre ägde sinnesförfattning nogtill ett dylikt förordnande. Hans närmaste arvingar voro hans syster, jungfru Brita Gråberg, och svägerska, överinspektoren Gråbergs änka, fru Johanna Gråberg. Assessor Gråberg var vid sin död 53 år gammal.

Christofer Carlander.

Den 23 april 1793 förklarade magistraten andra stadsfysikusbeställningen efter Gråberg ledig med vissa särskilt utsatta kompetensvillkor. Det hette nämligen, att i anseende till stadens folkmängd och första stadsfysicus' sjukdomshinder måste den hugade sökande vara medlem av Collegium medicum, under minst fem år övat betydande praktik och helst ha genom utrikes resor ytterligare fullkomnat sina kunskaper. Bland de sökande anmälde sig även »Medicine Doktoren och Adjunkten vid publique accouchementshuset i Stockholm, Christofer Carlander», som ock blev vald. Magistratens kallelse och fullmakt för honom var utfärdad samma år den 12 juli. Man anhöll därjämte, att han måtte »så snart någonsin görligt begiva sig hit».

Christofer Carlander blev Göteborgs mest omtalade läkare under hela förra århundradet och var beryktad ej endast för sin praktiska skicklighet utan ock för sin uppriktiga öppenhet, sin rättframma originalitet och burleska humor. Carlander var nämligen en människa efter andra och större tilltagna mått än de vanlige. Under två decennier hade Göteborgs samhälle förmånen att äga denne oförliknelige läkare med hans vidsträckta lärdom, skarpa blick och outtröttliga arbetsförmåga. Jag använder därmed de superlativa uttryck, som en av hans biografer, doktor Liborius i Göteborg, använt om honom, och vilka förvisso voro lika sanna som vackra.

Beträffande hans läkargärning i Göteborg vill jag begränsa mig till att omnämna två betydelsefulla åtgärder, vilka han som stadsfysikus därstädes genomdrev, nämligen kostnadsfri koppympning och kostnadsfri poliklinik för veneriskt sjuka, båda åtgärder, som vittnade om Carlanders medicinska vakenhet och hygieniska framsynthet.

Beträffande koppympningen hade Carlander nämligen gjort den iakttagelsen, att många föräldrar i anspråkslösa villkordrogo sig för att låta koppympa sina barn på grund av de därmed förenade kostnaderna. Carlander övertalade därför sina kolleger att med honom dela arbetet och kostnadsfritt ympa koppor på barnen till »förbesagda allmänhets alla stånd och stater». På Carlanders anhållan utfärdade därför magistraten den 18 mars 1799 en kungörelse till uppmuntran att mera allmänt bruka koppympning på barnen: »varande göromålen i detta avseende Herrar läkare emellan så fördelade, nämligen de som äro boende uti stadens norra del eller 1:sta, 2:dra och 3:dje kvarteren hos Herr Doktor Carlander, på Otterhällan samt uti Östra och Västra Haga hos Herr Doktor Hvid, utom Drottning- och Kungsportarne på stadens gebiet hos Herr Regementsfältskären Evert, uti Masthugget egentligen så kallat eller hitom Stigberget hos Herr Stadsfältskären Brulin och de som äro boende i Varfvet som i Hästhagen och Majorna hos Herr Regementsfältskären Rydén.»

Carlander ingav ock en klar och övertygande framställning till vederbörande, att man i Göteborg liksom i Stockholm borde upprätta en anstalt, där tjänstehjon, lärgossar, sjömän och andra av den fattigare hopen med venerisk smitta i lindrigare grad kunde få fria läkareråd och likaledes fria läkemedel samt att kostnaderna därför borde utgå av räntorna från den Holtermanska donationen.

Stadens två högsta myndigheter, borgerskapets äldste och magistraten, uttalade ej endast sin erkänsla över förslaget utan ock sin obetingade anslutning till detsamma. Carlander, som aldrig tänkte på att spara sig själv, hade även erbjudit sig att tillsvidare och tills en fattigmedikus blivit tillsatt besörja läkarvården vid den föreslagna inrättningen, som snart blev verklighet. Borgmästare och råd utfärdade nämligen den 24 maj 1799

kungörelse angående densamma, varom det hette, att »de, där med venerisk smitta äro behäftade, äga tillfälle att hos Herr Doktor Carlander, som alla förmiddagar till klockan 8 träffas i sitt logi uti huset N:o 42 vid hörnet av Västra Hamn- och Drottninggatorna, sig anmäla för att i rättan tid erhålla tjänliga läkarråd och nödiga medikamenter utan all kostnad eller betalning, kunnande magistraten ej förtiga välment erinra vederbörande föräldrar samt husbönder och matmödrar,att när deras barn och tjänstehjon av slik smitta förmärkas angripna, dem då genast tillhålla att begagna sig av den anstalt till deras botande, som nu blivit vidtagen och uppgiven.»

Carlander tycks ha hört till dem, som läste med pennan i hand d. v. s. skrev sig till minnes, vad han fann värt att ihågkomma. Han var väl också den förste recensenten i landet av nyutkommen medicinsk litteratur, särskilt engelsk. Det var hans egenskap att så gärna vilja dela med sig åt andra, som därigenom tog sig uttryck. Hans osjälviska väsen förbjöd honom att behålla sitt vetande för sig själv, om han trodde sig kunna gagna sina kolleger med detsamma och därigenom i andra hand människorna.

Han torde börjat med sitt recensentskap redan under sin göteborgsvistelse och fortsatte träget därmed under hela sin återstående levnad. En enda recension skall här ur glömskan framdragas såsom belysande för mannens karaktär. I ett nummer av tidskriften Läkaren och Naturforskaren lät han nämligen inflyta ett kort sammandrag efter en föreläsning, hållen av doktor Rusch vid Pensylvania Universitet; »Om läkarnes skyldigheter och sättet att förkovra sig i läkekonsten.» Carlander tillade, att han ansåg denna avhandling så god, att den av varje ung läkare borde läras utantill. Då denna »utanläxa» är helt kortfattad och i sin försvenskade dräkt helt säkert fått den Carlanderska signaturen, må den här återges med uteslutande av några oväsentligheter.

»— — — undvik besynnerligheter i kläder och uppförande; var en god kristen; — deltag i fäderneslandets intressen såsom mera upplyst än andra; hav intet bråttom ej heller prata tok hos edra sjuka; anse ingen sjukdom för obetydlig; sätt er icke onödigtvis emot patienternas egna föreskrifter; håll altid contenance och giv så mycket hopp ni ärligen kan, ty inbillningen och viljan hava mer inflytande på kroppen än ni veta, det har Mesmer bevist; lämpa er efter associatio idaearum hos de sjuke; bliv aldrig stött över vad de säga eller göra; övergiv aldrig en febersjuk, vi veta ej där, var livet slutar och döden börjar, tag icke emot var sup som bjudes; — Var så måttelig i betalning som möjligt — efter tiden, sjukdomen och den sjukes rang i familjen eller samhället. Ni har även rätt att låtabetala er för er oro och således mer för herrn i huset än för drängen; — de fattige äro de bästa patienterna, ty Gud betalar för dem, sade Boerhave. — Öppna så många döda ni kan; håll ständig journal över väder och patienter; studera flitigt själens anatomi. — Medicinen har sina fariseer lika väl som religionen; var icke utav dem utan resonera med kvacksalvare, käringar och vem som helst, som sett sjuka eller varit det, och håll er en Quackbok; var simpel i preparationen även i galeniska; offra icke för mycket åt patientens smak; hade icke alla läkemedel varit osmakliga så hade de längesedan flyttat ut i köket och varit förlorade för apoteket; nyttja sällan tinktur av brännvin; kultivera och nyttja så många inhemska medel som möjligt, vem vet hur många ännu kunna uppfinnas!»

Ur samma nummer av tidskriften må ock anföras en Carlanderanekdot: Han hade låtit införa en notis, hur koksalt botar blodhosta. Därtill fogade han den äkta Carlanderska reflexionen: »låt icke det förskräcka er, att en käring lärt oss detta.»

Under sin första vistelse i Göteborg trivdes Carlander långt ifrån väl med förhållandena därstädes. Han saknade framför allt sin »Societet» i Stockholm, en läkarsammanslutning som han själv var stiftare av och som närmast avsåg ventilering av medicinska och kollegiala spörjsmål. Den Carlanderska societeten har nyligen varit föremål för en intressant studie av doktor Håkan Nordlund.Införd i Svenska Läkartidningen 1929 N:o 15. Carlander tyckte sig efter sin förflyttning ner till Göteborg icke utan skäl råkat rakt in i det litterära barbariet, i ett samfund, där oxstek och porter voro förmer än allt annat i tillvaron, och vars borgare ej syntes kunna begripa, att en karl kunde ha bättre att göra än »äta, prata och spela». Det blev dock snart bättre ställt för Carlander, när han hunnit knyta fasta vänskapsband med sina förträffliga kolleger på platsen, doktorerna Dubb och Evert m. fl., och dessutom vann en omfattande praktik. Praktiken blev efter som åren gingo till och med allt för omfattande. Efter tjugo års oförtrutet arbete i de lidandes tjänst kände sig den då endast 54-årige mannen alldeles uppgiven, utsliten

och trött både till kropp och själ, samt fann det nödvändigt att

i yngre och kraftigare händer överlämna en befattning och en arbetsbörda, som han ansåg sig ej längre äga krafter nog att bestrida. Han flyttade därefter åter till Stockholm. Det var i huvudstaden han på äldre dagar förvärvade sitt populära namn »döddoktorn», eller som inskriptionen på den över honom 1848 slagna minnespenningen vackert tolkar det, »arbiter vitae et mortis creatus », utsedd skiljeman mellan liv och död. Hans kolleger brukade nämligen konsultera honom i kritiska sjukdomsfall. Han blev till slut den äldste av kåren. De sista åren av sin levnad drabbades han av samma tunga öde, som vederfarits Schulzen, att bliva stenblind.

Den 8 maj 1848 avled denne människovän efter en sällsynt uppoffrande och osjälvisk livsgärning.

Ej mindre än tre av Carlanders kolleger ha hedrat hans minne med utförliga biografiska eftermälen, nämligen göteborgsläkaren Liborius i en ädel runa, ristad i Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhetssamhälles handlingar, professor Malmsten i sitt mera utförliga minnestal över Carlander, hållet 1858 i Svenska Läkaresällskapet, och slutligen professor Carl Santesson i sin känsliga teckning av honom i Vetenskapsakademien 1877. Jag kan ej underlåta att här återge de strofer med vilka göteborgsläkaren Liborius avslutade sin nobla tolkning av Carlanders personlighet. De lödo sålunda:

Mången tidens bölja seglar Uti evigheten in, Mången grav sin mun förseglar Förr'n härnäst sig himlen speglar I en själ så skön som din.

***

Härmed har jag hunnit till gränsen för min redogörelse för vad man skulle kunna kalla Series Medicorum Gothoburgensium. Perspektivet sträcker sig tillbaka ända till 1621 och når från stadens grundläggning fram till början av 1800-talet. Det faller dock ett svagt och otillräckligt ljus över stora delar av detsamma, helst över de avlägsnaste. Särskilt finns ett dunkelt avsnitt i serien efter doktor Naaldevyk, där förmodligen ett eller annat namn alldeles förkommit.I stort sett synes denna läkarrad bestått av samvetsgranna, och dugliga män, såvitt man kan döma av de fragmentariska uppgifter, de lämnat kvar efter sig i tideböckerna. Läkarne av den moliérska typen företräddes ej av någon målsman i Göteborg, väl knappast heller i Stockholm eller i övriga orter av landet. Däremot bör man teckna sig tillminnes, att några av innehavarne av göteborgsfysikatet räknats till landets yppersta läkarbegåvningar.

Dessa män synas därför väl värda en honnör för vad de på sin tid var och en verkat och uträttat i staden. Det är dock de, som borde kunnat räkna sig till förtjänst och merit att ha lagt de nedersta fundamenten, på vilka stadens hälsovårdsväsen fått en sådan bärkraftig basis och sedermera kommit till en sådan storartad utveckling i sin senare utbyggnad. Om man besinnar, hur illa rustade på tekniska hjälpmedel i modern mening dessa läkare voro i sin dagliga läkargärning, måste man desto mer värdesätta den dristighet och oförsagdhet, med vilken de upptogo den ojämna kampen mot miasmer och contagioner, sjukdom och död.

I examensväg hade de i allmänhet tillägnat sig ett gott kunskapsmått i sin tids mest ansedda medicinska bildning, den holländska, och icke få av dem hade förvärvat den leydensiska graden. De voro väl bevandrade i de gamla klassikerna och ingalunda främmande i humaniora. Genom den till tidens bruk hörande peregrinationen — så kallades de svenske studenternas utlandsresor — kommo de åter till sitt fädernesland ej endast rikare på erfarenheter och rön i sitt yrke och andra lärda stycken, utan hade därigenom vunnit mycken världs- och människokännedom samt vidgad syn på livet.

Om man något tänker på den terapeutiska rustkammare, ur vilken de hämtade vapnen för sin dagliga praxis, så var den ingalunda så underhaltig i en rådig och förståndig läkares hand, som man nu för tiden vanligen föreställer sig den. I chin-chinanKinans ursprungliga benämning. hade man redan i slutet på 1600-talet förvärvat sig ett suveränt medel mot de på denna tid så vanliga fross- eller växelfebrarna, tertianan och quartanan. En annan sak var, att chin-chinan på grund av läkarkårens conservatism medhänsyn till nymodigheter ej kom i vidare bruk förrän långt fram på 1700-talet. I de mercurialiske metallsalternaKvicksilversalterna. ägde man en alltjämt knappast överträffad läkedom mot de mycket spridda luetiska åkommorna eller »frantzoserna». Mercurius var

ock av god verkan i mången annan casus. Som roborans (stärkande medel) använde man med avgjord förkärlek förr likasom nu för tiden de martialiska preparaten.Järnpreparaten. Så var t. ex. järnfilspån, blandat med socker och något anis för smakens skull, en vanlig ordination för chlorosen eller grönsjukan. Särskilt var ju den martialiska surbrunnskuren ett flitigt anlitat medel mot många slags svaghetstillstånd. Det kanske viktigaste och vanligaste remediet, som den tidens läkare benyttjade sig av, var venesectionen eller åderlåtningen. Den verkade märkbart avledande på kongestioner och inflammationer och lindrade på ett rationellt sätt smärtor och feber. Venesectionen, som vid vissa sjukdomstillstånd åter kommit till heders, var ett av de heroiska medlen, som man hyste blint förtroende till och som just därigenom lockade till överdrifter.

Här skall nu korteligen även beröras kårens ekonomiska ställning. Det gällde för landet i sin helhet, att såväl stads- som provinsialläkarnes avlöningsförhållanden voro under all kritik och kastade sin mörka skugga över deras tillvaro. Antecknas bör att stadsfysikus i Göteborg tillika beklädde provinsialmedikussysslan i länet ända till år 1759, då befattningarne skildes åt.

Salariet eller årslönen vid stadsfysikatet i Göteborg utgjorde omkring 500 daler s:mt och gav innehavaren en mycket otrygg existens. En sådan lön svarade på intet sätt mot kostnaderna för läkarutbildningen och de dryga läroåren, ej heller mot den skicklighet och erfarenhet, som magistraten förväntade sig i sina vocationer och än mindre mot den ansvarsfulla och påkostande befattningen, som ej unnade sin man någon vila natt eller dag, så länge krafterna stodo honom någorlunda bi. Under de svåra ofärdsåren på 1690-talet och de första årtiondena på 1700-talet utbetaltes av stadsfysikuslönen endast halva beloppet eller 250 daler s:mt, halva beloppet var inneståendefordran, som i bästa fall skulle likvideras någon gång i en oviss framtid. Assessoren Magnus von Bromell krävde icke utan framgång stadskassan 1728 på en dylik fordran å 1135 daler s:mt, som utgjorde sammanlagda beloppet å obetalda poster av årslönerna till hans redan år 1707 avlidne fader, stadsfysikus Olaus Bromelius. Jämväl de läkare, som succederat denne hans fader, såväl som många andra av stadens betjänte, hade på samma sätt innestående fordringar, vilka dock efterhand blevo återbetalta till rättsinnehavarne, oftast sterbhusen. Ovannämnde assessor Bromell hade hos Kunglig Majestät utverkat åläggande för magistraten i Göteborg att utbetala sterbhusets fordran. Tjugoett år hade då förflutit sedan fadern avlidit.

Israel Hvasser berättade, att medicine professor Lars Roberg i Upsala (professor därstädes 1697 till 1738) lär övertalat åtskilliga studerande att välja den medicinska studievägen. Det fanns dock sansat folk, som ej utan skäl ansågo det obefogat av Roberg att locka ynglingarne in på en bana, som gav så litet bröd i påsen. Det hände därför, att den mycket ansedde provinsialläkaren i Linköping, Magnus von Block helt resolut tillskrev Roberg om saken och sade honom sin uppriktiga mening därom. Bland annat föllo sig hans ord så, att »hända lärer att större delen (av dessa studiosi) vara undergående, songez y je vous prie.Jag ber Er tänka därpå. Salig Drossander, Micrander och Odhelstjerna rådde flera av än till det studium och det icke utan viktiga skäl; mig ångrar, att jag icke deras råd åtlytt haver.»

Ännu långt fram på 1800-talet höll denna klagan i sig över kårens fattiga och betryckta läge. I den litterära tidningen Stockholmsposten, årgång 1809, skrev assessor Hagströmer ett par artiklar i ämnet. Han fäste allmänna uppmärksamheten på, att provinsialmedici ej hade mer än 100 riksdaler årligen i lön, men ofta distrikt av 20 à 30 mils utsträckning och mer att vårda. Några biträddes väl, men på långt när ej alla av s. k. medhjälpare med 33 riksdaler 16 skilling i årligt arvode. Vidare visade han, att den ringa läkarlönen alldeles avskräckte den uppväxande ungdomen att förspilla sin lärotid påen svår och kostsam vetenskaps lärande, vilken lovade så ringa uppmuntran och belöning för ålderdomen. Hans samtida, livmedikus Hedin, förde ock kårens talan i samma tidningsårgång. Särskilt framhölls av honom, att provinsialläkarne åtnjöto nästan mer än hälften mindre resetraktamente än andra ämbetsmän, men tyngdes av mångdubbelt större pålagor. »Varför då kasta en börda på läkarne», utbrister han, »som ingen annan av statens tjänstemän vill draga! Vilkens studier kosta väl mer än läkarens, och när blir väl han fullärd? Måste han ej dagligen följa tidens upplysning, och äro ej de böcker, ur vilka han skall hämta den, de dyraste och svåraste att förskaffa? När har han ett ögonblick för sina nöjen, som ej måste stjälas på bekostnad av hans vila och när var icke hans lugn förbittrat genom deltagande i likars plågor? Beror han ej av folkets godtycke, och när åberopade han en taxa till vedergällningens bestämmande för sin

möda? Tiden för den grövre smädelsen emot konsten har väl äntligen upphört på våra teatrar och bland förståndiga samkvämsmän, ty läkarne kunna nu framträda med vittnesbördet om sina vidsträckta kunskaper —, men ännu har icke en erfaren och skicklig läkares värde blivit förhöjt till jämlikheten av den rang och de företräden, som deras insikter och använda arbetsmöda så rättvist böra kunna tillägna sig bland rikets övriga tjänstemän. Vad är då, som skulle uppmuntra läkaren, när icke äran har för honom en med likar jämförlig hedersplats och rättvisan ingen lika belöning?»

Hedin berörde därmed den ömtåliga frågan om rangordningen, som förr i tiden betydde så mycket. Läkarne hade verkligen med ett enda undantag varit uteslutna från densamma. Endast preses i Collegium medicum hade 1719 fått kammarherres rang, 1796 även tromans värdighet, vilken senare värdighet även tillkom vice preses. Från 1813 blevo provincialläkarne äntligen tilldelade kaptens rang. Hur det i rangfrågan ställde sig med stadsläkarne, har jag icke funnit någon uppgift om.

Av dessa nu framförda allmänna betraktelser över kårens yttre ställning torde man ha fullgiltiga skäl att antaga, att ingen, som strävade efter karriär och snöd vinning, gärna kunde fallapå den idén att välja läkarkallet. Endast studerande ungdom med naturvetenskaplig håg och böjelse och verklig dragning åt yrket hade mod nog att slå in på denna strävsamma bana, full av gäckelser och stötestenar. Därjämte behövde den unge adepten och i minst lika grad den färdige läkaren besitta en tillräckligt stor portion optimism, som ej heller lär felats de gamle stadsmedici i Göteborg, varpå akterna givit åtskilliga bevis. Denna förnöjsamma optimism var framför allt förankrad i deras levande Gudsfruktan. Har man haft tillfälle att syssla med deras görande och låtande, kan man omöjligen ha undgått att få ett starkt och varaktigt intryck av, huru de i sina mestadels besvärliga förhållanden med orubblig tillförsikt tryggat sig till den Högstes beskärm.

Jag kan ej lämpligare bestyrka den saken än t. ex. genom ett citat ur Stallhoffs »Svenska resa». Han inledde nämligen på förr övligt sätt sina reseanteckningar med åtskilliga sentenser. En av dem löd:

»Motgångarne efter vår egen förtjänst, Framgångarne av Guds nåd, I de förra skönjes Guds rättvisa, I de senare hans barmhärtighet.»

APOTEKEN OCH APOTEKARNE.

VID tiden för Göteborgs grundläggning uppehöll sig en holländare därstädes vid namn Wilhelm Usselinx. Han sökte och vann visst också finansiella förbindelser med svenska regeringen samt tycks ha varit en stor projektmakare för sin tid. Det närmaste och viktigaste syftet med hans vistande i staden var förmodligen att för egen del »skära pipor i vassen». Samtidigt följde han säkerligen med största intresse, hur staden fick sin första utformning på det holländska maneret, detta i sin kanske självtagna egenskap som rapportör för dem av sina landsmän, som kände lust att slå ned sina bopålar i lergrunden i den nya staden.

Hans namn, som här i landet fick den betänkliga formen »Ussling », har egentligen nått eftervärlden genom en av honom utgiven broschyr tryckt 1626, betitlad »Utförlig förklaring över handelskontraktet angående det Södra Kompaniet, ställt igenom Wilhelm Usselinx.» Under denna strängt affärsmässiga titel, som inte lovar allt för mycket nöjesläsning, lär dock dölja sig några intressanta observationer om Sverige och svenskarne samt den nya staden. Denne holländske krämare och lycksökare finner nämligen landet gott att vistas och leva i på grund av dess sunda klimatiska förhållanden. Han hade ock gjort den iakttagelsen, att folket i gemen åtnjöt god hälsa och nådde hög levnadsålder och detta, trots att det ofta gick till överdrifter i mat och dryck. Man hade därför inte något egentligt behov av medikamenter i landet och kände ingen avsaknad efter apotekarne. För att ytterligare inskärpa detta tillägger han, »att i mången utländsk småstad kan finnas flera apotek än i hela detta rike».

Han hade också fullkomligt rätt i detta sitt påstående och troligen mer rätt än han själv visste, ty vid Usselinx' vistelsehär i landet funnos i hela vårt rike summa två apotek och båda i Stockholm. I Upsala hade visserligen en Simon Berchelt redan 1593 erhållit Johan III:s privilegium på inrättandet av ett apotek å Studentholmen, men då

Berchelt ej så långt därefter avflyttade till Stockholm för att övertaga hovapoteket var det förmodligen slut med Upsalaapoteket ända till 1628, då det återupprättades.

Det fjärde apoteket i riket upprättades 1639 i Kalmar och därnäst kom det unga Göteborg i ordningen som god femte.

Staden hade dock redan i sin begynnelse haft en apotekare bosatt inom sin hank och stör, men denne hade med säkerhet ej någon apoteksofficin till sitt förfogande, troligen dock en kryddbod. Hans namn är ej ens känt. Man vet ej mer om honom än att han, som »fackman» fick biträda vid det stora måltidskalaset, som hölls i Göteborg 1626 för »Pfalzgreven» (förmodligen Johan Kasimir) under dennes gästande därstädes. Det gick därvid storslaget till i mat och dryck och inga omkostnader sparades för att göra gästabudet rätt grundligt. I stadens expenser för »Pfalzgrevens» värdiga bespisande ingick ock två räkningar om vardera cirka 12 dalers utgifter »Aen appoteecher voor Specerieen bancquet».

Kilian Treutiger.

Den förste, som vann magistratens tillstånd att öppna apotek i Göteborg, var en tysk vid namn Kilian Treutiger. Hans privilegium är daterat den 8 augusti 1642. Om det var i Treutigers hjärna idén sprungit upp att benämna det nyblivna apoteket efter den mytiske hästen Enhörningen, vill jag låta vara osagt. Av gammalt ansågs, att detta sagodjur förde gott omen och lycka med sig och onekligen har dess namn intill skrivande stund icke svikit förväntningarne för detta apoteks innehavare.

Apotekare Kilian förstod att hos stadens borgerskap förskaffa sig ett välgrundat och berättigat anseende för duglighet. Hans stora skicklighet särskilt som konditor har rent av blivit historisk.

Den kom nämligen väl till pass vid Carl X Gustavs besök i Göteborg 1655 och de glansfulla festligheter, somstaden därvid anordnade. Det var nämligen apotekare Kilian, som därvid tillredde all konfekten jämte de trenne fint pyntade stora marzipanerna. På den ena av dessa såg man gudinnan Ceres, på den andra Mercurius med tre hästar, på den tredje syntes ett berg inom ett gallerverk av socker och överst på berget en papegoja.Fröding: Göteborgs historia.

När Treutiger bortåt trettio års tid varit stadens apotekare, kunde borgmästare och råd sanningsenligt om honom betyga, »att han var i apotekarkonsten så förfaren och övad, att de näppeligen trodde, att någon här i riket skulle honom överträffa.»

Men hur hemmastadd än Kilian apotekare var i sina chymica och galenica, någon guldmakare var han ej för egen del. Av handlingarne att döma tycks han hela sin tid varit en fattig man, som hade det trångt och besvärligt på alla vis. Hans temperamentsfyllda skriftliga lamentationer inför magistraten bestyrka hans besvärligheter. Än säkrare bestyrkas de av magistratens protokoll från dess sammanträde på stadens rådstuga den 2 april 1666, då stadens apoteksfråga var föremål för överläggning. Det beslut som man därvid fattade var till lika stor heder för magistraten som för Kilian apotekare.

Det framhölls därvid, »att såsom staden har föreskrivit en välförfaren medicum och däremot högeligen behöver till det gemene bästa en god apotekare, som sin tillbörliga tjänst kan bevisa med medikamenters anskaffande och dess preparerande, så haver senaten apotekare Kilian Treutiger, som i långliga tider staden bevist stor och berömmelig flit, och däremot förmedelst stora vedervärdigheter i hushållet hans medellöshet i consideration tagit och i stället till att en annan främling förskriva, vilket icke utan stor kostnad ske kan, innan han med hushåll och annat låter sig transportera såsom ock till att betjäna sig av medici och apotekares uppriktighet och enighet, resolverat att årligen förskriva från främmande orter medicamenter för 200 Rdr efter det oppsatta memorial, som medicus i Rätten inlevererar till att underhålla sin praxin med, vilka medikamenter apotekaren skall emottaga och all därav fallande vinst allena behålla, vilka 200 Rdr stadsbokhållarenJacob von Akern vid anfordran följa låter». Onekligen var detta ett ovanligt drag av frikostighet för att vara från en magistrat och ett gott bevis på det värde man satte å sin hederlige och präktige apotekare. Säkert voro de 200 riksdalerna ett gott läkeplåster för honom i hans bekymmer. Av räkenskaperna finner man, att han åtminstone under ett par av de följande åren hos sin vän

Jacob von Ackern lyftade sina tvåhundra riksdaler till apotekets melioration.

Allt sedan Kilian apotekare av magistraten undfick sina privilegier, häftade den samma genom en icke infriad skyldighet i ett slags skuld till honom. Man hade nämligen gett honom löfte på hand om ett stycke av stadsjorden till örtagård, där han för sitt apoteks förnödenhet kunde plantera medicinalväxter. En författare i »oeconomien» under 1700-talet, professor Gadd, framhöll visserligen i sitt »svar om svenska klimatet», att på hans tid växte i riket minst två hundra olika växter, som i de europeiska apoteken allmänt brukades. Man kan ändock draga i tvivelsmål, om Kilian fått någon nytta och fromma av en örtagård för drogers uppdragande och insamlande. Säkert är att både den berömde doktor Specht för sin praxis och Treutiger för sin apoteksrörelse på ett långt bekvämare sätt blevo hulpna genom det kontanta bidrag, som magistraten förunnat dem för drogers inskaffande från drogmarknaden i Hamburg och Amsterdam. Varken i Treutigers eller hans närmaste efterträdares tid överlät magistraten något land till örtagård för apoteket ifråga. Det var Carl XII, som i de för apotekaren Ermersch utfärdade privilegierna å samma apotek, fäste uppmärksamheten på denna magistratens uraktlåtenhet och föreskrev, att »detta vårt previlegierade apotek med sådant stycke land bör bliva försett, så vida tillgång därtill finnes.»

Kilian apotekare tycks haft besvärliga konkurrenter och vedersakare i kvacksalvarne. Han beklagade sig bittert över det förfång de förorsakade hans apoteksrörelse. Även kvacksalvarne hade dock sina kungliga privilegier. De hade nämligen rätt att under marknadsdagar från öppet salustånd tala för sina varor och avyttra sina undergörande medikamenter. Dylika herrar voro dock inte så nogräknade med att följade kungliga förordningarne. En ovanligt fräck sådan herre hade 1674 kommit till staden och utbasunade sina varor var dag i veckan till Kilians omåttliga förtret. Den senare protesterade i en skrivelse till magistraten. Att döma av denna hans inlaga tyckte han sig se kvacksalvare i vart gathörn i staden. Han kallade dem för sin professions ruin och bad, att magistraten måtte för all del taga denna ruin i armen och förpassa den ur staden samt taga i betänkande »vilken jämmerlig tillvaro en apotekare på denna plats måste pröva, om tid efter annan dylika personer tillätos att uppehålla sig å orten.» Treutigers klagan var nog i synnerlig grad befogad. Kvacksalvarnes släkte har i alla tider varit talrikt företrätt och haft gott om ogenerade och oförskämda representanter. Läkarne sökte väl sin plikt likmätigt redan på den tiden stävja dylika herrars framfart. Särskilt var av allt att döma doktor Östring nitisk i att hålla efter dem. Redan åtta år tidigare hade han i en tjänsteskrivelse påmint hos magistraten om åtgärder gentemot landstrykare eller circumforaneis och marktskriare dock utan synbar effekt. Han tillät sig därför återkomma med en ny tjänsteskrivelse den 2 augusti 1667, emedan »nu allt för många och en del allt för oförskämda varda» utav samma parti. Troligen vann han lika liten rättelse som förut. Hans skrivelse är dock en så god tidsbild, att den bör införas som en illustration från Östrings och Treutigers dagar i Göteborg.

»Det är nogsamt bekannt och veterligt» skriver han, »att oculister, sten- och bråcksnidare samt distillatorer, tandbräckare och andra kvacksalvare varder tillstått av och till landsorterna att deras hantverk bruka dock med det villkor och besked att de intet mer giva sig utför än de förstå eller lärt hava. Men desse utbreda sina papper på väggarne och torget, därutinnan de sig själva och sina salvor över all måtto utputsa och berömma, att gemene man inbilla sig sådana vara mycket kloka och ståtliga män, helst emedan de föregiva sig hava varit på många universiteter och av åtskilliga medicinska fakulteter examinerade, approberade och högt previlegierade, många länder igenomstrukit och många tusen människor curerat, ja förmäla sig icke allenast kunna alla hans förefallandesjukdomar grundeligen förstå, deras orsaker rannsaka och obotliga krankheter curera, utan ock inbilla gement folk sig kunna preparera och tillreda sådana universale och particulare medikamenter, att deras like icke skola på apoteken finnas eller sig göra låta, vilket allt är grosspräkeri, contradictioner, lögn och bedrägeri, därigenom likväl gement folk förledde och bedragne varda; rättsinnige medicorum namn och respect vanvördat och föraktat, samt apotekarnes hantering och näring förtages. Allt för den skull hemställes detta den högtärade magistratens mogna betänkande och gottfinnande, om sådant bedrägeri längre bör lidet varda.»

Han avslutade sin skrivelse med en liten Carmen, ur en för mig obekant latinsk urkund; den lydde som följer:

Herbis, non verbis medicorum est pellere morbos Verbis, non herbis stolidorum est credere corpus Curandum;

ergo abeant, abeant procul atque facessant, Et vetula, et lamia, et varium genus impostorum Vanidicum, indoctum, quos pro medicamine verba Protrusisse, juvat, credo cacodaemone fretos Ergo suis cessant magis medicaster acutus Clamosus Stentor; cesset quoque crassus agyrta.

Detta skulle fritt översatt ungefär betyda: Med läkedomsörter, ej med besvärjelser är det läkarnes sak att fördriva sjukdomarne. Med besvärjelser, ej med örter, tro dårarne att kroppen kan cureras. Må de därför alla draga hädan och skynda sig bort, både kloka käringar och trollpackor och hela detta lögnaktiga och okunniga släkte av bedragare, som förmodligen förlitande sig på de onda väsendena uttala besvärjelser som en läkedom, det hjälper! Må sålunda den knipsluge kvacksalvaren och marktschreiern hellre hålla sig till de sina och även den enfaldige draga sin väg!

Förmodligen hade varken Östring eller Treutiger någon vidare framgång med sina skriverier. Ogräset skall ju ock ha sin plats i den allmänna hushållningen och låter sig knappast utrotas.

Treutiger fick sig på 1650-talet en konkurrent och kollega i apotekarn Johan von Ackern, som erhållit privilegium påprovinsialapoteket Strutsen. Båda apoteken synas ha förvärvat sig gott anseende. De hade till och med sin egen farmacopé med egna magistralformler, vilket framgår av den på annat ställe utförligare omnämnda bokförteckningen över doktor Östrings bibliotek, däri n:o 92 bär den ur bade apotekar- och läkarsynpunkt rätt intressanta titeln: Pharmacopoea Gothoburgensis. Man torde näppeligen ta miste, om man antar, att det var doktor Östrings företrädare, den berömde doktor Specht, som var auktor till denna Pharmacopoea Gothoburgensis.

År 1671 höll Göteborg på att få sitt tredje apotek till stor grämelse för Treutiger. Apotekargesällen Paul Hansson Jörgensson, ett stadens eget borgarbarn och son till en köpman därstädes, hade öppnat materialistbod några hus från Enhörningen och ärnade söka fullständiga apoteksprivilegier. Treutiger sade rent ut, att Paul Jörgensson sökte på smygvägar förskaffa sig dem. »Jag, som nu mer än trettio år som konstituerad apotekare hållit apotek», skriver han, »blir därigenom i min näring försvagad och råkar genom dylikt underslev, dag för dag i stort armod och lever och sitter med tolv levande barn i stora bekymmer. Dock den enda tröstenjag har är, att jag har en vuxen son, som med Guds hjälp är så långt hunnen, att han väl vet, vad han i apoteket göra eller underlåta skall, om så skulle ske, att Gud kallar mig från hustru och barn, så att denne min son icke endast kan förestå apoteket utan ock ta hand om de andra. Men så fruktar jag att Paul Hansson Jörgensson eller någon annan skall tränga sig in i mitt previlegium, så att min hustru och mina barn därigenom bliva förskjutna, vilket jag dock hoppas en så lovlig magistrat ej måtte låta ske.» Treutiger, befarande en total ekonomisk undergång, bad magistraten helt bevekande, att den om möjligt måtte förebygga Paul Jörgenssons planer. Borgmästare och råd ställde sig helt på Treutigers sida samt avfattade en petitionsskrivelse till »Herr Secreteraren Frank» bedjande honom observera, om bemälde Paul Hansson Jörgensson skulle anhålla hos Hans Konglig Majestät om något previlegium samt i så fall på bästa sätt söka »avböja och förlägga» sådant, samt slutade med en försäkran att erkännasådant för en stor favör och vänskap och ombeflita sig att erinra sig det med tillbördig tacksamhet. Resultatet av det hela blev, att Paul Hansson Jörgensson verkligen lyckades av Carl XI erhålla apoteksprivilegier, vilka dock året därpå genom ett utslag av kungligt envälde återkallades. Landsmanskapet har ofta varit dålig rekommendation här i riket.

Treutiger drabbades 1675 av en svår sorg, i det hans älste son David, den presumtive arvtagaren till apoteket, detta år avled 22 år gammal i »hetsig feber». Dagen före julafton samma år följde fadern honom i graven. I Kristine kyrkas böcker anno 1676 står antecknat: 9 Jan. ward begraben Herr Kilian Treutiger, vier und dreissig Jahren gewesener apoteker, welcher starb den 23 dec. an der Lungensucht. Seines Alters 64 Jahr 2 Monath. weniger 4 Tage.

Johannes von Ackern.

Treutigers samtida, Johannes von Ackern, som innehade Strutsen, tycks ha hört till de stilla i landet och gjorde föga väsen av sig. Betecknande därför är, att man inte hörde av någon protestskrivelse från denne apoteksinnehavare gentemot Paul Hansson Jörgenssons apoteksprivilegier. Man är nästan frestad att tro, att apotekaren von Ackern som personlighet varit långt behagligare att ha att göra med än Treutiger. Åtminstone

tycks detta varit uppfattningen hos stadsfysikus Magirus, som hos von Ackern inköpte sina behov av specerier och medicinalier. Detta framgår nämligen av de gamla kvarvarande räkningarne från apotekarn till doktorn, daterade anno 1655, 56, 57.

Apotekarn Johannes von Ackern och hans släkt ha fått ett utförligt omnämnande i Martin Lundqvists för ej så längesedan utkomna bok »Ur ett gammalt Apoteks historia». Då något ytterligare om dem därför näppeligen finns att tillägga, hänvisas till sagda arbete.

Andreas Schwartz.

Det förhöll sig med apoteksprivilegierna som understundom med kungavärdigheten, bådadera voro ärftliga, och när den manliga linjen utslocknade, övergick ärftligheten påspinnsidan. Treutiger hade avlidit utan någon son, som kunde träda i hans ställe. Däremot efterlämnade han både änka och döttrar. I det rätta ögonblicket framträdde den lämplige mannen att »conservera familjen», vilket i detta fall innebar, att apotekaren Andreas Schwartz »ward in Hause copuliert» med jungfrun Anna Maria Treutiger den 20 augusti 1678. Apoteket Enhörningen föll honom därvid till som en mogen frukt från det treutigerska stamträdet. Privilegiebrev utfärdades för Schwartz först följande år den 28 november. Det var en stolt skrivelse, väl värd lösenkostnaden, dagtecknad i fältlägret å Ljungby i Skåne, där den unge Carl XI, fäderneslandets räddare, vid denna tidpunkt unnade sig en kort vila efter gruvliga strapatser och spännande dagar i striden för riket. Papperet är kontrasignerat av Rhensköld.

Apotekaren Schwartz avled redan 1695 och blev den 1 december »mit nun gebräuchlichen Ceremonien begraben, alt 48 Jahr, 6 Mon. 3 Wochen» — citerat ur Kristine församlingsböcker.

Till apotekarnes previlegier hörde frihet från inkvartering, en mycket stor förmån, som jämte apotekarne även tillkom präster och adel. Dock hände efter Schwartz’ frånfälle, att stadskvartermästaren Blomberg lämnat en soldat vid namn Lars Smitt en polettsedel till salig apotekaren Schwartz, varest Smitt dock ingenting njutit. Smitt gjorde anmälan därom hos magistraten samt anförde, att »likväl skall salig apotekarn vara av magistraten taxerad att hålla inkvartering för den havande gården på Drottninggatan, som kvartermästaren mig ock låtit se, innan jag sedeln mottog.» Smitt hade därför en fordran på 16 månaders inkvartering från januari 1695 till och med april 1696, då han med sitt kompani skulle avmarschera till Marstrand. Denna fordran var en betänklig sak för änkan Schwartz, som på det livligaste protesterade mot en sådan utgift, Hon förklarade, att salig apotekaren hade låtit sig angeläget vara att bebygga tomten mot Holländar- eller Drottninggatan, »staden efter sitt ämne till prydning.» Hon bebodde dessutom själv detta hus, hvilket hängde vid den andra tomten, som vette mot Stora Hamnen. Under de två års tid, som hon ägt huset hade ingen inkvarteringpresenterats henne förrän förliden sommar, då tvenne arbetssoldater hennes salig man, som då av sjukdoms skull ej sin rätt maintenera kunde, påträngdes. Den »försvarslösa» änkan ansåg, att stadskvartermästaren Blomberg av ren illvilja lämnat denna polettsedel om inkvartering i det nya huset hos henne, därför att hon efter sin makes då nyligen timade död hade uppsagt en skuld, som Blomberg häftade i till sterbhuset. Hon supplicerade hos magistraten om skydd mot dylik olaglighet, så vitt hon ej skulle nödgas på högre ort avge en omild förklaring däröver. Hur det avlopp för henne, är ovisst; troligen var hon dock i sin fulla rätt. Emellertid utbytte hon innan året gått till ända sitt högt bedrövade änkestånd mot en angenämare tillvaro som välbeställd maka till apotekaren Johan Jacob Ermersch, som därmed likt företrädaren gifte sig till apoteket Enhörningen.

Det skall tilläggas att tomten i fråga 1729 vid en besiktning och värdering av apotekare Martin Anders Bauchs »hus och gård med därtill höriga tvenne välvda källare och ett välvt laboratorium» kallades aktertomten.

Johan Jacob Ermersch

tilldelades privilegium å apoteket Enhörningen den 23 mars anno 1698. Den andra punkten i det kungliga brevet torde berett honom mycken fägnad och odelad tillfredsställelse över den kungliga nåd, som Carl XII i densamma lät i synnerlig grad påskina. Den löd nämligen:

»För det andra och emedan där i staden alleredan tvenne apoteker äro inrättade, varandes apotekarne skyldige

desamme med alle nödtorftige, friske och ofördärvade medicamenter att providera, ty vela vi på det samma saker måge hava avgång och icke bliva liggandes och fördärvas både till apotekens ruin och den ortens otjänst icke tillstädja att några flere apoteker därsammanstädes måge bliva inrättade — skolandes isynnerhet detta Johan Jacob Ermerchs apotek såsom det älsta i staden alltid bliva conserverat och bibehållet.»

Såsom förut nämnt berördes ävenledes frågan om den en gång utlovade örtagården. Därom hette det i privilegiebrevet: »Till det femte och emedan staden uti dess previlegier, dateradeden 8 augusti anno 1642, har lovat detta apoteket ett stycke land till örtagård däruti att plantera främmande örter till apotekets förnödenhet, men sådant ännu icke är efterkommet; ty pröva Vi nödigt, att detta Vårt priviligierade Apotek med sådant stycke land bör bliva försett, så vida tillgång där till finnes.»

Den 28 september 1699 avlade Ermersch apotekareden på Rådstugan efter Collegii medici då nyutgivna edsformulär. Ett edsformulär motsvarade för sin tid, vad som numera kallas instruktion. Den ermerschska eden var i sammandrag av följande lydelse. — — — Därhos skall jag uti mina beställningar och apotekarehantering vara uppriktig och trogen och uti alla stycken med alle mensklige flit och omsorg efterkomma allt det som min profession angår, så att jag min officin med goda, friska, dugliga och oförfalskade varor alltid förse vill, som ett välbeställt apotek det fordrar — av sådant gott förråd vill jag sedan alle composita preparera och tillreda efter Dispensatorium Holmense (Stockholmsfarmakopén), som det nu för tiden är utgånget och med tiden förändras kan eller andra mig förelaggde descriptiones och recepters innehåll, intet tilläggandes eller utelämnandes det ringaste i deras preparation och tillredelse. När ock någon Medicus och Membrum Collegii något föreskriver och ibland några ingredientia simplicia eller composita komma, som jag icke haver vid handen, då skall jag aldrig i det stället något annat taga eller låta taga, ej heller några pretiosa eller andra saker efter mitt tycke uti komma utan den föreskrivande medico det tillkännagiva, förfrågandes mig hos honom, vad som i dess ställe brukas skall, skolandes i det övriga varken till mål, vikt eller namn någonting förändra. Jag skall ej heller högre mina varor försälja eller mitt arbete taxera, än som uti föreskrivna taxa är engång beviljat eller härefter av de därtill deputerade angående de stigande och fallande varor förordnat varder. Inga fosters- eller månadsdrivande medikamenter, ej heller starke Emetica, PurgantiaKräkmedel, laxérmedel. och Opiata, skall jag någon förordna utan jag icke är försäkrad av de personer, som sådant fordra. Jag lovar också att vela och skola hålla capabla och erfarne gesäller och läregossar,

med vilka jag god oppsikt hava skall, att de föresagda regler av dem ingalunda överträdas, intet skolandes dem något otillbörligt anmoda, bjuda eller tillåta att göra, utan skall hålla dem till deras ämbetes plikt.

In summa: jag lovar att inte spara någon möda och flit natt och dag med behörige vaksamhet och hurtighet att betjäna de sjuke, hålla deras angelägenhet tyst och fördold. I lika måtto förpliktar jag mig, att jag själv som ock mina underhavande skole, när min officin visiteras, alle varor, simplicia och compositaEnkla och sammansatta. framte utan att fördölja något så mycket mig bekant vara kan och bör; jämväl det som bliver för odugeligt erkänt och förklarat alldeles cassera och bortkasta, ej heller skall jag vid visitationerna några materialier och composita av androm låna utan framvisa de förråd jag själv besitter och äger. Desslikes skall jag i det övriga förestå min officin och betjäna min nästa efter samvete och desse här i eden gjorda förordningar, som jag och tänker det inför Gud och människor försvara och intet något därav utur akt låta, så sant etc.

Redan 1691 hade stadsphysicus i Göteborg Olaus Bromelius hos magistraten anmält »Collegii medici nya Constitutioner, som över riket iakttagas skola tillika med en ny Taxa om medikamenters pris, på trycket mest färdiggjorda såväl på det svenska och tyska som det latinska språket och nu med det fortaste lära färdiga hit översända bliva.»

Att taxan utkom med tysk text synes varit mer än välbetänkt, ty de apotekare i riket voro lätt räkneliga, som ej voro tyskar till börd och språk. Det var dock ett glädjande tecken, att svenskan inte blivit skjuten alldeles åt sidan utan att svensk text bifogats, jämnlöpande med latinet och tyskan.

Den sangviniske Bromelius och stadens apotekare fingo vänta åtta långa år på den nya trespråkiga taxan. Först 1699 lät nämligen Collegium medicum höra av sig i denna avglömda landsända genom en skrivelse i ärendet till

stadsfysicus Bromelius.

Däri förständigades han, att låta apotekarne avlägga den nya eden, som borde hänföra sig till den nya taxan. Edsformuläret var riktigt nog bifogat, men ej något exemplar av taxan.Däremot upplystes, att taxan redan var publicerad i Stockholm och alla andra orter i riket. Bromelius fann därav att skyndsamhet var av nöden samt underrättade magistraten om den påbjudna edsavläggelsen. Collegii medici skrivelse antydde, att apotekartaxan jämte andra förordningar hade direkt avsänts till landshövdingen. Man beslöt därför att förfråga sig hos landshövdingen, »hur med den mentionerade apotekartaxan förevetter» och om »Eders Excellens icke behagade förunna oss henne till låns, så länge apotekarne här i staden ovanbenämnda ed avlägga.» Denna anspråkslösa begäran mötte säkert ej något motstånd, och troligen var J. J. Ermersch den förste apotekarn i staden, som avlade den nya eden.

Petrus Nerecius.

Om denne apotekare, som 1676—1711 innehade apoteket Strutsen, av honom kallat Stjernan, innehåller apotekare Martin Lundqvists förut citerade arbete utförliga uppgifter, till vilka därför hänvisas.

I akterna för den 7 oktober 1699 läser man en av stadsfysicus Bromelius utfärdad attest av följande lydelse: Till underdånigst följe av Kongl. Majestäts vår allernådigste Konungs publicerade medicinalordning hava omtecknade uppå Regii Collegii Medici ordres förrättat Examen Pharmaceuticum med apotekaren här i Kongl. staden Göteborg, ärborne och konstfarne herr Petter Nerecius och sedan åtskilliga quaestiones (frågor) angående så Cognitionem Simplicium som praeparationem medicamentorum Gallenico-ehymicamKännedomen om de enkla och beredningen av de galeniska (sammansatta) medikamenterna. honom voro proponerade, av dess fullkommelige och nöjaktige därpå givne svar nogsamt förnummit dess capacitet uti alla Pharmaceutica, så att han uti sin profession, den han ock redan många år idkat, publico ett fullkommeligit nöje så härefter som härtill görandes varder». Handlingen är undertecknad av Olaus Bromelius och Lars Micrander. Bromelius biträddes nämligen vid denna examination av en kollega, som tillfälligtvis vistades i staden, fältmedicus Lars Micrander. Examinanden bör havarit lika belåten, som de båda examinatorerna. Olaus Bromelius synes ha vinnlagt sig med allvar och nit om apotekens skötsel. Detta var mindre underligt, när man vet, att han var sin tids kanske främste botaniker i riket. Yttermera hade han i nio år i Stockholm tjänstgjort som »Herborist», vilken befattning bestod i »att lära apotekarne och andra att känna och upphämta de gräs och örter, som hos oss växa.» Apotekarne kunde således med fullt fog i honom se sin mästare och förman, när det gällde grundlig kännedom av den betydande medicinska arsenal ur växtriket, som denna tid var tillfinnandes å apoteksvindarne.

Särskilt ivrade Bromelius för att få i gång apoteksvisitationer vid göteborgsapoteken. I en inlaga till magistraten beskrev han i livliga ordalag, »hur det var en övlig, nödig, nyttig och berömlig sed i alla förnäma städer, att apoteken visiterades av stadens physicus en gång om året, detta för att göra en skillnad mellan de medikamenter, som friska och tjänliga äro och de gamla förlegade, oduglige och skadlige». Bromelius sammanfattade sina tankar om apoteksvisitationerna i följande uppmuntrande ordalag: »Det verket icke allenast synes lända de nödställdde patienter till nötto, gagn och stor säkerhet, läkaren till tryggare samvetsstyrka, orten och jämväl de goda herrar apotekare till ett lovligt beröm», och därmed borde ju alla vidkommande parter vara belåtna. År 1709, då Nerecius var apotekare på Stjernan och Ermersch på Enhörningen synes borgerskapet velat bestrida apotekarne ett av deras privilegier, nämligen befrielse från skyldighet att utgöra brandvakt. Man må ej förtänka dem, att de höllo på detta sitt privilegium och därför gjorde sig underrättade hos sina Stockholmskolleger, hur dessa hade det ställt i berörda avseende. De mottogo ett den 31 januari 1710 daterat brev »med vänlig underrättelse» samt undertecknat av J. F. Strobell på Enhörningen, J. Berendt på Hvita Björn och D. Roberg på Lejonet. Därav framgick att apotekarne i Stockholm med tjänstepersonal och drängar voro helt befriade från ovannämnda onus. Detta ansågs så mycket mer som en självklar sak, alldenstund apotekarne enligt sin avlagda ed »nattetid hade att uppvakta å apoteken vid behov för de sjuke.» Därmed torde frågan förgöteborgsapotekarnes vidkommande förfallit. Åtminstone finner man ingenting vidare nämnt om saken i akterna.

Frantz Martin Luth.

Efter Nerecius' död innehades Stjernan av hans änka till den 15 april 1721, den olycksdigra dag, då båda apoteken tilllika med andra byggnader och större delen av staden lades i aska. Stjernan var för alltid nedgången. När det nya apoteket reste sig ur de kolnade bränderna, transporterades det under sitt nya och ärofulla namn Kronan »på Hof- och Provincialapotekaren Frantz Martin Luth, som apoteket åter upprättade och intill sin död vid början av år 1763 innehade.»

Allt det myckna arbetet med tillsynen vid nybyggnaden efter branden lade under byggningsåren oöverstigliga hinder för Luth att företaga den långa och kostbara resan till huvudstaden för att hos Collegium inställa sig till undergående av vederbörlig examen. På hans »petitum» beviljades honom tills vidare uppskov, helst löjtnant Carlberg, sedermera arkitekten, betygade att »Luth omöjligen utan sin största skada kan nu uppkomma, ej heller jag, som dess byggnad kommer att uppföra, kan det tillåta i hänseende till materialier och andra nödvändigheters anskaffande.» Först den 14 februari 1723 ägde nämnda examination rum inför det sammankallade Collegiet. Apotekaren Luths ankomst till Stockholm förebådades redan i November genom brev till Collegium från landshövdingen i Göteborg, baron Nils Posse. Protokollet om den avhållna examen har följande lydelse:

Inställte sig hof- och provincialapotekaren från Göteborg, Frantz Martin Luth, född på Pöhl, till examen. Och sedan han uppvist sina testimonia från Glückstadt, Köpenhamn, Itzehoe, Gribswald, Königsberg, Berlin, Königsberg in Neumarck, facultate medicina RegiomontaneaKönigsbergs medic. fakultet. Beträffande de vid förhöret omnämnda preparaten hänvisas till Karl Ahlberg: Den svenska farmaciens historia sid. 341 om Pharmacopoeja Galeno- chymiea Holm. 1686. och doctore Lundelio och att han i Göteborg tillförne varit examinerad, begynte assessor Lindestolpe och framviste några gräs, dem han temmeligen kände. Sedan frågades, huru man kanreducera Minium till Bly uti ett ögonblick? Vad skillnad är emellan Sabia? Huru vet man att Lapis Bezoarticus är inunder Pulvere Bezoartico Sennerti? Assessor Nordenheim frågade 1. huru man vill probera Sp. Nitri, om Alun därunder är? 2. Vad prov är på Nitrum och Alun, om de äro riktiga? 3. Vad prov är om Oleum L. Sassafras är pur eller med Terebinthin fångad? 4. Huru vet man om Arsenicum under Mercurio sublimato är inblandad? 5. Huru conserverar man Cantharides? 6. Huru conserveras Succi sine saccharo utöver hela året? 7. Huru Ol. Amygd. och Saccharum blandas, att de intet skiljas? 8. Huru kan man destillera brännvin av gement vatten? 9. Kan guld göras till glas, rök eller droppar? 10. Huru prövas Balsamum de Mecca? Hur vet man att Antim. Diaphoreticum är uppriktig? 12. Huru proberas Benzoarticum minerale? 13. Huru reduceras Mercurius vivus ex Mercurio dulci? 14. Huru bringas Mercurius vivus tillbaka ex Mercurio dulci? 14. Huru bringas Mercurius vivus tillbaka ex Butyro Antimonii? 15. Huru proberas Arcanum duplicatum? 16. Huru vet man om det är Vitriolum Gohleriose eller ett rätt Vitriolum marte? 17. Huru vill man på en ½ stund sätta smak av alla kryddor på brännvin utan att hava olea destillata? 18. Huru vill man probera Tinctura Martis aperitiv. Zwelferi om den är färgad med socker eller om hon har en rätt couleur eller ej? Herr professor von Döbeln framviste ett recept och frågade, hur det kunde prepareras? Vad är Lithargyrium auri & argenti och vadan kommer att det ena är rött och det andra vitt? Vad är Aethiops mineralis? Huru många sorter voro av svavel? Huru probera Opium om det är uppriktigt eller ej? Vad skillnad är mellan Opium och Meconium? Vilken Crocus är den bästa? Huru kan man ex triplici regno göra ett corpus? Archiater von Hoorn frågade hur man gör Mercurius dulcis? Vad prov är därpå att han intet är ock edulcerad? Huru gör man Mercurium praecipitatum album? Huru görs ruber? Huru görs Lac Sulphuris? Hur proberas ett plåster, om det är allt för hårt eller för blött?

Härmed slöts examen. Och tog han litet avträde, varpå collegium discourerade över dess examen, stannade därutinnan, att han unanimi adplausa (med enhälligt bifall) bliveradproberad, varpå han inkallades och avlade den vanliga eden.»

Detta protokoll har här meddelats som ett gott och tillförlitligt prov på ett för sin tid helt visst aktuellt frågeformulär i den farmaceutiska kemin och bör ha motsvarat just det mått av teoretiska insikter i facket, som man ansåg sig ha rätt att fordra av en farmaceut.

Som man av ovanstående funnit, bestod Luth provet med glans. Redan ett år tidigare hade han nått den dubbla värdigheten av hov- och provinsialapotekare. Vid Konung Fredrik I:s besök i Göteborg 1772 passade nämligen

Luth på tillfället och ingav en underdånig anhållan att tilldelas denna caracter »liksom Dieterich i Malmö», åberopande sig på att han tre år tidigare haft nåden att balsamera högstsalig konung Carl XII:s lik. Redan två dagar senare mottog han nådig underrättelse, att »Kunglig Majestät samtycker härmed i nåder till supplicantens underdåniga ansökning, tilläggandes honom härmed nådigst Hof- och Provincialapoteker-Caracter.

Göteborg den 10 Febr. 1722.
Friedrich.»

Det såg nästan ut som den snabba upphöjelsen inte varit riktigt nyttig för hov- och provinsialapotekaren, och man hade anledning tro, att en liten högfärdsdemon gjort sällskap med konung Fredriks resolution i ärendet. Knappt en månad senare skulle nämligen stadsfysicus Kellander företaga de påbjudna visitationerna å stadens båda apotek. Därvid råkade de båda apotekarne i luven på varandra, om vilket av apoteken, som var främst i rangen och därför först borde visiteras. Den nyblivne hov- och provinsialapotekarn Luth åberopade sig på den honom helt nyligen av Kunglig Majestät tilldelade caractären och ansåg därför att apoteket Kronan först borde besiktigas, under det den gamle Ermersch på Enhörningen drog fram med sin av högstsalig Konung Carl XII utfärdade fullmakt och särskilt stödde sig på det utdrag av sitt privilegium, som visade att hans apotek som det äldsta på platsen före något annat skulle bliva conserverat och bibehållet.Doktor Kellander sökte i godo bilägga tvisten, men utan ringaste resultat, och visitationen fick uppskjutas. Stadens magistrat förmådde lika litet stifta fred i osämjan mellan de båda apotekarne. Dr. Kellander hade därför ingen annan utväg än »att besvära Collegium medicum med en sådan tvistighet, som oförgripligen är mycket fåfäng och onödig». »Jag sökte fuller i går», skriver han den 8 mars,Coll. m. akter. »saken i godo att componera till att således undfly en hop förtretligheter — men såsom jag ingenting därmed uträtta kunde, helst ingendera något av sin rätt vill falla låta, allt fördenskull jag allerödmjukast anhåller Kunglig Collegium Medicum ville här giva sin änteliga decision över — på det jag (må) fullgöra kunna min ämbetsplikt med visitationen.» Det gällde för Collegium medicum att fatta en salomonisk dom i denna sensibla sak. Hur domen utföll är visserligen obekant, men säkert är dock att visitationerna senare på vårsidan kommo till stånd. Doktor Kellander skrev nämligen i ett brev till Collegium medicum den 10 Maj 1722: »Catalogus officinae ErmerschianaeFörteckning över Ermerschs officin. med dess tillhöriga certificater skola vid lägenhet översändas, emedan postpenningar äro för dryga.» Vidare betygar han »att jag där mer funnit i förråd i synnerhet av praetiosisDyrbara preparater. än jag förmodat. Herr Luth tackar ödmjukt för den förunnade fristen.»

Samma år den 30 November avled gamle apotekaren Ermersch, då hans apotek Enhörningen övergick till svärsonen, Martin Andreas Bauch. Under en mansålder, närmare bestämt ett fyrtiotal år, sutto Luth och Bauch som samtida vid sina ägande apotek, det »stora» och »lilla». För befolkningen, som förmodligen mätte apoteken efter ögonmått, ha de långt in i vår tid varit kända under benämningarne stora och lilla apoteket. Icke heller Luth och Bauch tycktes sinsemellan ha kunnat leva i enighet och sämja. För att dock upprätta ett bättre förhållande mellan apoteksinnehavarne etablerades 1728 en skriftlig förbindelse dem emellan, i vilken till vederbörlig efterrättelse under sju särskilta punkter med den

mest minutiösa noggrannhet uppräknades den överenskomna fördelningen av de årliga medikamentsleveranserna till stadens och statens inrättningar såsom sjukhuset, fattighuset, garnisonen och fästningarne, ja, till och med leveransen av bläck till skrivarne å stadens »Cancellie och Contoirer». Vitet för överträdelse av de fattade bestämmelserna var drygt tilltaget i förhållande till pengarnes värde, nämligen 100 daler silvermynt. I sjunde momentet hade själva slutklämmen inryckts. Den artade sig till en regelrätt och praktisk utläggning av åttonde budet. Det hette nämligen däri: »Som det till styrka och befordran av en god sämja, enighet och förtroende mycket länder, att den ene som den andre samt dess apotek allt till det bästa talar och uttyder och intet till dess förklening utgå låter, så försäkra vi å båda sidor det vi med all behörig beskedlighet såväl i ögonen som i frånvaro om vars och annors apoteker tala och oss utlåta skola samt heller söka begge apotekens goda renommé, anseende och credit bibehålla, styrka och föröka än med vidriga omdömen förklena och förminska, vilket allt vi med våra egna händers underskrift bekräfta.» Stadens borgmästare Tellander och stadsfysicus Boëthius voro vid tillfället i fråga närvarande samt »correborerade och bekräftade» med sina underskrifter den mellan

apoteksinnehavarne ingångna förbindelsen.

I sin egenskap av provinsialapotekare hade Luth att öva uppsikt över apoteken i hela provinsen Bohuslän. Stadsmagistraten i Uddevalla hade ock anmodat Luth att därstädes inrätta ett apotek under någon skicklig gesälls eller provisors förvaltande, vilket Luth ock gjort samt ditsänt en beskedlig gesäll vid namn Anders Fodin, som mycket berömdes. Landshövdingen i länet, baron Ribbing, ingav den 21 Mars 1733 en supplikColl. m. akter. till Kunglig Majestät, i vilken han anhöll »som tillförne att Provincialapotekarn Luth i Göteborg må av det kontrakt magistraten i Uddevalla med honom slutit få inrätta apotek därsammastädes i Buschmans ställe och därmed bliva i nåder confirmerad.» Kungliga Collegium Medicum fick på remiss att yttra sig om landshövdingens skrivelse. Utlåtandet blev knappast till Luths favör. Först betonadeCollegium angelägenheten av att staden Uddevalla hade sin egen apotekare. Man hänvisade till att Kunglig Majestät givit Arndt i Malmö tillstånd att där hålla apotek jämte Dieterich oaktat den senare var provinsialapotekare i Malmö. Dessutom, heter det vidare, »tyckes ej egentligen följa, att när en apotekare utverkat sig titeln av provincialapotekare, han därför får sätta gesäller att hålla apotek i de andra städerna i länet, och har fördenskull ej heller apotekaren Luth allena tillstånd att hålla apotek i Göteborg utan håller även apotekaren Bauch där ett apotek med honom.» Därmed fick den gode provinsialapotekaren låta sig nöjas. Kunglig Majestät lät nämligen utnämna hans beskedlige gesäll, Anders Fodin, till innehavare av Uddevalla apotek 1734.

Luth hade ett välförtjänt anseende för duglighet i sitt yrke och lär icke heller saknat erfarenhet i läkekonsten. Han avled efter lång och gagnande levnad den 30 Mars 1763. Han hade varit gift två gånger, men avled barnlös. Luth efterlämnade en för sin tid betydande förmögenhet och hade gjort åtskilliga donationer till stadens fromma stiftelser etc. (Se Martin Lundqvist: Ur ett gammalt apoteks historia).

En poet i staden vid namn Brag gränslade sin anspråkslösa pegas i N:r 25 av »Det nya Veckobladet» 1763, och gav i några välmenande verser ett säkerligen uppriktigt uttryck åt den saknad, man kände i staden efter sin hygglige då nyligen avlidne välgörare, apotekaren Luth. Som ett äreminne i dåtida panegyrisk stil må därför Brags strofer här inflyta:

Sverige har ej många sett Uti Pharmaceutisk lära, Som med Luths uppfinningsvett Bragt sin konst till samma ära. I Hans död vi miste slätt Mer än ett tillredningssätt.

Som en nitisk Patriot Har han sparat mången penning. Alltför mycken läkebot Får med rikets stora känning Föras hit från annat land, Som man tog av Luthens handVad han hade själv berett, Visste han ock lyckligt bruka. Gud har genom Luthen gett Helsa åt tolvhundra sjuka, Fattigt folk blev milt bemött, Utan pengar ömsint skött.

Herrens tempel, hospital, Barn- och Fattighus ha ärvat Vackert av det kapital, Som dess egen hand förvärvat. Rike ha vi icke få, Men ho gör till slutet så?

Fast ej många i vår bygd Kunna Luthens konst värdera, Blir dock denne herrens dygd Vördad utom oss av flera. Gud hölt honom för sin vän Vi för en bland store män.

Martin Anders Bauch.

Han var som förut nämnt svärson till Johan Jacob Ermersch och dennes hustru, Anna Maria, född Treutiger. Han blev nämligen gift med äldsta dottern, Maria Elisabet Ermersch. Ur Kristine kyrkas församlingsböcker hämtas följande supplerande uppgifter angående nämnda Anna Maria Ermerschs död: »Anno 1718 12 Aug. ward Herrn Joh. Jacob Ermersch, königl. Apotheckers und unsere Teutschen Kirchen Vorstehers Eheliebste gebohrne Treutiger begraben. Ihres alters etwa 58 Jahre. Der Herr sey gelobet, der Ihres Jammers ein Ende gemacht.» Modern var således död, när hennes dotter Maria Elisabet firade bröllop, »geschah kurz nach dem Brand in selig H. President v. Silentz Hause,» den 30 april 1721.

Martin Anders Bauch var bördig från Güstrow i Mecklenburg, född den 5 oktober 1693 i därvarande apotek. Sedan 1716 hade han tjänat gesäll hos Ermersch och ärvde genom sin hustru apoteket efter svärfadern. Han fick darvid sammabesvärligheter att dragas med som Luth, ty även apoteket Enhörningen hade brunnit ned vid den stora branden, och det kostade mycket både pengar och besvär att upprätta den nya apoteksofficinen. Han

begärde därför i början av år 1723 hos Collegium medicum dilatation något år med sin examen. En långt bättre förespråkare hos Collegium fick han sommaren samma år i medicine professor Johan Jacob von Döbeln från Lund, vilken tillfälligtvis vistades i Göteborg. Denne hade åtskilliga gånger fått Collegii höga uppdrag att förrätta examination med landsortsapotekarne. Professor Döbeln förde Bauchs talan i en skrivelseColl. m. akter. till Collegium och anhöll, att Bauch måtte vinna den förmånen att här i Göteborg av professor Döbeln och dr. Kellander bliva examinerad. Döbeln tog sig därför friheten »om apotekarens i Göteborg Herr Bauchs omständigheter ett och annat att förmäla.» Skrivelsen, som är dagtecknad Göteborg i Augusti 1723, innehåller i sammandrag följande: Bemälte Herr Bauch är för sin person i gemen såväl som in arte pharmaceuticaI apotekarkonsten. en vacker, beskedlig och förståndig man och håller oaktat tidernas svåra medfart ett försvarligt och gott apotek, arbetar dagligen med särdeles flit att förmera detsamma så i anseende till dess nödvändigheter som zirather, på vilka senare största defekten än synes vara, alldenstund hans vidlöftiga å nyo uppfyllta byggning honom förmått därmed än någon tid att dröja. Och emedan sådant med mycket annat hindrat honom att utreda allt som kunde till en fullkomlig byggning och vackert apotek av Curiöse pretenderas, så beklagar han högeligen att kungliga Collegii befallning att resa upp till examen honom till dato varit omöjeligt skyldigst att efterkomma, varför han vid det tillfälle, att jag för åtskillige orsakers skull mig nu en tid uti Göteborg uppehålla och hit återkomma måste, tillåtit mig hos kungliga Collegium medicum att intercedera, det han måtte vinna den förmån, att här i Göteborg av mig och doktor Kellander bliva examinerad etc.»

Svaret på denna skriftliga begäran utföll efter önskan. Kungliga Collegium consenterade, enligt dess skrivelse av den 29

Protokoll hållet vid apotekarexamen i Göteborg den 1 Juli 1724 med
apotekaren Martin Andreas Bauch.Se pag. 105.Se pag. 105.oktober, att Bauch måtte »in loco»På platsen. examineras. Examen förrättades först följande år den 1 Juli. Den 9 i samma månad kunde professor von Döbeln avsända skrivelse om förloppet vid densamma jämte bifogat och justerat protokoll över de därvid ställda frågorna. Ur von Döbelns brev citeras härmed följande: »Ehuruväl jag förr bort efterkomma Kungliga Collegii gunstiga behag och vilja, så har dock mitt sjukliga tillstånd varit mig till hinder, att jag ej förrän den 1 hujus kunnat hålla examen. Salig herr doctor Kellanders successorem, H. Dm. Stobaeum, har jag mig adjungerat, men ej funnit nu för tiden rådligt, att apotekaren Luth samma examen beviste, alldenstund begge apotekarne alldeles icke förlikas och söka att göra varann förtret, vilken intention vid examen bör exuleraVara utesluten., så framt alltsammans ordentligen och till publici påsyftad nytta skall förrättas. Jag lever fördenskull uti den förhoppning att Kungliga Collegium lärer mitt gottfinnande uti detta mål höggunstigt gilla i synnerhet som examen ändock varit rigorös och vidlöftig nog, som bifogat Protocollum någorlunda kan giva tillkänna, kunnandes jag dessutom med tryggt samvete bestyrka, att herr Bauch har varit 17 år vid sin profession och därutinnan så god vetenskap och förfarenhet sig förvärvat, att han för hela världen kan passa för en habil apotekare, i det han icke allenast förstår sin profession utan ock förer en god conduite till var och ens nöje.» etc.

Hans liv bakom apoteksdisken torde förrunnit lugnt och fridfullt under träget och plikttroget arbete. I Kristine kyrkas böcker säges om honom följande: 1766 Aug. 21 begrub Dn Hempe den H. Stadtapotequer Martin Anders Bauch, den in dem 73:ten Jahr plötzlich mit Tode abging — verheurathete sich in Gothenburg zum 1:ten mahl d. 30 Apr. 1721 mit Jgfr. Maria Elisabeth Ermersch, hatte mit Ihr eine gesegnete Ehe und 6 lebendige Kinder; trat abermals in den Ehestand d. 12 Sept. 1729 mit Jgfr. Anna Elisabeth Faber, welche bis ins 26:ten Jahr bey ihm gewesen, aber ohne Kinder. Die übrige Zeit hat Er als Witwer zugebracht, und seine Kinder bis ins 3:ten glied gesehen. Dem publico ist Er mit seinerApothec, Rath, That u. Vermögen nützlich gewesen und hat dahero einen guten Nahmen hinter sich gelassen. Das beste aber, was an ihm zu rühmen ist, bestehet danin: Er war ein Freund des Herren Jesu! Er war die letzte Zeit in täglicher Bereitschaft.»

Här skall nu anföras en liten episod rörande de bekymmer, som en välvis lagstiftning kom att förorsaka apotekarkåren i gemen, däri ingripna våra göteborgsapotekare Bauch och Luth.

En kunglig förordning angående brännvinsbränning torde ha utkommit 1740, som i icke ringa grad inskränkte

apotekens friheter och försvårade laborationerna å desamma. Apotekens destillationspannor hade nämligen blivit förseglade och rättigheten till brännvinsbränning tycks ha fråntagits apoteken. Detta måste nämligen ha varit anledningen till den skrivelse, som apotekarne Bauch och Luth i Göteborg den 14 Januari 1741 avsände till Collegium medicum. Denna deras skrivelse föredrogs vid Collegii sammankomst den 26 Januari och innehöll en begäran om att Collegium ville hos Kunglig Majestät underdånigast intercedera om att apotekarne måtte få bränna så mycket brännvin, som ginge åt till apotekens egna behov, närmare bestämt efter 12 tunnor spannmål vardera per år och att deras destillerpannor åter måtte lämnas dem fria till det dagliga bruk, som respektive apoteks förnödenheter krävde. Med anledning av denna skrivelse beslöt Collegium att följande dag genom pedellen till överläggning uppkalla samtliga huvudstadens apotekare för att med dem rådslå i ärendet. Dessa senare voro ej så blygsamma i sina anspråk som deras kolleger i Göteborg utan ansågo sig i medeltal behöva för varje apotek 5 à 6 oxhuvud brännvin årligen, vartill åtginge 40 tunnor säd till varje apotek. Collegium fattade därefter ställning till frågan och sade sig på intet sätt vilja ge anledning till Kunglig Majestäts nådiga och hälsosamma förbuds överträdande vid brännvinsbrännerierna, men önskade däremot söka befrämja apotekens vidmakthållande till det allmännas tjänst och nytta och trodde, att apotekarne därför kunde vara hulpne, om de finge tillstånd att bränna 20 tunnor spannmål vardera årligen för medicinalier, varför det beslöts att Collegium skulleintercedera hos kunglig Majestät för sagda antal tunnor spannmål årligen. Bauch och Luth torde blivit över sig belåtna med detta Collegii beslut, som vida överträffade deras djärvaste förväntningar.

Johan Friedrich von Aken

född 1734, var son till Provinsialapotekaren i Örebro, tituläre Hovmedicus, Frans Mikael von Aken och hans maka Margareta Fredrika Bagge. Johan Friedrich fick 1762 titeln av hovcamererare. I december samma år upplästes i Collegium medicum en skrivelse från nämnde hovcamererare Johan Friedrich von Aken, i vilken han anhöll om tillstånd att få avlägga apotekareexamen samt hade till stöd därför bifogat »dess lärobrev, utgivet Mikelsmessodagen 1757 av apotekaren Georgii».

Ytterligare företeddes ett rekommendationsbrev från hovcamererarens moder »i stöd av hennes salig mans, hovmedici von Akens, gjorda dispositioner,» men som hovcamereraren ej kunde uppvisa någon sådan disposition, allena moderns transport, så höll Collegium betänkligt att tillåta honom apotekarexamen, innan ett sådant dokument för Collegium uppteddes. Avsikten var väl att han därigenom skulle vinna omedelbar kompetens att övertaga faderns apotek i Örebro. Det upplystes att han vid detta tillfälle blev »till provisor examinerad».

I mars följande år avled apotekar Luth i Göteborg. Då inköptes dennes apotek, Kronan, av »hovcamereraren och provisorn vid apoteket i Örebro, Johan Friedrich von Aken, vilken samma år den 14 april utverkade sig Kunglig Majestäts allernådigaste Confirmation uppå de av Kunglig Majestät för bemälde dess företrädare å detta apotek utfärdade previlegier av den 8 Oktober 1724. Och haver herr hovcamereraren och apotekaren von Aken uppå efterfrågan givit tillkänna, det han icke i handom haver de å detta apotek förr utfärdade Kongl. Previlegier, vet icke heller om de å något annat ställe än i Riksarchivo nu i behåll finnas.» Detta är citerat ur Magistratens skrivelse till Landshövdingen den 16 Dec. 1767.I övrigt hänvisas beträffande apotekaren von Aken till M. Lundqvists: Ett gammalt apoteks historia.

Caspar Sasse.

I ovan omnämnda skrivelse till Landshövdingen av den 16 dec. 1767, som utgjorde magistratens svar på en förfrågan om källar- och apoteksfriheterna, heter det om apoteket Enhörningen, »att det intill närvarande tid förblivit inom familjen och nu innehaves av apotekaren Caspar Sasse, som är gift med dess företrädares, avledne Martin Anders Bauchs dotterdotter, vilket man kan inhämta av de å detta apotek utfärdade kungliga previlegier och confirmationer (av den 13 Martii 1650, 6 Juni 1665, 21 febr. 1676, 28 November 1679, 23 Martii 1698, 22 Januari 1726 och 20 Nov. 1766.)» Släktföljden och arvet förmedlades genom en dotter i apotekare Bauchs första äktenskap, Anna Elisabet, som blev gift med fältskären Meister. En dotter i detta senare äktenskap, Anna Elisabet, var det, som blev gift med ovannämnde Caspar Sasse. Fru Anna Elisabet Sasse var alltså dotterdotter till

Bauch och dotterdotters dotterdotter till »stamfadern», apotekets grundläggare, Kilian Treutiger. Under mer än ett sekel dominerade sålunda kvinnolinjen å Enhörningen så fullständigt som möjligt. Av brist på manliga arvingar i den Treutigerska släktkedjan övergingo därför apoteksrättigheterna till mågarne.

Apotekare Sasse lär 1772 börjat anlägga en apoteksörtagård. Det är dock ej bekant, var den låg någonstans. Då jordmånen inte syntes honom fullt lämplig för ändamålet, beslöt han sig två år senare att för ändamålet inköpa en egendom i Västra Haga. Därigenom vann han även bättre utrymme, då den förvärvade arealen bestod av 4 stadstomter, en av dem med tillhörande åbyggnad. Anläggningen var särskilt avsedd för kultur av främmande medicinalväxter. De växter, som han ej utan kostnad redan lyckats kultivera i sin första apoteksörtagård, lät han uppgräva och transportera till det nyförvärvade området. Anläggning och drift kostade honom åtskilligt med penningar, varför Sasse begärde att få åtnjuta befrielse från borgerliga onera för sin egendom i VästraHaga i överensstämmelse med sina privilegier som apotekare. Magistraten, som behandlade ärendet, ansåg att anläggningen skulle lända riket till nationel vinst, samt föreslog därför, att han för den befintliga åbyggnaden borde befrias från inkvartering och andra onera, däremot ej för de tre obebyggda tomterna. Man tycktes anse denna befrielse som ett skäligt vederlag för den grannlaga skötsel, som örtagården tarvade, och kostnaderna för de växter, som måste införas från utlandet, vilket var en nödvändig förutsättning för att trädgården skulle kunna upparbetas till »möjelig höjd». Det är dock ej känt om Sasse vann syftet med sin ansökan.

Under apotekarne Sasses och von Akens dagar började man dryfta behovet av ytterligare ett apotek i Göteborg. Redan 1776 tog sig den allmänna opinionen därvidlag bestämdare uttryck. Folkmängden utanför stadstullarne hade rätt betydligt ökats. Utom Karlsport hade under årens lopp »förstaden Haga och Masthugget» vuxit upp. Vid hastigt inträffande sjukdomsfall bland därvarande befolkning var det omöjligt att nattetid, då fästningsportarne voro tillslutna, erhålla medikamenter från stadsapoteken, detta även om amiralitetschirurgen, som bodde utåt Stigberget, utfärdat ordination på dylika. På grund av besvärliga erfarenheter av denna art hade ett antal personer, som voro bosatta i nämnda förstad, ingivit underdånig ansökan till Kunglig Majestät om ett apoteks anläggande därstädes. Samtidigt anhöll Farmacie studiosus Gustaf Adam Rönnerberg om allernådigaste Privilegier på detta apotek.

Stadens båda apotekare fingo naturligtvis tillfälle att inför Majestätet yttra sig i en fråga, som så ingrep i deras rättigheter och ekonomiskt så nära berörde dem. I första hand åberopade de sina privilegier: »Nu som Eders Majestäts högstsalige Fader, Hans Majestät glorvördigst i åminnelse Adolf Friedrich i 2 § av dess allernådigaste Previlegier för Apotekaren Caspar Sasse under den 20 November 1766 försäkrat sig i nåder icke vilja tillstädja utom dessa tvenne apoteker — på det medikakamenterna måga hava avgång etc.» Samma utfästelse hade ock Hovcamereraren von Aken erhållit.

Ytterligare framlades intyg från Kungliga Amiralitetsstatenoch Ostindiska Kompaniet, som ägde copverdieskeppsvarvet Viken, att skäl ej funnos till klagomål och att personalen vid dessa anläggningar både bittida och sent blivit försedda med goda medikamenter för billigt pris. I dessa intyg instämde jämväl ägarne till Reparbanan och sillsalterierna i och utanför Masthugget, landeriägare och lägenhetsinnehavare därsammastädes. Ingen funnes därför, som hade giltigt skäl att påstå, att någon sjuk utom staden på långliga tider skulle tagit skada av brist på medikamenter, till följd av att stadsportarne nattetid voro slutna. Beträffande farmacie studiosus Rönnerberg framhöllo stadens båda apotekare, att om han finge det begärda privilegiet, skulle detta vara att förfördela dem i deras näring och ej nog med dem utan ock stadens handelsmän. Det vore nämligen sannolikt, att han till sin bättre utkomst ämnade tillsaluhålla åtskilliga till kryddkrämarhandeln hörande persedlar och specerier, oaktat det i lag var förbjudet att utom stadens tullar hålla öppen bod. Dylika varor hörde dessutom ej farmacien till.

Läkarna i staden hade i frågan en annan mening, som gick stick i stäv med apotekarnes. Både andre stadsfysicus Gråberg, stadsfältskären Engelhart och fältskär Meincke påvisade tvärtom nödvändigheten av ett dylikt förstadsapotek. Gråberg framdrog som stöd för sin åsikt den betydande folknumerär, som fanns inom ifrågavarande område, och som enligt hans uträkning belöpte sig till 5875 personer. Denna uppgift blev genom

magistratens försorg rättad av mantalskommissarien, välbetrodde Stare, som genom sammandrag av mantalslängden kunde uppvisa att folknumerären ej var högre än 1400 personer, »av begge könen och alla åldrar». Båda hade förmodligen rätt. Stare var skyldig att strängt halla sig till invånarantalet inom förstadens gränser, och han hade därför formelt rätt. Gråberg hade medräknat de ovan uppräknade folkrika områden, vilka lågo utanför stadens gränser i Majorna, som denna tid hörde till Örgryte, och än längre ut till Frölunda.

Magistraten uttalade sig avstyrkande på grund av förebragta skäl. Frågan hade dock gått framåt så tillvida, att apotekarne Sasse och von Aken erbjödo sig att hålla invånarne i förstadenHaga och Masthugget ett medicinalförråd till handa. Gustav III beslutade i överensstämmelse med magistratens förslag samt påbjöd apotekarne att efter deras eget anbud hålla sagda medikamentsförråd tillgängligt för allmänheten.

Efter 13 års tid återupptogs apoteksfrågan, då magistraten den 14 sept. 1789 på Collegii medici genom landshövdingeämbetet gjorda anhållan hade att yttra sig över »provisor Petterssons ansökning om previlegier på ett apotek i förstaden Haga och Masthugget» samt »invånarnes här uti Göteborg och Masthugget utfärdade och till Collegii medicis yttrande remitterade kallelse». Magistraten ställde sig även denna gång alldeles oförstående i saken och ansåg, att något apotek ej var nödvändigt, så länge förenämnda medicinalförråd underhölles i behörigt skick samt tillät sig avsluta sin förklaring med, »att ej oberört får lämnas, det magistraten varken känner provisor Pettersson eller vilka de personer äro, som omförbemälte kallelse utfärdat», vilket slutinlägg var vittnesbörd nog om den ovilliga för att icke säga ovänliga ståndpunkt, som magistraten intog gent emot de mest intresserade parterna.

Nästa gång ärendet återkom på magistratens bord, hade vederbörande fullständigt ändrat mening. Man hade haft god tid att besinna sig. Apoteksfrågan hade nämligen ytterligare 14 år fått ligga till sig. Då magistraten den 30 oktober 1793 till såväl landshövdingen som K. M:t avgav sin förklaring över studiosus pharmaciae Abraham Bergs ansökan om privilegier på ett apotek i förutnämnda stadsdel, var ordalydelsen en annan än vid de båda föregående tillfällena. Det hette sålunda: Ehuru apotekarne i staden åtagit sig och blivit ålagda att vid Haga och Masthugget hålla invånarne därstädes ett särskilt medicinalförråd till handa; likväl som icke allenast en från längre tid tillbaka ännu fortfarande allmän klagan över otillräckligheten — och över den mindre noggrannhet, varmed det skall bliva skött, nogsamt vittnar, att det icke varit svarande mot åsyftat ändamål etc. Vidare framhölls, att herr livmedicus Engelhart och assessor Hjortberg, enligt deras erfarenhet från en flerårig praktik, anfört, att besagda medicinalförråd gjort ganska liten hjälp och att man där ej fått sina recepter expedierade och att därför ett ordentligt apotek i Masthugget,som förestodes av en examinerad och edsvuren apotekare vore högst nödvändigt. Magistraten slöt sin i sannskyldig kurialstil väl formade skrivelse med »att i betraktande av den ansenliga folkmängd, som bebor och uppehåller sig i Haga och Masthugget jämte skeppsvarven och på Elfsborgs Kungsladugårds ägor såsom ock att denna folkmängd, som genom utflyttningen efter de tvenne staden övergångna stora eldsvådor mycket måste vara förökad, till största delen består av fattiga och mindre förmögna, för bibehållande av vilkas helsa och liv med så mycken ömmare omsorg bör vakas, som de äro i brist av råd och tillfälle att hålla sig betjäning av andra och av sådan orsak, om de vid påkommande sjukdomar skulle mäkta köpa nödiga medikamenter, likväl i anseende till den långa vägen till staden antingen måste vara dem förutan eller ock under det någon person, som kan vara att tillgå, till staden inskickas, emellertid flera timmar sakna all vård och tillsyn —, magistraten alltså för sin underdåniga del finner sig både av kännedom om behovet föranlåten och av skyldig människokärlek kallad att utan avseende på en eller annan enskild persons fördel, då allmän nytta och välfärd sökes, i underdånighet tillstyrka ett särskilt och ordentligt apoteks inrättande i Masthugget —».

Magistratens skrivelse bidrog väl i sin mån till att apotekaren Abraham Berg den 14 september 1794 erhöll kungligt privilegium på apoteket Lejonet i Masthugget. Onekligen innebar dock denna rättighet en kränkning av de båda förutvarande apotekarnes, Sasses och von Akens, en gång beviljade kungliga privilegier.

På grund av de sparsamma uppgifter, som stått att finna om stadens dittillsvarande apotekare, finns knappast mer att tillägga om dem. De ha samt och synnerligen varit mycket tystlåtna herrar i tideböckerna, och något annat var väl knappt att vänta. Inga ha nämligen brukat göra så litet väsen av sig, som de vilka väl skött sina sysslor och för

övrigt gjort var man rätt. Det synes dock vara obestridligt, att de gamla apotekarne utgjort en genomgående god uppsättning av skickliga fackmän och högt ansedda medborgare.

De båda apoteken hade ock alltid haft gott rykte om sig. Visitationerna av desamma voro enligt statuternaöverlämnade till stadens ordinarie fysicus. I ett memorial från 1762 omnämnde stadsfysicus Westman, att han ingalunda brukade vart år visitera apoteken, emedan han, »som magistraten även bekant är, dagligen apoteken besöker samt då förrättar den i Medicinalordningen påbjudna specialvisitationen». Detta hans memorial hade inkommit på magistratens bord med anledning av en skrivelse från den i Uddevalla bosatte provinsialläkaren Samuel Naucler-Bure, som anmält sig vara sinnad att den 7 december 1762 börja visitation på apoteken i Göteborg och till den ändan begärt, att kunglig livmedicus Carl Didrik Engelhart samt assessoren doktor Johan Westman och herr doktor Johan Schröder jämte herrar regementsfältskärer Meister och Rütz, alltså hela den samlade medicinalstaten i Göteborg, måtte anmodas vid detta tillfälle klockan 9 om morgonen vara honom till mötes på apoteket Enhörningen, »på det visitationen desto lagligare måtte försiggå». Därav blev dock intet, doktor Naucler befanns vara utan befogenhet att visitera i Göteborg och fick vackert stanna hemma.

Magistratens mening om stadsapoteken kom till synes i den förut citerade skrivelsen till landshövdingen 1767. Magistraten sade sig däri nämligen »intet annat förmärkt, än att begge dessa apoteker, vilka äro att anse för de största i riket och varifrån medikamenter till de i upp- och lantstäderna uti de närmast härintill gränsande län och provinser inrättade smärre apoteker merändels pläga hämtas, alltid varit i gott stånd samt med goda och tillräckliga medicinalier försedde, såsom ej heller någon klagan däröver försports, att prisen å medicinalierna blivit för högt taxerade, varöver ock herr assessoren och stadsfysicus doktor Mathias Gottlieb Schulz avgivit bevis».

Apoteken tyckas ock ha gett sina respektive innehavare god bärgning. Som nämnts hade ju apotekaren Luth till och med tjänt sig rik och efterlämnade för sin tid en stor förmögenhet. Säkert är att göteborgsapoteken ekonomiskt sett hörde till de bästa i riket.

Annorlunda lär det varit ställt ute i landsorten på de förutnämnda uppstadsapoteken. De synas ej ens ha gett sinainnehavare skälig utkomst; åtminstone i Västergötlands småstäder måtte apotekarne dragits med ren misär. Provinsialläkaren i Skara, Lars Brandelius, har lämnat ett otvetydigt vittnesbörd därom i en svartmålning om apoteken, som han låtit införa i tidskriften »Läkaren och Naturforskaren» för år 1794. Han ansåg visserligen apoteken i länet passabla, men, skriver han, »när ett apotek skall finnas i var småstad, tvenne i Skara och flere sockenapotek på landet; när de flestas hela rörelsekapital roullerar på 200, högst 300 riksdaler specie för medikamenter på ett helt år, är det lätt att finna, hurudana de kunna vara. Apotekarnes förnämsta och mesta yrke är brännvinsförsäljningen och det enda varå de soutenera; hade de inte det och kanhända någon liten annan bihandel, vore det visst omöjligt att hålla apotek i Falköping, Skövde och flerstädes. Jag vill intet nämna, det förmögnare folk och ståndspersoner vanligast hämta från Göteborg eller Uddevalla sina husprovisioner av medikamenter och jämväl dela med sig åt allmogen, vilket ock i sin mån verkar till apotekens försämring».

Det bör ej vara olämpligt avsluta detta kapitel med en apotekaranekdot, hämtad direkt ur Collegii Medici allvarliga protokoller. Närmaste anledningen till densamma var de hemliga läkemedel, som under namn av »de Halliska apoteken» redan under den tidigare delen av 1700-talet, omkring 1720, inkommit i riket och hade god åtgång både på apoteken och i den allmänna handeln till långt fram på 1800-talet. Förhållandet var det, att stadsfysicus, doktor Kellander i Göteborg, i November 1722 tillskrivit Collegium om »de Halliska apotekens införande». Kellanders brev blev vid Collegii sammankomst uppläst av assessor Nordenheim. Kellander hade beklagat sig över att de Halliska medikamentens försäljande i Göteborgsorten beredde både honom och apotekarne på platsen stor skada. Collegium tog saken kallt, och det svarades att sådant skedde allestädes i landet. Därefter heter det, inföll assessor Wolluhn »att han har en patient vid S:t Clara, som velat bruka de Halliska pillerna, men att han honom avrått, dock sedermera tillstått, varav han brukat 7 stycken utan effekt, vilka kostat mer än 24 öre hos Grevesmöhl, varandes alltsåGeorgii en menedare, som emot Kongl. Medicinae Förordningen 22 § införskriver Composita, varest sådant expresse förbjudes». Vid uppläsningen av detta

protokoll den 17 december utlät sig herr vice preses von Hoorn, att assessoren Wolluhn hade haft orätt. Ty de Halliska pillerna voro icke några composita utan arcana.

*

FÄLTSKÄRERNA och STADSBADARNE.

FÄLTSKÄRERNA i Göteborg hade haft sina föregångare i den köpstad, som på grund av tidens hårdhänta framfart lades platt öde för att ej vara i vägen för sin avläggares ostörda utveckling. Platsen hette som bekant Nylödöse och bevaras numera i minnet genom namnet Gamlestaden. Källorna till denna Göteborgs föregångare med det oblida ödet äro ingalunda så obetydliga, tack vare stadens bevarade domböcker, de s. k. Nylödöse Tänkeböcker.

I dessa tänkeböcker, som omfatta slutet av 1500- och början av 1600-talet, omtalas flera i staden bosatta fältskärer eller bårdskärer, som deras titel lydde. Stadens borgare voro ett hetlevrat släkte och fingo mycket god användning för sina bårdskärer, som på detta borgerskap flitigt övade sin färdighet i den lilla kirurgin. Titt och tätt råkade nämligen stadsinvånarne i luven på varandra. Vanligen stannade det vid »pust och blåmärken», men mycket ofta blänkte knivarne, och minnesbetor blevo utdelade, som bårdskärerna fingo hela. Minst tre eller fyra bårdskärarstugor funnos vid sagda tid i Nylödöse; ingen av bårdskärerna var dock svensk. Där omtalas Mäster Jöran Bårdskär, Mäster Hans, ytterligare en annan Hans med tillnamnet Nehusen och Mäster Zacharias. Mera i förbigående omnämnas Mäster Dönicius och Mäster Påvel.

År 1600 fingo bårdskärerna magistratens förständigande att giva byfogden tillkänna, vad skada de helat och voro hemfallna till 40 markers böter, om de underläto denna bestämmelses efterföljd, alltså en första början till kirurgisk kasuistik.

Bårdskärarlönen tycks ej ha understigit 2 mark och uppgick ofta till 8 mark och mera. Det fanns dock en liten hake i avseende på ersättningen till bårdskärerna. Det var nämligenså, att om en av stadens bårdskärer tog en skada »under sin hand», men ej kunde hela den, så hette det enligt bårdskärarreglerna att »han skall och bör efter bårdskärarnas vis och sätt ej hava mer än halva lönen.» För undvikande av tvistigheter uppgjorde man därför ofta muntligt eller skriftligt avtal och förbehåll om arvodet, och flera exempel gåvos på rättsligt efterspel. Sålunda hade Mäster Dönicius någon gång år 1586 lagt Per Andersson ned under sin hand och hade lovat att göra honom färdig av den sjukdom, som han hade, men drog innan dess bort från staden och hade därigenom brutit sitt löfte. Per Andersson hade i förskott givit Mäster Dönicius något silver, som lämnats i förvar hos Henrik Persson, men då Mäster Dönicius, som lovat komma åter vid Larsmesse att försvara sin sak, underlät detta, så blev Per Andersson tilldömd sitt silver igen och Henrik Persson fick det honom igen inför rätten. Jöran Bårdskär kunde i en liknande svävande situation försvara sig med, att han endast villkorligt tagit vederbörande under behandling och hade därpå två mans vittne.

För övrigt är det nästan uteslutande de gode bårdskärernas privatliv, som man får några glimtar av i Tänkeböckerna. Därvidlag skulle man helst vilja instämma med vad kung Gösta helt rättframt skrev till Nylödöse borgare, då han i oskrädda ordalag kallade dem för några svin, d. v. s. han avsåg närmast deras ohyvsade och framfusiga sätt i att sköta köpenskaperna med utlänningarne, och när han en annan gång läxade upp dem, liknande dem vid sagans Markolfus, som inte kunde finna ett träd, där han hade lust att hänga sig i. Med bårdskärernas kollegialitet var det si och så. När mäster Hans Nehusen 1603 kom inflyttande till Nylödöse från Marstrand mottogs han ej allt för älskvärt av kollegerna. Sålunda hade Jöran Bårdskär i Olav Bryngelssons gård skällt honom för en utstupad tjuv och skälm, som blivit kåkstruken hos de danske — Marstrand var den tiden danskt. — Antagonisterna träffades sedan på rådstugan, där Jöran till anklagelsen svarade hårt nej; dock hade Jöran framlagt en sedel, som var avskrift från Marstrands tänkebok, men efter Jöran hårt nekade samma skällande »så äro de båda vänligen och väl förlikta medvarandra». Några dagar tidigare hade Hans Nehusen

blivit med slag tilltygad av den på platsen äldre Hans Bårdskär, som dessutom brukat mun på honom och skällt honom för kvacksalvare. Stadens överhet fick lysa fred mellan parterna, »men vilken som överträder skall hava förbrutet edsöret». Mäster Jörans hustru hade gjort det, som än värre var, och ränt en kniv i ryggen på Mäster Hans. Man vet knappast, vad man skall tro, om vad som försiggått dem emellan, då hon påstod sig hava blivit tvingad därtill. Mäster Hans bredde enskildhetens slöja däröver, då han vägrade ingå på svaromål i egen sak, samt förhöll sig mot rätten i högsta grad genstörtig, föraktande både borgmästare och råd, samt ironiskt tillsade dem, »det måtte I, gode män, säga, vad jag skall svara härtill». Lägg härtill något av de andre bårdskärarnes meritlista. Mäster Påvel var anklagad av Albrekt Nilsson, att ha på det sista kränkt hans syster, då han haft henne under bårdskärarhand för ett ont ben, och Mäster Zacharias hade ej heller vunnit den bästa reputation, helst hans moder Karin var hållen för trollkona.

Den som gjorde sig mest gällande bland stadens bårdskärer, var Mäster Jöran. Han blev nämligen hugnad av borgerskapet med flera av stadens värv. Han var sålunda rådman därstädes. Allt som oftast visade han prov på ett häftigt och elakt lynne samt var egensinnig och påstridig. Han hade till och med vågat bära hand på själve herr Lars, kyrkopräst i Lödöse, samt slagit honom »blå, blodiger och fulsår på näsan» samt uppträdde tredskande och ohörig mot borgmästare och råd. Som den talföre man han var, vädjade han inställsamt till menigheten, »om någon fattig eller rik, ung eller gammal vet något att beskylla honom för, medan han i byn byggt och bott haver.» Härtill svarade honom menigheten, att de om honom inte visste annat än ära och gott. Hans anseende var därigenom i hans egna ögon återställt och offentligen bekräftat. Mäster Jöran var ekonomiskt ej illa situerad och hade två bostadshus på sin tomt. När han 1593 hade fört upp sitt nya hus, lät magistraten föreskicka gode män att så yttra sig över Mäster Jörans nya bygge, att det skedde varken staden eller Jöran något förnär. Så hade de synat och skådat, »att den ena gatan ärså bred som den andra, och så som byggnaden är satt, skall hon bliva ståndande. Men vad staketet och det gamla huset belangar, så skola de nedrivas och sättas upp efter gamla rännstenen, som löper från grunden nedåt gatan.» Inte heller på den tiden var byggnadsnämnden allt för nådig att ha att göra med. Detta tyckte ej heller Mäster Jöran, som tvärt om för sin del fann, att det skulle ske honom »våld och orätt». Av obekant anledning uppsade Mäster Jöran 1596 sitt borgerskap och fick skottsbrev, men återkom till staden 1600, avlade ånyo borgared samt betalte sina 1½ marker i burskapspenningar. Efter sin återkomst återinträdde han i flera av sina extra sysslor, blev sålunda kyrkovärd och förvarade kyrkans penningar, utsågs till taxeringsman, att uppbära »fiskeskatten», var till och med anlitad som förlikningsman. Slutligen valdes han ock som ölvrakare, en syssla som bestod i att probera det från utlandet inkomna ölet, och delade han detta angenäma uppdrag med Peder Gunnarsson. Ingen fick köpa av det inskeppade ölet förrän vrakarne övertygat sig om varans godhet och märkt kärlen med stadens »bränne». Uppdraget renderade sin utövare en ersättning av 6 öre lästen »och det öl, som intet gott är, skall icke bliva här uppskeppat», som det heter i rådstuvurättens protokoll därom.

De biografiska drag, som letas upp i domböcker, sätta väl i allmänhet ej föremålet i någon förmånligare dager. Det är blott sällan ämnen av uppbygglig art, som däri av tingsskrivaren för eftervärlden antecknas; fast mer får han syssla med människornas mindre tilldragande sidor och porträttet blir inte bara fult utan också olikt. Nylödöse tänkeböcker skilde sig ej från andra domböcker i detta avseende. Det berättas en gammal fabel, vilken som så många andra handlade om en vandrare. Han kom gående bygatan fram. På var sin sida om den lågo de små stugorna. Mannen bar en något ovanlig dräkt, ena halvan ljus och den andra mörk. Folket i stugorna voro, som ju är lätt att förstå, nyfikna på mannen, som strök förbi utan att göra sig något ärende hos dem. När han försvunnit i vägkröken och var utom synhåll, kunde man ej ge sig längre till tåls utan måste tala vid grannarna, vad det kunde varit för en stryker, som gått förbi. Men då fick man se, att detsnart var slut med grannsämjan. De som bodde på ena sidan vägen bedyrade att karlen burit ljusa kläder, men grannarne mitt emot kunde våga livhanken på, att han haft mörka. Det är uttytt, människorna äro svarta eller vita allt efter vilken sida, man ser dem ifrån. Om detta betraktelsesätt kunde tillämpas på bårdskärerna i Nylödöse skulle de säkert framstått i en ljusare dager, än när man nu tvingats se dem med rådstuvuskrivarns ögon.

Det är nämligen all sannolikhet för att de bland sina nylödöseborgare hade det bästa anseende åtminstone för duglighet, om de också inte voro så dristiga och vågsamma som forntidens sårläkare. Det berättas av Saxo en

historia om en tilltagsen bondekirurg, som behandlade den väldige kämpen Starkodder. Den senare hade en gång deltagit i ett väldigare nappatag och hade därunder fått magen uppfläkt, så att inälvorna föllo fram. Då kom händelsevis den unge bonden honom till hjälp, lade inälvorna åter till rätta samt förband såret med vidjor och körde slutligen den gamle kämpen på sin vagn till konungaborgen. Så framstående och hjälpsamma kirurger voro nog ej bårdskärerna i Nylödöse.

Den senare hälften av 1500-talet var en stor tid för barberarkirurgin, som hade fått sin reformator och nydanare, den i sin konst benådade fransmannen Ambroise Paré. Med honom skedde i yrket en uppryckning, som skulle få de mest vittgående följder för hela dess framtida gestaltning. Det är inte otänkbart, att även till denna lilla avkrok nådde ett böljesvall utifrån vida världen och att ryktet om den store barberarkirurgen i Frankland störde lugnet och det goda medvetandet hos hans obetydliga ämnessvenner i Nylödöse. Kanske rent av någon av hans berömda och omstridda skrifter förirrat sig ned i Sven Bokförares (bokhandlares) boklåda, om den också ej föranledde något djupare begrundande av vederbörande.

***

Fältskären Jan Lithel från Göteborg tycktes ha varit ett familjens rötägg, som avpressade sin gamla moder, änkan efter fältskären David Morter därstädes, ej endast kontanterutan ock många tårar. När han en dag anno 1711 lämnade fädernehemmet i Göteborg för att bege sig ut i vida världen på äventyr, levde ännu hans styvfader. Denne var dock vid denna tidpunkt frånvarande och stadd på resa åt Ostindien. Obekymrad därom tillägnade sig unge Jan vid sin avfärd som god pris för egen del en fadern tillhörig sadelmundering med schabrak, pistoler och värjor. Ej omöjligt är, att han ställde sin väg till det soliga Spanien. Han hade nämligen uppdrag från hemmet att därstädes för sin moders räkning och profit försälja 12 peruker till ett pris av 210 mark; följande år erhöll han en ny sändning på fem peruker till 80 marks värde. Någon redovisning hos sin kära moder företedde han dock icke. Några år längre fram i tiden tycks han återvänt till Sverige, begick därunder ett dråp i Karlskrona, men synes ha klarat sig undan rättvisan, bilan och blocket, eftersom man finner, att hans moder efter denna händelse varit tvungen att göra ytterligare utlägg för sin son. Hon lät nämligen ekipera honom från topp till tå med en dyrbar fältskärsmundering. Denna bestod i detta speciella fall av följande persedlar: En blå klädesrock med bordalufoder, en fin brun klädesväst med guldgalloner och till ombyte en blå klädesväst med breda silvergalloner samt gjutna silverknappar, blå, fina klädesbyxor med silvergalloner, ostindiska underkläder av silke och ostindiskt silkesärmförkläde, röda redgarnsstrumpor och vita bomullsstrumpor etc., spansk peruk och en fin svart hatt. Utstyrseln fullbordades medelst en silvervärja till 30 markers värde samt slutligen för att Jan åter skulle kunna göra sin fortune inom facket ett fältskärsbindtyg med instrumenter till 6 dalers värde.

Vart han sedan tog vägen eller till sist hamnade, är ej känt. Han tycks dock redan 1716 avlidit, efterlämnande änka, som senare gjorde rättsanspråk på sin salig mans arv efter hans fader. Det var därigenom, som det kom i dagen, att han inte just alltid varit mors bästa pojk. Det var nämligen i moderns moträkning, som det redogjordes både för ett och annat av de dryga omkostnader, hon måst ikläda sig för honom och särskilt för den nu uppräknade blå klädesdräkten med silvergallonering och tillhörande silvervärja. Om denna prydliga och klädsamma fältskärsuniform varit svensk eller spansk ellerkanske tysk vill jag låta vara osagt. Färgen var ju dock av den patriotiska kulören.

Huruvida våra vanliga stadsfältskärer hade någon kännetecknande klädsel är mig obekant. Deras verkstäder däremot måste vara försedda med igenkännings- eller vårdtecken. Fältskärsverkstaden eller fältskärsstugan måste utmärkas genom en skylt med fyra stycken mässingsbäcken, och det var mycket viktigt att det just var fyra sådana. Det kunde nämligen misskreditera skrået, om någon chirurgus eller fältskär skyltade med ett, två eller tre bäcken, ty därigenom kunde en för skråets heder och anseende betänklig förväxling ske med badarskrået, som tidvis haft rättighet att skylta med tre bäcken. Ursprungligen hade angående badarne stadgats, att de som skylt skulle uthänga tavla »med badekoppor och badekvast» jämte ett mässingsbäcken. En sådan bestämmelse är daterad Göteborg den 18 Maj 1658 och införd i överståthållaren Schering Rosenhanes brev till underståthållaren Udde; längre fram, år 1663, blev dem emellertid tillåtet att som skylt uthänga tre bäcken med något märke till

åtskillnad från fältskärerna, vilken rättighet dock fråntogs dem redan 1675, då de ålades att som vårdtecken återtaga den förut omnämnda badetavlan jämte ett bäcken med kvast uppsatt på detsamma.

Fältskärer hade funnits i staden allt sedan dess första tillblivelse. År 1625 omnämnes en holländare mäster Jochom Barbier, som »heeft onkosten gedaon aan medicamenten van de twee bootsgesellen die de hant souden gemist hebben end begenadicht bleven»Haft omkostnad för medikamenter till de två båtsmän, som skulle mista handen, men blevo benådade. och till vilken utbetaltes »de somma von twee ryckxdalder die den geeren President sampt de raet beloff habben to Petaelen, noch eenen ryckxdaler voor den geenen, die de hant affgehoubben worden, datum Gottenborgh den 20 Aprill a:o 1626En summa av två riksdaler, som den ärade presidenten och rådet lovat betala, dessutom en riksdaler för den på vilken handen blev avhuggen.. Mäster Jochom kvitterade summan på följande sätt: Ich Joochum Wetzell Barbier habe aus Andreas Amsson (Amundsson) empfang 4 thaller 3½ mark.

Daniel Johan Gertner.

Den förste mera framstående mannen av facket, som slog sig ner i Göteborg, var regementsfältskären Daniel Johan Gertner. Strax efter sin ankomst till staden avlät han den 12 Maj 1667 till magistraten en introduktionsskrivelse, som ej är avfattad utan en viss pondus och självkänsla. Det heter i densamma: För att vinna större erfarenhet i min konst har jag försökt mig både här och där och har ock låtit anställa mig som regimentschirurg i Cronan Sveriges krigsstat under 7 års tid. Nu har jag äntligen beslutat mig för att bege mig i lugnare förhållanden, och därvid tjäna Gud och min rätt och ärligen här slå mig ned, efter som denna plats, så länge jag befunnit mig hos min generalmajor Rutger von Ascheberg hela tiden tämligen fallit mig i smaken och således ingivit mig en icke ringa lust att välja den till min framtida uppehållsort. Vore därför sinnad att stanna över här denna vinter för att erfara, om jag för framtiden kan förtjäna mitt bröd härstädes och skall fatta avgörande beslut efter förloppet av denna provtid.

Provtiden tycks ha utfallit efter önskan.

När Gertner slog sig ner i Göteborg, fanns där redan en fältskär av välgrundat rykte vid namn Eugenius Fistulator, men dessutom hade en »balberer» med det äktsvenska namnet Anders Bengtsson börjat praktisera i staden. Anders Bengtsson ansågs undermålig i konsten av sina båda åtminstone i egna ögon överlägsna samtida. De påbördade honom, att han varken tjänat lärling eller gesäll. Som ärliga mästare vore det under deras värdighet att byta ord med en sådan stympare, fuskare och patientförstörare. De fordrade, att magistraten i kraft av sin myndighet alldeles skulle förbjuda honom att driva detta hantverk.

Egentligen var det Gertner, som fordrade det. Fistulator var med som blindpipa. Han föreföll vara allt för beskedlig att vilja komma Anders Bengtsson till livs.

Knappast har det funnits ett skrå, som haft mer utpräglad självkänsla och varit ömtåligare om sin värdighet än fältskärsskrået. Egentligen var det ej så mycket att säga därom. De verklige fältskärerna hade genomgått en ytterligt sträng fostran och utstått hårda läroår först som lärlingar hos sina mästareoch sedan som deras gesäller. Sin förnämsta utbildning i det blodiga hantverket vunno de i dessa de ständiga krigens århundrade på slagfältens förbandsplatser, än erbjudande sin tjänst åt den ena armén och än åt den andra, uppsökande de europeiska krigsskådeplatserna på vitt skilda håll. Man kan därför lätt förstå att de bäste och de skickligaste av dem fingo en grundlig känning med livet och förvärvade en sinnesnärvaro och kallblodighet, som kommo få andra till del. Men ej nog därmed, de fingo ock vida vyer och erfarenhet om länder och folk, allt som allt bidragande till att öka deras uppskattning av sig själva och sitt skrå. De voro därför inte måttligt kaxiga mot sina ämbetsbröder av andra ordningen och än mer mot det slags fältskärer, som voro »utan lärobrev». Gertners ovilja mot Anders Bengtsson blev därigenom kanske lättare förklarlig.

Anders Bengtsson, som var borgarbarn i staden, blev honom ej svaret skyldig, utan mätte Gertner i en längre svarsskrivelse skäppan full, frågande honom om det kunde vara så berömligt för Gertner, att bönder och käringar lagade de patienter, som måste gå ohulpna från honom och begärde retsamt och spefullt, att Gertner måtte ge

attest över sitt mästerstycke med rådmannen Anders Amundson, med vilkens botande han kapitalt misslyckats; i lika måtto förevitades Gertner beträffande segelmakaren under Ekeskogen; segelmakaren hade en lång tid legat under Gertners kur, men lämnades ohulpen, fast han sedan av en annan sådan, som Gertner kallade för pojke, nämligen Anders Bengtson, blev god gjord. Därför syntes det Anders Bengtsson skäligare om Gertner ville antasta de bönder och käringar, som korrigerat honom i hantverket och läte Anders Bengtson bliva oturberad, »emedan jag är ett borgarbarn och min konst hos en berömlig mästare lärt» etc. Till bestyrkande av sin konstförfarenhet företedde därvid Anders Bengtsson en hel del attester från botade patienter. Dessa intyg utmärka sig genom måttfullhet. Genom sin vördnadsvärda ålder av över 250 år ha dessa dokument förvärvat en viss grad av antik raritet, varför det onekligen kan ha sitt intresse att titta litet närmare på dem.I samlingen återfinnes ock segelmakarens under Ekeskogen attest. Den löd:

Haver jag undertecknad fallit min arm utur led opp i axeln, och haver mäster Anders satt armen i led igen och gjort sitt bästa därtill som en ärlig mäster, så att jag haver honom intet emot att skylla än det gott är.
Göteborg den 22 Februari Anno 1672. *Welam Segelmakare*.

Nästa intyg i ordningen vittnar om att Anders Bengtsson dock vunnit en icke obetydlig manuel skicklighet i sitt hantverk. Betyget lydde:

Emedan såsom jag undertecknad för något år tillbaka var behäftad med en stor och häftig sjukdom, stenen, vilken så hårt hade överhanden tagit, att jag om min vidare hälsa alldeles tvivlade och därav förorsakat söka någon bekvämlig läkare, som mig ifrån sådan skada befria kunde, då jag även fick anledning till Mäster Anders Bengtsson, vilken mig M. G. H. (med Guds hjälp) sådant fel kom till verklig hjälp och undsättning i det ham M. G. H. för bemälta skada mig således helade, att han med en särdeles snällhet skar rören upp, varigenom han sten M. G. H. tog, så att jag näst Gud må honom därför berömma, att han en orsak var till min hälsa och Restitution, vilket jag uppå begäran honom till en liten attest icke haver kunnat förvägra, datum Göteborg den 7 April A:o 1672.*Sven Håkansson* i Ytterstaden.

Ytterligare finnas intyg från Amund Murmester, som blivit »gruveligen illa bränd» vid en eldsvåda, och »vilken stora och svåra skada Anders Bengtsson Balber haver helat», från Pieter Canter, att han: »Helat mitt lår, som var av opp ved livet» och »som en ärlig Mester curerat». Utom de omnämnda finnas ytterligare sju attester, alla på olika sätt vittnande om det stora förtroende han åtnjöt, samt att han varit »en ärlig kär» etc. . .

Den intressantaste av attesterna hade lämnats honom av den Mäster Hans Bengtsson från Högen, hos vilken han synes varit i lära och lyder ordagrant:

Denne Seddel wisar Mäster Anders Bengtsson haver faritmed mig för Balber A:o 1666 härifrån och åt Portugall, därifrån blefvo vi oppförde åt Kaliss, hos mig sig redelig förhållit i all sin embetsgörande, och sedan därifrån med Hållendtsk åt Gelissen och tillbaka igen och sedan därifrån åt Hamborgh med Captin Jörren hem. Detta ifrån mig till attest
Götheborgh den 10 Februari A:o 1671. *Hans Bengtsson*, Höghen.

Detta illa hopkomna intyg verkar dock ärligt och vederhäftigt och tydligt är i alla fall att Anders Bengtsson varit ute och sett sig inte så litet om i världen samt därunder haft tillfälle till övning i yrket. Om han också inte kunde lysa med lika stora meriter som Gertner, så förefaller det dock som Gertner gjort klokast i att låta Bengtson vara i fred, »helst Bengtson i staden både född och sin konst lärt hade». Han begärde ock hos magistraten att »såsom ett borgarbarn handhavas och icke under fötterna trådas». Man får väl hoppas att han fick sin billiga önskan uppfylld.

Johan Lyders.

Under de sista decennierna av 1600-talet bodde i staden en fältskär vid namn Johan Lyders, regementsfältskär vid Västgöta Kavalleri. Sedan regementet efter krigsåren i Skåne och den svåra kavalleribataljen vid Lund blivit hemförlovat, bosatte sig Lyders i Göteborg, där han tillhandlat sig ett hemvist för sig och de sina för att äntligen efter ärr och strapatser få njuta litet lugn på gamla dagar. Den gamle uttjänte fältskären synes ha varit mycket väl

anskriven hos kung och överhet, som gåvo honom det vitsordet »att han en långlig tid uppvaktat och alltid flitig sig vederbörande (till) gott nöje ervist». Dessutom tillstod man, att han i krigen utstått svåra travailler och lidit stor skada till sin egendom av fiendernas infall under pågående krig. Det ansågs därför ej mer än rätt och skäligt, att han och hans hustru fingo enligt hans underdåniga anhållan frihet från all borgerlig tunga och inkvartering för makarnes gård i Göteborg, helst han hörde till de fältskärer, som hemma ingen borgerlig näring idkade, allt detta enligt det öppna brev,som för honom blev utfärdat av Karl XI från huvudkvarteret i Höör den 10 oktober 1678.

Denne Mäster Johan Lyders har på sista tiden i dessa dagar fått ett slags minnesmärke av stadsfullmäktige i Göteborg, som efter honom namngivit en av stadens gator, den i Örgryte belägna Mäster Johansgatan. Mäster Johan innehade nämligen från 1682 ½ kronohemman Lunden i Örgryte, som enligt 1680 års jordebok »påföres Västgöta Cavalleri». Till hemmanet Lunden hörde ock sedan urminnes tid kvarnfallet och kvarnen vid Underås kyrka. Det heter i de gamla handlingarne från 1703, att stombönderna och överåsbönderna hyrde kvarnen av den man, som för detta haft Lunden i bruk vid namn Johan Lyders och betalte honom därför årlig lega. På detta sätt hade Mäster Johans namn blivit bundet vid Örgryte och på sistone som sagt förvärvat den form av odödlighet, som stadsfullmäktiges gatunamnskommitté förärat detsamma.

Jacob Lundberg.

Vi övergå nu att tala om stadens förste ordinarie stadskirurg, Jacob Lundberg. Magistraten mottog från den i huvudstaden bosatte direktören över rikets barberare, Hans Schultz eller Shylt, som han ock lär kallats, en i ampla former utfärdad attest om Lundberg, daterad den 14 augusti 1696, vari först omnämndes, att Mäster Jacob Lundberg från Göteborg infunnit sig för det lovliga Collegium chirurgicorum, därvid presenterandes en rekommendation av den ädla, välvisa magistraten i sagda stad, varutinnan högbemälda magistrat begärde honom till stadsbarberare. Därefter blev han, fortsätter Schultz, i närvaro av kunglig majestäts förste livmedicus, herr doctor Urban Hierne utav åtskilliga därtill förordnade mästare den 26 och 30 Juni, den 7, 21 och 30 Juli i Chirurgin med tillhöriga manuale operationer ordentligen examinerad samt visade därunder sin capacitet och skicklighet allom och var och en i synnerhet till gott nöje. En månad senare befanns Lundberg ha tillträtt sin livligt åtrådda befattning, som Chirurgus Gothoburgii ordinarius, med vilken splitt nya titel han undertecknade sina skrivelser. Befattningen var oavlönad, varför Lundberg naturligt nog anhöll om att blivabenificerad och handhavd med vissa privilegier. I sin skrivelse därom till magistraten betonade han särskilt den fem dagar långa rigorösa examen, som han i Stockholm undergått i alla materia chirurgica samt åberopade Collegii Chirurgicorum brev och attest däröver. I synnerhet ville han hos magistraten begära, att inga regementsfältskärer, om också i staden boende, måtte tillåtas att intränga sig i hans profession samt att inga »bönhasar» och fuskare måtte efterlåtas att åderlåta, raka hår och skära skägg. Då denna hans billiga begäran stod i full överensstämmelse både med skråordningen och kongl. majestäts allernådigaste brev till Excellensen General Schönleben den 17 september 1685 »att inga bönhasar borde tolereras» etc. fanns ju ingen anledning för magistraten att ej villfara hans anhållan. Erfarenheten skulle dock snart lära den nyblivne kirurgen att privilegierna togo sig bra ut på papperet, men att verkligheten artade sig besvärlig nog, och att bönhasarne voro ett talrikt och ogenerat släkte. I två år tålde han sig med förhållandena utan att klaga, sedan han »oförtrutet alla denna stads höga som nedriga innevånare med dess ledamöter med största flit och omhug tillhandagått». Efter denna tid fann han sig dock föranlåten att hos magistraten klaga, »förty emedan som andra bortryckte det brödstycke», som honom vederborde. I denna skrivelse angav han till namn och bostad dem, som voro honom till hinder och hade »överskridit rågången» mellan hans och deras verksamhetsfält samt besvärade sig över följande: Först David, boendes på Köpmannagatan och Berget, därnäst Niclas Nymans enka, vilken höll gesäll, fast dess salig man aldrig varit under examen — »som är alldeles oförsvarligt att hon bönhasar» — sammaledes Jörgen Swartzkopp, boendes under Skogen, som ock mäster Anders Badare, vilken sig låtit bruka uti Chirurgien med åderlåtande och rakande, vilket vore alldeles förbjudet, samt en skräddare, benämnd Abraham, boende på Cronhusgatan, »och är beklagligt att jag som är en examinerad och constituerad stadsbarberare skall för sådana och flere bönhasars insmygande lida men och inpass uti min välbevista profession». Det är ej bekant, vad Magistraten gav honom för svar. Troligen fick han ej den uppmuntran och det stöd han väntat.Det tidigare goda förhållandet mellan

Lundberg och magistraten tycktes dock ha fått en knäck, som inte gick att laga. För att Lundberg skulle känna sig överflödig på platsen, beslöt nämligen magistraten, att ytterligare en ordinarie stadsfältskär skulle anställas. Det var ju lätt för magistraten att skapa till ytterligare en fältskärsbeställning i staden, då den liksom Lundbergs var oavlönad. Den förutnämnde direktören för barberarne, Schultz, skrev till magistraten för att söka ställa allt till rätta, men vädjade förgäves. Magistraten genmälde att ingen ändring i det fattade beslutet vidare kunde göras, då man redan permitterat skeppsbarberaren Didrik Morter friheten att få exercera sin vetenskap och profession som ordinarie stadsbarberare, varför han vore lika berättigad därtill som någon annan. »Den som då kan förvärva sig den bästa ynnesten hos folket, den lärer och bäst substitera kunna.» Detta yttrande i svarsskrivelsen till direktören Schultz tyder ju tämligen tydligt på att Lundberg knappast gjort sig populär bland stadsbefolkningen. Lundberg visste att draga konsekvenserna av magistratens beslut och lämnade sitt otacksamma värv i staden. Några år senare förnams det, att han vunnit anställning som kirurg i Växiö. Hans vidare öden äro obekanta.

Didrik Morter.

Skeppsbarberaren Didrik Morter eller Mörter slog sig troligen 1696 ned som fältskär i Göteborg och ingick samma år giftermål med änkan Maria Jönsdotter Lithel. De blevo enligt Kristine kyrkas böcker »den 26 Martii med övliga ceremonier copulerade». Genom detta äktenskap blev han styvfader till den förutnämnde fältskärsgesällen, Jan Lithel.

I det av magistraten för honom utfärdade brevet på stadsbarberarebeställningen, daterat 4 sept 1699, heter det om Morter bland annat, »att han tillförne Hans Konglig Majestät för skeppsbarberare uppvaktat, sig härstädes uti giftermål engagerat, i några år borgerliga onera undergått och sig till stadens tjänst offererat haver, om sitt välförhållande i Kunglig Majestäts tjänst sig godo lovord förvärvat, skolande njuta confirmation så snart han sin examen undergått och är för encapabel mästare erkänd». Han fick vidare magistratens pass och adressbrev till Stockholm att där avlägga sin fältskärsexamen.

Då Morter vid inbrytandet av det nordiska kriget åter måste göra tjänst som skeppsbarberare, fick han först den 22 oktober 1703 magistratens utlovade konfirmation å befattningen. Hans privilegier voro ännu mer kringskurna än Lundbergs. Den ädla och välvisa magistraten behagade nämligen vid samma tidpunkt lämna andra ordinarie regementsfältskärer i staden samma frihet som stadens fältskär att uppvakta och betjäna borgerskapet. Detta enligt Morters egna ord i en hans skrivelse till magistraten. Dessa regementsfältskärer hade dock sitt ordinarie salarium (lön) till sin subsistens och underhållet av deras gesäller, men den ordinarie stadsfältskären fick platt ingenting. Morter blev därför necessiterad först att engagera sig med greve Leyonhuvuds regemente till häst; sedan att försöka sin profession och fortune i främmande land, »där de nödigt mist min person för mina lyckliga gjorda curer uti åtskilliga svåra tillfällen». Morter nämnde inte, var han därunder vistats, men hans samtida i Göteborg, Kaldiniker, upplyste genom en sin skrivelse, att han bestyrt Morters ämbete under den senares fjärran frånvaro i Ostindien.

Efter långa års bortavistande återkom han troligen 1711 hem till Sverige, »i det hans åtrå och längtan blivit mycket större sin övriga livstid här hemma i Sveriges land och rike för sin kära hustrus och barns skull tillbringa och ända». Samma år synes han dock under ett halvt års tid idkat praktik i Stockholm. Morter tycks nämligen varit en orolig ande, som ingenstans fann någon varaktig plats. Han utvecklade emellertid en mycket stor aktivitet efter sin hemkomst i försäljandet av sitt arkanum. På våren 1713 begav han sig ånyo till Stockholm och sålde där sina »underbara läkedomar eller piller» utan Collegii medici vetskap. Så småningom blev dock saken Collegium bekant och den 18 maj 1713 inkom på Collegii vägnar doktor Hein i Slottscancelliet samt begärde dels förbud för Morter att praktisera, dels sekvestrering av de hos honom till äventyrs befintliga pillerna och de tryckta beskrivningarne om dem. Morter inkallades och förhördes. Därefter, heter det, befalldesexekutionsbetjänterna Hornberg och Norgren att följa Morter hera uti hans kammare och visitera, om några sådana piller och tryckta beskrivningar där skulle finnas att taga i förvar. De båda betjänterna kommo strax tillbaka och sade, att Morter själv öppnat sin koffert för dem, men att de endast hade funnit en enda beskrivning.

Man får ej förtänka stadsfältskären Morter, att han blev förargad över att han av Collegium medicum blivit

behandlad som en vanlig kvacksalvare. Han opponerade sig kraftigt och förklarade sig vara holländsk doktor, som därpå kunde uppvisa sitt i Göteborg förvarade doktorsbrev; ytterligare vore han i Stockholm approberad mästare i Fältskärssocieteten. Då han några år tidigare varit i huvudstaden, hade han brukat samma slags piller, »som voro av alla doctorer därute approberade». Värst för Morter var, att han hade svårt att hålla tand för tunga. En dag hade han hos källarmästare Stange under måltiden och uti många personers närvaro »hela Collegium medicum i gemen och alla dess assessorer i synnerhet med äreröriga och anstötliga ord toucheradt», i det, »han höll för hundsvåttar och skälmar dem som har satt i aviserna, det han är en kvacksalvare». Kungliga Collegium hade därför begärt hans häktande. I sitt trångmål vände sig Morter till Kungl. Majestät, åberopande sig på den protektion han samfällt åtnjutit under 17 års tid och redogjorde för sina levnadsöden. Han hade sålunda år 1700 på Kunglig Majestäts örlogsflotta för Köpenhamn under herr amiralen m. m. baron Taubes commando gjort tjänst som chirurgus. Amiralen hade med ett särdeles beröm intygat, huru som Morter uppå expeditionen för Köpenhamn uppå honom en sådan cur (utfört) som många av amptsmännen bevistat, men intet kunnat honom hjälpa. I några år hade han för chirurgus betjänat Tremänningskavalleriregimentet under Generalmajor m. m. Gustaf Fredrik Lewenhaupts befäl och jämväl exercerat professionen uti Göteborg. Han företedde dessutom intyg att han uti nio års tid gjort tjänst som överchirurgus vid Holländska Compagniet i Ostindien, och han hade nyligen återkommit från sina Afrikanska, Ostindiska eller Asiatiska resor. Därefter redogjorde han för de trakasserier han av Collegium medicum varit utsattför på grund av sin försäljning av Panacea Solaris eller de bekanta Wildegansens piller. Han bönföll därför om Kunglig Majestäts allernådigaste beskydd och slutade med att anhålla om satisfaction och att få sin reputation reparerad. Kunglig Majestäts resolution gick dock Morter emot samt innehöll »en åtvarning så till Morter som var ock en att hädanefter låta utropa några compositioner av medikamenter till att bruka invärtes, mindre med deras försäljande, enär sådant tillstädjes bruka ett oskäligt ocker».

Morter lär därefter skuddat stockholmsstoftet av sina fötter och begav sig hem till Göteborg, där han synes alldeles ha struntat i Kunglig Majestäts resolution.

Det berättades nämligen om Morter, att han alltid i sina fickor bar på några bleckdosor med sina berömda piller för att kunna mot kontant betalning stå sina lidande medmänniskor till tjänst. Var bleckdosa innehöll 24 stycken piller. Den åtföljande beskrivningen hade till titel »Panacea Solaris, det är synnerligen underbara läkedomar eller piller», samt var tryckt i Göteborg 1713. De lovprisade pillerna skulle vålla Morter de största obehag även hemma i Göteborg. En afton hade han sammanträffat med en i staden bosatt ung, holländsk köpman, J. de Loede vid namn. Denne omtalade för Morter, att han av en köpman i Halmstad fått i uppdrag att tillhandla sig en dosa av förutnämnda piller. Morter hade genast beredvilligt tagit upp en dosa ur fickan, överlämnade densamma till de Loede jämte den tryckta beskrivningen och uttrycklig tillsägelse, att man ej finge taga mer än tre piller åt gången, de Loede, som ej var fullt nykter, svarade »Åh lappri», öppnade dosan, tömde innehållet i handen samt nedsväljde därpå tjugotre piller på en gång, det tjugofjärde hade råkat falla på golvet. Fjorton veckor senare blev de Loede illa sjuk i en bröståkomma och ville påstå, att sjukdomen skulle härleda sig från Morters piller. Han vårdades sedan av stadens tre fältskärer, Morter, Kaldiniker och Roempke samt matades dagligen med av dem ordinerade olika slags medikamenter, tills han trots all behandling efter kort tid avled. Stadsfysicus Lundelius fick i uppdrag att yttra sig över dödsfallet samt skrev i sin inlaga, att det gamla ordspråket besannades: »Att många kockar koka ingen god soppa,varandes medikamenterna i sig själva goda, men behörig applikation ej som sig bort blivit inrättad.»

Någon klarhet beträffande dödsfallet vanns väl ej. Morter erbjöd sig visserligen att skära upp liket för att därigenom ådagalägga sin oskuld. Lundelius ansåg att dylikt ej tjänade någonting till, då de Loede redan varit död några dagar, »emedan allt vad i den dödes lekamen är till att se och finna, nu skall vara i confusion och oskick». Lundelius fick emellertid ett kärt tillfälle att klämma efter samtliga tre fältskärer för deras överträdande av Kunglig Majestäts förordningar, »i det de icke allenast invärtes mediciner för de sjuka här i orten förordna, det dem ej tillkommer utan ock Mercurialia och Opiata med annat mera» etc. Detta gick dåligt i stil med § 30 av 1688 års medicinalordning, som lämnade barberare »fritt att idka det som till chirurgien hörer, — dock att dem

skall fritt stånda i medici frånvaro ingiva wunddricker (sårdrycker), tillberedda gurgilvatten och halssaft».

Lundelius anhöll därefter hos magistraten om gunstig handräckning och assistens till eftertryckligt handhavande av Kunglig Majestäts förordningar, att de ock här på orten må bliva vördade och efterlevade, så att var må bliva vid sitt och icke träda uti en annans beställning.

Morter var av allt att döma en smart affärsbegåvning; bland annat försålde han här i staden rottingar till 24 styver stycket för en holländsk köpman i Amsterdam, Simon Reindertz. Rottingen var ju på sin tid ett gott uppfostringsmedel, och åtgången tycks inte varit så ringa att döma av Reindertz och Morters affärstransaktioner i holländska gulden. Den 16 November 1713 utfärdade magistraten respass för Morter i handelsangelägenheter till Hamburg och Amsterdam. Han torde dock aldrig kommit i väg. Det var nämligen i samma veva som den de Loede—Morterska affären lade beslag på hans närvaro i hemorten.

Morter hade i riksrådet, fältmarskalken och generalguvernören Carl G. Mörner en hög gynnare. Genom dennes bemedling och inflytande fick Morter äntligen lön för mödan som stadsfältskär, i det han den 1 oktober 1713 »erhöll den höga kongliga senatens fullmakt att vara stadsfältskär och njuta300 daler s:mt i lön på extra ordinarie stat av stadens överskottsmedel». Han hade dock ej stor fromma av den skedda förbättringen i sina levnadsvillkor, ty hans död kom brådare än han anat, då han skrev om sin önskan att hemma i Sverige få sluta sina dagar. På dagen ett år efter ovannämnda fullmakts datering jordfästes Morter nämligen i Kristine Kyrka.

Vi förflytta oss nu några år tillbaka i tiden. Det var 1709 kort innan den sorgliga, förstämmande underrättelsen om Poltava långt om länge fram på eftersommarn nått de svenska landamärena. Man hade här hemma en förkänsla av att olyckor och nederlag redan gläntade på dörren, och man ville gärna förskaffa sig visshet om, hur pass stora de militära resurser voro, som riket ännu rådde över. Den 17 Juni 1709 kom en skrivelse från landshövdingen, excellensen Sjöblad, till magistraten med anhållan, att förteckning måtte lämnas över de fältskärer och gesäller, som vistades i staden. Först den 23 september kunde man avlåta svaret därpå och inge »förteckning på de Mästare, Fältskärer och Gesäller, som efter skedd undersökning äro oss kunnige vordne för Göteborg», vilka härmed namnges:

1. Regimentsfältskären av välborne Herr Översten Patkulls Regimente, Mäster Johan Hinrik Kaldiniker håller här verkstad uppe och betjänar Artilleriet med en gesäll, benämnd Salomon Walter, och en lärgosse, Jonas Bengtsson; berättar sig eljest hava tre gesäller vid Regimentet på landet, som där äro vordne antecknade.

2. Av Herr Överstens, Baron Posses, värvade Regimente Mäster Gottfrid Köpke, är själv med nödiga gesäller i garnison i Wismar och betjänar här Kongl. Amiralitetet med en gesäll, Friedrich Traugott Lehman, och en gosse, Anders Ekman.

3. Av välborne Herr Översten Sparfelts Regimente är Mäster Vincent Gertner, som vid Regimentet uppgiver sina gesäller och gossar.

4. Maximilian Schmidler av Högvälborne Herr Överstens Grev. Lewenhaupts Regimente, har allena efter ordres här sitt ståndkvarter, men håller ingen verkstad eller gesäller.

5. Mäster Daniel Tillisch, har tjänt länge och varit med ifält och för sin ålder fått dimission, varandes en dess son Mathias Tillisch gesäll och är nyss hemkommen.

6. David Kreutzberg, en gammal man, som har lärt fältskärsprofessionen, men intet undergått examen och därför icke heller fått hålla verkstad och gesäller eller lärgossar.

7. Jürgen Swartzkopf, en gammal svag man av lika beskaffenhet som den förre.

Badaren Anders Ekman angives ock såsom den där har inlåtit sig uti fältskärarnes profession.

Datum Göteborgs Rådhus den 23 Sept. 1709.

Johan Rönnow.

I den uppräknade listan saknades, som man ser, den ordinarie stadsfältskären. Han befann sig vid det laget efter

vad förut omnämnts som skeppsbarberare i Ostindien. I hemstaden trodde man honom förmodligen för alltid borta; vilket framgår av, att hans hustru 1708 måste medelst magistratsintyg styrka, att hon alltjämt var hans lagvigda hustru.

Hur det ställde sig med stadsfältskärssysslan efter Morters bortgång, får man god underrättelse om av en magistratsskrivelse, daterad den 22 oktober 1719, i vilken det hette: Som Morter anno 1714 den 25 September med döden avled, dess änka ej heller förmådde hålla verkstaden vid like med dugliga gesäller, så stod samma stadsfältskärsbeställning ledig 1715. Men anno 1716 har högst salig Konglig Majestät konung Carl XII uti dess staden och magistraten givna nya stat allernådigst uppfört en stadsfältskär för 300 daler s:mt lön, då Mäster Johan Rönnow samma beställning bekom och den samma väl och troligen förestått haver, intill dess Hennes Konglig Majestät, vår allernådigaste drottning uti innevarande år 1719 behagade indraga samma beställning med flera andra tjänster och åter confirmera högstsalig Konglig Majestäts Konung Caroli XI denna staden anno 1695 givna löningsstat, varuti ingen stadsfältskär bestås.»

Utan tvivel har Carl XII känt tacksamhetens förpliktelse mot det Rönnowska namnet. Stamfadern, kyrkoherde Rönnow i Åhus, hade en gång räddat Carl XI att tillfångatagas av danskarne genom att gömma honom i skorstenspipanoch på mångahanda sätt visat sig trogen sin konung, vilket var riskabelt nog i den rebelliska provinsen. Mäster Rönnow hade jämväl gott beröm för duglighet och ingen kunde därför vara mera värd än han att ifrågakomma till den post, med vilken Carl XII i nåder hugnade honom.

Det var säkerligen ej utan stora bekymmer Rönnow såg sig 1719 ställd på indragningsstat och berövad en god del av sin utkomst genom det sparsamhetsregemente, som efter Carl XII:s död tvingats fram av den hårda nödvändigheten.

Göteborgs magistrat fann indragningen av beställningen betänklig nog samt ansåg posten oundgänglig. Det borde nämligen alltid finnas till hands en förfaren mästare, som kunde gå de sjuka och svaga till handa och ej detta ensamt utan ock för att i casus medicolegalesRättsmedicinska fall. betjäna magistrat och domare med besiktningar uti slagsmåls- och dråpmålssaker. »som dessvärre oftast hända och tima.» Vidare borde han betjäna stadsbåtsmännen och stadsvakten, när skada eller ohälsa tillstötte. Man bönföll därför hos regeringen att fältskärsbefattningen åter måtte upptagas i stadens utgiftsstat, dock med lönen reducerad till 200 daler s:mt, och anhöll att Rönnow, som var en infödd svensk man, och som genom sin visade erfarenhet i professionen och sin osparade flit vunnit gott och allmänt förtroende, måtte få behålla och förestå densamma.

Friedrich August Meister.

Om Rönnow hette det 1735, att han var till åren kommen, så att han betarvade någon lisa, varför han avstod från sin beställning till förmån för gesällen Friedrich August Meister, som tio års tid här och på andra orter tjänat som gesäll och uti tvenne år uppehållit sig i Paris, varest han till fullo skall ha lärt och övat sig uti alla stycken, som till chirurgien hörde.

Carl Didrik Engelhart.

Storhetstidens hjältesaga var längesedan lyktad. Det skede i historien, som fått namnet »Upplysningstiden», hade redan

hunnit göra sig bofast. Tidernas förändrade lynne gjorde sig mer än väl märkbart i Göteborgs-krönikan. Fältskärstyper av det Gertnerska och Morterska äventyrskynnet, vilka nästan kunde vara hämtade från de tre musketörernas kamratkretsar, äro försvunna. Det är ett annat slags fältskärer, som hädanefter äro villiga att betjäna stadens befolkning; man träffar på de första verkliga representanterna för kirurgien. Den förste kirurgen av stadgad berömmelse i stadens hävder var Meisters efterträdare, stadsfältskären Carl Didrik Engelhart, född i Helsingborg den 2 Juli 1722. Han hörde till de benådade kirurgernas skara och var i Göteborg en värdig samtida till den än mer berömde Olof av Acrel i Stockholm. Båda dessa män hade väl i sina »manuala operationer» tekniskt nått så högt, som det överhuvud stod i mänsklig förmåga att nå på en tid, som ej kände till narkos och antiseptik.

Den mycket beläste och kritiske läkaren, medicinalrådet Sven Anders Hedin, har i märkligt varma och erkännsamma ordalag tecknat Engelharts bild i tidskriften »Läkaren och Naturforskaren». Hedin omnämner i sin levnadsteckning, att Engelhart till ledstjärna i livet tagit det vackra valspråket »esse quam videri»,Hellre vara än synas vara. och hans biograf försäkrade att Engelhart ock i allt sitt görande sökte handla efter denna sin upphöjda grundsats.

Hedin skrev bland annat om Engelhart, att när denne 1754 kom till Göteborg, var han »blottad på penningar, men riktad på kunskaper». I staden var man dock så förståndig, att man skyndade sig att kvarhålla en sådan man, och den lediga stadsfältskärssysslan formligen trugades på honom,

När hans son, sedermera professorn Johan Henrik Engelhart, vid Lunds Akademi promoverades till medicine doktor, strödde promotor, livmedicus och chemiae professoren Dr. Christian Wohlin, vältalighetens yppigaste blomster i ymnig mängd över den unge lovande aesculapen, men han glömde därvid ej heller den nykreerades gamle ärevördige fader i Göteborg utan gav ock honom hans beskärda del av hyllningen. Det Wohlinska talet är refererat i tidskriftenLäkaren och Naturforskaren för 1781. I den del som angick Livmedikus Engelhart i Göteborg, var det av följande lydelse: »En vördad man, som herr Wohlin ej känner av blotta ryktet, utan av långvarig och beprövad erfarenhet, (man fruktar att genom översättning mindre lyckligt träffa behagligheten av vad här säges, om bemälte herr livmedicus Engelhart och utbeder sig fördenskull tillåtelsen att få införa själva latinen). Sålunda heter det: »Quanta probitas in ore? Quam pari libra gravitas comitasque? Quod studium literarum? Quod judicium? Qua pietate cum simillimo filio vivit? Ille virtutes natura exercuit, scientia ornavit; quamque sibi reconditae naturae sublimitatem felicissimi ingenii lumen aperuerat, illius sibi fidem confirmationemque a nervosa medicorum disciplina petivit.» (i översättning: Hur samvetsgrann i sitt tal, lika värdig som vänlig i sitt sätt! Hur besjälad av vetenskapligt intresse! Hur klok i sina omdömen! Vilket ömt förhållande mellan honom och hans jämbördige son! Av naturlig fallenhet har han utvecklat sina framstående egenskaper och adlat dem medelst kunskaper. Ehuruväl en medfödd lycklig och lysande begåvning för honom uppdagat den förborgade naturens höghet, har han likvisst i läkekonstens solida lära sökt en sann och säker kunskap om densamma).

***

Här skall nu ytterligare bifogas något om badareämbetets fåtaliga utövare i staden.

Göteborgarne underläto ingalunda att redan tidigt upprätta ett stadsbadeämbete. Detta framgår av följande utav presidenten Nils Börjesson utfärdade sedel:

Thett ähr min villie och befallningh, Anders Ammundsson, att i lefuereren Wolter Abrichtssonn opå sin gagie för ett fierdendels åhrs tjänst han sigh uthi Stadzbadeembetet hafver bruka lätet penningar half trättonde daler uthi hvit mijnt, vilket skall Eder uthij räkenskapen bestått blifwa. Läter honom fördenskuld penningar bekomma nähr han dem påfordrar, Gudh befallandes.

Datum Götheborgh den 9 Januari 1630.

Nils Börjesson.Samuel Ödman skildrade som bekant i sina berömda, »Hågkomster», hur det tillgick, när han själv i sällskap med prosten och adjunkten tog sig det ordinarie julbadet i prostens badstu. Beskrivningen ger en mycket åskådlig och nästan kännbar föreställning om den påfrestande ritualen vid ett dylikt bad. Denna beskrivning lär dessutom ha den egenskapen att vara den enda i sitt slag i den svenska litteraturen. Kläderna lades utanför badstudörren i fria luften. Därefter intog vederbörande sin lave efter smak, ju högre mot taket dess hetare bad. Man låg därvid på blotta brädet i en stekande imma, mot vilken »den häftigaste scirocco var att räkna som en förfriskning». När transpirationen var i full gång, var tiden inne för den badande att medelst en i ljumt vatten doppad björklövskvast »värre än en kapusinermunk» gissla sin lekamen, tills den fått nästan samma livligt röda färg som en kokt kräfta. Efter denna, grundliga bastonad övertogs den vidare behandlingen av en dräng, som med sina barbariska nävar företog tvagningen från hjässan till fotabjället, avslutande den föga klemiga proceduren med att ösa en skopa varmt vatten över sitt offer, varmed detta bad »à la Tartare» var avslutat. Därefter påtogos de iskalla kläderna, som legat ute i en köld, som ej sällan nådde både 12 och 16 grader. Därpå

gick man påklädd någon stund till sängs och lät under denna vila uppfriska sig med en dryck av gammalt marsöl.

Ödmans beskrivning gällde badstugan på landet. I Stockholms offentliga stadsbadstugor gick det ej fullt så hårdhänt till. Italienaren Magalotti berättade i en reseskildring från Sverige 1674, att det inre i badhusen, varmed förmodligen menades lavar och väggar, var beklätt med vitt linne, samt att allt betjänande i badet besörjdes av kvinnor, dock ej av svenskor utan finskor, det senare enligt vad en annan italienare berättat.

Säkert voro badstugubaden, som ju brukade tagas på lördagarne, av en utomordentlig hälsobevarande och härdande verkan. Man kan tryggt påstå att dessa bad, som ingen fordom utan tvingande skäl underlät att taga, voro en faktor i kroppskulturen, som numera saknar motstycke inom de breda lagren av befolkningen. Badstugubadens betydelse kunde ejöverskattas i avseende på deras förmåga att motverka all den osundhet, som rådde både inom- och utomhus.

Den ende stadsbadare i Göteborg, som låtit tala om sig i stadens hävder, var badaren Anders Ekman eller Eckman, som 1678 hade utsetts att uppvakta »ädla magistraten och det förnäma borgerskapet i gemen här i Göteborg» som ordinarie stadsbadare.

Enligt den kungliga resolutionen av den 3 Mars 1675 tillkom det badaren att hålla badstuga, slå åder, klippa hår, raka skägg uti sitt hus samt koppa och därjämte läka sådana sår, som hade sitt ursprung av en osund kropps disposition och superficien (ytan) därav angrep, men däremot ej befatta sig med de skador, som av huggande, stickande, brännande eller bräckande härröra, vilkas botande tillkom fältskärsämbetet.

Den ovannämnde Ekman blev vid sin anställning promitterad att allena vid beställningen mainteneras och beskyddas, samt skulle å sin sida hålla sin badstuga parat alla ordinarie badstugudagar, som voro två dagar i veckan. I sin inlaga till magistraten år 1700 skrev han att det kändes hårt för honom att efter 22 års trogen tjänst se och förnimma, hur endast helt få badstugugäster infunno sig hos honom, och mestadels kom ingen alls. Orsaken därtill var att åtskilliga bönhasade i ämbetet, och särskilt klagade Anders Ekman över det förfång, som han måste lida genom Kiättil Besökares änka på Kronhusgatan, vilken i många år därstädes hållit badstuga. Han vädjade därför till magistraten att hindra och förmena henne slikt badstuguhållande, som vållade att han själv med hustru och många barn blivit bragt till armod och elände.

Tretton år senare fann han sig föranlåten att återupprepa sin klagan inför magistraten med anhållan att ej någon främmande måtte tillåtas nedsätta sig och vålla honom intrång i hans näring och ämbete, som han med stor kostnad upprättat. Därjämte namngav han dem, »som mig med intrång uti min näring besvära och förolämpa, nämligen en så kallad Gustafs Ingrij nu framledne stadssoldatens hustru, boende på Körkiogatan, vars egentliga namn jag ej kunnat få veta; Kiättil Besökares änka, vilkens namn är mig obekant».

Anders Ekman började gå till åren. Det klagades, att hanej längre kunde gå stadens invånare i sin profession så väl till handa, som önskligt hade varit, allra helst som han därjämte felade på synen, varför han väl behövde en gesäll till hjälp. Då hände sig på höstsidan 1715, att ett ryskt fartyg strandade ute vid Nidingarne. Skeppet blev taget som god pris och manskapet fördes fånget till Göteborg. Bland de tillfångatagna ryssarne fanns ock en badare och fältskärsgesäll vid namn Jacob Hossman. Egentligen var han från Königsberg, men hade enligt tidens sed blivit pressad att göra fältskärstjänst på det ifrågavarande ryska fartyget. Denne Hossman hade uttryckt sin livliga åstundan att få slå sig ned i Göteborg och vinna burskap därstädes som assistent och medhjälpare åt badaren Anders Ekman samt kunde ock ställa borgesman för sig. Magistraten tyckte, att uppslaget var gott och att erbjudandet borde antagas och begärde därför hos landshövding Mörner, att Hossman skulle slippa fångenskapen och antagas som badargesäll hos den gamle stadsbadaren, vilket till stadsinvånarnes accomodement bifölls av landshövdingen. Det dröjde dock knappast ett år innan Hossman ledsnade på gesällskapet hos Ekman och »ställde sig vidrig» samt höll »capfarten för sig plausiblare» och därför inställt sig som fältskär på herr Gathenhielms kaparfartyg Fortuna, capitän Petter Borg, vilket fartyg låg förtöjt vid Nya Älvsborg. Hossman hade tanklöst nog underlåtit att underrätta magistraten och kautionistenBorgesmannen. om sin nya beställning. Magistraten lät därför förhöra sig hos landshövdingen om Hossman skulle som rysk fånge återhämtas från kaparfartyget eller om han med nådig permission fick fullgöra sin resa på herr Gathenhielms

kapare. Man behöver knappt vara oviss om svaret. Gathenhielms vilja var förmodligen kaution nog för Hossman.

Därmed förlorar sig historien om Hossman. Ekman avled följande år. I Kristine kyrkas böcker står antecknat: 11 okt. 1717 ward Andreas Echman, ein alter Bader, begraben seines alters 69 Jahr.

Troligen var Ekman den siste i professionen. Åtminstone saknas alla ytterligare meddelanden om badareämbetet i Göteborg.

*

DE FÖRSTA BARNMORSKORNA I GÖTEBORG.

NÅGON gång i mitten av förra århundradet skrev den populäre skalden Elias Sehlstedt en liten visstump, som handlade om hans ensliga boplats långt ute i havsbandet. Med ett par känsliga penndrag gav han en målande bild av isoleringens svårigheter i de allbekanta stroferna:

Här är vår levnad ibland rätt eländig, Hjälplös och arm får befolkningen dö, Läkare finns ej och ej Fru Nödvändig, Två mil till prästen längst bort på en ö.

Den annars blide och förnöjsamme skalden, som sannerligen ej hörde till dem, som i onödan klagade över sin lott, utgöt i dessa fyra rader sitt skaldehjärtas varma medkänsla för de medmänniskor, som på ön därute i havsbandet delade den Sehlstedtska familjens övergivna lott.

Sehlstedts beskrivning passade nog in litet varstädes på den svenska landsbygden. Långt till läkaren, kunniga barnmorskor sällsynta, svårframkomliga vägar eller inga vägar alls, så var det ställt i bygderna. I städerna hade man väl hunnit att få det litet bättre ordnat för sig, men den tid var ej så avlägsen då städerna i barnmorskehänseende ej hade det annorlunda ställt än landsbygden. Först 1708 lär nämligen barnmorskeundervisning inrättats i Stockholm, och Stockholm blev väl den stad i landet där utbildade barnmorskor först funnos anställda att betjäna befolkningen. För jämt tvåhundra år sedan förspordes jämväl en ljusning för Göteborgs vidkommande. År 1729 erhöll nämligen staden sin veterligen första examinerade barnmorska. Hennes namn var Ulrika Ehrengren. Hon hade blivit antagen genom bemedling avassessorn i Collegium medicum, Johan Nordenheim. Detta hade skett efter skriftlig anmodan av borgmästare Tellander i Göteborg, som förde magistratens talan. Nordenheim var vid denna tidpunkt »informator för barnmorskorna», och borgmästare Tellander hade således förstått att vända sig till rätt vederbörande. I sin svarsskrivelse till borgmästaren gav assessor Nordenheim den nämnda Ulrika Ehrengren de bästa vitsord. Själv hade hon vid erbjudandet ingalunda varit ovillig att lämna Stockholm och bosätta sig i Göteborg samt satte i all anspråkslöshet som enda villkor för sin anställning därstädes, att man bekostade henne fri resa till Göteborg. Magistraten förklarade sig nöjd med hennes tillbud, men sade uttryckligen ifrån, att den ej ville förbinda sig till några ytterligare utgifter för henne än respenningarne. I en ny skrivelse till assessor Nordenheim uttalade borgmästare Tellander å magistratens vägnar sin tacksamhet för den benägenhet och välvilja, han visat orten samt tillade, att då »vi ock icke annat kunna finna, än att en sådan person är här nyttig och tjänlig, så följer härjämte sedel på trettio daler s:mt till bemälta Ulrika Ehrengrens hitresas fortsättande». Brevet och pengarne avgingo den 6 Oktober 1729, som således kan anses som ett viktigt datum i det Göteborgska barnmorskeväsendets historia.

Den förste läkare i Sverige, som verkligen ivrade för barnmorskeutbildningen, var Urban Hierne. Intagen av den djupaste medkänsla med de hjälplösaste av människovarelser, barnet vid dess farofyllda inträde i detta livet och modern, som gav det livet med sitt eget liv som insats, skrev han den 15 april 1682 sitt av ärlig patos dikterade brevInfört i den Svenske Mercurius Januari 1757 pag. 433. till Kunglig Majestät angående inrättande av barnbördshus eller som han kallade det, barnsängshospitaler för barnmorskors utbildning. Skrivelsens innehåll finnes delvis återgivet i det kapitel, som handlar om sjukhusen i äldre tid. I motiveringen ingick Hierne på en rätt utförlig redogörelse för dittillsvarande ordning eller snarare oordning i landet. Den tavla han upprullade i bemälda avseende verkade övertygande. Det var en svartmålning jämförd med de ljusare och bättre förhållanden,

han iakttagitunder sina vidsträckta resor på kontinenten och återges bäst med hans egna ord: »Man ser i dessa tider uti andra länder såsom i Frankrike, Italien, Engeland, Tyskland samt andra orter, vad ordning därutinnan aktas, att ingen får giva sig därtill (d. v. s. till barnmorska) med mindre de vissa läroår haver utstått samt prov haver bevist och sedan sin ed avlagt. Men jag vet intet, huru det kommer sig, att det här i vårt kära fädernesland så litet aktas och den däruppå följande skada och avsaknad så litet på hjärtat lägges. Man har ju omsorg om andra gemena ting, att av sin rätta mästare utarbetas och förrättas. Skor på fötterna, kläder på kroppen, handskarne på handen och hatten på huvudet får ingen göra, utan den det av början har lärt, med vad angår vårt eget liv och lekamen, den betro vi en, som allenast giver sig ut därföre, icke vårdandes den det lärt haver eller ej. Däruppå borde ju magistraten i städerna och på landet hava uppsikt och noga betänka det, vem som änteligen skall göra den högste Guden räkenskap för sådan oordning och vem skall stå till svars för så många menlösa barns ömkeliga död och undergång. Jag kan på mitt samvete betyga, som till en stor del har det med mina ögon sett, att allenast här i Stockholms stad årligen till 100 barn blott genom oförståndiga barnmorskor och genom vanskötsel äro om hälsan komne, till att förtiga, huru många mödrar satt livet till eller åtminstone dragits med en eländig och ohälsosam kropp all deras övriga livstid, och om icke de därom tala, som människornas hälsa är i händerna betrodd, så skola stenarna i murarne därom klaga, efter det en himmelsskriande synd är att längre tåla sådant skamligt barnamord, där dock kunde finnas god bot därtill och låta det verket få gå utan ordning som det nu går. Därföre är nu ingen annan tillflykt än att höga överheten genom magistraten sig allernådigst därom vårdar.»

Jag tror man kan påstå, att hans skrivelse gjorde verkan. Man förmärker nämligen ett stigande intresse bland hans kolleger för barnförlossningskonsten och barnmorskesaken. Detta gällde i mycket hög grad den unge läkaren Johan van Hoorn, som nästan helt ägnade sig åt denna för Sverige nya medicinska vetenskapsgren. År 1697 utkom Hoorns handledning,»Den Svenska väl öfvade Jordegumman », och ingen kan bättre än doktor Hoorn förtjäna hedersnamnet den svenska obstetrikens fader. Som utnämnd stadsfysikus i Stockholm satte han 1708 igång med barnmorskeutbildningen därstädes; 1711 blev genom hans försorg ett reglemente antaget för barnmorskorna, och samma år förordnades han att publice undervisa desamma, »vilket ingen förut haft sig uppdraget.»

Efter denna lilla historiska återblick över hur barnmorskefrågan tidigare gestaltade sig i vårt land, fortsätter jag med att återge några ytterligare uppgifter därom från Göteborg. De äro dock synnerligen sparsamma.

År 1762 fick magistraten anledning att ånyo hänvända sig till Stockholm för anskaffande av en barnmorska. Det hette, att av stadens tre jordegummor hade en då nyligen avlidit, och den ena av de båda andra hade uppnått så hög ålder, att hon knappt längre förmådde göra tjänst. Magistraten vände sig till doktor David Schultz (adlad Schultzenheim) i Stockholm angående en skickelig jordegummas hitanskaffande. Schultz var nämligen den, som ledde barnmorskeutbildningen därstädes. Magistraten tillstod i skrivelsen, »att ingen i jordgummevetenskapen fanns, som genom magistratens försorg kunde till Stockholm försändas, att därstädes i denna så angelägna vetenskap och därtill hörande grannlaga operationer njuta herr doktorens och professorens mogna undervisning, alltså föranlåtes magistraten vid slik omständighet vända sig till herr doktoren och professoren med hörsam begäran, att herr doktoren och professoren benäget täcktes utse någon där å orten varande skicklig och beprövad jordegumma, som kunde vara hugad att emot vissa villkors och förmåners åtnjutande hit till staden sig begiva och härstädes till sin professions idkande sig nedsätta.» Svaret utföll mycket gunstigt. Professor Schultz föreslog magistraten att som jordegumma anställa contoireskrivaren Schultzbergs hustru Anna, född Nyström, som var både examinerad och pålitelig. Magistraten förklarade sig ej endast nöjd med förslaget utan var ock villig att erlägga den av fru Schultzberg begärda årliga lönen av 600 daler k:mt eller 200 daler s:mt, samt anhöll i skrivelse till professor Schultz, att hon måtte ofördröjligen begivasig hit till orten, då ävenledes hennes resekostnader skulle gottgöras henne. Det fanns dock en hake vid tillsättningen av platsen. Contoireskrivaren måste nämligen också placeras. Magistraten tycks nämligen blivit ombedd att därjämte skaffa en beställning till hennes make, vilket ej hade sig så alldeles lätt. Detta var dock en viktig förutsättning för att fru Schultzberg skulle åtaga sig sysslan, och man fann på råd. Det hette nämligen i skrivelsen: »Vad åter hennes man, Contoireskrivaren Schultzberg beträffar, så vet magistraten icke nu i förstone någon utväg till särskilt understöd för honom vidare,

än att om han vill betjäna stadens tvenne notarier med protokollens renskrivande, skall honom årligen därför bestås de därtill av stadens medel i staten anslagne 150 daler s:mt, vilket göromål dock icke är så träget, att han ju äger tillfälle att dessutom med renskrivning för andra något sig förtjäna, såvida han eljest äger färdig hand och vacker stil samt någon insikt i räkning, kunnandes han även göra sig hopp att framdeles härstädes på ett eller annat sätt vinna anständig samt emot sin skicklighet och förhållande svarande fordran.»

I sitt till samma professor den 30 Oktober 1762 avfärdade brev kunde magistraten berätta, att den låtit tinga tjänliga våningsrum för jordgumman Anna Nyström och hennes man, contoireskrivaren Schultzberg, samt att dessa »vid slutet av nästvekna vecka hit ankommit och i samma rum numera inflyttat samt efter ingiven räkning i ersättning för deras resekostnad undfått 200 daler s:mt.»

Till skyldig erkännsamhet för möda och besvär, som professor Schultz haft med saken, bifogades »en bancosedel à Tryhundrade daler k:mt, om herr doktoren och professoren benäget täcktes tillgodo hålla.»

*

ÄLDRE SJUKHUSINRÄTTNINGAR.

UNDER rannsakandet i stadsarkivalierna närde författaren en svag förhoppning att få något besked om stadens äldsta sjukhus. Händelsevis kom under hans ögon ett stadens fastighetsregister för anno 1696. Den skrivare, som upplagt detsamma, hade på intet sätt åstadkommit någon så torr läsning, som ett register vanligen anses vara; han hade fastmer utstofferat sin uppräkning av stadens »saker, instrumenter och materialer» rätt så underhållande och trevligt.

I sällskap med denne, låt mig säga ciceron, fick man nämligen rätt grundligt bese åtminstone den viktigaste av stadens ägande fastigheter nämligen stadshuset. Där vandrade vi tillsammans ur »Cammare» i »Cammare» samt besågo gedigna möbler och präktigt husgeråd. Han fäste särskilt uppmärksamheten vid den enkla och värdiga utstyrseln i rådstuvusalen, omnämnde att vardagens enkelhet när så tarvades kunde förbytas i festlig prakt. Han visade nämligen sin följeslagare in i förrådet, lyfte på det tunga locket till en väldig kramkista och plockade fram därutur ett stycke av de 14 ståtliga »flammerade tapeterna», som där lågo i förvar. Han lät förstå, att de endast kommo i bruk vid solenniteter, t. ex. då väggarne i rådstuvusalen skulle beklädas vid deras majestäters nådiga ankomst och vistande i staden. Så förevisades den stora engelska tennservisen med potagiefat och tallrikar till många omgångar för den kungliga taffeln m. m. annat husgeråd. Beträffande stadshuset kunde man sålunda gott vara belåten med hans ciceronskap, men tyvärr, när det gällde de övriga stadens hus, tog vår man det mera summariskt.

Han gick igenom dem i ordning ungefär efter deras värde i reda penningar och därav härflytande anseende, först stadens gymnasium, så järnvågen, tjäruhovet, tegelbruket, tyghuset,corps de guardet o. s. v. Nästan sist omnämnde han helt i förbigående stadens sjukhus, enbart konstaterande faktum och ej ett ord mer om den saken. Han tog det i ordningen efter skarprättarbostaden och närmast före stadens fångahus eller »stadsens gömmo». Vår skrivare hade därigenom tydligt nog markerat dess publika rang, men lämnade den förvetne i ovisshet både om dess belägenhet, utseende, storlek etc. Han tycktes tydligen och troligen med rätta anse, att det ej var värt att spilla många ord på utan hellre hålla tyst om. Man fick därför söka ytterligare besked på annat håll, och så mycket kunde man av samtida gamla räkningar finna, att sjukhustaket var gistet och otätt samt tarvade reparation. Annars förekom det i räkenskaperna inga andra uppgifter om förbrukningsartiklar till denna stadens inrättning än spikar och bräder till likkistor. Anno 1707 läses t. ex. »Till likkistor åt fattigt folk, som dött i sjukhuset och annorstädes i staden 500 läktespik; Anno 1708: Till 36 likkistor åt fattigt folk 21 tolfter bräder, som dött här i staden och i sjukhuset» o. s. v. efter samma formulär. Man kommer efter dylikt sorgligt besked in i en trist och makaber stämning och ofrivilligt rinner en i hågen skalden Brauns gripande strof, hur han gladde sig »åt mycket litet, blott åt fyra bräder». Det har varit glädjen för den, som ej väntade sig något ytterligare av livet.

Bland stadens befattningshavare i ordinarie stat fanns ock en person, som hade den högst allvarliga men föga sympatiska titeln stadstuktaren. Av handlingarne synes framgå, att denne man jämte familj hade bostad åt sig upplåten i sjukhuset och jämte sin ordinarie syssla även hade skyldighet att öva uppsikt över sjukhuset och därstädes fungera som ett slags skaffare eller syssloman. Upplysningarne därom äro dock så knapphändiga som möjligt. Ur en liten sjukhusinteriör från 1696 finner man, att dåvarande stadstuktaren hette Anders Larsson. Den 19 augusti sagda år ingav han en anmälan till översten Gustaf Macklier, att han för en kort tid sedan å sjukhuset mottagit en dödssjuk kvinna jämte hennes lilla barn. Kvinnan var hustru till en soldat Johan Frisk. När hon kort efter avled, måste Anders Larsson ta hand om det moderlösa barnet, som alltjämt låg honom och hans hustrutill besvär och olägenhet i deras utfattiga tillstånd. Macklier ordnade saken på bästa sätt. Johan Frisk fick åläggande att avhämta barnet, och stadstuktaren fick ersättning för sitt välförhållande genom ett litet bidrag ur stadens armebössa.

Nu frågas vidare, vem som bestred läkarevården vid detta sjukhus. Ingalunda var det stadens fysicus. Det skulle nämligen varit långt under hans värdighet. En vid medicinsk fakultet graduerad doktor borde söka sitt klientskap bland ett högre samhällsskikt. Däremot fanns det en bestämmelse för stadsfältskären att vid förefallande behov tillhandagå dem, som lågo på stadens sjukhus. I en räkning till Göteborgs Magistrat från stadens ordinarie stadskirurg, Didrich Morter, upptar han bland ett tiotal andra poster även arvode för följande: Eine Dienstmagd so im Kopf erwirret, war zu adergelassen und zu schwitzen gegeben, 20 öre k:mt. Under räkningen är antecknat: »Såsom ovanstående patienter i stadens tjänst och pigan i sjukhuset äro vordne skadade och av stadskirurgen kurerade, alltså är med honom avtingat i ett för allt för dessa patienters curerande 10 dal. s:mt.» Beträffande läkarvården i övrigt kan man förmoda, att det efter den gamla klosterregeln var »tålamodet, som ryktade den sjuke».

Det är som sagt fattigt på uppgifter i stadens tideböcker om detta sjukhus. Dock har det funnits en publikation om inrättningen, jag vill låta vara osagt, om den var tryckt eller skriven. I rådmannen, stadsfysicus Östrings rätt betydande boksamling, som 1697 uppräknas i samband med ett arvskifte, finns nämligen upptagen under nummer 215 en bok med titeln: Privilegia Xenodochii Gothoburgensis, det är uttytt: Privilegier för sjukhuset i Göteborg. Ledsamt nog har, så vitt jag känner, icke något exemplar av denna rara publikation blivit bevarad till eftervärlden. Mistningen är väl kanske icke så stor och kan bäras, men hur knapphändigt dess innehåll än varit, hade den väl alltid lämnat något besked om stadens tidigaste primitiva Xenodochium eller sjukhus.

På grund av en liten antydan i räkenskapsböckerna vet man dock, var detta sjukhus låg någonstans, nämligen vid Kvarnberget, helt nära stadens dricksvattenkälla. I juli 1665 utbetaltes nämligen 12 daler k:mt »till Lars Erikssonför stenkörning till brunnen vid sjukhusen». Denna räkning har sin förhistoria. Den omnämnda brunnen var ett allmänt glädjeämne i staden och var något att taga vara på samt gav anledning till ett lyriskt rådstuvuprotokoll för den 27 juli 1665. Det är själva landshövdingen Gerhard Leijoncrantz, som till en del för ordet: »Emedan naturen utur Kvarnberget i denna stad Göteborg en ljuvlig och frisk springkälla sitt ursprung formerat haver, och man en sådan Guds gåva icke bör förbigå och vanvårda»; alltså vardt av samtliga det ärbara rådet beslutet att samma åderkälla för dess sköna och friska vattens skull till en tarvlig djuphet uppgrava och rundt om med sten av stadens medel besättas skola. Den skulle därigenom bliva stadens borgerskap och garnisonsfolk till commoditas och nytta.

Stadens borgare visade över denna nyfunna springkälla nästan samma oförställda glädje och hugnad, som Israels barn i den torra öknen, när Moses med sin stav skaffat dem vatten ur hälleberget. Och de hade därtill goda skäl, ty om också borgerskapet ej precis behövde försmäkta av törst fick man dock släcka densamma med det föga njutbara vattnet från gårdsbrunnarne och ur vallgravarnes och kanalernas tjockflytande innehållsrika fluidum. Därigenom förstår man lättare den glada iver, med vilken de omfattade sin landshövdings, den göteborgske Moses, proposition om lämpliga mått och steg att omedelbart tillgodogöra sig den ur Kvarnbergets djup framspringande vattenådern. Lars Erikssons stenkörning till brunnskaret var den närmaste följden av rådets beslut.

Vid denna stadens brunn, där stadsborna med ok och spänner hämtade friskt vatten till hushållen, låg som vi funnit sjukhuset eller sjukhusen. Tydligen funnos nämligen ett par stuvor. Trots deras skröplighet och bofällighet buro de dock vittne om att det fanns god vilja och iver att följa det höga mönstret från huvudstaden. Ty säkerligen voro utom Stockholm de städer lätträknade i det dåtida Sverige, som hade hunnit utrusta sig med en dylik humanitär inrättning. Man får därvid först och främst se till den goda viljan, mindre till resultatet. »Ut desint vires tamen est laudanda voluntas.» Om sjukhusetsvidare öden kan nämnas, att det revs strax efter den stora brandkatastrofen i staden 1721. Det var ju ej så underligt, att stadens borgare fått skräcken i kroppen efter en sådan gruvlig hemsökelse. Beträffande sjukhuset förhöll det sig så, att strax intill detsamma låg ett av stadens krutvalv. Om så olyckligt inträffat, att elden kastat sig över åt det hållet, hade väl både krutvalv och sjukhus sprungit i luften. Krut var farlig vara. Vid eldsvådan hade till och med en av stadens borgare ådragit sig ett svårare brott på benpipan, därför att han befunnit sig i närheten av en exploderande krutdurk, Eldsvådan var den första stränga läxa, som borgarne fingo, om hur eldfarligt det byggnadsmaterial var, som de använt för sina bostäder. Svartnade bränder från så många hem och härdar gåvo en daglig dyster påminnelse om den härjande vådeld, som hemsökt dem. Flera eldsolyckor skulle komma. Man tog dock någon lärdom av den första läxan. Det beslöts således utan vidare, att sjukhuset på grund av sitt farliga grannskap skulle jämnas med jorden. Åtskilliga »andra förruttnade och eldfängda hus» blevo under de följande åren besiktigade och nedrivna. Bättre före var än efter snar. Kvarnbergssjukhusets saga var härmed all.

Under stora ofreden upprättade man tid efter annan provisoriska sjukhuslokaler för sjuka krigsfångar. Åtskilliga kontingenter fångar marscherade över Skåne och vidare genom Halland till deras göteborgska förläggning. Många av dessa fångna krigsmän kommo med svåra blessyrer. Fältsjukan och andra hetsiga febrar slöto sig till sällskapet. Mest var det danska och sachsiska soldater, men även några ryssar. Provisoriskt sjukhus öppnades i stora gisselkammaren vid fängelset. Det kostade några snickare föga arbete att omvandla denna stadens ordinarie prygelverkstad till sjukhus. Lavar tillsnickrades, hylla ovan hylla; bänkar uppsattes, trossbottnarne förbättrades för »husvärmens» skull. Med dessa enkla åtgärder fingo August den starkes sjuka soldater låta sig åtnöjas.

Det fanns en chirurgus i staden, Johan Henrik Kalldiniker, som var den barmhärtige samariten och visade den största medkänsla med de stackars sjuka fångarne. Utan attför egen del kräva eller mottaga det ringaste kontanta vederlag skötte han deras blessyrer och sjukdomar efter bästa förmåga. För att få medel till medikamenter, som voro dem av nöden, hade han ej annan utväg än att tigga sig till litet pengar i stadens »förnäma hus».

I det danska fånglägret år 1710, troligen förlagt till corps de guardesbyggnaden, utbröt en rasande sjukdom, efter allt att döma en tyfus. Kalldiniker svek därvid ingalunda sitt frivilliga åtagande som krigsfångarnes läkare och vän. I hans många sidor omfattande till magistraten ingivna journal har man alltjämt ett rätt läsvärt aktstycke, som i all anspråkslöshet bär vittne om hans pliktuppfyllda arbete. Däri har han antecknat sina patienters namn, deras sjukdomssymtom, den föreskrivna ordinationen och medikamentskostnaderna för varje. Sjukan synes ha utbrutit vid larsmässotiden och rasat till fram i slutet av November. Kalldiniker ville med sina utförliga uppgifter söka återfå de kontanta utlägg, han haft för de sjukes medikamenter, summa 40 daler och 11 öre s:mt. Detta var ju heller inte för mycket begärt, slutsumman blev ock attesterad och handlingen yttermera försedd med en vänlig påskrift av den gamle presidenten Hans von Gerdes, som skrev: »Såsom mäster Caldiner ovanbenämnde specificerade medikamenter till de fattige danske fångars sjuklighets curerande employerat, alltså giva vi utav kristligt medlidande därtill tjugo daler s:mt som härhos följer.» Nedanför tillägges: »Resten på denna räkning skall ifölje magistratens resolution betalas av stadens extra ordinarie expensmedel.»

Denna historia om en fattig fältskär, som år efter år utan annan lön för mödan än de sjukes tacksamhet ej sparade vare sig tid eller krafter att bispringa den ena kontingenten fångar efter den andra, är ju visserligen ingen berättelse om en krigisk hjältedat, men den ger ett vackert drag av den karolinska tidens beryktade pliktkänsla. »Gror bragdens ära blott på stridens mark, där tappra krigarn fuktar den med blod?»

Ungefär vid samma tid uppfördes i staden också ett sjukhus för garnisonen. Staden hade som bekant två slags befolkning, borgerskapet och milisen. Dessa hade med varandra intet annat gemensamt än den för borgarne

odrägligasoldatinkvarteringen. Lyckliga räknades därför de borgare, som voro fria från denna tunga, och bland de få därvidlag priviligierade voro de båda apotekarne. Milisen, det vill säga garnisonen och sjöstaten, hade i övrigt att sörja för sina egna angelägenheter. Under stora ofreden hade garnisonstrupperna blivit betydligt förstärkta. Som var att vänta härskade stor sjuklighet bland dem, och staden var i stort behov av ett garnisonssjukhus. Rikets utarmade tillstånd tillät visserligen knappast att vidkännas några utgifter för en inrättning av dylikt slag, men kunglig majestät utanordnade dock i nåder en mindre, allt för obetydlig penning till ändamålet. Hela planen hade nog stannat i stöpet, om ej i staden funnits en major Gyllensting, som visade sig vara mannen att driva den igenom. Han tröttnade ej att tala för saken och gjorde upp en stambok för tecknande av frivilliga bidrag, vari han lyckades över förväntan väl. Visserligen fanns inte många dalrar kvar varken i penningpungen eller på kistbottnen, men de som så kunde skänkte i stället byggnadsvaror. Ej lång tid hade gått innan den driftige och ihärdige Gyllensting kunde visa på ett större byggnadsupplag av spiror, »master», blockar, sparrar och bräder, allt skänkt med varm hand. Sjukhuset kom därför snart till »en god perfektion och stor commodité» för det sjuka manskapet. Detta garnisonssjukhus lär bestått av åtskilliga större och mindre kamrar jämte badstuga och fick småningom även namnet garnisonsbadstugan.

I förbigående sagt gjorde fältskärerna i staden rätt mycket bruk av medicinska bad vid behandlingen av de sjukas blessyrer. Den ovannämnde Kalldiniker berättade således en liten händelse utur sin praktik, hur han hade blivit lurad av en jute, Jöns Söfrinsson, för sina gjorda utlägg vid inköp av varor på apoteket till mineralbad och salva åt bemälde jute. Denne jute hade hemma hos sig icke funnit någon, som visste råd för honom, »alltså hade han begivit sig till denna förnäma(!) ort, där han förmodade finnas goda läkare, så att jag på sådan förtrogenhet och dess motiv blev bevekt till största misskundsamhet». Så inträffade, att Jöns uteblev samma kväll han skulle börja den beramade badkuren. »Hvad händer, han kom intet igen utan haver på den suparen soldatenFihns falska förhoppning att inom fyra veckor kurera honom undergivit sig dess kur.»

Man hade förlagt garnisonssjukhuset till Lilla Bommen, en mindre trevlig avkrok i staden vid denna tidpunkt. Belägenheten därstädes var ej vidare tilltalande. Dit hade man nämligen även förlagt garnisonens — sit venia verbo — »previtzhus», sannolikt tilltaget i stor skala. Där någonstans låg ock nattmannens utensilier och pråm förtöjd för inlastning av sitt makabra innehåll. I närheten fanns ock en stinkande grop, som en gång uppkommit, när man därstädes tagit jord för planerande av Larmplatsen mellan Lilla Bommen och Drottningporten. Jämte ovannämnda inrättningar tycks slaktarhuset också legat vid Lilla Bommen. Man må livligt hoppas, att det fläktade friskt från den förbiflytande älven, och att luftdraget ordentligt kunde ventilera ut de olika slags odörer, som spredo sig ut över Lilla Bommens område i sjukhusets omedelbara närhet. Om sjukhusets storlek kan måhända följande tjäna till underrättelse. Det låg 1742 en eskader för ankar ute på redden, och sjukdom hade utbrutit bland manskapet. Magistraten fick på grund därav förfrågan från amiralitetet, om den vore villig att på stadens sjukhus härbärgera ett femtiotal sjuka. Härpå gavs det svaret, att på stadens sjukhus fanns endast en kammare obelagd, som kunde rymma högst ett tjugotal man. Däremot hänvisade man vederbörande till garnisonsbadstugan eller gamla sjukhuset vid Lilla Bommen, som, om fästningskommendanten ville därtill ge sitt medgivande, gott kunde rymma ett hundratal. Förmodligen lågo de sjuka som packade sillar. Lavsystemet medgav ju gott om plats, och luftkuben var en okänd tingest. Någon kammare på sjukhuset synes varit upplåten som kurhus. År 1751 blev det gamla garnisonssjukhuset dömt till nedrivning. Åldrigt och bofälligt ansågs det eldfängt som gammalt fnöske och utdömdes efter alla konstens regler, »jemlikt Cap. II, artikel VI och § IV i brandordningen».

År 1727 uppfördes ett sjukhus »under Ekskogen». Det var avsett att ersätta det nedrivna Kvarnbergssjukhuset. »Under Ekskogen» är en benämning, som man alltsomoftast återfinner i stadens äldre handlingar. Benämningen torde tarva ett parord till förklaring för dem, som ej äro bevandrade i stadens topografi. Två höga berg bevakade likt tvenne stoder själva inloppet till stora hamnen (nuvarande Stora hamnkanalen). Det ena, norr om hamnen, var naket och grått. Där hade blåsten fritt spel från alla håll, och på detta berg låg stadens väderkvarn, varför det kallades och alltjämt kallas Kvarnberget. Bergshöjden söder om hamnen heter sedan gammalt Otterhällan och var i stadens ungdom klätt med en ståtlig ekskog. Vägen vid dess fot var, vad som i dagligt tal kallades »under

Ekskogen», och detta även sedan ekarne genom vandalisering och avverkning gått all världens väg.

Göteborg verkade trångt, kvavt och innestängt inom sin fästningsgördel och saknade innanför denna det lantliga behag, som annars var så utmärkande för de svenska småstäderna — »rus in urbe»,Landet i staden. som det hette om dem. Därför var ock Ekskogen av många så mycket mer uppskattad, och ej få voro de, som ville bygga sina hus »under Ekskogen», där det fanns litet renare och friskare luft att få än den rustika gödseldoften från stall och stior inom stadens övriga tätt bebyggda delar.

Tanken på ett sjukhus »under Ekskogen» hade varit uppe redan 1709, men kom då ej till utförande. Det var året efter Poltava, och redan detta bör vara skäl nog för att förstå, att planerna fingo stoppas i skrinet; ty när själva rikets bestånd stod på spel, fick allt annat vika.

Jag kan dock ej underlåta att omnämna saken — enligt magistratens skrivelse till landshövdingen och guvernören Sjöblad av den 23 Maj 1709. Man åstundade att visa barmhärtighetsverk emot dem, som det behövde, och vore därför sinnad att »under Ekskogen» vid vägen till Carlsport inrätta ett sjukhus för några personer till »hemvist, skötsel och underhåll», i förmodan att genom Guds välsignelse finna utväg till kostnaderna. »Några kristmilda människor, som därför icke så synnerligen ville ansedda vara hade av egen liberalitet velat contribuera något av sina egna medel», i hopp om att flera skulle följa deras föredöme. Överstelöjtnanten vid fortifikationen, Lejonsparre, som därjämte synes ha varit stadsarkitekt, fick därför i uppdrag att utse plats för det beramade sjukhuset samtuppgjorde tvenne alternativ, det ena utanför, det andra innanför slagbommen. Sjöblad gjorde därvidlag kort process och skrev: »Det senare stället innan slagbommen ha vi funnit för gott att approbera». Av det vackra syftet »ad pios usus»För fromt ändamål. blev dock den gången intet.

Frågan kom upp aderton år senare. För första gången får den medicinska sakkunskapen sitt ord med i laget och tillfälle att göra sig hörd. Det förefaller nästan, som i detta draget något hände i stadens hälsovårdshistoria. Stadsfysicus Boëthius och stadsfältskären Rönnow fingo nämligen Magistratens uppdrag att utse lämpligaste plats för det ifrågasatta sjukhusets förläggning. De båda herrarne sågo sig om i staden med all den uppmärksamhet saken var värd och fattade till sist tycke för en plats »under Ekskogen». Några år tidigare hade det starkt varit på tal bland stadens borgare, att sjukhuset borde förläggas liksom garnisonsbadstugan till Lilla Bommen med alla dess förut uppräknade rysligheter. Boëthius' och Rönnows förslag segrade, och man beslöt förlägga sjukhuset vid Otterhällan »under Ekskogen» strax invid gamla gjuthuset. Man kan dock undra, om inte belägenheten vid gjuthuset, där gnistorna i blåsten förmodligen stodo som en kvast ur skorstenen, var nästan lika riskabel som platsen vid krutvalvet.

Löjtnant Carlberg, den blivande stadsarkitekten, hade troligen utfört ritningarne och förmåddes ock efter åtskilliga påtryckningar att uppföra byggnaden, som utlämnades på entreprenad för en summa av 1322 daler och några ören s:mt. Förmodligen var detta Carlbergs första försök i stadens tjänst och torde avlupit till belåtenhet. Som bekant fick han därstädes en god och lång arbetsdag och kunde vid slutet av sin bana med sina ögon skåda resultatet av sitt dagsverke i alla de större och smärre privata och offentliga byggnadsverk, han varit mästare för.

Om sjukhusets närmaste uppgift får man kort besked genom de skrivelser, som Magistraten från 1750-talet årligen hade att inge till Kungliga sundhetscollegium angående »Medicinalverkets tillstånd i staden». Dessa berättelser äro år från år nästan oförändrat lika och innehålla även följandeåterkommande passus: »Dessutom underhåller staden på egen bekostnad ett sjuk- och kurhus, däruti de, som härstädes befinnas behäftade med venerisk och andra smittosamma sjukdomar varda intagna, skötta och underhållna samt av stadens medicus och stadsfältskären curerade.»

Det måtte stått illa till med folkhälsan i staden i senare hälften av 1700-talet. Pauperism och sjuklighet visade så ohyggliga och beklämmande former, att vi nu ha svårt att bilda oss en föreställning därom. Stadsläkaren Gråberg, som var en hjärtnupen man, kunde i brev till kungliga sundhetscollegium måla tillståndet i dystra färger. Det är rent förstämmande, vad han skriver. Med bedrövelse träffade han i sin dagliga sysselsättning massor av sjukliga, bräckliga tiggare ute på gator och landsvägar; och vad värre var, många av dem befunno sig ännu i barna- och ungdomsåren och voro för all sin tid genom vanskötsel förskämda till kropp och seder och

landet till tunga. Och förmodligen fanns, trodde han, lika stort antal om ej större, som blygdes att tigga eller inte ens förmådde visa sig på gatorna och allmänna vägarne utan i sitt okända mörker förgicks i sitt elände. Gråberg föreslog som närmaste välfärdsåtgärd lasaretters inrättande för de fattige sjukas intagande, i den förhoppning, att de i sinom tid kunde utskrivas från desamma med återvunnen hälsa. Det fanns en fond i riket för dylika ändamål, de s. k. lasarettsmedeln, som dels förvaltades å ränterierna, dels förvarades hos prostarne å landet. Gråberg ville att de tre hövdingedömena, Göteborgs och Bohuslän, Älvsborgs och Hallands län, vilka två senares gränser »nalkades Göteborgs inom 1½ mil», borde slå sig tillsamman och för sina lasarettsmedel uppföra ett gemensamt lasarett i Göteborg. Hallands »älskansvärde» landshövding hade visserligen föreslagit att använda tillgängliga medel av nämnda fond till ett koppningshus. Gråberg ställde sig dock avstyrkande härtill och frånrådde det, då han med fog ansåg sig kunna förutsäga, att allmogen ännu så länge icke skulle kunna förmås att utlämna sina barn till denna nyttiga operation, särskilt om barnen togos långväga bort till ett lasarett. Gråberg förordade så mycket mera sitt eget förslag, ehuruväl han insåg att tillgängliga medel ej skulleförslå till avlöning av lasarettets medikus och kirurg. Därför förklarade han sig villig av intresse för en så kristlig inrättning att tillsvidare utan arvode själv åtaga sig befattningen som medikus och trodde sig kunna försäkra att en stadens chirurgus på samma blygsamma villkor skulle stå till lasarettets förfogande. Detta var kontentan av Gråbergs 1769 avgivna relation till Collegium medicum.

Något var verkligen i görningen i lasarettsfrågan, som för Göteborgs vidkommande snart skulle lösas på ett sätt, som vida överträffade Gråbergs bästa förväntningar. Det hände sig nämligen 1774, att staden fick mottaga en högst angenäm surprise, Sahlgrens stora donation, en och en halv tunna guld, som för sin tid, då man rörde sig med löjligt små summor, var rundhänt tilltagen. God ekonomisk framgång och varmt hjärta för det samhälle, där han gjort sin fortune, gjorde honom till dess välvillige givare. Den donerade gåvan öppnade möjligheter för ett nytt och tidsenligt lasaretts uppförande. Egentligen hade Sahlgren själv ursprungligen hyst planer på att donera ett barnhus till staden. Så vitt jag vet finnas inga uppgifter därom publicerade. Saken kan dock kanske vara värd ett omnämnande. Till barnhustomt ville Sahlgren fritt förfoga över en av stadens jordar, Vahammarsängen eller, som den kanske oftare kallades, Stora Olskroken. Detta stötte dock på det kompaktaste motstånd hos borgmästare och råd och stadens övriga borgerskap.

Vahammarsängen var nämligen sedan gammalt känd som en av stadens bästa jordägor och sträckte sig från Gullbergsbro till Redberget (nuvarande Olskroken) samt var 75 tunnland stor. Höskörden utarrenderades för en årlig lega av 700 daler s:mt till rådman Damms sterbhus, och höstbetet, som var anslaget till stadsbefolkningens mjölkkor och åkarehästar, ansågs alldeles omistligt.

Det artade sig till ett ordentligt nappatag om ängen mellan magistraten och direktör Sahlgren, som vidtog laga åtgärder, men förlorade målet. Fastän domen vann laga kraft, hänsköt Sahlgren likvisst målet även till Kunglig Majestät, som i sin ordning infordrade magistratens förklaring. Magistraten hade klara skäl för avslag. Den stödde sig nämligen på CarlXI:s befallning, att stadens jordar ej fingo abalieneras eller underläggas privata personer utan oförryckt förbliva till de publike behov och tarvor, vartill de blivit anslagne, varför ett överlåtande av Vahammarsängen utan arrendeavgift skulle medföra kännbar skada och rubbning i stadens stat. Sahlgren hade bland annat i sin skrivelse till Kunglig Majestät yttrat, att det vore dålig ekonomi för staden, att låta stadens jord ligga för fäfot samt att plantager och inrättningar — framförallt en sådan som gällde fattiga, nödlidande barns conservation — såsom foster av människornas arbete, konst och snille till naturens förbättrande borde äga företräde framför mulbete. Detta Sahlgrens angrepp på stadsförvaltningen gick magistratens ära för när och föranledde till följande direkta besvarande av tillvitelsen: »Men allernådigaste Konung, i sanning förhåller sig saken icke så, ty här i staden ligger icke någon dess tillhörig mark för fäfot, utan nyttjas jorden till krydd-, kål- och trädgårdar samt plantager. — 57 tunnland jord till endast tobaksplantager. — Men om sådana inrättningar skola kunna äga bestånd, fordras hästar och boskapskreatur och då dessa icke kunna underhållas utan hö och foder, så lärer icke kunna nekas, att ju ängar och mulbeten äro nödvändiga.»

Inte utan skäl hade magistraten funnit, att ängen var alldeles olämplig för den föreslagna bebyggelsen. Ängen var låg och sidlänt belägen, utsatt för översvämningar från älven höst och vår samt vid uppsjö. Lämplig tomt för

husbyggnad fanns ej mer än vid stora vägen mellan Gullbergsån och Redberget »ett kanonskott från Västgöta Lejon». Om fientlighet påkomme, så skulle denna byggnad tvivelsutan tjäna fienden till betäckning; han skulle där kunna fatta posto och beskjuta fästningsverket. Så givande ängen än var för grässkörd, så olämplig var den på grund av sin sumpighet och bergsyra till trädgård och planterhage, förutsatt att direktör Sahlgren ej ville åtnöja sig med vide- pil- och alplanteringar.

Slutligen påpekades som det kanske allra viktigaste skälet för avslag, att direktör Sahlgren redan som borgare i staden för ett nog så lindrigt arrende av 52 daler s:mt årligen förvärvat sig nyttjanderätt till ett av stadens större landeriervid Säveån, varför han ju redan var i besittning av ett område, som ur alla synpunkter synnerligen väl lämpade sig för den tillärnade barnhusanläggningen, och detta så mycket mer som direktör Sahlgren icke behövde uppoffra den ringaste del av sitt sommarnöje i sitt hus i Gamlestaden med dess kostbara lust- träd- och kryddgårdar, varför det å detta landeri omöjligen kunde fela honom utväg och tillfälle att anlägga sitt barnhus.

Efter allt detta bråk och krångel lät Sahlgren frågan om barnhuset alldeles förfalla. Det måste medges, att det vittnar gott om Sahlgrens humör, att han efter magistratens rätt snäva behandling av hans framställning om fritt tomtområde för den planerade barnhusinrättningen ej stoppade hela sin ädla avsikt i säcken utan förverkligade donationen på det praktiska sättet, att han lät vederbörande själva bestämma om dess användning. Sahlgren inskränkte sig nämligen helt diplomatiskt och klokt att stadga, att hans gåva finge användas till »någon nödig, nyttig och varaktig inrättning». Nu gällde det för kuratorerna att fatta ett klokt och förståndigt beslut. Man vädjade till den allmänna meningen genom att utfästa två tävlingspris, det större på 166 daler och 32 skilling, det mindre på halva detta belopp, vilka skulle tillfalla dem, som inkommo med de bästa förslagen om donationens användning. Resultatet blev att stadens högt värderade borgmästare Daniel Pettersson, en utpräglad typ från Göteborgs l'ancien regime, som kunde skriva dikter och rådsprotokoll med samma schwung, för en inlämnad anonym tävlingsskrift, fick första priset. Den anonyme författaren Pettersson hade i denna utförligt bevisat att en sjukhusinrättning var av alla förslag den nödigaste och nyttigaste.

Vid närmare besinning och sedan den första förtjusningen över gåvan något lagt sig, började man kalkylera och fann att räntan av donationen ej belöpte sig till mer än 1000 daler om året. För att lämna kapitalet orört beslöt man uppskjuta sjukhusbygget, tills de sammanlagda årsräntorna vuxit till en tillräckligt stor summa för sjukhusets byggande. Det gälde att skynda långsamt. När man efter fem år var uppe i ett byggnadskapital av 5000 kronor, ansåg man tiden vara inneoch uppförde, där Sillgatan utmynnade vid Masthamnen, »varest är ganska frisk luft», en tvåvånings korsvirkesbyggnad av rött tegel. Byggnaden togs för sitt ändamål i bruk 1782 och stod för sin tid på höjden av komfort. Idén till densamma hade man fått från L’Hospice de Charité i Paris. Det första reglementet för sjukhuset överlämnades den 15 mars 1782 till magistraten av baron Claes Alströmer, den ene av testamentets kuratorer »då härmed nu så vida kommit att sjuka kunna intagas till skötsel och förplägning».

Härmed ett par utdrag ur detsamma:

6:te »Alla som söka sjukhuset anmäla sig hos Amiralitetsmedicus Dubb, som blir uppdraget föreståndarskapet och sjukhusmedicisysslan och vilken till den ändan träffas uti sjukhuset varje dag kl 7 om morgnarne och kl 4 eftermiddagarne.»

7:de »För dem som träffas av hastiga olyckshändelser behöves ej denna omgång iakttagas; de även såväl som barnaföderskor finna sjukhuset alltid för sig öppet samt medicus och annan betjäning redo att dem bispringa.»

9:de »Att de i staden practiserande Medici och Chirurgi hava rättighet att av sjukhusets Medicus begära underrättelser om rätta arten och skötseln av de farsoter, som tid efter annan kunna yppas, varföre ock sådana sjuka och deras omständighet skola framför andra intagas till utrönande av varje farsots natur, dess säkrare och skyndsammaste behandlingssätt samt smittans kvävande.

10:de Att enligt Testators vilja endast av denna stadens borgerskap och husägare, som äro i fattigaste villkor och utan all annan vård äga rättighet att gratis få intagas på detta sjukhus och således denna stadens garnizon därifrån

uteslutas såsom de vilka naturligtvis vårdas så väl av regering som deras respektive chefer.»

För att tjäna till en liten jämförelse med vår tids mönsterinrättningar införes här en del detaljer angående dess inredning och utrustning. I övre våningen fanns en rad av fem stora, höga, ljusa rum. Ett av dem användes till obduktioner. Där förvarades den preparatsamling, som efter hand bragtes till stånd. Där stodo ock instrument- och medicinskåpen. Deandra fyra ovanrummen voro inrättade till sjuksalar med fem eller sex sjuksängar i varje. Till varje sängplats hörde följande ganska rikligt tilltagna uppsättning: En buldansmadrass stoppad med vitmossa, en tagelmadrass och en tagellångdyna, en fjäderkudde, två par lakan, tre lintyg, två randiga lärftsnattröjor, två friströjor, två randiga lärftsnattrockar, en filt, två par ullstrumpor och två par trådstrumpor, vidare nattmössa, näsdukar, tofflor, underbyxor eller underkjolar. Sängarne voro utan tak, på det ej någon stank finge stanna kvar inom dem. De voro omgivna med täta, snygga gardiner utav färgat biångarn, vilka voro tvättbara. Så snart någon säng blev ledig, blevo sängomhängena lagda i byk, så att man ej behövde befara någon smittas vidhängande. För de sjukes och sjuksköterskornas bekvämlighet var varje sängbotten delad tvärsöver i två delar, förenade medelst gångjärn, så att den övre delen med snöre helt lätt kunde hissas upp. Härigenom kunde sängen efter den sjukes lust och smak ändras till högre huvudgärd eller till sovstol, vilket borde bidraga till den sjukes lisa och medföra stor lättnad i hans skötsel.

I undre våningen lågo förrådskällare, skafferi och kök. Detta senare hade fått en utmärkt utrustning, varvid man särskilt gått i författning om att skaffa alla slags kokkärl av gjutjärn. Dessutom funnos därstädes tre rum, det ena med två sängar för barnaföderskor, det andra nyttjat som badrum; det tredje beboddes av hushållerskan.

Medicinalstaten bestod av en medikus; förste innehavaren var sjukhusets utmärkte organisatör, doktor Per Dubb eller Pappa Dubb, som var hans hedersnamn i staden. Han skötte både sjukhusets patienter och ekonomi och uppbar därför årlig lön av 137 riksdaler och 16 skilling. Överfältskären åtnjöt endast 50 riksdalers ersättning om året; den förste var regementsfältskären Weinberg. Hans medhjälpare, underfältskären, hade en årslön av 33 riksdaler och 16 skilling. Dessutom funnos två oavlönade fältskärsgossar. Barnmorskan erhöll 32 skilling för varje förrättning. Apotekarne i staden alternerade enligt överenskommelse med den årliga leveransen av medicinalier, av »nit och ömhet» till många procent under apotekartaxan. Prästerskapet turade mellan sig att besökade sjuke. De åtnjöto därför ingen ersättning. Sjukvakterskorna, det äldre namnet för sjuksköterskor, voro till antalet sex. Två och två av dem gjorde vakt ett dygn i sträck och hade två dygn fria. De bodde utom sjukhuset, och deras sammanlagda avlöning var sju riksdaler i månaden. De voro ej fast anställda utan kunde när som helst avskedas, om det visade sig att de sjuke av dem behandlades med vårdslöshet eller hårdhet.

Hushållerskan hade 33 riksdaler 16 skilling om året och befann sig således i samma lönegrad som underkirurgen, men hade till skillnad från denne dessutom rum, säng, värme och ljus. Hon hade till biträde en piga med sex riksdaler i städja och lön och 12 riksdaler i kostpengar. Sjukhusdrängen låg »utomhus» och hade tre riksdaler i månaden ett för allt. Hela avlöningsstaten belöpte sig per år till 398 riksdaler. Uppgifterna äro i huvudsak hämtade ur Uppfostringssällskapets tidningar, numret för den 19 Februari 1784. Då hade sjukhuset varit i gång 2 års tid.

Beträffande dagavgifterna så hette det, att som alla invånarne i Göteborg i anseende till fästningsverken voro ganska trångbodda och ett sjukt tjänstehjon, läro- eller bodgosse, gesäll m. fl. ej utan mycket besvär och olägenhet kunde bliva vårdad hemma, så hade man upplåtit för dem 18 sängar i sjukhuset för en ringa avgift av fyra skilling om dygnet, vilken man dock nu, sedan genom tvenne års erfarenhet kunnat utrönas, att varje sjuk person om dagen kostar sjukhuset 7½ skilling endast i medikamenter, mat, kläder, ljus och värme, blivit nödsakad att förhöja till 6 skilling om dygnet för de mindre förmögne, till åtta skilling för de förmögnares och herrskapernas domestiker, sjöfolk m. fl. samt till tio skilling för utlänningar, främlingar, barnaföderskor av bättre villkor och andra vid tillfällen av sådana sjukdomar, som fordra mycket och dyrbara medikamenter.

Nästan sorglustigt verkar den uppriktiga glädje, man gav till känna över att begravningarne förrättades gratis av Fattighusets pastor, som tillika utverkat den förmånen att likens avhämtning med gravöppning och nedgrävning ej kostade mer än en riksdaler stycket. Man förstår så väl att det måstesnålas på alla håll för att av de 1.000

riksdalerna per år »draga den mesta möjliga fördel». Snart fann man allt för väl, att fler donationer voro nödvändiga, om inte hela sjukhusdriften skulle äventyras. Donationen nummer två lät ej heller så länge vänta på sig. År 1784 förlänade nämligen statsrådet Casten Rönnow sjukhuset ett belopp av 1.650 riksdaler »till att underhålla en säng, vilken ock blivit gjord av ek, genast försedd med inventarier och fått till påskrift: Statsrådet, archiatern och riddaren av kungliga Nordstjerneorden skänkte år 1784 sextonhundrafemtio riksdaler specie till denna sjuksängs upprättande och beständiga uppehåll.» Det måtte smakat något till härligt att få ligga i en så dyrbar säng!

»Pappa Dubb» underlät sannerligen intet, som kunde lända hans sjukhus och dess patienter till fromma. Som lämplig illustration till det nit, han därvid visade, kan framdragas följande. Det var ej endast en vacker gammal sedvänja utan uttryckligen stadgat, att gästerna och faddrarne vid respektive bröllop och barndop borde skjuta tillsammans en penninggåva, som författningsenligt skulle komma lasaretterna till godo. Genom Venerandi Consistorii cirkulärskrivelse av 3 Mars 1784 bestämdes, att dessa gästabudskollekter i Göteborg skulle oavkortade tillfalla det nyinrättade Sahlgrenska sjukhuset. Det var yttermera föreskrivet att kollekten skulle insamlas på »kringgående tallrik» för att gästernas frikostighet därigenom skulle tillbörligt stimuleras. Efter några år kom denna vana åtminstone delvis ur bruk, och kollekten inskränkte sig till att värden i bröllopsgården eller barnets fader vid fadderskapet genom den tjänstförrättande prästen överlämnade sin gåva till sjukhuset efter råd och lägenhet. Detta sätt att »collectera lasarettsmedlen» var inte i Dubbs smak, och han tyckte ej utan skäl, att metoden lände hans sjukhus till förfång, och sjukhuset hade inte råd att undvara, vad som med rätta borde tillkomma detsamma. Han skrev därför en anmälan om förhållandet till magistraten och begärde i densamma ovillkorlig efterlevnad av stadgade föreskrifter samt att den värd skulle ådömas dubbla böter, som på något sätt lade hinder i vägen för »tallrikens kringgående». Magistraten tillmötesgick doktor Dubb så till vida, att den överlämnade till biskopens ochconsistoriums gottfinnande, om det ej vore tillfyllest, att vederbörande prästerskap erinrades om rätta sättet för lasarettsmedlens kollekterande, så att författningarne noga följdes. Dubb kunde därför med sannskyldig glädje och tillfredsställelse för sitt sjukhus inkassera de åter ökade lasarettsmedel, som inflöto, tack vare att den »kringgående tallriken» åter togs i bruk för sitt lovvärda ändamål.

Härmed torde nästan till överflöd vara ordat om den nyinrättade sjukhusinrättningen, Sahlgrenska sjukhuset. Dess vidare storartade utveckling under de första hundra åren ha nämligen i doktor Forssenii penna fått sin utförliga och samvetsgranna skildring. Den första anspråkslösa barnbördsavdelningen i sagda sjukhus har blivit föremål för professor Ullmans behandling i sammanhang med hans bok om Göteborgs Barnbördshus. Han har i denna bok förutskickat en intressant historik om tidigare förhållanden inom sagda medicinska fack här i landet. Det synes dock ha undgått honom, att den mångfrestande Urban Hierne, som hade så gott om idéer, jämväl härvidlag sökte skynda på utvecklingen till något bättre. Han var dock 100 år före sin tid. I en högst temperamentsfylld inlaga, daterad den 15 April 1682, alltjämt synnerligen läsvärd, för första gången tryckt i den Svenske Merkurius år 1757 och sedan omtryckt i tidskriften Läkaren och Naturforskaren, tar han till orda för inrättandet av ett antal barnsängshospital i riket till barnmorskors utbildning och undervisning. »Hvi upprättas», frågar han, »icke sådana barnsängshospitaler, som man ser vara i andra länder; varför håller man icke barnmoderskor och gamla mästarinnor, som de andra i många år lära och undervisa?»

Hierne förmenade, att deras lärjungar, om de något förstånd hade, skulle på fem eller sex år i sådana hospital med två eller tre casus i veckan sin konst kunna lära. Medel ansåg han med sin eldiga hänförelse för saken, att det ej borde vara svårt att åvägabringa. Han tänkte därvid närmast på att det var gammal sed att vid lyckliga händelser i familjen ge en tacksamhetens penning till de fattige. Detta bruk borde bibehållas och medlen reserveras för de av honom föreslagna inrättningarne. Själv ansåg han, att en specieriksdaler borde vara normen fören sådan gåva, men att de bemedlade borde ge något mer och de mindre bemedlade något mindre. Han utarbetade därför en mycket utförlig taxa att gälla för olika stånd, klasser och orter i riket. Sålunda borde en borgmästarinna eller rådmanshustru i Göteborg och likvärdiga städer ge en riksdaler, men städer mindre än dessa tre daler k:mt, förmögna borgarhustrur i samma stad tre daler och fattigare två daler o. s. v.

Vid slutet av sin inlaga vidhåller han, att hans projekt vore en både skälig och alldeles möjlig sak. »Men som

gemene man här i landet gemenligen till sitt bästa såsom boskapen måste drivas, alltså äro alla förslag förgäves, där de icke av högre hand verkställas. Dixi et liberavi animam meam.»Jag har talat och frälsat min själ.

*

UR ETT HOSPITALS HISTORIA.

»STADSENS HOSPITAL» hade funnits till långt före staden. Denna hade nämligen övertagit det som ett lättfånget arvegods från sina föregångare. Göteborg hade ärvt det efter Nylödöse och Nylödöse efter den äldre köpstaden Lödöse. Dess ursprung låg nämligen mycket långt tillbaka i den tidiga medeltiden. Medeltiden var medicinskt sett visserligen mycket mörk. Dock även härvidlag som i så mycket annat har den tadlats alldeles för mycket och fått en avgjort sämre signatur än den förtjänat. Det var som bekant det självbelåtna och förnumstiga upplysningstidevarvet, som behagat sätta den svarta okunnighetens och mörkrets stämpel på de tider, som lågo bakom detsamma, enkannerligen den s. k. medeltiden. Omdömet var för generellt och delvis mycket obefogat. Av många skäl att döma var den en förberedelsetid, då mycket gott spirade och grodde. Allt var ej lägervall och obrutna tegar. Det fanns t. o. m. redan stora stycken andliga odlingsmarker, som ansade av pietetens och barmhärtighetens varsamma och milda händer frambragte sköna blomster och god frukt även i vårt karga land. Humanitärt sett prisvärdast var kanske uppkomsten av de Helgeandshus, eller hospitaler, som efter berömt mönster utifrån redan tidigt inrättades mångenstädes i vårt rike.

Vi måste väl nämligen betrakta dem som de första primitiva ansatserna till våra nuvarande häpnadsväckande rikt utvecklade sjukvårds- och fattigvårdsinrättningar. Grunden var god och höll att bygga vidare på; det var nämligen den kristliga kärleken och särskilt den sidan av densamma, som alltjämt är basis för kärleksverksamheten i världen, den kristliga barmhärtigheten. Den läkarvård, som bestods i dessa medeltida hospital, var förvisso mycket obetydlig och underhaltig, menknappast sämre än under många av de därpå följande århundradena. Munkmedicinen var ju sålunda en mycket underlig blandning av vidskepelse och empiri. Syftet var vackert och gott, och det tillhör därför ej klokskapen att därvid anlägga futtiga och klandrande synpunkter. Hospitalen hade i första hand blivit upprättade av hospitalsbröderna eller korsdragarnes orden, med ett annat namn även kallad Johanniterorden. Dessa hospital funno till och med nåd för vår kritiske Argus på 1700-talet, Olof von Dalin, som i sin svenska historia villigt medger, att de ingalunda voro munkenästen utan härbärgen för sjuka och nödställda. Det första i sitt slag här i riket grundades i Eskilstuna, »hvilket är det första jag finner i Sverige till detta tappra ridderskapets tjänst». De citerade orden äro Dalins.

Även i Lödöse urgamla köpstad blev ett sådant hospital upprättat. Biskop Ryzelius betygar, att »det varit ett väl inrättat hospital, domus spiriti sancti eller Helge Ands hus, om vars ålder man är okunnig». Han tillägger, att det med härliga gåvor blivit ihågkommet. Kronologiskt intressant är hans uppgift, att herr Måns Johansson den 1 Augusti 1293 ihågkommit hospitalet med en gåva på sex mark samtidigt med en gåva av femton mark till svartmunkarne därstädes. De båda Folkungahertigarne Erik och Waldemar, som ihjälhungrades å Nyköpingshus, hade i sitt därstädes uppsatta testamente, daterat år 1318 die Priscae Virginis,Jungfru Priscas dag. den 18 Januari, ingalunda glömt bort Lödöse hospital och kloster utan förlänade vardera inrättningarne 20 mark penningar. Lödöse var dem nämligen en kär och välkänd plats. Å en pergamentstavla, skänkt av Lennart Torstensson till Lödöse kyrka, uppges att »hertig Erik 1310 byggde här sitt kostbara hus och hade däruti sin präktiga hovhållning till inemot begge hertigarnes bedrövliga levnadsslut.» Hospitalets höga ålder och anseende få därmed anses tämligen nöjaktigt fastslagna. Kort sagt, inrättningen stod i sitt flor redan för mer än 600 år sedan tillbaka. På Gustav Vasas maktbud överflyttades 1526 detta redan då gamla och ärevördiga hospital till gråmunkeklostret i Nylödöse. Genom sitt öppna biev, daterat Skara, söndagen näst efterMikaelidag 1529, förunnade kungen Nylödöse hospital den gamla köpstaden Lödöses ödelagda spetalsdel och därtill spetalsdalen på Dal. »Bröderna förvisas till ett annat kloster, ty kloster finnas många och i dem få bröder», som Gustav Vasa skrev i Nylödöse »friheter». Ännu den dag i dag är bär ett hemman i gamla Lödöse by namnet Spetalen eller Spetalsgården. Denna

gård har således med all säkerhet en gång varit hospitalet tillhörig. Genom någon vrång handling gick hospitalet samma hemman förlustigt. Magistraten i Göteborg beklagade sig bittert i en skrivelse 1758, vid vilken tidpunkt hospitalet synes ha befunnit sig i stort trångmål, att den ej kunnat återbekomma detta dess tillhörande hemman, som framlidne greve Peder eller Erik Brahe jämte största delen av kyrkotionden avhänt hospitalet och lagt under sitt grevskap och låtit hävda och bruka, men sedan bortsålt och detta trots att både Johan III och Karl IX utfärdat stränga befallningar om samma hemmans »vederkännande» under hospitalet.

En annan också troligen urgammal hospitalsäga var Fors kvarn med ålfiske i Skepplanda socken. Om sagda kvarn heter det i samma skrivelse: »Uppå denna kronokvarn finnes hvarken i stadens arkiv eller vid Hospitalet något donationsbrev, utan lär detsamma genom tidernas omskiftan samt vid varjehanda olyckliga tillfällen av fienders infall eller på annat sätt vara förkommet, men tilläventyrs torde åtminstone en del därav igenfinnas uti Riks- och Antiquitetsarchivo.»

Vid Fors ha, så långt hågkomsten om gamla tider sträcker sig, funnits två kvarnar, den övre och nedre. Den nedre, ett pittoreskt gammalt stenhus, har hört till det silfversköldska fideikommisset. Den ligger väl undandold i en underskönt vacker dal och är en sevärdhet av rang. Forsån störtar sig i två armar ned i den djupa, dunkelgröna och myntadoftande dalen och famnar därvid ett brant, lövskogskransat bergsparti. Platsen är den som skriver detta från barndomstiden välbekant och kär. När kvällningen kom, och dagens arbete var slutat samt larmet tystnat och stillheten lägrat sig över by och trakt, hörde man bruset från forsen så vackert melodiskt i stigande och fallande rytmer, och än spelar den samma musik för nejden; dess melodi har liksom blivit ett med Fors by. Dettorde emellertid varit den övre och mindre kvarnen som varit hospitalskvarn. Den låg mera öppet och fritt och var uppförd av trävirke.

Denna hospitalskvarn hade sedan långliga och urminnes tider varit ödekvarn. Då hände 1743, att dammluckorna åter öppnades och kvarnhjulet sattes i gång, i det två bönder i Sköningared, beläget vid Fors, mot åtnjutande av fyra friår återupptagit mälden därstädes och efter de fyra friåren försöksvis fingo erlägga 5 dal. s:mt i årligt arrende till Hospitalet.

Genom vedervärdigheter och missöden av olika slag hade hospitalet fått lida åtskilliga andra förluster i sina förlänta förmåner. Man hade sålunda alldeles tappat bort den ovan omnämnda ägan, som kallades »spetallsdelen på Dal»; man visste nämligen, varken var den låg, eller hur mycket den räntat, eller om den blivit indragen och i så fall, när detta skett.

Likadant var förhållandet med »ängen i Svalered» vid Lödöse. Den var med säkerhet en from förläning från medeltiden, som under århundradenas lopp råkat bliva »bortblandad» med andra hemmansägor. Magistraten visste sig ingen annan råd, än att hänvända sig till landshövdingeämbetet i Vänersborg att rannsaka om denna äng, som ju låg i Älvsborgs län. Ej heller var man på det klara med, om hospitalet någonsin fått uppbära de av konung Johan III »tillslagna 24 tunnor spannmål av tionden från Kind, Redväg och Vartofta jämte förbättring av två par oxar, åtta får, sex lispund humle, två vålor långa och fyra klovar hvitling». Oaktat Karl IX:s stränga befallning hade man ej kunnat återbekomma denna tionde. Allt detta var förtretligt och smärtsamt för magistraten att relatera. Det var nämligen riksens höglovliga ständer, som äskat upplysningar genom den av ständerna tillsatta hospitals- och barnhusdeputationen. Göteborgs magistrat var säkert alldeles utan skuld i det beklagliga förhållandet; det var gångna tiders försummelser, som buro skulden till förlusterna. Om dessa förluster berodde på rent slarv eller borde tillskrivas oblida öden var omöjligt att närmare utreda. Säkert är dock att Hospitalet trots dessa mistningar hade haft rätt god ekonomi, ända till dess hospitalsföreståndarne på tvångsrekvisition av Kunglig Majestät måste låna ut till kronan hela sittbesparade kapital av 18.000 dal. s:mt. Rubb och stubb togs. Det var under görtziska regimen och nödmyntens år.

Till Kunglig Majestäts och kronans heder bör dock här även tilläggas, att skulden i sin helhet till slut blev infriad, fast det skulle dröja i femtio långa år eller ända till 1768, innan slutlikviden kom. Den tredje december sistnämnda år anlände nämligen från överdirektionen för barnhusen och hospitalen som en överraskning av angenämaste slag en penningremissa magistraten till handa på icke mindre än niotusen fyrahundra åttiofyra daler

och tjugotvå öre s:mt, som bokfördes under titel: »Ersatt fordran av Konglig Majestät och Cronan». Återstoden av hospitalets gamla kronofordran var egentligen 10.528 daler och 17 öre s:mt, men överdirektionen hade ej ansett det mer än skäligt, att den person, som utrett och bevakat hospitalets rätt, borde som ersättning för osparad möda åtnjuta 10% av densamma. Skrivelsen i fråga uppger tyvärr ej namnet på denne hospitalets välgörare. Säkert är att han ärligen förtjänat sina 10% eller 1.050 daler s:mt.

Efter denna översikt av hospitalets betänkliga minussida återstår att redogöra för dess verkliga och viktigaste tillgångar. Dessa bestodo först och främst i några förläningar, sammanlagt 2½ mantal. Troligen förskrevo de sig från hospitalets äldsta tider. Säkert är att de under många hundra år bidragit till hospitalets nödtorftiga bärgning. Skatten eller räntan utgick dels i penningar, dels i spannmål, smör, ost eller andra sådana »persedlar» efter markegångspriset. Enligt uppbörden för året 1674 erlade vederbörande följande räntor till Hospitalet:

Oluff på Näset, ett helt hemman i Ale härad och Skövde socken: Penningar 46 daler 31 öre; Smör 6 Lispund, Spannmål 18 skäppor. Erik Grönlinge i Svalered, ett halvt hemman i S:t Peder (Lödöse): Penningar 23 daler 26 öre; Smör 2½ Lispund, Spannmål 9 skäppor. Gudmund i Björsjöås, ett kvarts hemman i Vätle härad och Bergjums socken: Penningar 12 daler 3 öre; Smör 1 Lispund, Spannmål 3½ skäppa.

Anfast på Rotan, Mårten i Måhult och Oluff i Målsjöås skattade var för sig lika mycket som Gudmund i Björsjöås. Enligt uppgift från 1775 utgjorde jordbruks- ochhemmantalsräntorna för Näset, Svalered och Målsjönäs dal. s:mt 76, 17, 15¾.

En betydligt yngre förläning var ½ hemman Vidkärr, donerat av Johan III till Lödöse stad den 3 Juni 1587, fritt från kronans skatt. Detta hemman avträddes av magistraten 1627 till hospitalet för att tillmötesgå konung Gustaf II Adolfs därom uttalade önskan. Hospitalsbonden å Vidkärr torde erlagt ungefär samma ränta som ovannämnde Erik Grönlinge. Inkomsten beräknades 1775 till 25 daler s:mt. Hospitalet ägde vidare tre utjordar, nämligen Lexbyängen i Partille samt Kålltorps- och en del av Ranängen i Örgryte. Magistraten förmodade att dessa utjordar tillfallit hospitalet vid fattigas inlösande i detsamma, i det att de eller deras fränder i brist på reda penningar överlämnat dessa jordar såsom gåva till hospitalet. Hospitalets välgörare, Johan III, och efter honom Gustaf II Adolf hade tilldelat inrättningen den s. k. hospitalshjälpen eller kronotionden från Ale, Vätle, Marks och Kullings härader. Denna hjälp utgjorde sammanlagt mer än 130 tunnor spannmål årligen, två delar korn och en tredjedel råg, samt beräknades 1775 till 164 tunnor, 19⅔ kappar.

Ytterligare bör tilläggas hospitalets enskilda gårdsbruk, av staden förlänt »på behagelig tid». Det var släta, vackra gärden, »ansenligt avkastande», med 12 tunnors utsäde jämte tillhörande torplägenheter: Smedetorpet, Intakan, Kärret och Holmen; det senare under 1700-talet förfallet och i ödesmål. Torpen lära dock varit små och snarare att anse som backstugor.

I slutet på 1600-talet omtalas hospitalets kvarnar. Dessa torde varit mycket obetydliga. En väderkvarn blev »med ringa kostnad» uppförd någon gång på 1700-talet, när »stadens slusskvarn var förfallen». Den uppfördes på det i Västergötland brukliga sättet, så att därå endast förmaldes malt och detta endast för hospitalets enskilda behov.

Nedanför ägorna var den förbiglidande älven med sin gamla färjeplats, där färjan och båtarne lågo förtöljda. Hospitalet tycks efter 1661 ha bestritt färjningen och överfarten till Hisingen samt åtnjöt härför en årlig inkomst av 45 daler s:mt. Kunglig Majestät hade nämligen i nådig resolution överGöteborgs stads underdåniga desideria den 17 Juli 1661 förunnat detta hospital frihet att med dess egna drängar hålla färjan för överförseln från och till Hisingen och däremot åtnjuta den inkomst, som danska Hisingen förut till färjekarlen erlagt, som årligen skall ha utgjort 600 skeppor korn. Men sedan den s. k. Nybro mot slutet av 1600-talet vid pass en halv mil norr om hospitalet blivit anlagd för överfart över Göta älv, och bropenningar därvid erlades både av hisingsbor och andra resande, så hade nämnda inkomst till hospitalets förmån för färjans hållande alldeles bortfallit, då färjan därefter var överflödig. Oaktat anförda besvär vid riksdagen 1697 vanns intet skadestånd för denna inkomstminskning. Hospitalets båtar togos väl ock i bruk för fisket, då Göta älv var fritt fiskevatten. Det talas till och med om ett laxstäng, tilltaget i så stor skala, att det blev till hinder för sjöfarten. Rännan i älven var nämligen rätt smal särskilt åt stadshållet, och skutskepparne på strömbåtarne voro mycket missnöjda över därav föranledda

svårigheter i navigationen. Vid det ställe, som kallades Tingstad Klara, var tämligen djupt vatten, men vid staden vidgade sig älven och blev därigenom så mycket grundare samt såg mer ut som en stor insjö med fågelvassar och låga, sanka stränder. Älvens omedelbara närhet till hospitalet var säkert en god förmån för det samma och hade förtagit platsen något av dess dystra prägel samt medförde betydande lättnader i tillförsel och samfärdsel på skilda håll.

Förhållandena på hospitalet under den tid, det låg under Nylödöse äro genom Nylödöse Tänkeböcker i någon mån bekanta. År 1587 vårdades därstädes 30 personer. Hospitalet hade en, stundom två föreståndare. Vid tillsättningen av föreståndare gick så till, att borgmästaren på öppen rådstuga tillfrågade den samlade menigheten, vem som ville åtaga sig sysslan. Den, som därtill var hugad, räckte upp handen. År 1604, den 11 Juli räckte Bengt Uddsson handen att vara de fattiges föreståndare och blev tillsagd i årslön tolv daler och frihet från all skatt och utlagor. En av hospitalsföreståndarne hade det för en föreståndare mindre passande namnet Kiärringh. En annan föreståndare var Ivar Skräddare. Om honom berätta tänkeböckerna följanderomantiska händelse: »1600, den 22 september, nu på samma dag höllo desse efterskrevne Hans Nilsson, Severin Svart och Henrik Persson sin ed på boken, att Ivar Skräddare rymde ut i Danska fejden, och Ingefrid drog strax efter, när som fred blev. Sammaledes vittnade de att förenämnde Ivar, den tid han var de fattiges föreståndare här i hospitalen, då skulle han blivit de fattige skyldig 200 mark etc.» Dock tycks det ha funnits täckning för förlusten i »salig Ingefrids» efterlämnade fasta egendom. Åtskilliga andra notiser om hospitalet återges i Tänkeböckerna. De visa i allmänhet de mindre tilltalande sidorna hos Nylödösingarne. För hospitalets historia äro de utan intresse.

Gång på gång hade hospitalet legat inom obehagligt skotthåll för danska strövkårer. Anno 1624 brände juten ned både hospital och kyrka, varvid det gamla gråmunkeklostret, som hospitalet fick förfoga över efter munkarnes fördrivande, skattade åt förgängelsen. Ingen vet, hur länge det legat där. Det hade blivit uppfört på Härlanda ägor, som under medeltiden utgjorde egen socken, Härlanda socken. Om munktiden fanns ännu för kort tid sedan kvar en påminnelse i en liten bäck genom Härlanda ägor, som kallades Munkebäcken.

Färjeläget var helt visst en bekväm överfartsplats för danskarne, som kommo från bohushållet. Den nämnda nerbrända kyrkan var ej äldre än från 1500-talets slut och tjänade samtidigt Nylödöse till tempel. Borgarne i Nylödöse hade beslutat att söndagligen under pågående gudstjänst skulle tolv »varaktiga» personer bland dem hålla stark och flitig vakt omkring deras stad, medan de övriga bevistade gudstjänsten.

Nästa gång kommo de danska tågande samma väg. Det var vid Hannibalsfejden 1645. De stucko även denna resa hospitalet i brand. Det var den 3 augusti, varvid många av hjonen — Granberg uppger 18 stycken — vådligen omkommo. Den danske översten, som hette Stigler, lät efter detta illdåd taga stora kopparkitteln som krigsutbyte, ävenså kyrkklockan. Den senare lät man dock hänsynsfullt nog återställa.

Tredje gången kommo Danskarna under Gyldenlöwe. Det var 1676. Någonting måste även då ha inträffat vid hospitalet. Räkenskapsboken för sagda år är borta. Jag vill ejdärmed insinuera, att den fallit i danskarnas händer och kanske använts till förladdning. Det tyder dock utan tvivel på villervalla, att den gått förlorad, eftersom räkenskapsböckerna både för föregående och efterföljande tid finnas i behåll. Hjonen tyckas dock denna gång ha bärgat livet. En häst, som stod i spiltan, togs som god pris, och rytteriet trampade ned Vidkärrs hospitalsbondes gröda, varför bonden undslapp ett års arrende.

Det är nog föga bevänt att söka beskriva, hur själva hela denna anläggning tedde sig någon gång i slutet på 1600-talet, t. ex. i samma veva som Gyldenlöwes strövkår gjorde sin påhälsning där. Man får nog inskränka sig till en helt torftig uppradning av inrättningens tillhörande byggnader.

Kom man från Göteborg, såg man redan på långt håll kyrkan med sin omgivande pilplantering. Två järnskodda portar funnos för dem, som inträdde på anstaltsområdet, gamla och nya porten. Utanför vardera vädjade uppställda penningbössor eller »stockar» till den vägfarandes misskund och ömsinthet, och efter vad det förspordes i räkenskapsböckerna ingalunda utan framgång, ty i stockarne samlades rätt ansenliga belopp. Till anstalten hörde ett antal stugor för olika bruk. Räkenskaperna omnämna nattstugorna med järnstänger för

fönstren, badstugan och sjukstugan, vidare tukt- eller fångebodarne. I räkenskaperna upptages t. ex. en post 1677 på sex stycken grindelåsar till porten och fångebodarne. Åtskilliga ekonomihus funnos, såsom »bakarestugan», kölnan eller brygghuset, rökhuset och malthuset. Man utförde även rökning och mältning på beställning. Ytterligare omnämnas mjölkestugan, slakteriet och kornhuset. Skaffaren eller bokhållaren hade sin egen stuga, vartill kom Herr Larses, predikantens hus, samtliga stugor tyckas varit täckta med näver. Herr Lars och skaffaren hade var sin lilla fruktträdgård, som de på egen bekostnad anlagt. Även hospitalet hade sin trädhage, varifrån körsbär sommartid försåldes till borgarne i staden. Humlegården på platsen hade mycket gott anseende. Det hette om densamma, att humleskörden där slog bättre ut än annorstädes i Göteborg. Annars klagades det erbarmligt över, att den envisa blåsten, särskilt nordan och nordvästenpinade ut humleplanteringarne i staden och dess grannskap, helst höjderna runt omkring voro kala, och skyddsskog saknades.

Hospitalsträdgården med humlegård kallades åtminstone på 1700-talet torpet Gatan och var utlämnat på arrende. Arrendet hade gått i arv inom samma släkt nära ett sekel eller nästan hela sagda århundrade. När den siste i raden av denna trädgårdsmästardynasti, Jacob Claesson, sökte besittningsrätt å nämnda torplägenhet, Gatan, yttrades i en skrivelse av hospitalsföreståndarne, »att hans far och förfäder därstädes nerlagt otrolig flit och arbete samt förtjänster om det allmänna och att släkten hedrat orten, vars efterkommande skola uppmuntras att träda i dygdiga förfäders aktningsvärda fotspår samt bliva exempel för andra till efterföljd.»

*

Detta var något om exteriören till denna urgamla inrättning, som gav tak över huvudet för åttio stycken »uslingar», urfattiga, värkbrutna, lama, vanföra, blinda, dumba och huvudsvaga människor. Där fingo de till döddagar njuta sin knappt tillmätta del och vara stor tack skyldiga för undfången barmhärtighet. Vård och plägnad i nutida mening var det nog si och så med. Den ene stackaren fick ta sig an den andre och den dumbe leda den blinde.

I övrigt ålåg hela bördan av hjonens skötsel och förplägnad skaffaren med tillhjälp av två drängar och två pigor, vilka dock först och främst hade att syssla med lantbruks- och hushållsbestyren. Det klagades ock att det var föga bevänt med tillsynen av de »ursinnige». Åtminstone tidvis tycks det ha varit förenat med risk till liv och lem att färdas förbi hospitalet. Magistraten hade 1731 försport, att en av de intagne, kallad Ralleper, hade frihet att utan något slags fängsel hålla till på landsvägen, där han hotade de förbifarande med yxa och andra vådliga tillhyggen, likaså hade man förnummit att en dumbe gått in i staden och utfarit i »otidigheter»(!) Skaffaren fick därför åläggande, att om de ursinnige ej på annat sätt kunde styras, så skulle han sätta fängsel på dem med blockar eller ock eljest »på vanligt sätt» bevara och hålla deminnelykta i husen. Därmed torde även avsetts de »fjättrar», som omtalas bland inventarierna.

Bland denna stackars människohop hade herr Lars, platsens predikant, ett rikt fält för sin verksamhet att intala lugn och tröst och predika tålamod. Där hade han slitit sin tid under många år för ringa lön och under ett drygt arbete, som i hans första tid därstädes varit ännu drygare, då han nämligen icke endast fick sköta prästens kall utan även tjänstgöra som hospitalets skaffare, »omhänderhava hospitalets matvaror och kosten till de fattige utdela». Redan 1671 finna vi herr Lars anställd därstädes. Han hade då nyss gjort ett hedersamt bröllop för sin styvdotter, allt för hedersamt möjligen, varigenom utgifterna för det samma åstadkommit ett djupt och kännbart grepp i hans anspråkslösa salarium eller lön. Han blev därför tvingad av omständigheterna att ansöka om någon hjälp av stadsens medel till att uppehålla och försörja sitt hem, varför »senaten hans nuvarande tillstånd i consideration tagit och resolverat, att han skall av stadens medel bekomma 50 daler silvermynt.» Herr Lars efterträddes i sin befattning av Petrus Andreae Aurelius, som jämväl blev pastor i Örgryte.

Bland dem, som åtnjöto vård i hospitalet, funnos ock sådana, som på ålderns dagar för en viss bestämd summa löste in sig därstädes i fribröd, d. v. s. fritt uppehälle och vårds åtnjutande för sin återstående livstid. Tjugo daler silvermynt var under 1600-talets senare hälft den minsta summa, som tarvades för inlösning i fribröd. Den behövde ej nödvändigt utgå i kontanter. Beloppet kunde också erläggas i boskap eller annan egendom. Sålunda anlände Anna Eriksson från Starrkärr för intagning 1686 i hospitalet i sällskap med en ko värd 6 daler och två

kvigor värda 8.16, »hvilken boskap kom till Hospitalets nytta», varjämte i kontanter lämnades resterande 5.16, detta enligt Ingvald skrivares räkenskaper. En gammal utsliten magister från stadens lärdomsskola, apologisten Sveno Benedictus Bullenius, tycks lämnat gård och hus i staden i pant för intagning i fribröd. Hans namn nämnes här av den anledning, att stadsfysikus Gerhard Stalhoff inköpt hans gård i Göteborg. Bullenius hade dött redan 1668, vilket århan enligt sedel hedrats med ringning i klockorna och bårkläde. Stalhoff erlade köpesumman eller åtminstone någondel av densamma till hospitalet som rättsinnehavare.

Hospitalet var närmast avsett för dem, som bodde i Göteborgs stad och de därintill gränsande häradena, Sävedal och Askim jämte Lundby och Tuve socknar på Hisingen och ytterligare de gäll av Älvsborgs län, som bidrogo till den förut omtalade hospitalshjälpen.

Här skola vi av de därstädes intagna i minnet återkalla endast ett enda namn, som genom några ord av Linné i hans Västgötaresa gått till eftervärlden. När Linné under nämnda resa vistades i Göteborg, fick han ock tillfälle att avlägga besök vid Göteborgs hospital. Där träffade han bland de intagne en gammal prästman, Elias Winterkorn, som en gång varit hjälpepräst i Breareds pastorat i Halland. Hans tragiska öde började med den ordinarie innehavarens, kyrkoherde Wallerius', död, som inträffade 1715. Det var nämligen så, att den fattige hjälpprästen fått löfte om det ledigvordna pastoratet, dock på ett som vi skola se grymt, men då för tiden ingalunda ovanligt villkor, han skulle nämligen vara skyldig att konservera familjen, d. v. s. i detta fall gifta sig med änkan, Sara Walleria. Dock, han brast i denna skyldighet. Pastoratet gick honom ur händerna, och vad värre var, den inre konflikt, som han genomgått, berövade honom förnuftets bruk. Han blev huvudyr och hade, som det sades, endast en klar tanke: Aldrig i livet gifter jag mig med Sara. Då hans sinnessjukdom antog en för hans omgivning högst besvärlig form, lade sig biskop och venerandum Consistorium ut för honom med en anhållan hos Göteborgs magistrat att få honom intagen i »fribröd» på Göteborgs Hospital. Magistraten vägrade av ekonomiska skäl. Åtskilliga skrivelser växlades i ärendet under åren 1717—1720, varigenom förhållandena vid hospitalet under sagda tid, som ju för landet i sin helhet var så bedrövlig, fått en rätt god belysning. Hospitalet tycks ha varit fullbelagt, och denne prästman hörde dessutom ej till det område, som kontribuerade något understöd till inrättningen. Rum eller lägenhet saknades att förvara sådana huvudyra människor, som borde aktas och bevaras, att de ejgjorde sig själva eller andra någon skada. Hospitalet drogs med de allra största svårigheter att försörja dem, som redan voro »i fribröd» intagna. »Det finnes ingen utväg för så ringa summa, som för honom bjuds, nämligen hundra daler, som endast vore sex dalers intresse till underhåll om året, då likväl en mansportion efter gemenaste spisordning skall gå till mer än 40 daler i god tid, och nu äro alla matvaror och spannmålssorter dyrare och veden nästan ej för penningar att bekomma. Här är folk under själva hospitalsdistriktet, som givit sig in för fem- à sexhundra daler s:mt och därutöver, så att de anbjudna hundra dalerna litet eller intet vilja förslå — — — och voro snart förtärde, om han i sitt elände skulle leva längre än de tillräckte, som man har exempel på, att de haft god trevnad och levat längre än man förmodat, som dock haft ett slätt utseende.»

Därefter omnämner magistraten, att de medel, som lång tid tillbaka genom en god hushållning och föreståndarnes goda flit och sorgfällighet näst Guds välsignelse samlats till 18.000 daler s:mts kapital, överlämnats som lån till Kunglig Majestät och Kronan, så att tillgängliga medel och allmosor ej förslogo till det ordinarie antalet fattige och att Hospitalet dagligen fördjupades i gäld och skuld. »Så synes det vara ogörligt att denne eländige prästman eller någon annan usel person hädanefter skall kunna antagas — så framt ej Kunglig Majestät och Kronan av nådig försorg för detta fattiga hus i nåder täcks överlämna det utgivna kapital och intresse, som till dess underhållande kunde förslå, vilket vi fuller ävenväl givit vår deputerade herredagsman in commissis att i underdånighet andraga.»

Förut är nämnt att kronoskulden en gång verkligen blev återbetald, fast det skulle dröja därmed dryga femtio år.

Beträffande Winterkorn uppbragtes genom församlingsoffer och på annan väg tillräckliga medel för hans inlösande »i fribröd» å hospitalet. Magistraten hade dock rätt i sin förmodan, att han oaktat ett slätt utseende blev rätt så långlivad på stället. Linné träffade och talade med honom vid ovannämnda besök å platsen 1736, och

omnämner på sitt kända snarfyndiga och torroliga sätt detta sammanträffande. »Härvistas», skriver han, »en magister Winterkorn, som gärna velat hafva bröd, men ej köttet och alltså mist bägge, hvilket han i tjugotre (?) år beklagat; denne hade förgätit världen mer än sin latin, hvilken han talade som en Tullii lärjunge.»

Hospitalsföreståndarnes största bekymmer efter omnämnda stora åderlåtning av kassan var att få debet och kredit att gå ihop. Den årliga staten hade svällt ut ingalunda obetydligt och torde i mitten och senare hälften av 1700-talet rört sig om en summa av mellan tretton- och fjorton tusen daler. Donationsräntorna räckte ej långt. Någon hjälp erhölls av centonalen eller avancementspengarne, som utgjorde en procent å stadens betjäntes eller befattningshavares avlöningsstat enligt Carl XI:s befallning och ordres av den 19 oktober 1695. Man gav nämligen med ena handen och tog igen med den andra. Centonalen belöpte sig årligen vid ovannämnda tidpunkt till 150 à 160 daler s:mt, men beräknades 1775 att utgöra cirka 300 daler s:mt årligen. 1695 års bestämmelse om centonalen blev än strängare, därför att den förlänades retroaktiv verkan till 1661. Detta gjorde, att åtskilliga sterbhus fingo erlägga centonalen, fastän vederbörande befattningshavare redan för längesedan lämnat detta jordiska. För att ta några exempel fingo sålunda arvingarne efter stadsfysikus Östring, som avlidit 1685, bekväma sig att punga ut med 78 daler s:mt och efter doktor Bex, som avled 1691, 44 daler, eller en hundradel av deras sammanlagda årslöner, vilket torde känts mycket betungande, så vida inte möjligen sterbhusen av nåd befriades från denna uttaxering.

I övrigt var hospitalet i stort sett hänvisat att leva på allmosor. Man gav dock gärna. Där offrades både av de rikes överflöd och änkans lilla skärv. I det Ostindiska kompaniets Göteborg fanns det rätt gott om välbärgade och smått förmögna hem, i motsats till den tryckande fattigdom, som utmärkte 1700-talets trenne första årtionden. Insamlingen av frivilliga gåvor av stadens borgerskap och invånare uppgives ha utgjort från och med 1740 till och med 1772 ej mindre än 62 865 daler och 11 öre s:mt, ingen gång under dessa år understigande 3.000 daler, men väl överstigande 5.000. Därjämtegav insamlingen med klingpungen i Gustavi Domkyrka cirka 300 daler s:mt årligen.

Till julinsamlingen 1760 utfärdade stadens borgmästare i egen person och å rådets vägnar ett bevekande och känslosamt upprop till stadens invånare. Ur aktstycket, som är så typiskt för sin tid, lånas härmed följande. »Det lärer icke vara någon obekant, som bygger och bor i denna stad, att ett nog drygt antal givas av olyckliga medbröder och jämnkristna, hvilkas minsta elände består i den eljest tunga bördan fattigdom; de tryckas därjämte av en svårare last, som är brist på god hälsa och färdiga lemmar, ja den allra svåraste, ty de äro berövade förnuft och förstånd. Dessa levande tempel, dessa våra bröder och systrar äro hungroga och böra spisas, nakota och böra klädas, de äro ursinniga och böra vårdas och skötas, de äro ömkansvärda uslingar, men tillika stora ämnen för borgerlig dygd och kristelig tro och medlidande. — Man bör — till Göteborgs välförtjänta lovord förklara, att utan denna stads kärleksbevisning hospitalet redan varit ödelagt och dess olycklige invånare förorsakat sådana spektakel och all den oro på våra gator och i våra hus, som man kan föreställa sig en hop vanföre (!) och ursinnige måste åstadkomma, då de bliva utan tillsyn och påaktning lämnade etc.» Aktstycket slutar med den vanliga vädjan om rikligt allmosegivande, »och det så mycket mer som den högste Välgärningsmannen lovat sådant såväl på ett samhälle i gemen som på hvar givare enskilt nådeligen belöna.»

En av de frikostigaste allmosegivarne var Ostindiska kompaniet, som alltifrån 1737 lämnade en gåva av femhundra daler s:mt för varje med full laddning hemkommet, kompaniet tillhörigt skepp. I kompaniets skriftliga förbindelse därom var knutet det förbehållet, att hospitalet för varje dylik föräring måste ikläda sig skyldighet till underhåll och förplägning under deras återstående livstid av högst två personer, som i kompaniets tjänst kunde komma att ådraga sig obotligt lyte eller skada; om någon person avlede genom dylik skada, var hospitalet jämväl skyldigt att taga hand om hans efterlevande änka. Det var således en rätt praktisk form av olycksfalls- och änkepensionsförsäkring, som kompaniet härigenom etablerade.Överenskommelsen förnyades vid en senare oktroj 1768. Förbindelsen infriades punktligt och oryggligt å kompaniets sida och gav hospitalet ej så litet pengar. Under de första 33 åren hade denna summa bestigit sig till 26000 daler s:mt. Varje år var det kanske med något undantag alltid något fartyg, som efter en fullbordad Kantonresa lyckligt fällde ankar på redden i hemstaden. År 1742 hemkommo ej mindre än fyra efter sina expeditioner till dessa fjärran farvatten, nämligen

Riddarhuset, Stockholm, Fredericus Rex och Göteborg. Det blev tvåtusen daler för hospitalet i blanka silverpengar. Hospitalets underhållsskyldighet gentemot kompaniets invalider togs i anspråk endast för ett fåtal personer. Kompaniets frikostighet gentemot hospitalet vittnar i sin mån om den offervillighet för det allmänna, som besjälade kompaniets ledande män. Deras storslagenhet gentemot vetenskapernas utövare är ju allmänt känd.

Man började här i Sverige under frihetstiden i hög grad ockra på folks spellystnad genom de s. k. nummerlotterierna. Det gick bra så länge dessa lotterier hade nyhetens behag. Särskilt voro de anlitade för att skaffa pengar till barnhus och lasarett, som vid denna tidpunkt började upprättas på ett och annat ställe i vårt land. Göteborg hade redan på 1730-talet haft sitt barnhuslotteri. Frestelsen låg nära till hands att också få till stånd ett hospitalslotteri. Man fick lov att pröva på, vad utvägar man kunde för att hålla den gamla anstalten vid bestånd. En ödmjuk anhållan till konungen uppsattes den 4 juli 1759, och redan den 16 Oktober var kunglig majestät färdig med sitt bifall. Femtio dragningar beviljades. I varje dragning skulle 5000 lotter till ett pris av 1 daler lotten utlottas. Hospitalets vinst därav var ingalunda föraktlig samt beräknades utgöra 540 daler s:mt för varje dragning, från vilken summa likväl kostnaden för tryck och papper skulle avdragas, detta allt under förutsättning, att man lyckades schackra bort alla de salubjudna lotterna, som ju dock lär vållat mycket stora svårigheter, ty marknaden var överfylld av lotter från alla möjliga håll. 1775 voro 28 av dragningarna fullbordade, och nettovinsten av dessa utgjorde 13508 daler s:mt. Det rika sillfisket fick också ge sin tribut. Enligt nådig resolution den 18 maj 1772uppbars för var tunna saltad sill, hit till Göteborg inkommen eller härifrån utskeppad, ett öre s:mt, som skulle delas mellan hospitalet och barnhuset. Denna summa uppgick till cirka 1500 daler årligen. Testamenten och gåvor kommo ehuru mera sparsamt fortfarande hospitalet till del, särskilt att ihågkomma, att Baron Schönlebens änkefru, Elisabet Agnes von Alten-Bochum i sin livstid redan år 1710 till de fattige vid Hospitalet donerat Hede säteri i Kinna socken och Örby gäll. Detta innehades efter hennes död under förpantning av lieutenanten Nils Örnevinge och sedermera av dennes hustru Ulrika Magdalena född Gyllenhaal, och efter hennes död 1766 av Välborne Capitainen Joh. Fredrik Björnberg som, »sedan han såsom städja sextusen dal k:mt till hospitalet betalt, jämte dess efterkommande eller rättsinnehavare i fyrtio års tid emot räntans erläggande under arrende får besitta detta säteri».

Det blev skattlagt till 2½ lispund smör, 7 tunnor spannmål, 1/3 råg och 2/3 korn samt 4 lispund fläsk.

Trots gåvor, lotterier och alla andra lov- och prisvärda försök att hålla uppe hospitalets finanser, var det dock bedrövligt ställt med dessa, och värre blev det, ju längre det led fram mot slutet av 1700-talet. Det var att leva för dagen. Sysslomannen Grönvall beklagar sig i Januari 1794 i en skrivelse till auditör Ekebom, som var en av hospitalsföreståndarne, att var gång han råkade köpman Utmark och slaktare Norman, så satte de illa åt honom om pengar. »Jag vet inga tillgångar om inte herr auditören och rådmannen kunde förhjälpa mig till att undfå de s. k. allmosorna, om några sådana äro insamlade, och klingpengarne från svenska kyrkan». Det var för sysslomannen att anlita krediten hos hökarne.

Den omnämnde Ekebom synes för övrigt tagit sitt föreståndareskap på rama allvaret och sökte verkligen göra vad på honom ankom att mildra eländet för de stackars hospitalshjonen. Hör t. ex. vad han skriver den 14 Juni 1784 till länets hövding och stiftets biskop, vilka båda hade säte och stämma i direktionen. Det är en gripande skildring av hospitalets förfall och den eländiga tillvaro, som hjonen därstädes fingo dragas med: »Det är ej en enda gång», skriver han, »som jag å ämbetets vägnar infinner mig i härvarande Kronohospital, att jag ickemed största oro och medömkan måste erfara, huruledes själva dårhuset (detta anstötliga ord har troligen 1700-talet riktat språket med) till tak, väggar och innanrede så förfaller, att de usla varelserna, som därstädes måste härbergeras, lida de största svårigheter. Det skulle bliva för mycket rörande att beskriva, vad nöd och jämmer hospitalshjonen i förliden hårda och långvariga vinter utstått och dessa deras plågor av köld, snöyra och blåst inuti själva rummen hade blivit än odrägligare, om icke en okänd välgörare här i staden på min anhållan skänkt hospitalet en ansenlig mängd utländska bastmattor, dem uslingarne nyttjat dels som täcken på och inuti sängarne, dels att därmed igenstoppa de stora hål, som på väggarne finnas. Samma och förmodligen större nöd förestår dem tillstundande höst och vinter, om ej det gamla hospitalshuset nu i sommar medelst en högst nödig reparation

bliver iståndsatt, att uslingarne kunna sig däruti någorlunda bärga så länge och tills dess det tilltänkta nya huset kan bliva uppbyggt och färdigt till beboende. Man kan ej utan ömmaste rörelse höra fånarne jämra sig och frukta för den annalkande vintern. De ropa med tårar i ögonen, att fastän den Högste behagat fråntaga dem en av de största nådevälgärningar, äro de dock människor, hava känslor och böra ej av sådana svårigheter plågas, ja, kanske omkomma, från vilka de av andra människor räddas kunde».

Hans skrivelse hade den nyttan med sig, att magistraten nästan genast satte i gång med uppgörande av kostnadsförslag för den allra nödtorftigaste reparationen. Alla eldstäder befunnos vara fördärvade, så att man för eldfara ej kunde göra upp eld, varför tvenne nya kakelugnar borde insättas, och de sex spisarne i stugan och kamrarne repareras. Vidare förekom, att den boden, uti vilken de alldeles ursinnige, som med kedjor måste bindas, befanns vara platt nedrutten, varför det föreslogs, att då en sådan bod var högst oundgänglig, tvenne gamla obrukbara kamrar härtill skulle inredas, vartill endast erfordrades att fönsterna i dem med bräder igenspikades. Dessutom skulle i en av stugorna en avbalkning göras med bräder, vari de, som icke voro så alldeles galna som de förutnämnde, skulle skiljas från de andra stollarne till dess paroxysmen ginge över.Mer vittnesbörd behöver jag ej ge om det bedrövliga tillstånd, som rådde vid inrättningen.

Tyvärr kan man knappast undgå att ställa det skildrade i samband med den ändrade regimen därstädes, som ej längre låg hos stadens borgerskap och magistrat. Riksens höglovliga ständer hade nämligen tillvällat sig högsta ledningen över landets hospital i gemen samt uppdragit åt Serafimerordensgillet att fungera som »Överdirektion för Barnhusen och Hospitalen i riket», däri ock inbegripet Göteborgs hospital. Alla förvaltningsfrågor, ja, även intagningarne av de sinnessvage skulle avgöras i denna högsta instans till odräglig tidsutdräkt för ärendenas behandling. Här har man ett exempel av gammalt datum, hur det gick när staten lade sin tunga hand på förvaltningsmaskineriet. Det var en lång väg för ärendena till överdirektionen i Stockholm och lika lång tillbaka till hospitalet. Inte kunde man vänta att några höga herrar Serafimerriddare i huvudstaden kunde uppfatta situationens allvar på samma klara sätt som t. ex. hospitalsföreståndaren Ekebom i Göteborg, vilken genom besök å platsen när som helst kunde förvissa sig om läget. Det personliga intresset avtog mycket snabbt med avståndet.

En mycket beklaglig följd av tingens nya ordning var, att den stäckte borgerskapets gamla offervillighet till hospitalet, helst ständerna beslutat, att hospitalet av till detsamma influtna medel årligen från 1761 skulle erlägga en avgift av 200 dal. s:mt till barnhus- och hospitalsfonden.

Den behövliga nybyggnaden kom till stånd tidigast 1792 och först efter mycket om och men. Antalet hospitalshjon hade efter hand minskats, detta enligt påbud av överdirektionen, som bestämt, att »nummern» vid Göteborgs hospital ej finge överstiga femtio. Ävenledes borde de »alldeles ursinnige» komma i första åtanke vid intagningen. Hur stort antalet platser var i den nyuppförda hospitalsbyggnaden kan möjligen beräknas efter uppgiften om dess sängplatser: »Uti Dårehusen tolf stycken överbyggda fyrdubbla sängar med små skåp inuti hvarje säng, uti sjukhusen 6 dubbla sängar överbyggda», således sammanlagt 60 sängplatser.

Genom att inskränka antalet hospitalsplatser troddeöverdirektionen sig kunna gagna rikets barnhus. De därigenom vunna besparingarne skulle nämligen berövas hospitalet och användas för ökande av resurserna vid barnhusen. Att de frivilliga sammanskotten och gåvorna genom dylika egenmäktiga planer från överdirektionens sida skulle lida avbräck, var tämligen naturligt. Göteborgs magistrat fann sig föranlåten att i milda ordalag påpeka, dels att stadens borgerskap redan inrättat ett barnhus i staden, som tills vidare finge räcka till, dels att Frimurarne därstädes inrättat ett hem för spädbarn. Då den nya byggnaden äntligen kom till stånd, synes emellertid en ny tid ha randats. Hospitalets urgamla uppgift att tjäna fattiga, hjälplösa varelser till fristad var i viss mån avslutad. Det skulle hädanefter i högre grad komma att fylla sin medicinska uppgift att tjäna till vårdanstalt för sinnessjuka. För första gången hörde man därstädes talas om läkareremisser och utlåtanden. Man läser, hur doktorerna Carlander och Dubb dit insända sina »casus». Doktor Brulin prövar »Professor Malms dårkur» på en bonde från Solberga å Hisingen.

Med begynnandet av dylika nymodigheter vid anstalten får man väl anse att kapitlet om dess äldsta öden är

avslutat.

Jag har tänkt, att ett verk, som ägt bestånd i mer än ett halvt årtusende, trots sin yttre oansenlighet kunnat göra anspråk på uppmärksamhet. Det hade dock fyllt en hög uppgift att sedan längst förflutna tider ge huld och skydd åt armodets och sjukdomens offer och var därför för visso ej ett vanligt människoverk. Den vackra latinska benämningen på inrättningar av detta slag, Domus Sancti Spiriti, Helgeandshus, var väl funnen, ty den gav ett sant och upphöjt uttryck åt dess djupaste innebörd.

Medeltidens egendomliga fromhetsliv med sina »goda gärningar» hade lagt en fast grund för hospitalets bestånd. Men även efter reformationen med dess nyktra religiösa uppfattning blev hospitalet ingalunda lottlöst utan var alltjämt föremål för mycken välvilja från goda och givmilda människor. Även när tiderna här på orten voro som svårast, när krig och örlig rådde, och hungersnödens bleka spöke inte allt för sällan visade sig, så var man dock aldrig så tomhänt, att inte Hospitalet fick sin beskärda del. Likt oljan i den fattiga änkans kruka sinadeingen gång allmosorna alldeles ut till ortens äldsta barmhärtighetsinrättning.

***

Till ett fullständigande av denna framställning skulle jag vilja anföra den veterligen tidigaste svenska ordningsstadga, som utfärdats för hospitalen och sjukstugorna i riket.

Den är sammanskriven av Laurentius Petri och utgör kapitel 30 i hans bok »Then svenska kyrkeordningen», som utkom 1571. Till motto för densamma hade han valt de mycket lämpliga paulinska orden: »Låten allting ärligt och skickligt tillgå.» Nämnda kapitel 30 anföres här ordagrant dock med några oväsentligare uteslutningar.

Om Hospitaler och Siukastoffuor.

Ibland alt annat som vår käre Herre Jesus Christus och hans helga apostlar både med ord och exempel oss befalat haffua, är thet itt stycke icke thet ringaste, at wij skole lata oss wårda om the fattiga, sjuka, halta och blinda, hwilke, lika som the sielffue ingen god rådh för sigh weta kunna, så moste the alt lijta til andra om theras nödtorfft, — — — icke heller — — — thenna delen försume eller tilbaka settia, Ty såsom Paulus tilkenna giffuer then thet gör, nemliga sina wårdnadher försumar och öffuergiffuer, han är ock werre än en Hedninge.

Och effter sådant folk allestädz är för handenne, så wel på Landzbygdenne som i städerna, och the almenneliga Hospitaler äro fåå och swage, wore gott och Christeligit, at ock så några små sjukastoffuor allestädz och uthi hwar sokn worde uppehåldna, så att iw (ju) några personer, fyra eller sex sigh ther vthi hydda och behielpa kunde, Ty vthi så måtto hade the menniskior som Gud fruchta, och rette Christne gerna wara wilia, tilfelle medh sina almosor och milda gåffuor bewisa theras Christeliga troo och broderliga kerleek til theras fattiga nästa. Therföre skola oc Landzpresterna förmana theras soknafolk, at the til sådana milda gerning, som är, at tessa små Siukastoffuor kunde warda wid theras kyrkior bygda,wilia wara behielpeliga. Doch ehuru om thetta stycket gå kan, skole wij någon tijdh kunna bliffua til swars för Gudh och hans helga Christeliga kyrkio, så moste wij wisseligha så bestellat, at the få och fattiga Hospitalen och Siukastoffuor, som her tildagz her och ther j Landet warit haffua, iw bliffua wid macht, ja åter reformeras och förbättras.

The Hospitaler som äro widh Domkyrkiorna skola hwar för sigh mz (med) ärligh inkomst så försörgda wara, at ther kunna uppehållas åt minsto tretiyo siuka personer föruthan syslomannen och tienstefolket.

Tädhan skola ock BiddareTiggare, d. v. s. insamlare av bidrag. vthfara j stickten, såsom alltijd haffuer warit seder, hwilke när the komma til Landzpresterna mz (med) Bispens breff och bewijsning therpå, at the äro j sit ärende rette och redelige, skola samme Landzprester lysa för them aff Predikestolen, oc förmana folket, at the göra the fattiga vndsetning huar effter sijn förmågo.

Teslikes skal man och så wel på Landzbygdenne som j Städerne, hwar helge dag, tå mesta folket är tilhopa, lata en gå medh Hatten, eller, som ellies haffuer warit sedher, medh Taflonne. Och then hielp som i så måtto förwerffues på the fattigas wägna, skal leggias vthi een kisto eller stock på något besynnerligit rum j sacristion

eller annorstädz, ther några tilskickade frome men haffua nykelen til. Samma hielp, skola the sedan när belägit är med kyrkioheerdans rådh lata komma til fattigt folk, antingen thet som ther wid kyrkiorna är j någhor sådana liten Siukastoffuo, som sagdt är, eller ock the som liggia vthi almenneligh Hospital j Städerna.

Vthi hwar Hospital skal wara en Sysloman eller Skaffare, honom skola Borgemestare och Rådh j Städerna med Bispernas eller Kyrkiopresternas rådh förskaffa och tilsettia, Och skola ther om beflijta sigh at the mågha then bekomma som godh, rettrådig och trogen är, Ja ock ther til medh förståndig, — —.

Så skola ock Förmyndare hwart åår eller tweggiaåårs moot sättias til Hospitalerna gode, beskedelige och trogne borgare, hwilke ther på achta skola, at the siuke få sijn wedertorfft til maat, dryck kläder etc. . Thesse skola ock weta huruSyslomannen står Hospitalen före, och haffua medh honom upseende at alt må wara som t het bör sigh och gå lijka til.

Hwart år skal och Syslomannen en gång på bestemd tijdh göra sin rekenskap, — — —.

Syslomännenar skola ingen intaga j Hospitalen för än the haffua Förmyndarenar åtsporda och til rådz effter som the icke heller något annat thet wårdande är, mz byggning, brukning etc. skola företaga them oåtsporda.

Och skola först och fremst infödda personer, Item the som haffua hafft itt gott rychte och omgengelse j theras welmacht, intagne warda j Hospitalen. Sedan intagas ock andre, hwilkom som helst omtrenger, så monge som ther kunna warda underhåldne. Ty flere skal man ingalunda intagha eller intrengia.

Så skal ock ther på achtas, at ingen warder förgeffues intagen j Hospitalen, som så starcher är, at han elleies kan stå sig före och tiena sitt bröd. Icke heller then som (haffuer) slechtingar och wårdnader, som werdskyllige äre til at honom sköta och föda, på thet then deel som tilförenne är j Hospitalen, må thes bätter tilreckia för androm som rett almosohion och fattige äro, hwilket S. Paulus råder.

Theslikes skal ock them siukom som äro i Hospitalen tilskickas icke allenast theras wedertorfft til födo och klädhe, vthan ock hwar någor ibland them synes medh läkedom til en mögelig bekostnat kunna holpen warda, honom skal syslomannen medh Förmyndarenars rådh besöria Läkiare.

Oc wore gott, ther så kunde skee, at vthi Hospitalerna wore besynnerlig rum för the siuka, som krenckte äro medh besmittelig siukdom, spetelsko, pocker etc. Oc besynnerliga för the andra, som sådana besmitteliga kranckheet icke haffua, nemliga blinde, halte, skottne, hugne eller slagne, Item, at för beggie parterna wore åtskilleliga badstugur, så at the för besmittelse skul icke badade tilhopa.

— — —

En gång om wekona skal Kyrkioheerden j Staden, ther Hospital eller Siukstoffua är, gå ther in och förhöra huru ther tilstår, och sedan thes offtare thes bätter.

Så skal ock hwar Hospital haffua sijn Skrå (stadga), thervthi bescriffiut är, huru the sjuke som i Hospitalen äro sigh skicka skola, och hwad för Regel mz them hallas skal.

— — —

Om någor ibland the siuka är bullersam, så at han altijdh wil kiffua och tretta, eller och vndertijden bruka hugg och slagh, Han skal först på någon tijdh vmbära sin kost, och sedan ther thetta samt med förmaningar intet wil hielpa, skal han warda driffinn aff Hospitalen. Thet samma skal ock honom skee om han giffuer Syslomannenom, Matmodren eller Capellanen smäligen ord.

Måltijd skal hållas j Hospitalen j rettan tijdh, Och skal Syslomannen spisa the siuka medh fisk, kött, eller hwadh annat på ferde är, thet bästa Hospitalens empne kunna tilsäya, och ingalunda wara för noga (sparsam) wid them.

— — —

Så skola the siuke icke glöma bedhas maat i Gudz nampn, läsandes Fader wår etc. när the skola få sigh maat. Icke heller försuma loffua Gudh, när the haffua ätit, Och bidia gott för them som ther til haffua holpet, the fara wel

aff.

Är ock så Christeligit, at the fattige en gång om daghen åt minsto, på en bestämdan tijdh alle bidia för allmenneligh Landzfrijd, för Rikezens och Öffuerhetennes welfärd, och ther medh för alla them, som Hospitalen hielpa och fordra.

Så skal och vthi Hospitalen wara Badstoffua, at the siuke mågha en gång om wekona gå ther til, så monge som wilia.

— — —

Så är ock thz rett och Christeligit, at the som ibland the siuka äro rörligare oc starkare, sköta them som swägre äro. Therföre skola the ock thet flijteliga och troligha göra, Och ther til aff Cappelanen och Kyrkioheerdan vnder tijden warda förmante.

The skola och trösta hwarannan vthi theras werk och wedermödo och synnerliga j thet yttersta. Och när någor döör, effter empner och tilbörligheet reda honom til iordena.

Vthi Hospitalerna skola ingen bryllop göras, doch är ther någor inne så starck, at han beträster giffua sigh i Echtenskap, thet må han wel göra, sedan han haffuer giffuit sig vtaff Hospitalen, Och föde sig och hustruna sielff. — — —

ALLMÄNNA HÄLSOVÅRDEN.

EFTERSOM Göteborgs stamträd sänder ut några av sina äldsta och kraftigaste rötter i Nylödöse jordmån, är det ej ur vägen att inleda detta kapitel med ett par ord om den allmänna hälsovården i denna göteborgska föregångare. Troels Lund har i sina intressanta medicinska kulturskildringar skapat det goda ordet »sundhetsbegreppet». Jag skulle vilja låna det för detta sammanhang. Här skall nämligen redogöras för sundhetsbegreppet i Nylödöse, i den mån man kan utläsa det ur Nylödöse tänkeböcker. Egendomligt är att tänka sig att en stad kunde så totalt och så fort försvinna från jordytan, som Nylödöse gjorde. Det tyckes ej ha dröjt så länge, innan jordbruket återerövrade stadsjorden. De präktigaste bitarne av Kristinedals och Marieholms landerier lära ju varit gamla tomter i den försvunna staden. En ägare till Marieholm vid namn von Holten skrev i början av 1800-talet, att det var fett som en smörgås. Det var ej att undra på om säd, som vuxit i gammal stadsmylla, gav god avkastning. I slutet av 1700-talet lär kansliradet Claes Alströmer, den kände amatören på vetenskaper, låtit åt sig anlägga en botanisk trädgård på platsen, där staden en gång stått. Kostnaderna bestredos av Alströmer, men hedern av anläggningen tillkom i synnerhet hans hus- och livläkare och allt i allom, doktor Jonas Theodor Fagraeus, förutvarande läkare vid manufaktorierna i Alingsås.

Nylödöse låg som en liten gråbrun myrstack ute på Säveholmen. Gråa, låga hus med av väder och vind brunskade vassrörstak. Mot mitten av 1500-talet ändrade sig fågelperspektivet, då vassrören utbyttes mot grästorv och skorstenarne på ryggåsarne växte till tre alnars höjd som skydd mot gnistor och eldfara. Runt om staden var uppförd en torvvall och bålverk. Staden hade sitt torg och några gator: Hamngatorna på ömse sidor om Säveån och Älvgatan samt kanske några till.Härmed lämnas som sagt några utdrag ur Tänkeböckerna först angående renhållningen i staden. För renhållningen av torget hade magistraten en särskilt anställd gatsoperska. År 1587 hette denna tjänsteande Sara. Den 29 mars 1587 kom Sara för rätta och blev av borgmästare Oluff Larsson tilltalad, för hon icke hade sopat torget. Därtill svarade mäster Hindrik som hennes ombud, »att bon är trolovad» och satte 10 daler i vissing (säkerhet). År 1591 den 31 maj tillsattes den förste hälsovårdspolisen. Det hette nämligen: »Samma dag blev beviljat, att alla som icke broa sina gator och utförer sine dyngie av byn skall böta, som lag förmäler och blev Gunne Jonsson tillsagd att akta samma embete och därför skall betalas.» Den som efter kungjord dag hade dynga liggande på gatan, var hemfallen till 3 markers böter, sak samma om hans tomt framför gatan var bebyggd eller ej. Före marknads hållande ansågs passande att göra gator och tomter rena.

Den 21 augusti 1591 blev därför tillsagt, att alla de, som hava några ödetomter, skulle hålla sina gator rena, som »därföre (framför) ligga och pynta dem nu innan Larsmesse; var icke sker, som nu sagt är, skall kungen vederkännas samma tomter«. Bland borgarne hade det oskicket innästlat sig att båtledes forsla ut skarn och dynga och vräka det i älven. Sättet var lättvindigt, men föga rekommendabelt, då hamninloppet uppgrundades. Det blev därför av borgmästare och råd strängt förbjudet och skulle beivras. »Vilken det gör, skall mista båten». Likaså var det förbjudet att utstjälpa dynga på stadsallmänningen. Den oförbätterlige Anfast Björnsson dömdes till ett vite av tre marker, »så ofta han det gör».

Till allmänna hälsovården kan kanske ock hänföras bestämmelser om utskänkningen. På ett rådstugusammanträde i Nylödöse 1588 hördes röster om, att stadskällaren var till stor skada och ingen fromma. Genom menige mans samtycke beslöts dock att borgmästare och råd skulle behålla källaren. När det om aftonen ringt i vård, trädde åtskilliga förbud i kraft: Ingen skulle då fördrista sig att vandra på gatorna utan ljus och lykta, ej heller ro med ökor i ån, ej heller sälja öl eller annan dryck. I Tänkeböckerna Anno 1604, den 10 december, läses ett stadgande att ingen skall sälja vin, mjöd, brännvineller öl under predikan vid 3 markers böter. Man hade således redan i dessa tider sina restriktioner. Efterlevnaden var det väktarnes och byfogdens sak att övervaka.

Som ett kuriosum meddelas följande om förbjuden matvara, dock ej av hälsoskäl utan som »flärd», d. v. s. lyx. Den 15 oktober 1021 kom för rätta Herrman Holländer och Petter Jacobsson, som voro anklagade, att de hade sålt konfekt, som var stor flärd. Herrman Holländer hade nyligen kommit från Amsterdam och haft med sig en laddning konfekt. De båda säljarne förklarade, att de icke hade sålt det för något fint gods; i Amsterdam i Holland vore det gement, att där säljes mycket sådant gods allt efter sitt värde. De hade ej vetat, om det skulle vara någon flärd därmed. Men efter noga rannsakan, att samma vara vore idel flärd sakfälldes Herrman Holländer till 40 marker. Godset skulle brännas så mycket som där fanns av, och »köparen tager sina pengar igen».

I Tänkeböckerna kan utläsas att man anno 1592, 1593 och 1601 väntade sig påhälsning av den farliga gästen pestilentzien. Anno 1592 den 15 april, samma dag — blev av välbenämnde Jöran Erikson till Öjared (ståthållare på Älvsborg) menigheten förehållen, att ingen fördristar sig till att herbergera något främmande folk av de orter, som den farliga sjukan vankar, så framt de icke skola böta sina penningar och ingen herbergera någon, förr än de giva borgmästaren därom till känna». — Anno 1593, den 24 december, uti borgmästares och råds närvaro lystes julefrid — desslikes efter den ädla och välbördige man Jöran Erikssons befallning blev förbjudet »att ingen fördriste sig till att herbergera någon, som är kommen av den orten, som denna farliga sjukan pestilentien vankar» etc.

Om dessutom tillägges att renligheten tillgodosågs hos »Måns i badstun» är knappt mer att hämta ur tänkeböckerna om sundhetsbegreppen i Nylödöse.

Vi kunna i tanken försätta oss till staden i november 1621. Var och en av borgarne skulle inom Martini dag (den 10 nov.) ha sin tomt i Göteborg upphöjd och fullkomligt tillpyntad, så att man på densamma stuga och bod uppfört. Nylödöse överlämnades åt sitt öde. Det revs och röjdes, och eldenslocknade på den ena härden efter den andra. Borgare efter borgare hade givit sig i väg till det nyupptimrade hemmet i Göteborg. Foror av möbler och husgeråd fraktades dagligen på vägen förbi Gullberg. Allt var ovisst, och litet var frågade sig vad morgondagen skulle bringa. Säkert var att ingen stad som Nylödöse under sin korta tillvaro lidit så mycket av »eld och brand och fiendehand». Man fick trösta sig vid den gamla sanningen: Det är nog att var dag haver sin egen plåga.

***

År 1697 var ett märkesår i Göteborgs renhållningsväsen. Staden fick nämligen troligen detta år sitt första sundhetsreglemente.

Den gamle landshövdingen Schönleben, som residerade å Bohus slott, mottog en den 19 maj samma år daterad skrivelse från den högädla magistraten i Göteborg med framställning om hans godkännande av ett dylikt reglemente. Magistraten beklagade sig i skrivelsen, hur den alltjämt måste förnimma ohörsamhet i avseende på

stadens gaturenhållning. Alla magistratens »efter eds- och embetsplikt» gjorda påminnelser voro talade som för döva öron och gjorde därför ringa eller alls ingen effekt. Det återstod därför endast för myndigheterna att determinera straff för dem, som ej i detta fall ville efterleva lag och god ordning. Efter behöriga överläggningar hade man därför låtit uppsätta ett projekt till en viss förordning, som bifogades och anhöll man om landshövdingens »mognare censur och betänkande» över detsamma, och om förslaget vann landshövdingens gunstiga och bevågna gillande, utbad man sig hans approbation samt anhöll, att han i så fall genom sin höga underskrift ovanför magistratspersonernas namnteckningar ville auktorisera det uppsatta reglementet. Man åberopade sig i sistnämnda hänseende på stockholmsförhållandena; därstädes sades nämligen borgmästare och råd åtnjuta samma slags höga förmån av överståthållaren.

Schönleben lät föreläsa för sig det insända projektet. Gubben var bliven gammal och skumögd, gick redan på sitt åttiofemte år samt kunde nog ej längre själv läsa det honom tillhandahållna aktstycket. Så gott som omgående lät dockSchönleben diktera en svarsskrivelse, daterad den 23 maj, vari han förklarade sitt synnerliga gillande av projektet samt ville gärna approbera detsamma med det lilla tillägget, att straff borde mentioneras ej endast för de tredskande utan ock »för betjänterna, som härvid uppsikt hava och sig försumliga visa, när de av fiskalen kunna första, andra och tredje gången anklagas för eftersättande av deras embetsplikt».

Det är ovisst, om det ännu finns kvar något exemplar av 1697 års reglemente. Dess ordalydelse är därför ock obekant. Tjugofem år senare under landshövding Nils Posses hövdingedöme utkom nästa reglemente för samma ändamål. Det är skäl att antaga, att detta i väsentliga delar är i det närmaste en avskrift av 1697 års formulering. Tiden älskade inga nymodigheter, och man gjorde sig ingen brådska. Reformerna mognade långsamt. Om man därför gör några citat ur 1722 års reglemente, så torde dessa likaväl kunna hänföras till 1697 års påbud. Den fullständiga titeln lydde: »Magistratens i Göteborgs Förordning och Påbud angående Canalernes och Hambnernes Conservation så innan som utan bemelte stad, samt Torg(s), Gaturnes och andre publique Orthers renhållande dersammastädet.» Den består av elva »punctar».

Första punkten innehåller förbud »wider femtio Daler s. m.» för ballasts utkastande i älven och hamnen.

Andra punkten förbjuder att föra ballast, dynga eller annan orenlighet på stadens broar, »att dädan inlastas i pråmar och båtar som under bryggorna läggas, på det att icke genom vårdslöshet någon del må i hamnarne infalla och den tid efter annan förfylla eller ock själva broarne därigenom icke någon skada taga och bortrutna, ej heller folk antingen av främmande eller inländsk Nation som städse på bryggorna hålla Conference och samtal, därav hava intet allena en oanständig aspect utan ock en otjänlig stank vid 40 Mark s. m. straff —.»

Tredje punkten innehåller förbud att utföra »snö och is av gårdarne och i hamnarne inkasta, efter som så medelst ibland och under snön orenlighet och dynga i hamnarne inkastas.»

I femte punkten förbjudas de, »som låta tvätta och byka kläder» att utkasta askan och annan orenlighet, »wider 40 Mark ».

I sjette och sjunde punkterna förbjudes att upplägga dyngaoch sopeskarn »eller annan orenlighet och avskrap som hos en husvärd samlas kan på gatan för sin egen tomt eller annors utan bör allt sådant, så snart det av gatorna ihopsopat är eller i gårdarne samlas, på ett visst av hvar och en utsedt ställe inuti hvars och ens gård behållas, till dess sådant allt efter hvars och ens lägenhet kan på en gång utom staden på de dertill utsedde platserna affört och transporterat varda».

Åttonde punkten är ord och inga visor. I denna frikallas allvarligt särskilt alla offentliga platser i staden för sådan orenlighets tillförande och cumulerande, och detta ej allena vid 40 Mark s. m. plikt för den, ur vars gård det utfört varder »utan ock med uttrycklige vite och straff derhos för dem, som sig bruka låter att tillbära, tillföra eller ditlägga det orenliga, att densamme skall stå i halsjärn vid de pålarne, som derest till vartecken utsatte varda, första resan en timme, andra resan två timmar dock på särskilte dagar och tredje resan med hårdare näpst efter sakens omständighet att varda ansedd, skolandes derovanpå hela gatan eller grannlaget vara förpliktade på deras egen bekostnad att låta det orenliga av staden föras, hvaremot den som en sådan förbudsbrytare kan beträda,

angiva och överbevisa skall njuta tertialen av böterna och dessutom med en discretion ihågkommen och belönt bliva.»

Punkt 9 handlar om stensättning av gatorna, »att man ej får sätta sten i dy, svindynga och dylikt» utan taga fast jord, sand eller grus att sätta i.

Punkt 10 ålägger hamnfogden att var tisdag vid rättens sammanträde »ingiva sin relation, om han befunnit någon brottslig eller ej inom det område, som han var satt att övervaka». Vidare »skulle det åligga stadens över- och underskulter att efterse och visitera gatorna, torgen och de publike orter, huru de efter denna förordning renhållna varda och strax på färsk gärning angiva för Cämnersrätten, om någon deremot förlupit».

Slutligen ålägger punkt 11 fiskalen att hava »inseende på betjänterna och strax tillkännagiva, om han märker någon försummelse med dem; gör han det ej skall han sjelf första gången mista en och andra gången två månaders lön till Hospitalet, och tredje gången mista tjänsten».Att döma av »de elva punctarna» var det teoretiskt sett förträffligt ställt med stadens renhållning. Något annorlunda ställde sig dock frågan i praktiken. De drygt tilltagna böterna, halsjärnet och skampålen tycktes inte injagat den hälsosamma skräck, som med dem var avsedd.

Schönlebens efterträdare på landshövdingeposten, amiralen Erik Sjöblad, kunde i mustiga uttryck tala om, hur det såg ut på torg och gator i hans residensstad. Han bodde ej som Schönleben på Bohus slott utan hade fått konungens tillstånd att flytta residenset till »Kungshuset» i Göteborg. Han hade således en daglig känning av eländet och förnam det i dubbel bemärkelse både med sina ögon och sin näsa. Han skrädde ej orden och uttrycken i den skrivelse, varmed han den 26 Nov. 1701 fäste magistratens uppmärksamhet på det ruskiga tillstånd, vari stadens gator och torg befunno sig. När han å sin höga tjänsts vägnar gjorde sin dagliga rond längs fästningsesplanaderna eller begripligare uttryckt vallgångarna för att övertyga sig om, hur vallarbetet fortskred, fick han som annat gott folk i staden obehagliga förnimmelser i maggropen av leda och vämjelse över den vidriga aspect, som han överallt skådade, och det var nog bäst att hålla för näsan. Som äkta svensk var hans första tanke: »Vad skulle väl de resande främlingar, som ankommo till denna stad, tänka om den vederstygglighet, som överallt därstädes låg i öppen dager!» Han tvivlade ingalunda på deras vidriga omdömen om den oanständiga aspecten. Man kunde verkligen knappast passera en enda plats, som ej var uppfylld av all slags dynga och skarn. Trots att man sålunda året förut genom pålverk och inhägnad sökt freda området vid portarne »för orenlighets avläggande» visade detta sig alldeles utan åsyftad verkan. På contrescarperna, d. v. s. sluttningarne åt vallgravarne, vräktes orenlighet lassvis. Sjöblads första åtgärd till »orenlighetens avskaffande och renlighetens underhållande» var en kategorisk befallning till »soldatesquen med vakterna att bruka deras nödtorft vid Lilla Bommen och den der befintliga lägenheten». Vi få hoppas att denna ukas gjorde, vad den kunde.

Landshövdingen sade sig länge haft på känn, vem som bar ansvaret för den förskräckliga efterlåtenhet, som rådde; detvar ingen annan än Styfvert, stadens komplett oduglige fiskal. Liksom Styfvert i allt annat eftersatt sin åklagarplikt, så hade han visat en oförsvarlig försumlighet även i detta stycke. »Så bör han ock icke heller mera från denna dagen betros detsamma att förvalta, det honom således den högädla magistraten ville antyda och föreställa, börandes bemälda beställning igen med ett capablare subjekt — besättas.» Först tre år senare blev denna landshövdingens stränga fordran exekverad, i det fiskalen Jonas Styfvert som ett onyttigt subjekt blev avsatt från sin tjänst »in totum».I allt.

Sjöblads skrivelse innehöll dock ej endast kraftiga utgjutelser och hårda ord utan han hade ock en verklig reform att föreslå magistraten, och som det tycktes en mycket god och förståndig reform. Han gav nämligen magistraten uppslag till ett bekvämt sätt att undanskaffa orenligheten ur staden. Magistraten borde nämligen med det snaraste låta förfärdiga tvenne bekvämliga pråmar samt uppslå en tjänlig brygga med skjul vid Lilla Bommen, där dessa pråmar kunde ligga förtöjda. Allt efter som det behövdes, skulle all orenlighet från stadens gårdar, gator och torg tömmas i dessa pråmar, som efter intagen full last kunde stakas uppåt älven till Gamlestaden eller ock till någon bekväm plats å Hisingslandet, varest gödseln kunde komma omkringboende åkerbrukare till gagn och nytta.

Sjöblad hade därmed funnit Kolumbi ägg och löst hela renhållningsfrågan. Utom de båda pråmarne för den

vanliga smutsen ville han ock, att en mindre pråm skulle byggas till nattmannens »försel». Nattmannen var en övermåttan viktig person för renhållningsväsendet. Liksom de ur zoologien bekanta hyenorna endast nattetid, troligtvis av medfödd anständighetskänsla, utöva sin hälsovårdsfrämjande »rovdrift», så arbetade nattmannen också under den mörkare delen av dygnet med undanskaffandet av sin fångst, ett göra som stundom kunde vålla den tillfällige iakttagaren stor incommoditet och en mer än vidrig aspect. Trots den nyttiga gärning nattmannen utförde, betraktades han dock av den allmänna meningen som en skabbot och spetälsk varelse, som ingen om sin heder mån person gärna kunde ta i hand eller dricka en bägare med eller eljest ha någonberöring med. Hans ämbete bestod i att rensa de stinkande kloakerna, tömma latrinerna och skaffa bort djurkadaver från gatorna.

Landshövdingens förslag gick nu ut på att en brygga skulle slås över vallen vid Lilla Bommen »i nejden vid privethuset», där pråmen nattetid kunde lastas av nattmannen, som vid dagningen skulle hålla sig färdig vid Lilla Bommens öppnande att ge sig i väg med sin makabra laddning till den plats, som kunde bliva honom anvisad. Ett halvt år förgick utan att magistraten gav sin mening tillkänna om landshövdingens detaljerade planer. Då han ej hörde av något svar, föranläts han att avlåta ett »iteratum»Förnyad skrivelse., avslutande detsamma med en kläm: »Jag tillförser mig den högädla Magistratens allvarsamhet härutinnan och att dem som ha inspectionen över byggningsväsendet må komma det i gång och perfection, hvar över vi vänta den högädla Magistratens svar och skriftliga försäkran».

Det stod ej om många dagar, innan svaret kom i all sin ödmjukhet. De föreslagna pråmarna hade ej ännu blivit byggda av brist på virke i staden. Man hade dock inte glömt bort saken utan låtit utse och fälla timmerträd i Sävedals skogar. På grund av otjänlig väderlek under den gångna vintern med dålig tjäle i skogen och ofarbara vägar hade man dock ej kunnat skaffa fram det fällda timret utan finge avvakta kommande vinterföre. Sedan skulle det ej länge mankera innan pråmarne skulle komma till stånd. Beträffande nattmannens pråm ställde man sig tveksam. Nattmannen hade nämligen endast en pojk till hjälp och skulle ej få lätt att förmå förflytta den föreslagna pråmen av och an till den anvisade avstjälpningsplatsen, och var skulle man väl få folk att betjäna honom! I stället hade man låtit förfärdiga för nattmannen en särskild kärra, på vilken i kedjor var upphängd en genom drivning tätad och därefter beckad låda för latrinens och annan »utförsels» upptagande i densamma. Därigenom skulle »incommoditeten och den vidriga aspecten» minskas.

Därmed torde stadens renhållningsfråga tills vidare fått sin lösning, åtminstone hörde man inte talas om den annat än vid de då och då företagna storstädningarne. År 1720 i mars funnomyndigheterna att fästningsområdet med Vall- och Larmgatorna tarvade garnisonens och borgerskapets förenade krafter för en extra vårrengöring. Borgerskapet ställde sig alldeles inte ovilligt att dela kostnaderna för arbetet, men anhöll hos landshövdingen att därtill få använda »ett löst partie, som förnimmes uppehålla sig i staden», men ej betalt kontributionen, ej heller stod uppfört i längderna samt desslikes gatstrykerskor, som efter allt att döma saknade ärlig bärgning. Om detta beviljades, begärde man vidare, att ett tjänligt rum, d. v. s. en arrestlokal ställdes till förfogande, där dessa om aftonen kunde inlogeras, på det dem måtte vara betaget att hålla sig undan så länge slikt rengöringsarbete påginge. Under arbetstiden skulle de äga att uppbära 3 öre vardera i dagtraktamente. Bakom denna borgerskapets anhållan att ha lösdrivarne och strykerskorna efter deras ofrivilliga rengöringsarbete samlade i flock, låg den dråpliga meningen, att, när arbetet var färdigt, man lättare skulle kunna förvisa hela byket ur staden. Man räknade nämligen med, att det på detta sätt skulle vara bekvämare att bliva detta odygdiga och otjänliga följe kvitt, än om man skulle ertappa en och en i sänder och sedan förpassa honom ur staden.

Stadens nattmän sutto säkra vid sin syssla, så länge de ville. Det var nämligen brist på aspiranter till befattningen, och man fick trots deras pariasställning lov att behandla nattmännen med en viss hänsynsfullhet, om man ville de skulle stanna på sin post. Det var nämligen mycket osäkert, om man kunde finna någon ersättare till dem, om de flyttade sitt håll. Helt annorlunda förhöll det sig med bödelssysslan. Till den funnos alltid hugade sökande. Ett slags samarbete hade etablerats mellan mästermannen och nattmännen, i det att de senare biträdde den förre, då missgärningsmän skulle steglas eller å båle brännas såsom ock att föra självspillingar och grova missgärningsmän, som avlidit i fängelset, till skogs eller galgbacke för att därstädes nedgrävas. Då nattmännen tyckte sig för goda att förrätta dylikt bödelsvärv, inkommo de 1735 med en inlaga till stadens magistrat, vari de

alldeles avsade sig dylika förrättningar med hot om att annars flytta från orten. Med hänsyn till detta betänkliga ultimatum fann magistraten detskäligt att alldeles befria nattmannen från skyldigheten att tillhandagå stadens bödel med hjälp; den senare åter förständigades att förse sig med eget folk, »att man ej sättes i förlägenhet, i fall någon misgerningsman här å orten dör eller någon självspilling skall avsides bortföras och i jord grävas». Märkvärdigt nog tycks det dock ha varit bödelns eller mästermannens sak att genom sina betjänte infånga samt döda och i jord nedgräva de hundar, som märktes vara sjuka eller med raseri behäftade, »hvilka skulle med skinn och allo två alnar djupt i jorden avsides från staden samt vägar och vatten nedgrävas». Dylika påbud utkommo flera gånger under mitten av 1700-talet och tyda på att vattuskräck säkerligen yppat sig under dessa tider. I juli år 1757 klagades särskilt över hundplågan i staden. Stora hopar, till största delen herrelösa hundar, lupo flocktals kring på vallar, gator och torg och höllo med förkärlek till vid slaktarhuset. Deras tjut och gläfs störde nattron. Under den rådande sommarhettan kunde lätt fall av vattuskräck och raseri uppstå bland djuren, varigenom de kunde komma att utgöra en stor fara för befolkningen och särskilt för de små barnen, som kunde ådragas obotlig skada och olägenhet. Domen över hundarne var därför obeveklig de skulle med tjänliga medel infångas och dödas. Anmälde sig någon ägare, måste han hålla hunden inlåst eller i band. Det blev, som nämnt, bödelns sak att göra slut på den rådande hundfröjden, avliva och därefter nedgräva de infångade bestarne. Man höll tydligen strängt på distinktionerna. Det var nämligen endast självdöda djurkadaver eller as, som termen lydde, vilka nattmannen syntes vara skyldig att taga befattning med.

Längre fram på 60-talet klagades över att nattmännen togo oskäligt betalt både för bortförande av djurkadavren och hudarnes avdragande. Magistraten, som med missnöje förmärkt detta, fann nödigt att den 13 oktober 1769 fastställa skälig taxa, som publicerades, och bestämde, »det för en död häst, oxe eller ko utförslen skall betalas med fem daler och hudens avtagande två daler, för en hund utförseln med en daler och 16 öre och hudens avtagande 24 öre, samt för en katt 24 öre och hudens avtagande 12 öre, allt silvermynt, åliggande nattmannen så snart han tillsagd varder, att genast kreaturen bortskaffasamt avtaga och ägaren, om han så önskar, tillställa huden emot den nu nämnda betalningen eller densamma till andra för lika pris sälja, och vare nattmannen till tio daler s:mts vite förfallen, där han antingen vägrar att genast bortskaffa ett dött kreatur och huden avtaga eller ock därför mer i betalning begär än denna taxa innehåller».

Allt efter som tiden gick, och staden växte, blevo nattmännens arbete så mycket vidlyftigare. För att de skulle medhinna latrinforslingen, räckte ej längre de tidiga morgontimmarna till, utan nattmännen fortsatte med sina körslor även mitt på dagen och långt fram på eftermiddagen. Det är inte allt för svårt att föreställa sig, vilket obehag en skranglande, öppen dyngkärra, långsamt framrullande genom stadens huvudgator, vållade, helst den tiden på dagen då rörelsen på gatorna var som livligast.

Landshövding Stobées förslag 1748, att denna forsling under sommarhalvåret skulle ske mellan kl. 4 och 6 morgonen och vinterhalvåret kl. 8—9, kunde av praktiska skäl ej godtagas av magistraten. Den gjorde dock vad den kunde för att inskränka denna »försel» till minst olämpligt tidrum samt överlade därom med nattmännens själva förstyr, nattmansänkan Anna Maria Hansdotter. Hon fick det rådet att hålla fler hästar än de två, som hon vid detta tillfälle hade. Änkan däremot ansåg sig varken ha spiltrum för någon mer häst ej heller förmögenhet nog därtill helst under dåvarande dyra fodertid, då hon blivit tvungen att köpa foder för mer av sin egendom än hon velat tillgripa. På magistratens än allvarligare föreställningar gav hon dock ett löfte om att se till, om hon ej på vårsidan och under sommarhalvåret kunde hålla tre hästar; på vintern vore detta alls inte nödvändigt; den tiden vore två hästar alldeles nog, då utkörningen med hänsyn till kölden vore obetydlig och förtjänsten för henne själv ytterst ringa. För övrigt lyckades man överenskomma med änkan Hansson, att utkörningen under sommarhalvåret skulle äga rum endast från kl. 4—10 på morgonen samt från 3 em. till portslutningen. Jämväl lovade hon tillhålla sitt folk att så mycket som möjligt undvika körslor på de större gatorna och i stället hålla sig till de smärre utefter vallarne belägna stråken.Det förefaller ju, som magistraten med allt detta hade sökt ordna stadens renhållning så gott, som det rimligen kunde begäras under förhandenvarande förhållanden. Det hade sig nog inte så lätt. Vallarne och portarna, som stängde in hela staden, voro inte förmånliga för luftning och ventilation. Vädren kunde inte riktigt svepa fram genom gatorna och föra bort dunsterna, som lägrat sig mellan

husraderna. Den trånga bebyggelsen gav ej lov till några trädgårdar, som annars äro så förträffliga ventilationsorgan.

Av främlingar ansågs dock Göteborg redan på 1750-talet för en snygg stad.

***

Huruvida det funnits särskilda bestämmelser angående begravningsplatserna och liks jordande, är mig ej veterligt. Förmodligen följde man därvid gammal sedvänja. Endast en gång har jag i handlingarne funnit, att missförhållanden därvid behövt beivras. Av magistratens skrivelser den 11 Januari och 11 April 1743 framgick nämligen, att man i garnisonsförsamlingen vid något tillfälle den föregående hösten visat en fast otrolig vårdslöshet i sundhetshänseende och pietetslöshet gentemot de döde. Det hade nämligen då inträffat, att sju stycken lik i sina kistor blivit på den å Tegelängen befintliga garnisonskyrkogården så grunt nedgrävda, att de stodo för var man synliga i jämnhöjd med marken. Jämväl hade hänt, att ett lik nedsatts i sin grävda grav utan jordpåkastning vare sig av präst eller någon annan. Landshövding Stobée hade därför i Januari 1743 »behagat rekvirera den anstalt» av magistraten, att dessa lik blevo på vederbörligt sätt jordade. Därtill svarade magistraten, att garnisonsmanskapet frånsett inkvarteringen på intet sätt anginge staden samt att garnisonen själv i alla tider dragit försorg om sina dödas begravning på den av staden till garnisonsförsamlingen överlämnade och kort förut utvidgade kyrkogården. Den påtalade abusen borde därför rättas av garnisonsmanskapet, ty borgerskapet ville ingalunda befatta sig därmed, även om de därom sonderades. Landshövdingens order borde därför riktas till vederbörande i garnisonen. Viktigt vore, att med allra första mått och stegvidtoges, att kistorna blevo djupt i jorden nedgrävda och överhöljda till förekommande av osund stank vid den snart förväntade värmen samt därav till äventyrs uppkommande sjukdomar, jämväl ock på det boskapen ej måtte trampa på liken. Man kan knappast förklara denna uraktlåtenhet av garnisonen på annat sätt, än att själva marken vid begravningstillfället varit så hårdt tjälad, att likens riktiga jordande därigenom försvårats. Man förnimmer i magistratens skrivelser i saken liksom i så många andra dess skrivelser den antagonism, som rådde mellan borgerskapet och milisen; de gingo inte gärna varandras ärenden, och framförallt borgerskapet höll sig på sin kant. Och man undrar knappt däröver, ty inkvarteringen var säkert borgerskapets värsta plågoris.

Utom den otrevnad och de obehag av många slag, som den medförde för borgarfamiljerna, spelade inkvarteringen en fruktansvärd faktor som smittospridare i hemmen. Som ett drastiskt exempel på dessas nedsmittning genom milissoldaterna förtjänar följande att omnämnas. I sin skrivelse till landshövdingeämbetet den 6 Mars 1759 erinrade sig magistraten ej utan största sinnesrörelse, hur en tillförne i staden ovanlig sjukdom 1756 inritat sig bland stadens invånare genom det sjuka sjöfolk, som i juli månad samma år hade ilandförts från örlogseskadern, och förlagts hos borgarne i Haga och Masthugget, i det samma sjukdom å orten näppeligen ännu 1759 hade upphört, utan ganska många personer de förre åren med döden avgått. Detta stod som sagt att läsa i skrivelsen, som var en beveklig anhållan om, att invånarne i Haga och Masthugget måtte förskonas från en ny inkvartering av sjukt manskap till ett antal av 68 från de på redden liggande fregatterna Postillonen och Falken. Magistraten förebragte de starkaste skäl, som funnos mot en dylik inkvartering, nämligen kunglig majestäts egna förordningar och påbud: »Fördenskull och emedan de gemene båtsmän, som i kunglig majestäts tjänst sargas eller sjukna, böra i baraquer inläggas och med nödiga sängkläder och värme förses samt i stället för den vanliga kosten med färsk och tjänlig mat efter spisordningen förses, efter medici och amiralitetsfältskärernas föreskrift underhållas, därest de böra dagligen av fältskären besökas samt av de tillhörande personer renligen och välhandteras och skötas». — — — Då, menade magistraten, kunde innevånarne och borgerskapet i förstaden Haga och Masthugget så mycket mindre förpliktas att emot deras vilja emottaga samt med husrum och värme förse detta sjuka sjömanskap. — — — »De lära kunna inläggas uti de förmodligen vid nya eller gamla Amiralitetsvärftet befintliga baraquer vilka numera lära vara lediga».

Samma klagan återkommer flera gånger, t. ex. 1762, då fläckfeber och rödsot utbrutit bland garnisonsmanskapet. Fastän kronolasarett funnos, så fingo dock många av de sjuke kvarligga hos sina respektive värdar, dessa senare, oberäknat smittofaran, till stor tunga. Med dylika rapporter för ögonen är det icke svårt att förstå borgerskapets

ideliga klagan över inkvarteringsbesväret.

Frånsett nu omnämnda farsoter var det ock smittor av annan art, som vållade magistraten stora bekymmer, och vilka ägnades den största uppmärksamhet. Dels ansågos de innebära de allvarligaste faror för befolkningens sundhet, dels förorsakade de både den enskilde och det allmänna svåra ekonomiska förluster.

Det var nämligen de stora kreaturssmittorna, som särskilt härjade under 1720-talet. Magistraten visade därvid stor påpasslighet och beslutsamhet i sitt uppträdande. År 1720 hade boskapssjukan vunnit stor spridning såväl å halländska som bohuslänska och älvsborgssidan. Provinsialinspektoren Elgfoot utrustades med laga befogenhet att söka avvända de vådor för stadsbefolkningens hälsa, som kunde bli en följd av förtärandet av anstucket kött. Han hade närmast att foga anstalt i stadsportarne och vid slagbommarne, att kött ej infördes samt att ingen slaktboskap fick saluföras utan bevis från kronobetjäning eller präst, att den anlände från sunda orter. Samma år hade svinsjukan inritat sig i staden. Befolkningen uppmanades att noga se sig före, så att den vid sina inköp av fläsk- och köttvaror toge sig i akt för anstucken vara. Sådan vara skulle genast konfiskeras och oskadliggöras. Säljaren var förfallen till straff och böter. I februari 1723 hade fäsjukan utbrutit i Torsby på Inland och börjat därstädes på överstebostället Rya. Till samma fäsjukas hämmande förbjödsortsbefolkningen att pläga umgänge med de omkringboende samt fick ej färdas med hästar eller annan avel genom landet, ej heller begiva sig hit till staden. Samma år i Maj spred sig en ytterst smittsam fåresjuka på Inland, västra Hisingen och i Kungälvs socken. Provinsialinspektoren vidtog genast alla »menskomöjliga» cautioner. Doktor Kellander ingav i slutet av sommaren ett memorial angående fåresjukans inritande och medels uppfinnande till dess vidare förekommande samt beklagade att givna förordningar dåligt efterlevdes bland allmogen, som genom sitt vårdslösa hanterande av de i smitta döda djuren bidrog till de svåra följder, som inträffat. Särskilda uppsyningsmän tillsattes i staden, som skulle öva uppsikt över att varken sjuk boskap eller slaktat sjukt kött infördes. Slaktarne blevo uppkallade inför magistraten samt fingo tillsägelse att ej upphandla annan boskap än sådan för vilken företeddes attest, att den kom från sund ort. År 1745 utbröt »sjukdom på åtskilliga av invånarnes kor norr i staden». Doktor Boëthius hade besiktigat en av dessa sjuka och slaktade kor hos hustrun Brita Jordan, men kunde ej med full visshet döma om sjukdomens beskaffenhet, förr än han fått tillfälle att besiktiga något i sjukdomen självdött kreatur. Magistraten tog hellre det säkra för det osäkra och beslöt att i kyrkorna pålysa ovillkorlig anmälningsplikt, på det anstalt måtte kunna göras om det sjuka kreaturets undersökande och läkemedels ingivande, som däremot prövats. Sjukt kreatur borde ej slaktas utan endast hållas avsides (isoleras). Då Danmark 1763 förklarats smittat av boskapspest, förbjöd man vid 500 dal. s:mt vite att från Danmark direkt eller indirekt införa levande boskap såsom oxar, kor, kalvar, får, hästar, svin och hundar(!), icke heller rökt och insaltat kött, skinkor, ull och kläder, tagelhår, oskirad talg, råa och barkade hudar.

Av allt detta framgår att Göteborgs magistrat liksom de romerske konsulerna försökte att tillse, »ne quid detrimenti capiat rempublicam», eller uttytt, att ingenting måtte vålla staden avbräck och skada.

***

Slutligen vill jag under den allmänna hälsovården placera en liten grupp yrkesutövare, som alldeles icke räknades dit, nämligen lumpsamlerskorna. De kände sig helt visst icke på något sätt stå i klass med nattmännen, och dock höllo de liksom dessa rent hus på sitt särskilda gebiet. De drevo egentligen byteshandel, gingo ur hus i hus och vittjade lumphögarne, därigenom befriande hemmen från smutsiga gömmor till stor båtnad för renligheten. Lump var en högt skattad vara för pappersbruken. Sedan Mölndal fått ett pappersbruk blev det stort rev efter lumpen också i Göteborg. Det sades dock, att största delen av göteborgslumporna och överhuvudtaget den inhemska lumpen var så grov, att den endast dög till tillverkningen av vanlig makulatur. För bättre skrivpapper behövdes finare lumpor, som hämtades från utlandet. Lumpsamlerskorna i Göteborg levererade sin vara till Mölndals pappersbruk. De tillhandlade sig densamma dels mot kontanter, men i synnerhet i utbyte mot smått kram, som tjänsteflickorna tyckte om. Det tycks nämligen varit en oskriven lag, att tjänsteflickorna erhöllo inkomsten av lumprealisationen. Den förståndiga regeringen, som inte tycks haft något hjärta för tjänsteflickorna, lät 1735 ett cirkulär utgå i riket att den hellre såge, att lumpsamlerskorna i utbyte lämnade »godt fnöske, som

kunde brukas i stället för sköre, vartill större delen av lumporna eljest användes». Myndigheterna i staden hade en viss skräck för de importerade lumporna, särskilt för lumpor från Levanten, som ansågos kunna föra pest med sig. När herr Niklas Brunjeansson år 1745 ville importera finare lumpor från Hamburg för Mölndals pappersbruk utröntes, att Hamburg vid tillfället var fritt från smittosam sjukdom och att ifrågavarande lumpor samlats inom staden Hamburg och trakten däromkring. Därmed ansågs all fara för smitta utesluten och importen kunde beviljas.

Härmed har jag ur magistratens protokoll sökt samla tillhopa de viktigare hälsovårdsärenden, som den haft att handlägga och taga befattning med under 1600- och 1700-talen.

Liksom inte ens den starke Herkules kunde rensa det beryktade augiasstallet utan strömmar av vatten, så voro ock de sanitära besvärligheterna den duktiga Göteborgs magistratövermäktiga, ända till den fick en ovärderlig hjälp genom den vattenledning, som för dryga kostnader letts från Kallebäck till staden och som 1787 kunde invigas.

Det var källans friska, hälsosamma vatten, som strömmade ut ur de uppsatta vattenposterna. Det var en lika smaklig som ny och okänd dryck för de stackars invånarne innanför vallgravarne, som ditintills måst hålla till godo med de usla gårdsbrunnarnes dåliga och ofta smittofarliga innehåll. De senare kunde utan saknad igenläggas. Därmed var det första verkliga framsteget taget i den allmänna hälsovården.

*

BARNAVÅRD, FATTIGVÅRD OCH FÅNGVÅRD.

I »DEN NYA GROTTESÅNGEN» skildrar skalden som bekant i gripande och skakande kraft de stackars trälar, som i Grottes tjänst fingo draga kvarnen, som mol guld, en skaldisk omskrivning för industriarbetarne och industrialismens mammon.

Det var en tendensdikt, byggd på den grymma verkligheten inom den dåtida industrien. Den ädle skald, som skrev den, kom förvisso ej med några ovederhäftiga uttalanden vare sig på vers eller prosa i tidens frågor, åtminstone ej avsiktligt. Lyckligtvis kan man med fog säga, att »den nya grottesången» näppeligen längre motsvarar förhållandena här i landet. Visserligen dyrkas gud Mammon kanske mer än någonsin, men den hemska trältjänsten i Victor Rydbergs mening är väl i det närmaste redan avskriven eller åtminstone stadd på avskrivning. Otroligt är ej att Rydbergs grottesång utövat ett långt större inflytande på våra lagstiftare än vad de själva anat. Denna domsdikt kunde rannsaka hjärtan och njurar. Den var samvetets mäktiga röst, som talade och väckte vederbörande till besinning och eftertanke. Alltnog, tiden mognade snabbt för den svenska skyddslagstiftningen med dess viktigaste kapitel, skyddet för de minderåriga. Det är ej svårt att fatta, att inga ledo sådan pina i grottekvarnen som barnen, trälabarnen; tusenden och åter tusenden förkrymptes både kroppsligen och andligen. Väl var att hjärta och förnuft äntligen fingo komma till tals och på lagstiftningens väg bättra, vad som brast, och därigenom rädda de svenska barnen från grottekvarnens vådliga påföljder.

Intressant är, att redan Göteborgs allra första industri fick sin barnavårdsfråga att lösa. När man läser om förhållandenavid ortens äldsta klädesmanufaktori, tycker man sig redan kunna förnimma de svaga signalerna till kampen mellan »proletariatet och kapitalismen». Det är så långt tillbaka i tiden som i slutet av 1600-talet. De sista åren på 1690-talet, särskilt 1696, rådde hunger odh dyr tid i riket och ej minst i Göteborgsorten. Fattigman fick tigga sitt uppehälle för att ej svälta ihjäl. Tiggeriet florerade, och särskilt barnen »lågo på dörrarne och vore efterlöpande på gatorna» för att bettla. Man visste väl, att tiggeriet födde lättja och att lättjan var moder till alla laster och var därför uppriktigt bekymrad för barnen samt betänkt på att genom till buds stående medel »avböja denna överlast» (tunga), som barntiggeriet jämväl förorsakade stadens invånare. En utväg yppade sig att i någon mån inskränka de tiggande barnens antal, i det att »intressenterna» eller delägarne i klädesmanufaktoriet voro sinnade att på sitt i Mölndals kvarnby belägna spinneri bereda utrymme för ett antal barn, som där kunde få lära

sig spinna ullgarn till kläde och därigenom göra nytta för sig mot kost, kläder och husrum. I spinneriet skulle de få stanna tills de nått den ålder och styrka, att de kunde brukas i väveriet. Sagt och gjort, man valde ut de mest behövande och antog sålunda av ren medömkan de mest utsvultna och sämst klädda bland barnen. Så långt var allt gott och väl, och de flesta av barnen tyckas ha funnit sig väl till rätta både med arbetsförhållandena och utspisningen. Till sin uppmuntran fingo på lördagarne barnen, några stycken var gång, i tur och ordning permission att vandra in till staden och besöka sina där bosatta föräldrar, på villkor att de på måndagsmorgonen åter punktligt inställde sig vid sitt arbete i spinneriet. Efter hand inträffade det, att ett och annat av barnen ej brydde sig om att återvända från söndagsbesöket i staden. Till en början hade man väl överseende därmed, men skolkarne blevo snart flere, så att spinnmästarn fick enkom göra sig ärende in till staden för att hämta tillbaka rymlingarne, vilket naturligtvis vållade störningar i det jämna arbetet vid spinneriet. Tiden var emellertid inte fallen för klemighet vare sig med barn eller vuxna, och i längden var man ej hågad att tolerera dylika metoder. Egentligen var det ej barnens skull, att de uteblevo på måndagsmorgonen utanföräldrarnas, som ville ha barnen hemma för att, som själva erfarenheten dagligen betygade, skicka ut dem att tigga och stjäla ved, fastän de föregåvo som anledning till barnens uteblivande från arbetet, att dessa fingo svälta och fara illa. Anklagelsen för svälten gick ut över spinnmästaren, Sören Andersson Bilo, som hade närmaste tillsynen över barnen och hand om deras utspisning. För att freda sig mot den svåra beskyllningen fann Bilo sig omsider föranlåten att skriftligen underrätta stadens borgmästare, Spalding, om klagomålen och föreslå åtgärder till förekommande av dylika för hans heder och värdighet nedsättande anklagelser. Detta brev gick rakt på sak och var ej utan sin omedvetna humor samt återges här in extenso. Det är daterat Mölndal den 19 augusti 1697 och torde väl vara det äldsta handbrev, som finnes i behåll från den gamla kvarnbyn. Det lyder som följer:

»Ädle, Högaktad och Högtbetrodde Herr Borgmästare, en lycksalig god hälsos välmågo önskas!

Jag fattige man giver ädle, högvise Herr Borgmästaren tillkänna, huru jag desse barn vill spisa: om morgonen till frukost 10 lod (133 gr.) bröd med smör uppå; om middagen med 14 lod (186 gr.) rent rågbröd och med sogel (såvel) därtill, med kött, fläsk eller fisk, som till dagen kan falla; är det kött, 8 lod (106 gr.); fläsk 6 lod (80 gr.); fisk, det lär jag själf passa rikeligen; är det sill, hvar person en hel sill och därtill hvar person en potta kokt mat hvar middag; och så mycket om kvällen som middagen. Vill Herr Borgmästaren låta mig få honom med träbenet hit att läsa för desse barn och väga upp deras kost; på det de må säga, att jag icke gör dem någon orätt, skall jag sätta honom därtill på Herr Borgmästarns vägnar.

Förleden Lögerdag gav jag 6 stycken gossar lov gå hem till staden till sina föräldrar; tre kom hem igen och tre förhöll deris föräldrar hos sig. Deris föräldrar frågar dem: »Barn huru lever du, får du tillbörlig mat och skötsel? Huru är fatt?» Barnen svarar: »ja men, det går väl». Föräldrarne säga till barnen: »Hör, nu skall du vara här i staden hos klädemakarne och taga penningar för ditt arbete, så gör vi dem så nyttig(a) till mitt hus, som jag vill». Barnen svarade: »Nej, han kommer in och låter taga oss igen med stadstjänare, så få vi huggoch han bliver intet god uppå oss sedan.» Föräldrarne svarade: »i helvete skall han taga igen.» Barnen svara vice versa. Hvad vill jag då svara Herr Borgmästarn! Föräldrarne säga: »Klaga dig, att du hungrar och törstar.» Barnen svarade: »Han vill låta inrätta en taxam och utväga, att hvar person får proportionaliter sin del efter vikt.» Då sade föräldrarne: »Tig du still mitt barn, din fader tjänar Konungen, Borgmästaren har med oss intet att beställa.» — Det är mig hårt, att vi molesterat (besvärat) Herr Borgmästaren så mycket, ty det råder hvarken jag eller barnen för, ty min patron har själv varit här ute och sett, huru jag spisar barnen; ty jag kan få folk, men ingen lärder, utan patronens ull till stor skada fördervas; ty denna sak giver jag i Herr Borgmästarens hand att disponera om.»

Borgmästarens närmaste åtgärd i anledning av brevet blev att taga skolkarne i muntligt förhör, varför de för sagda ändamål uppkallades till höga vederbörande. Antingen det nu berodde på deras rädsla för borgmästaren eller de verkligen höllo sig till sanningen, medgåvo de samt- och synnerligen, att mat hade icke fattats dem. »Intressenterna» i klädesmanufacturiet anhöllo därefter hos magistraten, som likt klockarfar skulle allting bestyra, att bestämmelser om en viss spisordning efter den av spinnmästaren uppgjorda »taxan» utfärdades »såsom vanligt är vid slika verkhus», vidare, »att den som går med träbenet och tigger» måtte få komma till spinneriet att morgon och afton hålla korum med barnen samt dessutom uppväga maten, på det ingen måtte

kunna beskylla spinnmästaren att undanhålla barnen deras del av kosten. Slutligen hemställdes om vitesbestämmelser för de föräldrar, som understode sig att utan befogad anledning taga barnen från deras arbete vid spinneriet. »Ty der så längre skulle tillgå, som nu skett är, att när barnen varit där en tid och fått ätit sig mätta och de som nakna varit fått kläder, de sjuke läkte blivit under ballberarne (fältskärerna) och (man) låtit giva dem all skötsel ut, (de) lära fördervat en hop wull (ull) och utan lov och minne löpa sin kos, då man har mist både wull och garn, så äro vi nödtvungne alldeles att övergiva barn att antaga utan hellre betjäna oss av annat folk, som vi med lön kunnaavbetala, det oss mycket forderligare är. Ty hvad mat och drick i denna tiden kosta, är varjom bekant, så ock vet man fuller, hvad gagn barn däremot kunna göra, utan det man har gjort är mer av medlidande skett än av någon profit.» Intressenterna avvaktade därför av magistraten en skälig handräckning och att spinnmästaren skulle bliva protecterad för hvarjehanda molest sitt verk obehindrat förrätta. I så fall ville man fortfarande låta de fattiga barnen lära det, som de med tiden kunde få nytta av.» Här lämna oss handlingarne visserligen i sticket om sakens förlopp, men det är väl dock tämligen antagligt, att magistraten beviljade de av »Intressenterna» uppställda kraven, som otvivelaktigt tjänade alla parterna till nytta.

Med de här ovan omtalade klädmakarne i staden torde väl menats handvävare och ej fabriksvävare. I själva Göteborg fanns nämligen vid denna tidpunkt icke något klädesmanufaktori. Först 1704 blev stadens äldsta klädesfabrik färdigbyggd. Den var belägen i hörnet av Korsgatan och Drottninggatan och kallades även i dagligt tal manufakturen. I de första åren av sin tillvaro användes den till teaterlada, i det Johan Georg Kempffs sällskap därstädes upprepade gånger spelade comoedier. Denna byggnad fick, som strax skall visas, ett visst samband med stadens fattigvårdsväsen. Då den jämväl inrymde färgeri, kom den att bliva till en sannskyldig plåga för alla dem, som bodde i grannskapet. Från ifrågavarande anläggning uttömdes nämligen sommar och vinter sådana betydande mängder med färgvatten, att vattnet stod högt på gator och gårdar och trängde in i bislagen, så att de där boende kunde komma varken ut eller in. Det gick slutligen så långt att husägarna, när deras egen tjänstepersonal ej räckte till, fick lov att leja särskilt folk, som dagarne i ända mot viss betalning hade till uppgift att hålla rännstenarne öppna och skaffa utlopp åt det mångfärgade avfallsvattnet. Efter många års besvärligheter av nämnda slag sammangaddade sig de lidande fastighetsägarne i kvarteret och fordrade hos magistraten, att delägarne i manufactoriet skulle tillhållas att låta bortleda spillvattnet; varom icke borde manufactoriet förflyttas till lämpligare belägenhet. Detta hände 1714. Manvalde det senare alternativet. Åtminstone är det troligt att verksamheten förflyttades till det s. k. Gerdeska manufaktoriet som var beläget i vinkeln mellan Mölndalsån och den därifrån utgående grävda kanalen (fattighusån).

Det var detta manufactori och spinneri — »fordom Hans von Gerdes tillhörighet» — vilket jämte »vad mur- och nagelfast» var, av dennes arvingar för 600 daler s:mt försåldes till Göteborgs stad, då man nämligen trott sig finna att dess lokaler borde lämpa sig för inrättande av ett fattighus, som 1726 kunde träda i funktion.

Redan tidigare hade man haft ett privat fattighus i staden, en icke så obetydlig föregångare till stadens eget. I papperen från 1700-talets början ser man nämligen någon gång benämningen de thamiske fattige, ett kollektivum, som ju låter rätt underligt och ovanligt, men som vid närmare undersökning ger oss ett vackert bevis på att man även i Göteborgs tidigare skede hade känt rikedomens förpliktelse. De thamiske fattige voro nämligen den välsituerade handelsmannen Volrat Thams och hans ädla maka Fru Gertruds speciella skyddslingar. Den högt aktade familjen hade nämligen »utanför Drottningporten» gått i författning om inrättandet av ett fattig- och sjukhus, rymmande 24 stycken bräckliga åldringar samt för dessas underhåll stiftat ett familjelegat på 5.000 daler s:mt. Det thamiska fattighuset med tillhörande familjelegat »conjungerades» 1731 med stadens fattighus enligt kontrakt mellan de thamiske arvingarne och stadens magistrat. I kontraktet hade särskilt inryckts den bestämmelsen, att de få kvarvarande, som deras salig fru moder, svärmoder och fadermoder själv intagit, ej skulle bliva förskjutna, så länge de levde. Ännu fanns det nämligen kvar många gamlingar från fru Gertruds dagar.

Ur den för »conjungeringen» uppgjorda förteckningen över det thamiska fattighusets pensionärer uppräknas följande:
Mali Andersdotter, födder uti Marstrand, tjänt för piga från barndomen, intagen av salig fru Gertrud Tham för 19

år sedan, gammal 70 år, sängliggande.
Gundla Monsdotter, födder uti Surte, varitskomakarehustru, intagen av samma fru för 14 år sedan, gammal 90 år, mycket bräcklig.
Anna Jönsdotter, födder uti Kinn åt Boråssidan, aldrig tjänt utan sjuk ifrån barndomen, intagen av samma fru för 19 år sedan, gammal 86 år, sjuk och bräcklig.
Kirsti Månsdotter, födder härstädes, tjänt från barndomen, intagen av salig Fru Gertrud Tham för 18 år sedan, gammal 60 år, sängliggande och krympling.
Kirsti Andersdotter, födder uti Värmland vid Ede Skantz, tjänt på landet, intagen av salig fru Gertrud Tham för 17 år sedan, gammal 70 år, helsan temligen god.
Sisla Ambjörnsdotter, födder i Partle socken, varit hos föräldrarna tills blivit gifter, intagen av salig fru Gertrud Tham för 16 år sedan, gammal 80 år, skröplig av ålderdom.
Ingel Jönsdotter, födder i Barnehärad (?), tjänt och tvenne gånger gifter, intagen av salig fru Gertrud Tham för 14 år sedan, gammal 80 år, lam och skröpeliger.

Detta var de skyddslingar, som fru Gertrud tagit sig an. Endast en av dem var från Göteborg. Sammanlagt överfördes från Thamiska fattighuset 19 personer till stadens fattighus.

Reglementet för denna senare inrättning var avfattat i tjugo paragrafer. Det finns i behåll och avspeglar vissa sidor av livet på anstalten, särskilt disciplinen, och ger en god föreställning om de enkla anspråk, man ställde på en dräglig tillvaro. På det att reglementet skulle hållas i ständigt färskt minne, blev det uppläst fyra gånger årligen å fattighuset och kungjordes en gång årligen från predikstolen. Härmed följer ett litet utdrag av dess väsentligaste innehåll.

Dagen skulle börja och sluta med bön. Denna hölls om sommaren klockan 6 à 7 morgon och afton, om vintern klockan 8 à 9 om morgonen samt 3 à 4 om aftonen. Man steg nämligen upp och lade sig ungefär med tuppen. Efter hållen bön skulle var och en gå till sin syssla att troget och i stillhet förrätta densamma och därmed fortsätta till spisningen eller kosten utdelades. De viktigaste arbeten, som därstädes ifrågakommo, voro vid kvarnen, ladugården, bryggningen,spannemålsomkastningen, vedhuggningen, häcklingen, ullberedningen och strumpebindningen.

Skulle någon vid arbetet visa sig tredsk och försumlig eller utfara i ovettighet och knorr mot bokhållaren eller någon annan vid inrättningen, skulle han till näpst första gången en dag draga klampen, andra gången stå vid pålen, tredje gången sitta i stocken en söndag under predikan, och, om ingen bättring följde, straffas och agas. Spisningen utdelades var dag mellan klockan 11 och 12 efter spisordningen, då de fattige uppräknades med sina nummer, stuga efter stuga, samt fingo komma fram och mottaga sin matportion för hela dygnet. Om någon därvid skulle försöka tillsnika sig mer än honom tillkom, miste han kosten för en dag. Bordsbön hölls i samtliga stugor både före och efter spisningen av den i var stuga därtill förordnade fattige. Middagen borde vara undanstökad klockan 1, då var och en ägde att återvända till sina sysslor samt i stillhet förrätta sitt arbete, till aftonbönen förrättades. Om någon befunnes så ogudaktig, att han av lättja och illvilja försummade bönestunderna eller gudstjänsten om söndagarne, skulle han första gången varnas, andra gången mista sin dagsportion, tredje gången sitta en söndag i stocken under predikan och, om han flere gånger gjorde sig skyldig till dylik försummelse, skäligen tuktas och agas.

Bokhållaren hade att ägna noggrann uppsikt över bakstugan och köket och närvara vid utspisningen samt se till, att allt blev tillrett ordentligt, renligt och på ett väl inrättat hushållsmanér. Därför borde ock de fattige ej understå sig att rata eller förakta de av Gudi förlänta håvorna, mycket mindre knorra emot bokhållaren eller honom och dess namn och rykte otidigt, otillbörligt och falskeligen i staden med baktal förklena. Den, som bröt häremot, skulle allvarsamligen avstraffas. Disciplinen var sträng och bråkstakarna visste, vad de hade att vänta. Den, som sålunda beträddes med kiv och slagsmål, miste icke endast maten för en dag utan måste dessutom draga klampen i två dagar och varnas av prästen i bokhållarens närvaro. Om all denna straffpåföljd ej hjälpte, angavs den skyldige för domstol.

Bokhållaren och bagerskan varnades — troligen påförekommen anledning — att saluhålla öl, brännvin och tobak till förekommande av otidigt väsen och fylleri.

Skulle någon av dem understå sig med slikt att umgås, skulle densamme första gången vara hela sin årslön förlustig och andra gången sin tjänst samt bortvisas från fattighuset.

Portvakten hade att vaka över misstänkta personer, som under vad pretext det vara månde, sökte insmuggla brännvin, öl och tobak till salu i fattighuset för att därigenom avtubba de fattige deras kost, ylle- eller linnekläder.

De som uppvaktade de sjuke (sköterskorna) skulle sköta dem väl och tillbörligt, hålla deras kläder rena, i rättan tid ge dem deras förplägning och ingalunda understå sig deras mat att bortsnappa eller förminska, mycket mindre någon ersättning av dem eller deras portion för uppassningen begära; varemot de, som uppvaktade dem, skulle befrias från annat arbete; — gjorde någon uppvakterska häremot skulle hon första gången stå vid pålen och om hon flera gånger upprepade förbrytelsen agas.

De fattige i alla stugorna ålades att vara ytterst aktsamma om elden. I vart rum utsågs en särskild person, som skulle noga övervaka eldstaden. Tobaksrökning nattetid (om vintern således kl. 4 e. m.) var alldeles förbjuden. Till förekommande av vådeld skulle elden på spiselhällen vara släckt sommartid kl. 7 à 8 aftonen och vintertid redan kl. 4 à 5. Gårdsdrängen var skyldig att visitera alla rummen kl. 8 à 9 aftonen för att förvissa sig om, att ingen eld fanns i eldstäderna. Alla lampor och ljus skulle vara släckta precis klockan 8 e. m., med undantag av att den föreskrivna huvudlampan i bokhållarens stuga skulle brinna natten över för all tillstötande olägenhet.

Till sist anbefalldes de fattige till att städse föra ett gudligt och kristligt leverne; lova, frukta och tacka Gud, som dem en sådan oförskyld gunst och nåd bevisat, och alldenstund de ej mera i detta huset för sin timliga utkomst nödigt hade att sörja, de sig om sina själars eviga välfärd måtte bekymra och sin salighet behjärta samt sig till en salig hädanfärd kristligen och dagligen bereda.

Det är ju inte mer än rimligt att ett dylikt reglemente skulleinnehålla mera av lag än evangelium. Det var nämligen avsett som ett rättesnöre för dem, som bröto mot god ordning och skick. Ifrågavarande ordningsföreskrifter vittna nog därför mer om tidens omutliga stränghet än om hårdhet. Det är ej så länge sedan denna stränghet avlystes i vårt land. För cirka 30 år sedan kunde man således över porten till fattighuset i Lund läsa det bibliska påbudet: Den som icke vill arbeta, han skall icke heller äta. Inskriptionen var för visso i detta fall illa vald och anbragt, ty man kan förutsätta, att flertalet av dem, som vårdades å fattighuset, efter ett arbetsfyllt liv ej längre orkade arbeta. Över en arbetsinrättning för lättingar och lösdrivare borde den anbringas som ett kortfattat och kärnfullt reglemente för dem det vederborde. Don efter person som det heter.

Man var i Göteborg icke litet stolt över sitt nyinrättade fattighus. Det var för sin tid försvarligt stort tilltaget, eftersom »90—100 torftiga personer där kunde njuta husrum och nödigt underhåll». Ryktet om den märkliga inrättningen spred sig vida omkring och nådde omsider residensstaden Jönköping och därvarande hovrätt, fastän nyheten vid sin ankomst till hovrätten tycks varit betydligt förvanskad. Man hade fått saken om bakfoten. Brev kom nämligen från hovrätten, att man där hört talas om, att ett sjukhus av privata personer upprättats i Göteborg, och nu ville man göra sig förvissad om, ifall dessa personer kunde anse sig vara betjänta med att konor och kvinnspersoner, bortdömda för straff, därstädes kunde bliva intagna för att göra tjänst under förutsättning att de voro utrustade med god hälsa och kroppstyrka. Man tänkte väl närmast på att placera »konorna» som uppvakterskor (eller sköterskor) för de sjuka. Magistraten svarade att i staden funnes varken publikt eller privat sjukhus, men att hovrätten säkerligen i detta fall avsåge det nyupprättade fattighuset, varest en hop av stadens fattige och allmosetagare vårdades, men däruti inga criminela, som sig antingen med tjuvnad eller dylikt försett finge inkomma.

Den förste föreståndaren för Fattighuset, Clas Habicht, var en klok man, som vägrade att intaga några barn å anstalten. Han hade på känn att de ej passade därstädes av denenkla orsaken, att inrättningen ej var något barnhus utan fattighus; för övrigt fanns å inrättningen ingen, som enligt hans åsikt kunde taga vård om barnen.

På frivillighetens väg hade man åstadkommit för inrättningen en fond, kallad fattighusfonden. För att förstärka densamma anhöll man redan 1725 om kunglig majestäts privilegium på utgivandet och förläggandet av en bok, »Guds barnas gyllene klenodium», innehållande 1. Konung Davids Psalmer och 2. En fullkomlig Psalmbok. Boken hade redan nittio år tidigare i sin första upplaga blivit tryckt och utgiven i Göteborg samt visat sig mycket begärlig bland allmänheten, varför man hoppades på en god åtgång även av den andra upplagan, och det var meningen att inkomsten oavkortad skulle tillfalla fattighuset. Igångsättarna av detta mera ovanliga bokförlagsföretag voro assessorerna Mathias Schildt och Johan A. Olbers samt handelsmännen Hans Ström, Claes Habicht, Johan Busch och Jöns Holst. Uppgift saknas, om hur företaget avlopp.

De löpande utgifterna för inrättningen bestredos medelst en del av stadens tolagsmedel. Således erlades till fattighuset ett öre för vart skeppund stångjärn och plattjärn, två öre för vart hundrade bräder, ½ öre för var tunna salt och lika mycket för varje från Pommern ankommen tunna spannmål, ½ öre för var tunna stenkol och slutligen ¼% på allehanda kramvaror och specerier, all avgift beräknad i silvermynt.

Man hade gått och hoppats att genom inrättandet av detta fattighus kunna om icke alldeles utrota så åtminstone avsevärt stävja och minska det överhandtagande tiggeriet. Detta lyckades knappast. Med de »unga omkringgående gatutiggarne» gjorde man utan pjosk processen kort. De pressades till sjömän eller som termen lydde, de blevo tagna och employerade till sjöfartsärenden, andra sattes i hantverkslära eller fingo arbeta vid tobaksspinnerierna. Åtskilliga publikationer mot tiggerierna sågo dagen. En utförlig sådan utkom den 28 april 1770. I densamma anmodades stadens invånare vänligen att efter råd och lägenhet sända allmosor till sängliggande sjuka och husfattige, men däremot ej visa otidig mildhet mot okända kringstrykande tiggare. Man förbjöds strängeligen att hysaoch härbärgera dylika lösa och lediga personer från andra orter vid äventyr att första gången erlägga ett vite av 10 daler s:mt och andra gången dubbelt så mycket, eller i brist på medel avtjäna böter med 4 eller 8 dagars fängelse vid vatten och bröd. Slikt löst folk antyddes allvarligt att åter uppsöka sitt rätta hemvist, så kärt dem vore att icke bli fasttagna och insatta i spinnhuset på ett halvt år eller längre tid, tills de fullgjort sitt rätta arbetskvantum och därvid medhunnit att antingen spinna 300 sträng klädmakargarn eller karda till 900 sträng eller ock skrubba till 1.800 sträng.

Pojkar och flickor, som ströko kring gator och torg, skulle intagas å stadens corps de guarde och därstädes risas, om de ännu ej fyllt sju år, men voro de till åren äldre, kunde även de insättas i spinnhuset på ½ års arbete eller längre. Sådana föräldrar, som skickat ut sina barn på tiggarstråt, skulle avstraffas med fängelse vid vatten och bröd eller slita spö och ris.

De stadens fattige, som ej kunde beredas plats å fattighuset, skulle njuta sin del av de allmosor, som tiggarfogden för detta ändamål insamlade hos stadens invånare. De voro dock strängt förbjudna att, som ofta hänt, flocktals följa fogden på gatorna, när han var ute i detta sitt uppdrag. I stället skulle de beskedligt hålla sig hemma samt var lördag klockan tre infinna sig å rådhusgården, då de av tiggarfogden i en eller två stadsbetjänters närvaro erhöllo sin beskärda del av allmosorna. Tiggarfogden hade för ändamålet en särskilt inrättad penningbössa, med vilken han under veckans lopp avlade besök i »hederligare och förmögnare hus». Allmänheten uppmanades i publikationer att giva rundligare än förut »som de hädanefter i sina hus samt på torg och gator måga slippa överlopp av tiggare.»

De, som voro lytta eller hade vederstyggliga sårnader, »växter» eller dylikt å huvud och ansikte, på bröst eller armar och ben, förbjödos allvarligt att visa sig på torg, gator eller annorstädes i staden eller sitta och tigga vid vägarne utanför stadsportarne samt utan försyn blotta och visa sitt elände och sina skröpligheter och lyten. De borde fastmer hålla sig inomhus, och magistraten fick i uppdrag att tillse, att sådana olyckliga varelser såvitt möjligt bereddes plats å stadens fattighus föratt erhålla sin vård och passning under den återstående delen av sin livstid, eller ock att de fingo hjälp på annat sätt.

Enligt en uppgift från jultiden 1787 voro två tiggarfogdar anställda i stadens tjänst. Utdelningen av allmosorna skedde 2 gånger i månaden, och ifrågavarande års julmånad den 15 och 29 december. Antalet understödstagare var uppe i den betydande siffran av 330 stycken, och vid varje utdelningstermin åtgick en summa av 42 riksdaler

och 12 skilling. Det var fara för att de fattige vid allmoseutdelningen på rådhuset skulle få vidkännas en oundviklig brist, emedan man redan förbrukat, vad stadens invånare kvartalsvis brukade sammanskjuta och det, som inflöt i tiggarfogdarnes sparbössor, på senare tiden ej belupit sig till mer än 3 högst 5 riksdaler specie per gång. Magistraten vädjade därför så varmt som möjligt till invånarnes goda hjärta »till förekommande av en tryckande belägenhet» för understödstagarne.

Som en ljusglimt i borgerskapets ständiga bekymmer för skatter och pålagor av skilda slag spred sig en vårdag 1775 den synnerligen angenäma underrättelsen, att man hade pengar i London att lyfta, hela 300 pund sterling, som donerats till fattighuset av en handelsman i London, John Spiker.

Härmed lämnas några torra facta om det Spikerska testamentet, som under bortåt tjugo års tid spökade i magistratens handlingar.

Handelsmannen John Spiker i London, som tidigare vistats i Sverige, anslog i sitt den 14 juni 1773 upprättade testamente 300 pund sterling till förmån för de fattige i Göteborg. När han något år senare avled, blev hans systerson och arvtagare, den svenskfödde till London överflyttade handelsmannen Gustaf Brander, utredningsman i sterbhuset. Nämnde Brander anmodade dåvarande pastorn vid svenska församlingen i London, Aron Mathesius, att i brev meddela magistraten i Göteborg den ovannämnda hugnesamma underrättelsen. Pastor Mathesius skyndade sig att efterkomma denna begäran och avlät sitt meddelande i brev till magistraten den 21 mars 1775. Att glädjen i staden blev stor över den betydande gåvan säger sig självt.

Man visste ej på förhand, vilka svårigheter det skulle vållasamhället att göra sin rätt gällande och att slutliga resultatet enbart skulle bli omkostnader för juridiska åtgärder.

Först försökte fattighusets föreståndare eller »treasurer», herr Berndt Wohlfart, genom sina befullmäktigade ombud, herrar Lindegren och Grill i London, utkvittera beloppet utan att lyckas därmed. Sedan hade herr Johan Alströmer under sitt vistande i London personligen talat med herr Brander om saken, varvid denne begärt en av Göteborgs magistrat ordentligt utfärdad fullmakt till summans utbekommande. En så berättigad begäran var ju alldeles i sin ordning, och en fullmakt blev utskriven samt tillställd magistratens ombud, herrar N. Sahlgren och J. Alströmer. Trots fullmaktens uppvisande vägrade dock Brander fortfarande att utbetala beloppet. Saken fick därefter tillsvidare bero och hade nästan råkat i förgätenhet, ända tills magistraten 1783 tillskrev svenska ministern i London, baron von Noltken, ett brev i ärendet. Denne lyckades dock uträtta lika litet som de föregående. I sitt svar ansåg von Noltken, att magistraten ej borde göra några vidare påminnelser i ärendet, då laga åtgärder syntes honom utsiktslösa och det dessutom vore skäl att förmoda, att herr Brander genom i sitt eget testamente inryckta bestämmelser ämnade gottgöra fattighuset dess förlust. Magistraten lät dock ej bero därvid. Handlanden i Göteborg John Tarras åtog sig nämligen på magistratens vägnar att genom sina personliga vänner i handelshuset i London, herrar Allardes & Elivant, göra Brander ytterligare föreställningar i testamentsärendet, men tyvärr lika lönlöst. Brander åberopade nämligen vissa oklarheter i testamentsakten. För det första skulle det ju finnas två hospital eller fattighus i Göteborg, och i testamentet saknades tydlig uppgift, vilketdera av dessa som egentligen avsågs. För det andra hade intetdera hospitalet rättighet till penningmedeln eftersom testatorn i testamentsakten uteglömt följande ord: »For the benefit or use of the Hospital», vilket uttryck tillhörde en laglig formulering enligt engelsk rätt. För det tredje kunde rent av föreståndarne eller »the Treasurers» göra anspråk på summan, varför han ej heller ville utbetala densamma till någon av dem. Dessutom hade han tidigare antytt, att hans morbroder Spikerunder sin vistelse i Sverige från något visst håll icke rönt det bemötande, som han kunde haft rättighet att fordra.

Eftersom allt vädjande till Brander genom ombud varit alldeles förgäves, beslöt sig magistraten för att avlåta en skrivelse direkt till föremålet, undertecknad av borgmästare Daniel Pettersson och C. G. Brusewitz samt dagtecknad den 15 november 1783. Magistraten ansåg det otvetydigt, att testamentsgivaren avsett stadens fattighus, samt att hans mening var tydlig och uppenbar, även om en bruklig formalitet skulle fattas i testamentshandlingen. Därefter löd skrivelsen ordagrant: »Om Min Herres avlidne morbroder skulle här i Sverige av något folk hava lidit någon orätt eller annan skada, som magistraten är obekant, och hvarom numera av Herr

Biskopen Lamberg såsom redan med döden avliden, ej kan fås någon kunskap, så synes dock salig Herr Spiker redan förlåtit en sådan orätt, i det han gjort sitt Testamente. Magistraten vill därför bedja Min Herre som landsman och uppriktig kristen hava medlidande med dessa usla fattiga, som så ganska väl behöva denna hjälp, helst som Min Herre sjelf först genom Herr pastor Mathesius och sedan genom Herr Alströmer givit magistraten underrättelse om detta testamente och första anledningen det att fordra.»

Magistraten anhöll därefter, att »Min Herre täcktes utlämna de 300 £ sterling till överlämnarne av detta brev, som äro Herrar Allardes & Elivant, då magistraten anser dessa Herrars quittence för god och riktig betalning.» Även denna vädjan blev resultatlös.

Så förgingo några år. Den 9 maj 1787 avlät magistraten en ny skrivelse till baron von Noltken, därvid åberopande sitt förra brev och det från honom mottagna svaret, tilläggande att underrättelser inlupit, att herr Brander i början av året avlidit samt att rätta tiden därför borde vara förhanden att utfå den Spikerska gratifikationen, varjämte man anhöll om ministerns benägna medverkan för dess utfående. Brevet synes ej ha föranlett någon åtgärd.

Åter förflöto fyra år. I maj 1791 beslöt sig magistraten äntligen för att vidtaga rättsliga åtgärder mot det Branderska sterbhuset. Egentligen var det fattighusets knappa villkor,som alltjämt lagt hinder i vägen för anlitande av juridiska mått och steg. Dessutom hade man ju i det längsta hoppats, att det skulle besanna sig, vad pastor Mathesius och andra londonsvenskar förespeglat vederbörande i Göteborg, nämligen antingen att Brander godvilligt skulle utbetala beloppet eller ock i sina egna testamentariska dispositioner ihågkomma fattighuset kanske rent av med dubbla summan.

Nu hade illusionen brustit och alla förhoppningar gäckats, och man beslöt sig för att lagsöka sterbhuset för att äntligen få slut på en testamentstvist, som redan dragit alldeles för långt ut på tiden.

Hur saken vidare förlöpte är icke bekant. I Göteborgs handlingar är det efter angivna år, så vitt känt, alldeles tyst om densamma. Möjligen fick processen sin magra avslutning vid någon av Londons domstolar, vars arkiv kanske gömmer på domstolsutslaget i den på sin tid för Göteborgs vidkommande celebra Spikerska testamentstvisten.

Man skall ju inte fälla några ofördelaktiga ord om de döde, men nog måtte Gustaf Brander i London varit en minst sagt kuriös herre, en knarrig och girig gammal perukstock, på vilken ingenting av sunda förnuftsskäl bet och som inte kunde unna sina fattiga landsmän den hacka på 300 pund, som de hade så ärliga åtkomsthandlingar till; vidare gjorde onekligen den svenske ministern i London, baron von Noltken, en ovanligt slät figur. Han borde dock kunnat med sin auktoritet på ett vederhäftigare sätt ingripit till Göteborgs förmån, än han gjorde.

Fattigvården och dess financiering var en fråga, som alltjämt bekymrade de styrande och år från år allt besvärligare att klara. De beviljade tolagsmedlen ville inte på något sätt räcka till, varför man begärde kunglig majestäts medgivande, att dessa skulle ökas med ungefär 1/3 del. Staden hade dessutom fått ytterligare en tyngande uppgift att gå i land med, nämligen det stora kasernbygget, en affär på nio tunnor guld, en betydande börda under den allmänna nöd, fattigdom och dyrhet, som rådde vid sekelslutet.

Tiden var mogen för en omorganisation av stadens betungande och otillfredsställande fattigvårdsväsende. I behagligtid framträdde den rätte mannen att verkställa denna ändring. Det var stadens högt värderade läkare Per Dubb, själen i alla stadens viktiga rådslag, sjukhusorganisatören, — därtill klippt och skuren —, vilken jämväl lyckades genomföra en nydaning i stadens fattigvårdsväsen, som skulle bliva till verklig båtnad för samhället. Den första etappen i detta ärende torde varit den skrivelse, som den 3 juni 1799 inkom på magistratens bord »underdånigast med projekt till reglemente angående förbättrade arbetshus och fattigförsörjningsanstalter i Göteborg.»

***

Trots mycken olägenhet följt därav, har barnavården från sin första början varit och förblivit sammankopplad med fattigvården. Egentligen intager barnavården en slags ömtålig mellanställning mellan fattigvård och uppfostringsväsen. Av obekant anledning blev barnavårdsfrågan synnerligen aktuell i Göteborg framemot 1700-talets mitt. Den låg väl så att säga i luften. Det var förmodligen upplysningstidens humanitära strömningar, som

också nått denna lilla avkrok, vilka gåvo impulser till upprättandet härstädes av tvenne nästan samtida milda stiftelser med enahanda ändamål. De voro stadens barnhus och frimurarbarnhuset.

Genom frivilligt sammanskott bland stadens invånare kunde år 1737 ett barnhus inrättas. Som föreståndare för detsamma utsågos hans högvördighet biskopen Jacob Benzelius, assessoren Mathias Schildt samt hof- och provinsialapotekaren Luth. Detta tremannaråd uppvaktade omedelbart magistraten med en skrivelse om barnhuset. Man borde vara omtänkt, hette det, hur en sådan inrättning måtte i längden kunna hava bestånd och förkovra sig, helst man ej kunde veta, hur länge barnhusets dåvarande gynnare, vilka likt vanliga dödliga voro underkastade varjehanda händelser, finge leva. De tre herrarne föreslogo därför den efter tidens bruk vanliga utvägen, ett lotteri för bildande av en garantifond. Genom bemedling av landshövdingen, den gamle karolinen Bengt Ribbing, blev ett lotteri, omfattande 100.000 daler s:mt, beviljat av kunglig majestät. Det storstilade Ostindiska Kompaniet lämnade försin del ett mycket gott handtag till driftskostnaderna. Från detsamma överlämnades till barnhuset 100 daler s:mt var gång ett av dess skepp från de avlägsna farvattnen lyckligt inlupit i Göteborgs hamn.

Barnhuset fick därför tidigt en rätt tryggad ställning och ägde enligt en uppgift från 1746 detta år ett kapital på 15.300 daler sunt.

Från början intogos i detsamma 20 stycken barn, som därstädes underhöllos fullständigt i tre års tid, samt fingo information i läsning och skrivning och dessutom undervisning i att spinna lin- och ullgarn samt binda strumpor. Då det under slutet på 1730-talet var mycket gott köp på spannmål och andra livsförnödenheter, betaltes ej mer än 26 öre s:mt i veckan för varje barn enligt slutet kontrakt med en skolmästare E. Brinck. För denna summa bestod han dem både föda och kläder samt undervisning. Då staden i medlet av 1740-talet hemsöktes av en större eldsolycka, nedbrann även det hus, vari denna anstalt var inrymd. Men redan år 1748 hade man inköpt hus och gård för 2.450 daler s:mt, och för räntorna av den återstående barnhusfonden kunde ej färre än »25 barn av bägge könen» förses med mat, kläder och undervisning. Husmodern fick för varje barns kost och underhåll i årlig ersättning 42 daler s:mt, och informatorn åtnjöt i årlig lön 40 daler s:mt jämte fria husrum, underhåll och ljus. Göteborgs Barnhus fortfar sedan snart 200 år att vara en god plantskola för fattiga fader- och moderlösa barn och motsvarar därför alltjämt ett verkligt behov i samhället samt har förvisso genom sin verksamhet varit till den allra största nytta och välsignelse.

Beträffande de närmare omständigheterna vid upprättandet av frimurarordens barnhus kunna vi stödja oss på en nog så tillförlitlig samtida, nämligen professoren i naturalhistoria vid Lunds akademi, Lidbeck. Han tillställde nämligen sin gode vän Gjörvell i Stockholm ett par brev med anledning av det besök, han avlagt i Göteborg, och över sina därstädes gjorda iakttagelser. Han ansåg, att staden med rätta kunde anses för en av de vackraste, förmögnaste och folkrikaste städerna i landet.

Särskilt hade han tagit närmare notis om frimurarorden därstädes samt dess barnhus och koppympningsanstalt. Hananhöll hos Gjörvell, att breven måtte publiceras i dennes litterära organ Svenska Merkurius, vilken publikation hade en vitter och utbredd läsekrets i allt Sveriges land. Redaktionen d. v. s. Gjörvell gjorde detta med en väl vald uppmärksamhet mot brevskrivaren i form av en liten klammer med orden: »Det införes med en särdeles förbindelse».

Bäst är att den gode Lidbeck med sina egna ord får redogöra för vad han sett och förnummit om frimurarbarnhuset enligt Svenska Merkurius, juli 1758: »Bland andra inrättningar i Göteborg förtjäna Frimurarlogen och det därvid förknippade Barn- och Koppympningshuset även att nämnas. Logen inrättades år 1755 av så många mästare som nödvändigt därtill fordras och vilka gåvo honom namn av Salomoniska Logen med tre lås, och valdes generallieutenanten m. m. herr baron von Kaulbars till stormästare, vilken syssla han behåller, så länge han lever. De övriga Logens ämbetsmän ömsas eller confirmeras var midsommar.

År 1757 på Prins Gustavs födelsedag samlades Logen och beslöts då att upprätta ett koppympningshus samt ett barnhus för späda barn, som ej äro över tre månader gamla. Uti det förra emottagas barn av den ålder, som till ympningen fordras, vilka bliva klädde och födde så länge prepareringen och operationen påstår och sedan friska

till deras anhörige utlämnas. Man har blivit nödsakad att till ympning ej emottaga andra barn än de för vilkas återtagande någon gått i borgen, ty efter första ympningen lämnades fem barn kvar, som ännu underhållas. Uti detta huset har vart barn sin egen säng med blå och vitrandiga lärftsgardiner och ej mer än fyra sängar i vart rum. Antalet av barn är ej fastställt, utan tages så många, som anmäles vid rätta tiden, som är höst och vår.

Den lyckliga framgång, som ympningen i detta huset haft under stadsfältskären Engelharts bemödanden, har gjort att folket ej mera rädes för ympningen. De första, som uppmuntrade andra med sina exempel, voro herr direktör Grill, herr Johan Schultz, herr Gadd, doktor Maurice m. fl., så att till dato äro här inalles ympade över fyrtio barn, vilka alla ännu leva och befinnas alla friska och sunda utan ärr eller lyte. Tillföreståndarska uti huset är en gammal officersänka antagen, som under sig har nödig betjäning.

De späda barnen intagas från födslostunden till tre månader, då de skola vara försedda med prästbevis om dess faders, moders och eget namn, samt när det är fött och kristnat. Lever fader eller moder och äro i stånd att föda barnet, tages det ej emot; men äro de fattiga eller endera död av dem och utom stånd att föda barnet, tages det genast emot. Antalet på dessa barn är ej fastställt, utan antages så många som kunna antagas. Dessa barn få strax nödvändiga kläder och lämnas sedan ut i staden till beskedliga hustrur för en daler s:mt i veckan. Är modern själv i stånd att giva sitt barn dia, får hon veckolönen. Sedan barnen blivit frånvanda bröstet, intagas de uti för dem destinerat hus, varest de sedan komma att uppfostras till de kunna employeras i något handtverk eller fabrik. För de späda barnen brukas en vaggbåga eller arcussio, sådan den allmänt brukas i Florence, till förekommande av att barnen ej av ammorna skola förkvävas. Beskrivning på denna arcussio finnes uti Vetenskapsakademins handlingar från år 1740 pag. 346, vilken gör en synnerlig nytta och borde bliva mer allmän i riket. Till direktörer för bägge inrättningarne väljas de av ledamöterna, som i anseende till sin skicklighet äga mest förtroende. Utom dess hava fru generalskan Kaulbars, biskopinnan Wallin, direktörskan Sahlgren, domprostinnan Ubechel tillika med fem andra hederliga fruar på anmodan åtagit sig att efterse de späda barnen, huru de bliva skötta, till vilken ända de esomoftast hos dem göra besök.

Själva Logen hålles i herr Grills hus, som därtill blivit inrättat. Koppympningshuset är hos notarien Hellman, varest redan fyra av de först till ympning antagne barnen, som blevo i anseende till sin fattigdom kvarlämnade, spola silke i fabriken.»

Det borde kanske i detta sammanhang påpekas att den operation, som företogs på kopphuset med de små barnen, var variolation, d. v. s. inympning av verkligt koppämne. Den var sålunda ingalunda utan sin risk för vederbörande. Man hoppades att i regel lindriga koppor skulle utveckla sig av inympningen, men möjlighet fanns ock, att de kunde urarta tillsvårartade och rent av dödliga former. Vaccinationens välsignade tid var ännu ej inne, men lät icke länge vänta på sig.

***

Till välfärdsinrättningarne i ett samhälle har man väl ock rätt att hänföra fångvården.

På det svenska fängelseväsendets fordom tillbakasatta och försummade område skedde i sundhetshänseende under 1700-talets sista årtionde en verklig genomgripande omgestaltning.

Väckelsen därtill kom från England, närmast genom engelsmannen John Howards uppseendeväckande skrift »The state of the prisons in England and Wales, with an account of some foreign prisons». Howard, som var sheriff i Bedfordshire och själv prövat livet som krigsfånge i Frankrike, hade 1781 berest även vårt land, därvid besökande åtskilliga av dess fängelser.

Medicine professoren David von Schultzenheim höll 1799 vid sitt nedläggande av presidiet i Vetenskapsakademien ett tal »om den offentliga vården i hänseende till folkets seder och hälsa». I sin mycket utförliga och förtjänstfulla framställning berörde han även ingående det dåtida fängelseväsendet i Sverige samt citerade åtskilligt ur Howards bok. Schultzenheim erkände oförbehållsamt, att han funnit det rysligt att läsa om eländet i fängelserna, om den pestifererande stank, som därstädes rådde och om den obarmhärtiga medfart, som fångarna voro utsatta för. Även i Sverige hade Howard funnit fängelserna ohyggliga och mörka, försedda med ett

hål i dörren för kommunikation med yttervärlden. Fångvaktarne sålde brännvin till fångarna; dessa senare voro gula i hyn och utmärglade av ringa föda. En gång hade han till en fångvaktare yttrat, att tjugoåtta dygns vatten och bröd syntes honom ett väl hårt straff. Fångvaktaren hade då givit honom det spefulla svaret, att sådant vore ganska gott för hälsan. Såsom en synnerlig mildhet ansåg Howard däremot, att tortyren i Sverige blivit upphävd och att kvinnfolk ej belades med järn, samt att dödsfångar i Smedjegården tvenne dagar före avrättningen undsluppo sina bojor.

Ur Schultzenheims nämnda framställning må ytterligareanföras. »Intill den nuvarande vintern (1799) har vid ganska få fängelser någon ved blivit tillslagen. Då väggar och golv varit av sten och icke en stol eller sängställe varit tillfinnandes, utan högst en kärve unken halm lämnad att ligga på, så skulle nödvändigt ett ömkeligen klätt fånghushjon äventyra livet. I fångtraktamente hava de häktade njutit 2 skillingar om dagen och på några ställen blott en enda skilling. Penningens värde samt spannmåls och förnödenheters pris hava tid efter annan undergått mycken förändring, men magens behov bliva dock alltid oföränderliga.»

Förbättringar hade dock på sina håll redan igångsatts. Gustav IV Adolf hade nämligen några år tidigare, 1796 och 1797, låtit infordra utförliga berättelser om fängelsernas tillstånd i riket och fångarnes vård. De inkomna berättelserna blevo därefter underkastade granskning av en för ändamålet tillsatt kommitté, varefter kunglig majestät i nådigt brev gav förslag till lämpliga rättelser och förbättringar i fångvården, »att rummen bliva sunda och säkra». Det betydelsefulla kungliga brevet innehöll därom i huvudsak följande. I alla fängelser skulle hädanefter inrättas eldstäder, ventiler anbringas i fönstren och vilolavar uppsättas. Stengolven skulle beläggas med tiljor. När nya häkten uppfördes, borde de förläggas högländt och luftigt samt ej uppföras av gråsten, som orsakade fukt. Rummen skulle vara fyra alnar höga och sex alnar i fyrkant med 1½ aln höga fönster. Alla underjordiska fängelsehålor och fångkällare skulle avskaffas och helst igenfyllas. Man skulle nogsamt pröva, hur många fångar, som kunde sammanföras i varje rum, utan att luften därav bleve förskämd. Särskilt sjukrum med sina nödvändiga behov skulle inrättas och arrestanterna njuta sjukvård av provinsialmedicus eller annan läkare. Medikamentspenningar skulle utgå för varje län med 4—20 riksdaler efter fångarnes och fängelsernas antal etc. . . .

Schultzenheim lät det tryckta presidietalet åtföljas av åtskilliga belysande tabeller även över Sveriges fängelser. I dessa heter det kortfattat om Göteborg: »Emot fästningsmuren trenne arrestrum, som tarva förbättring, fångarnes vanliga antal 40».

Som av ovanstående redogörelse framgått, hade detallmänna tänkesättet angående fångarnes behandling till väsentlig del tack vare Howards påverkan undergått en genomgripande förändring.

Den ädle Howard satte 1790 livet till. Som en missionär för sin uppgift reste han snart sagt hela Europa över och kom även till Ryssland. Vid sitt besök i fängelset i Cherson i Sydryssland ådrog han sig en häftig smittosjukdom, som inom kort ändade hans levnad. Hans välsignelserika arbete i humanitetens tjänst gav oväntat snabba resultat, åtminstone för vårt lands vidkommande. Det är mot bakgrunden av förra tiders barbariska fångväsende vi finna, att Göteborg ingalunda dröjde att tillämpa de Howardska idéerna på sitt fängelseväsen.

Redan innan kunglig majestäts brev om »rättelser» utfärdats, hade Göteborgs stad vidtagit stora förbättringar med sitt häkte genom tillbyggnader och omändringar. Därom kan inhämtas i en skrivelse av den 9 januari 1797 om stadens fängelse, ur vilken skildring lämnas följande utdrag:

»I det så kallade Stadshuset vid Stora Torget, varest stadssoldaterna och brandvaktscorpsen hava var sitt corps de garde uti mellersta våningen, äro uti övre våningen åt torget till inredda tvenne större rum och åt gården trenne mindre med 10 kvarters höga fönsterlufter, varest dels för gäld bysatta personer och dels sådana som undergå fängelse vid vatten och bröd, hållas fångna. Var förutom och sedan de under samma hus, ehuru till större del ovan jord varande källare, vilka tillförne även blivit nyttjade till häkte för dem, som stodo under tilltal för svårare brott, i anseende till dessa källrars mindre sunda läge, äro vordne dels raserade och dels inrättade och använda till veds förvarande och andra behov; så haver för några år tillbaka en ny stenhusöverbyggnad ovan Brandhuset inåt gården till blivit uppförd och denna övervåning blivit indelad för sju stycken fängelserum, fyra alnar höga med

sju kvarters höga fönsterlufter och särskild ingång till varje rum, varest fångar i allmänhet som passera stadens häkte hållas förvarade, och äro så väl dessa som de förenänmda rum i större byggningen försedda med starka, täta järngaller inom fönstren och dörrarne med järnbom och tvenne lås för varje samt dessutomen järnbeslagen dörr, som innesluter såväl gången som alla rummen, och finnas uti varje rum två sängar med en madrass, en dyna och ett täcke uti varje säng samt ett bord och tvenne eller flera stolar. Varande kakelugnar inrättade uti alla rummen, varest ifrån medio september till och med martii månad dagligen eldas, och utom det fönstren äro överst försedda med bleckrutor att öppnas till frisk luft och växlande, äga arrestanterna frihet, när årstiden så medgiver, att öppna fönstren helt och hållet efter behag. Fängelserummen öppnas trenne gånger om dagen till visitation och anskaffande av nödiga behover för de häktade. Varjämte anmärkes att efter dessa senare åren vidtagen anstalt hålles för arrestanterna var tredje söndag Gudstjänst uti ett av de större rummen.»

*

PESTILENTIETIDER.

SOMMAREN och hösten 1710 var en bedrövelsens och hemsökelsens tid över stora delar av Sveriges land. Guds vredes skålar voro rågade. Krig, hunger och dyr tid hade länge hört till dagordningen. Ytterligare en grym tyrann hade överfallit landet. Pesten hade landstigit i huvudstaden och vankade från trakt till trakt som ett utsvultet, »förgiftigt och skadligt» vilddjur, som dräpte det värnlösa folket i tusental.

Underligt nog voro de västligaste delarne av landet alltjämt skonade, men man visste ju icke vad den närmaste tiden eller morgondagen skulle bringa i sitt sköte. Den gruvliga landsplågan hade dock redan hunnit på sin mordiska väg ner till Västergötland och Småland och befann sig sålunda endast några dagsresor från Göteborg. Pestbarnet, som sades förebåda sjukdomen, hade redan föregående höst låtit se sig i Fågelås församling i norra Västergötland. Ärlig och beskedlig Anders Persson, rättare vid Almenäs gård därstädes, hade en tidig morgon, när han gick till sitt dagsverke, sett det lilla pestbarnet före sig på vägen, klätt i en vit, fotsid slöja. Först när han kom fram till herrgården, försvann det ur hans åsyn. Han omtalade emellertid den märkvärdiga synen för Pastor loci Hesselius, som lät anteckna berättelsen om densamma i församlingens kyrkobok.

Sådant kunde hända och tros i den avlägsna landsbygden. Från Göteborg hörde man däremot ingenting, om att pestbarnet visat sig, vilket ju borde lugnat sinnena. Förmodligen ställde man sig dock därstädes mera skeptisk mot dylika hjärnspöken, än vad pastoren Hesselius i Fågelås gjorde.

Den lärda överheten i Göteborg hade däremot ej glömt sin gamle Horatius' råd i farliga händelser: »Tunc tuae res agitur, paries cum proximus ardet», citerat redan av stadensfysikus, doktor Magirus, i hans traktat om Pestilentian och jämväl försett med en hjälplig översättning på svenska: När elden till din granne når, din sak då visst i fara står.

Rykten och tidender om pestilentiens grasserande duggade allt tätare och bestämdare, och snart förspordes, att den nått Jönköping, och det blev tydligt nog, att när det brann hos en så nära granne, kunde elden snart fatta även i de egna knutarne. Trafiken mellan Jönköping och Göteborg torde ingalunda varit obetydlig. Rotmästarne gjordes ock senare uppmärksamma på att ha ett särskilt öga på densamma samt öva noga tillsyn och examen med »sådana anländande personer och deras sundhetspass, som kommo från nämnda stad.» Man borde särskilt akta sig för sådana personers och »särskilt kvinnfolks hemliga insmygande». Denna snärt mot kvinnfolken var särskilt ämnad åt perukmakare Bizotts hustru och svägerska, som en tid förut hemkommit från jönköpingstrakten, där de besökt släktingar och vid återkomsten förmodligen i all hemlighet smugit sig in i staden till perukmästarens hus.

Landshövdingen och guvernören i Göteborg hette Sjöblad. Han hade varit amiral och van att kommendera sjögastar genom ropare samt var av yrke och fallenhet något barsk i tonen och på grund av snikenhet ej särdeles populär utan tvärt om illa tåld bland stadens borgerskap. Emellertid synes han vid detta tillfälle varit en mycket rapp karl och uppsatte i sin skrivelse av den 22 november 1710 klara besked till magistraten, hur han ville det

skulle ordnas medelst »anstalt, medel och utvägar näst Guds tillhjälp till den smittosamma sjukdomens förekommande.»

Visserligen ansåg guvernör Sjöblad det omöjligt att avböja alla »de praktiker», som försöktes av sådana, som av fruktan för sjukdomen sökte retirera sig hit från de besmittade orterna. Flykt undan pesten var ju nämligen ett beprövat recept för de harhjärtade i de gamla pestilentieböckerna och rekommenderades även av vår stadsfysicus Magirus i hans förutnämnda broschyr. »Intet vissare och tryggare medel», skriver han, »kan uppfinnas, än att man hasteligen flyr och den luft, som med pestilentien är förgiftad, i en annan hälsosam och ren luft förväxlar och ombyter såsom gemene versen lyder:*Haec tria tabificam pellant adverbiam pestem Mox, longe, tarde cede, recede, redi,* det är: *Tre ord driva pestilensk men, Snart, långt, sent fly, far, kom igen.*

Magirus, som själv var en behjärtad man, tillägger dock, att »det är ej allom tillåtet frälsa sig med flykten, och man kan ej utan ogudaktighet och omildhets beskyllning sitt ämbete och kallelses sysslor övergiva.»

Guvernör Sjöblad framhöll i sin skrivelse som gott och rådsamt, att man till skydd mot anländande flyktingar och andra resande till stadens och dess invånares conservation borde först och främst vid infartsvägen till Drottningporten ungefär vid Pryssekrogen (s. k. Danska gästgivaregården i Redbergslid) låta uppföra ett tjänligt brädhus med fyrstad i mitten, varest alla ankommande resenärer utan åtskillnad till person »sina saker och kläder med annat mera samt pass och brev väl röka», innan de fördristade sig komma in i staden. Till rökningens verkställande skulle utses några personer, vilka ock borde framskaffa det för rökverket nödiga enriset och som därför kunde undfå skälig ersättning antingen av de resande eller av staden. I förbigående sagt använde man enris till rökverk ur billighetssynpunkt. Enligt vår göteborgske expert, Magirus, lämpade sig även andra mer eller mindre välluktande saker till den pestilentialiska luftens renande. Utom enekvistar och enebär, lagda på glöd, uppräknade han sålunda »malörtsfrö och kvistar, lavendel, ruta, mejram, hjärtansfröjd, rosmarin, nejlikor, angelika, bockhorn, beck och svavel antingen på elden eller i en het potta lagda.»

Sjöblad yrkade vidare på tiggeriets inställande, all orenlighets undanhållande från gator och gårdar, nödiga livsmedelsförråds uppläggande i hemmen samt att apoteken skulle ha tillräcklig mängd av preservativer till hands för sjukdomens dämpande i överensstämmelse med Collegii medici förordning och överlämnade detta sitt betänkande till magistratens mogna övervägande. Magistraten tog sig en funderare samt inkom den 5 december med sitt svar, vari man punkt för punktnärmare ingick på de av Sjöblad föreslagna åtgärderna. Ur detta intressanta aktstycke göres härmed några utdrag av dess väsentligare delar, som följa: »Ehuruväl Eders Excellences gunstiga förslag om ett brädhus upprättande ongefär vid Pryssekrogen med fyrestad uti till att däruti röka de resandes saker, kläder, pass och brev etc. kan hava sina riktiga skäl och nytta med sig, så skulle vi dock oförgripligen tycka, att de resande borde tillhållas förr än där att stanna och uppehålla sig, som till exempel de, som komma resandes ovanifrån över Edsvägen eller Vänersborgs- och Dals vägen utmed och på Göta älv medelst båtar, kunde antydas att stanna vid Nol eller Lahall; de som komma Alingsåsvägen antingen från Tiveden eller Småland kunde uppehållas i Lerum och de från Bohuslän i Färjestaden och på samma ställen röka och förvara sig, innan de komma närmare. De som komma från Borås och den vägen från Småland kunde på lika sätt uppehålla sig i Landvetter; de som komma från Hallandske vägen uti Kungsbacka eller åtminstone i Kärra gästgivaregård, som dock är nära nog, varest på varje ställe finnas commoditeter att uppehålla och röka sig och sedan insända sina pass och besked om deras hälsa och ärender och själva personernas beskaffenhet, innan gästgivaren skjutsar dem därifrån. Men skulle Eders Excellence icke behaga att amplektera dessa förslager, så hava vi låtit besiktiga Härlanda gård, varest Paul Jörgensens enka boendes är och där funnit bekväma hus och lägenheter, varest de resande på den sidan kunna röka och sköta sig och sina saker och kläder på bästa sättet; och Kärra är ej heller mycket mer avlägset på södra sidan, och Kallebäck på all händelse på Boråsvägen, varest man ock kunde finna någon råd till commoditeter, vilket allt hemställes Eders Excellences gunstiga välbehag.

Vi hava ej allena uti nästlidet år utan jämväl nu i år varje rote, hus från hus, genom Rättens egna ledamöter låtit inkvirera om allehanda löst folk och tiggare, som sig här i staden uppehålla och ingen annan näring visa sig hava än deras föregivande att de binda och spinna, sömma och tvätta, gått på vallarbetet med vad mera. Men en stor

del bettla och tigga, vilka ock redan i fjol blivit påminte och sagde att förfoga sig härifrån till sina födelseorter, vilket dock av minsta partenskett är. Beståendes sådana personer till en stor del utav det förra Regementets avdankade soldater, men mest soldathustrur och barn jämte deras släktingar och förvanter, dem de dragit in till sig från alla orter, förutom en del ryttares och rotebåtsmäns hustrur och anhöriga, vilka sig instuckit i staden och förstaden, göra uppehållsmedlen knappa och dyra, slå under sig, vad till näring kommer och förleda många tjänstehjon till otrohet. Nu äro vi uti dageligt begrepp att examinera sådana specificerade personer, av vad villkor och näring de äro och författa vårt betänkande, vilka (av dem) här lidas kunna eller från staden till andra orter bortvisas, varöver vi forderligast med Eders Excellence ödmjukligen kunna communicera våra tankar.

Finnas väl många stadens infödde eller borgarenkor och barn, vilka råkat i fattigdom och leva av allmosor, dem man ej så lätteligen kan bortvisa. Men huru dessas omgång i husen skall kunna avböjas efter Eders Excellences gunstiga förslag och välmening och de på annat sätt kunna nödtorfteligen underhållas, fordrar ännu något övervägande, det man ej åstadkomma kan innan den anställda inqvisitionen är till fullo gjord, och talet på slika fattiga blir bekant.

Eders Excellence påminner mycket väl, att gator och gränder må hållas rena, varmed vi ock efter möjligheten oss alltid (sic!) ombeflitat och ännu skola ställa ordres till vederbörande att därpå hava uppsikt. — —

Önskligt att Vallgångarne måste jämväl hyvsas och hållas rena efter den metod, som Kongliga Reglementet av år 1699 den 30 Martii påbjuder och befaller, fast det fuller har något hinder, medan arbetet i Bastionerna och Verken förehaves och sådana orter allt för mycket salvo honore till sekreta avträden brukas, i mangel av publike hus och Commoditeter på de mesta ställen.

Att var och en invånare jämväl i sina egna eller lejda hus och gårdar beflitar sig om renlighet och att röka sina hus till att erhålla ren och sund luft, är en mycket nödig och nyttig precaution, vartill den här av trycket utgångna Collegii medici Tractat anledning giver, velandes Magistraten utom den förening, som redan därom skedd är, ännu låta genom Rotemästaren påminna invånarne,Svin och lika stinkande kreatur har man här i staden icke tillåtit att driva omkring på gatorna, och torde vara nödvändigt att brännvinsbrännare, bryggare och andra förbjudes hädanefter att göda dem på stiorna, medan denna olägenheten och faran påstår, — — —

Man har icke heller försummat att låta uti alla hus genom rotemästarne tillsäga stadens invånare, att de, som tänka sig här uppehålla, måtte providera sina hushåll med nödtorftiga underhållsvaror och förråd på några månader, velandes ock intet underlåta att därom vidare påminna vederbörande, att de vid olyckliga händelser av fiender eller sjukdom taga sig sådant till hörsam efterlevnad. Men dock lever man i den förhoppningen, att tillspärrandet av stadsportarne icke utan i högsta nödfall förhanden tages, att icke tillförseln hämmad varder, utan allmogen från de sunde och omisstänkte orterna fast mera animeras till nödig tillförsel och av vakterna icke för mycket hindras, avvändas eller avskräckas genom inquisitionen. Ty många skulle därigenom komma att crepera och lida nöd på förseende av färskt kött, ägg, smör, höns, lamm och fisk etc. emedan minsta delen äger egen avel utan måste sådant av andra för betalning upphandla.

Såsom Magistraten intet tvivlar om Apotekens goda tillstånd och författning, där vi ock vid de anställde visitationer alltid erfarit, att vid varjehanda olyckliga händelser gå invånarne tillhanda med tjänliga medikamenter dem Collegii medici utgångne Tractat specificerar och en flitig och trogen Doctor Medicinae jämväl kan föreskriva; alltså synes ock nödigt, att man på all olyckelig händelse, den Gud nådigt långt ifrån oss avvända täcktes, är ombetänkt en nödig tillsyn, skötsel och uppvaktning för dem, vilka av en smittosam sjukdom kunde angripne bliva, där de eljest hjälpas kunde, så ock genom vad folk och personer det förrättas bör, desslikes ock huru med deras utförande och begravning förhållas skall, vilka således kunna komma att avlida och genom vilka personer sådant verkställas skall.

Och ehuruväl den smittosamina sjukdomen, vilken nu uppe i landet grasserar, förnimmes vara frätande nog och bortrycker människor hopetals, när han inkommer bland folket, så är dockvår ödmjuka påminnelse, att man efter görligheten betager folket all för stor impression och inbillning därom, varigenom de kunde taga räddhåga och förskräckelse till sig, vilka gemytpassioner ofta förorsaka alterationer och rörelse i blodet och följaktligen

lätteligen varda sjukdomen underkastade och däremot förtrösta dem med gott hopp till Gud, att faran genom hans nåd och människors egen aktsamhet förekommas kan. Ty man erinrar sig, att några resor tillförne här i staden varit så sjukliga tider och tillstånd, att om allena inbillningen kommit därtill, så skulle det lätteliga blivit hållet för en gren av Pestilentian, varifrån dock oss Gud förskonat haver och vi ännu hoppas en nådig förskoning.»

Att döma av det nu anförda aktstycket var man således fullt på det klara med att göra, vad som stod i mänsklig makt för att hålla pestilentien på avstånd. Man komplimenterade guvernören Sjöblad för hans höggunstiga försorg om stadens förvarande samt uttryckte den förhoppningen att kunna göra honom ett så behagligt biträde och medhjälp, som man det av hörsamma och välmenta sinnen högligen åstundade.

Så långt var allt således gott och väl mellan magistraten och landshövdingen. Borgerskapet skulle dock snart få pröva på åtskilliga vedermödor, som skulle sätta dess tålamod på prov. Invånarnes rörelsefrihet inskränktes strax till det minsta möjliga. Den borgare, som ville ge sig utom stadens hank och stör och hade ett »kort» ärende till landet, fick först i högvakten uppge »namn och resa». Detta infördes under sina rubriker i vaktboken; därpå fick han vid utgåendet genom någon av stadens portar av vakten ett tecken eller kontramärke, som han ovillkorligen skulle på samma ställe återlämna vid tillbakakomsten samt även i högvakten göra anmälan om sitt återvändande. Resande borgare och köpmän borde ytterligare lämna från sig något särskilt bevis om, att de ingalunda vistats å misstänkt ort samt därjämte förse sig med pass från sitt uppehållsställe.

Dessa noggranna bestämmelser hade man heller ingenting att invända mot. De voro fullt i sin ordning.

Det var de svåra följderna i avseende på tillförseln, somgjorde borgerskapet betänksamt gentemot dess guvernörs rigorösa föranstaltningar.

Vintern 1710—11 blev kall och bister. Visserligen ansågs detta ur hälsosynpunkt på sätt och vis vara ganska förmånligt och magistraten uttryckte sin tacksamhet över, att »Gud nu har välsignat oss med sådant vinterväder, som har rensat luften». Men den ihållande kylan hade ock till följd, att det började tryta på bränsle.

Lantbefolkningen hade så gott som försvunnit från staden med sina produkter. Göteborg var faktiskt nästan som en belägrad stad, innesluten av sitt eget vaktmanskap både från sjö- och landsidan. Vid utposterna på lerums- och landvettersvägarne stodo vakter i beredskap att hindra forbönderna, även om de voro försedda med sundhetssedel från prästerskapet. Kungsporten var helt tillbommad och kvarnvägen från Mölndal avstängd för körslor liksom dess fortsättning söderut, »avenyen från Halland», var spärrad.

Genom dylikt allmogens hindrande och trakasserande och tillförselns upphörande hotades borgerskapet och särskilt den fattigaste befolkningen av knapphet och »mangel på nödvändiga sorter» så till livsuppehälle som annan hushållsförnödenhet, särskilt brännekol och ved. Det är ej att förvåna sig över, att magistraten började finna excellensens stränga anstalter farliga för befolkningen, även om de voro vidtagna av honom i all välmening och av berömlig försorg.

Man hade redan hunnit en god bit in i februari månad, utan att det veterligen förekommit något pestfall vare sig i Göteborg eller å landsbygden på flera mils omkrets. Åtgärderna att avspärra de stora stråkvägarne, sålunda alingsåsvägen förbi Lerum och smålandsvägen förbi Björlanda i Mark och Landvetter i Sävedal såväl som »den avenyen från Halland», grundade sig på fullständigt obestyrkta rykten om misstänkta sjukdomsfall, helst dessa skulle ha inträffat på ställen, som lågo långt bort från stråkvägarne. Vid närmare efterforskning hade sjukdomsfallen visat sig vara andra slag av febrar. Ryktesvis hade försports ett fall i Lerum. På ordres av excellensen Sjöblad begav sig stadsfysikus Andreas Lundelius till ort och ställe för att närmare examinera saken, och kunde han vid sinhemkomst avgiva en lugnande försäkran att det varit fråga »om en annan hitzig sjukdom, men att därjämte en hustru lätteligen tagit döden av inbillning om pesten, därest han icke annorledes hade persuaderat henne». I samband med lerumsbesöket hade Lundelius ock gjort en avstickare att »inquirera Sävedal». Som han förrättat denna på egen bekostnad och avgivit skriftlig berättelse över sin därvid vunna erfarenhet, honorerades han därför av magistraten med 20 daler s:mt. Genom brevväxling med häradshövdingen i Mark hade magistraten inhämtat, att några häftiga sjukdomsfall, som bragt några människor till graven,

förekommit i Björlanda och Bråtared, dock hade det stannat därmed. I Landvetters gäll hade enligt därvarande pastors berättelse sjukdomen ej förekommit mer än å två enstaka hemman, Gallhåla och Borkulla. Dessa fall hade liksom lerumsfallet av doktor Lundelius befunnits vara ingalunda pest eller farsot utan annan hetsig sjukdom.

Med stöd av dessa lugnande underrättelser tövade magistraten ej länge att till guvernören och landshövdingen inkomma med en ödmjuk och oförgripelig påminnelse, hur själva nödvändigheten syntes erfordra att kommunikationen mellan staden och landsbygden åter måtte öppnas för tillförselns befordrande. Det rådde redan så stor knapphet och åtstramning på livsmedelsmarknaden, att om det ankomme någon liten sändning av underhållsvaror till torget, blev där ett rev om dem bland den gemene hopen, varigenom underhållskostnaderna för den övriga befolkningen stegrades. Dylikt hava »främmande från sjösidan dagligen anskådat», som »intet ringa skadar staden».

Magistraten gjorde sig medelst sin till guvernören adresserade skrivelse till tolk för den allmänna lamentation och kvidan, som fast dagligen och stundeligen hördes ej endast bland det fattiga borgerskapet utan ock bland allmogen. Dessutom hade staden till följd av portarnes och farvägarnes tillstängande och spärrande kommit i det rop och rykte, som om pesten och farsoten redan vore inom dess murar, så att det var att befara att både de in- och utländske skulle draga sky att komma hit och hela landet därav lida olägenhet.

Därför var det magistratens oförgripliga tanke och välmening att förmå en så högnödig öppning och ändring på enbehaglig tid, till dess man finge se, hur Gud sin gudomliga försyn behagade med dem skicka, på det ej allena staden måtte få sin nödtorft utan ock menige man någorlunda komma ur de starka inbillningarne, som de fattat, helst det ringaste tillfälle av sjukdom skulle föda räddhåga och alteration av sig och således snarast störta den starkaste till hälsan av lutter alteration i graven. Detta var ungefärligen, vad magistraten hade att anföra, och sannolikt hade skrivelsen den effekt, som var avsedd. De tre förutnämnda herrarne, häradshövdingen i Mark, pastor i Landvetter och stadsfysikus Lundelius hade märkbarligen styrkt magistraten i dess livliga förhoppning om en god utgång. Stämningen var faktiskt mer optimistisk, än som var fullt berättigat. Man behövde nämligen ej bege sig längre bort än till falköpingstrakten för att träffa på en svår pesthärd. Ytterligare inträffade frampå hösten samma år pestfall i Backa och Värö i Halland, ävensom i Lindome, likaså några fall i Backa på Hisingen och i Romeled i Flundre härad. Det var överste Bennets ryttare på sin marsch norrut från det pesthärjade Skåne, som markerade sin route med dylika för orterna vådliga ströfall. Göteborg undgick dock alltjämt som genom ett under nedsmittning, och dess förutnämnde stadsfysikus Lundelius kunde ett år senare i sin rapport till Collegium medicum den 30 oktober 1712, som en slutreplik sanningsenligt betyga: »Här hos oss är Gudi ärat helt friskt, så att vi hava orsak tacka nådige Guden, som oss hitintill förskonat. Dock hålles här sträng och noga uppsikt på alla resande — — —»

Bland resande från landsorten, som i dessa turbulenta tider anlände till staden, befann sig ock Ahasverus Herenborg, praestantissimus Dominus studiosus,Den mycket framstående herr studiosus. i sin kappsäck försedd med sundhetspass av Pastor i Medelplana, Samuel Lanerius, daterat 10 mars 1711, att »han kommer ifrån sin ort, varifrån intet besmitteligt är att befara Gudi lov, Gud nådeligen förskone landet från sådana plågor.» Vid överlämnandet av detta efter vederbörlig behandling förmodligen starkt enrisdoftande pass, bifogade nämnde studiosus Ahasverus Herenborg även sin skriftliga hyllningsadress till stadens magistrat, i vars anställning han hade löfte att komma; han blevsedermera överskult i Göteborg. I denna adress heter det helt trohjärtat: »Till att i djupaste ödmjukhet visa min enfaldiga hand vill jag önska, att den allsmäktige Guden nådeligen vill beskydda och bevara denna ädla och högtärade magistrat, vilken näst Gudi jag mig uti djupaste ödmjukhet till det bästa rekommenderar» — — —

Man vore frestad instämma med Ahasverus Herenborg samt betyga sin utomordentliga högaktning för en dylik magistrat som enigt, klokt och besinningsfullt visste att handhava ärendena och övervinna svårigheterna under ovanbeskrivna ytterst brydsamma förhållanden samt lyckades facilitera det svåra läget och rädda befolkningen undan den värsta nöden. Som så ofta visade sig även vid detta tillfälle, att när nöden var som störst, så var

hjälpen närmast. Namnen på medlemmarne i denna högädla magistrat böra hugfästas. De voro: Hans von Gerdes, Wilhelm Silentz, H. Beckman, J. Wadst, Sebastian Tham, Frans Schröder, H. Böker, W. Utfall och Erik Cederbourg.

Denna magistrats diktan och traktan gick framför allt ut på, att trots »de try plågorna» hemsökte landet, med andra ord, att det rådde krig, pest samt hunger och dyr tid, med alla till buds stående medel hålla sjöfarten uppe. Den hade därvid fullt stöd av stadens borgerskap och trafikanter eller större köpmän. Dessa senare hade till så mycket kraftigare verkan betygat, att i fall man under rådande svåra förhållanden »alldeles modet fäller och låter händerna falla», så skulle detta ha till följd »undersåtarnes och gemene bästas undergång». Man begärde därför ett återupprättande av den lamslagna sjöfarten och fri konvoj för handelsfartygen, helst man under fredens år, då ingen konvoj tarvades fått betala dryga konvojpenningar. »Navigare necesse est, non vivere», (att segla är nödvändigare än att leva) var en sanning, som den handgripliga erfarenheten snart övertygade magistraten om. Det var tre varuslag på vilka de i vidrig händelse snart skulle komma att crepera, nämligen salt, spannmål och vin. Det allra svåraste hindret för sjöfart och utländskt varuutbyte befanns vara de oförmånliga rykten, som utomlands voro i svang, att kontagionen inritat sig i Göteborg och att de göteborgskehandelsskutorna anságos föra pest i lasten. Magistraten fann sig till slut nödd och tvungen att söka avliva dylika skadliga rykten genom att utfärda en attest, adresserad till de utländska hamnmyndigheterna med den sanningsenliga upplysningen, att denna orten var från den skadliga farsoten ren och obesmittad. För att detta aktstycke må behålla sin klassiska bouquet, anföres det här i sin på det ädla romarspråket avfattade lydelse:Kunglig Majestäts i Sveriges och Götes riken underdåniga undersåtar, borgmästare och råd i Göteborg med tillhörigt landområde, tillönska å tjänstens vägnar sin skyldiga hälsning och välgång åt alla och envar, som komma att taga del av, själva läsa eller höra denna skrivelse uppläsas.

Emedan det ryktet fått spridning i vissa trakter av norra Europa, att fall av smittosam pestsjukdom yppat sig och funnit utbredning härstädes och detta åtminstone kan ha föranlett tvekan hos dem som sport därom, huruvida det vore rådligt att låta fartyg anländande därifrån och hit lossa sin last i hamnen eller hellre på annan plats, som vore fri från smitta, så har följden därav blivit, att härifrån avgående fartyg vid sin ankomst till utländsk ort, innan de tillåtits anlöpa hamn eller lossa sina handelsvaror länge blivit kvarhållna i så kallad Practica eller Quarantaine, varigenom de förorsakas några veckors till en månads dröjsmål, detta icke utan stor olägenhet och besvär för både köpmännen och de sjöfarande.

Därför göra vi på köpmännens och skepparnes enträgna anhållan att på rätt sätt gagna sjöfart och handel härmed veterligt och bekant för alla ämbetsmän och betjänte, som bekläda någon syssla eller bevakningspost i hamnarne eller vilka inneha någon överordnad eller framskjuten ställning, att denna kungliga stad Göteborg och dess hamn under alla dessa förflutna år ända till närvarande dag genom Guds synnerliga nåd varit alldeles befriad från pest och smittosam sjukdom samt åtnjuter förmånen av så god sundhet, att utlänningar som sjöledes ärna sig hit för köpenskap eller av annan orsak ej behöva hysa någon fruktan för smitta. Ej heller behöva fartyg, som härifrån begiva sig till utländska orter, utsättas för misstanken att föra smitta ombord utan tryggt tillåtas landa, då ingen fara föreligger.

Särskilt anhålla vi underdånigast å tjänstens vägnar hos vår allernådigaste konungs sändebud och residenter vid främmande hov, att de värdigas underrätta vederbörande, som därför hysa intresse om detta offentliga testimonium, på det köpenskapen ej må lida skada och förlust av osäkra rykten från annat håll. Till yttermera visso bekräfta vi denna vår utsago med stadens vanliga sigill och vår underskrift.

Givet i vårt rådhus i Göteborg den 9 november 1711.

Sacrae Regiae Majestatis Regnorum Sueciae et Gothiae humilimi subditi, Consules et Consiliarii Civitatis Gothoburgensis ejusdemque territorii universis ac singulis hasce visuris,lecturis vel audituris cum officiorum paratissima oblatione salutem et felicitatem precantur.

Quandoquidem fama pervulgatum est in nonullis Europae septentrionalis oris, contagiosam et pestiferam luem subortum esse et grassari, quae naves huic-inde commeantes ad minimum suspectas et inquisitores incertos

reddere potest, an ex praedicta lue infecto vel ab eadem immuni loco vel portu solverint; unde factum est, ut naves huic excurrentes et ad exteros venientes, per aliquot septimarum, uno mensium spatium, non sine mercatorum et navigantium magno incommodo ac detrimento, diutina custodia, vulgo Practica vel Quarantaine nuncupata, detineantur antequam in portus illorum admitti, vel merces suas exponere licuerit.

Quamobrem ad mercatorum, navarchorumque diligentem petitionem, ut navigationis ac commerciorum usui, quovis modo justo consulatur et subveniatur, omnibus et singulis officialibus ac ministris, quibus portuum aliqua cura vel custodia commissa est, habita cujuscumque eminentiae status vel praerogativae ratione, humiliter et officiose notum testatumque facimus, quod regia haec civitas Gothoburgum ejusque portus omnibus hisce praeterlapsis annis et adhuc hodie per singularem Dei gratiam ab omni pestifera lue et contagioso morbo prorsus immunis exstiterit, et salubri aere fruatur adeo ut exteri, commerciorum vel alia quavis causa huc navigantes, nullum contagionis metum fovere; neque hinc ad oras exoticas excurrentes naves ullam contagiosi morbi suspicionem praebere debeant, quin tuto et sine periculo admitti possint.

Praeprimis vero a Regis nostri clementissimi ad potentissimas aliorum regnorum vel rerum publicarum aulas respective Dn. ablegatis extraordinariis et residentibus submisse et officiocissime requirimus, ut publici hujus testimonii, alios quorum interest, certiores facere dignentur, ne quid damni et jacturae commerciorum cursui ex aliorum incerto rumore infligatur In quorum majorem fidem hos testimoniales sigillo civitatis consueto et subscriptione nostra firmamus. Dabantur in curia nostra Gothoburgensi die IX mensis novembr. anni millesimi septingentesimi undecimi

Vilhelmus Silentz etc.För den gången var pestfaran över. Än lyckligare var, att pesten aldrig senare fått fäste och utbredning i Sveriges rike. Ovisst är att säga, om den verkligen tidigare någon gång gästat Göteborg, fast det ju kan tyckas märkvärdigt, att en stad med så livlig sjöfart och så utsatt läge kunnat gå fri från påhälsning av peståttorna från smittade hamnar. Dock finns det dunkla uppgifter om pesttider i stadens annaler. Redan så tidigt som 1624 skulle pesten gästat den nya staden.

På hösten samma år hade pestfall rapporterats från Västergötland. Under en vistelse i Vadstena utfärdade konung Gustav II Adolf den 20 september ett patent (öppen skrivelse) till ståthållaren Axel Drake, om de åtgärder, som borde vidtagas, att den ej måtte kringspridas. »Befalle Eder fördenskull att I låten allvarligen strängeligen påbjuda och befalla, att icke någer fördristar sig till att förfoga sig utom de socknar eller härader, där pestilenzien är itänd och till någer obesmittad ort begiva varken med köpenskap eller någer annan hantering utan hålla sig alldeles stilla till dess vi få si, vad medel Gud den allsmäktige täckes att göra. Och på det med detta så mycket bättre och nogare oppsikt hållas kan, skole I tillsäga alle länsmän och gästgivare det de granneligen rannsaka och förfara, vad slags folk, som resa av och an, att de icke tillstädja någer, eho han ock är, att begiva sig ifrån de befängde orter; och vele vi, att I vid var länsmansgård låta upprätta en kista eller ock förordna en bod, och där någer sedan understår sig att begiva sig in på de obefängda orter, då skole I låta antasta honom och där insätte på (—) veckors tid vid vatten och bröd. Och därhän emellertid dör, då skole I låte uppbränna både liket och huset däruti det ligger. Och där några varor kommer ifrån samma orter, dem skole I ock strax uppbränna låta, dock att I detta allt först förkunna och allvarligen varna låta. Uti lika måtto befalle vi, att I allvarligen låte förbjuda alle gravöl, på det att sjukdomen av sådane samkvämer icke må förvidgas.»

Det var strängt med besked, förmodligen också hälsosamt och nyttigt.

I slutet av samma år kom till regeringens kännedom, att »Gud allsmäktig haver kastat sitt faderliga ris på våra undersåtar, de göteborgare.» Därav föranleddes konungen attutfärda ett patent till Göteborgs magistrat daterat den 30 december 1624.

Genom detta förbjöds borgerskapet att begiva sig utom staden uppåt landet att besöka någon marknadsplats »vid livsstraff tillgörandes». Stadens styrande uttalade sina allvarliga farhågor och bekymmer över Kunglig Majestäts rigorösa bestämmelser. De ville nämligen ingalunda erkänna, att det vore fråga om vare sig pest eller farsot i staden utan endast ökad sjuklighet på grund av blidvintern.

Stadens store man, Jacob van Dijck, beklagade sig i flera skrivelser till rikskanslern Oxenstierna över alla de besvärligheter, som den hårda avspärrningen förorsakade stadens invånare. Det hade gått så långt att flera av stadens mest framstående borgare voro starkt betänkta på att fly ur staden och bege sig över gränsen för att ej förgås av svält, men genom van Dijcks övertalning förmåtts att stanna kvar, tills bud från regeringen anlände, vilket förmodades medföra de önskade lättnaderna i avspärrningsåtgärderna.

Nästa gång det talades om pest var 1629. Stadsbokhållaren Andreas Amundsson beklagade sig således nämnda år över en del skatterestantier, i det att betjänterna ej kunde avkräva vederbörande desamma, därför att de skyldige utgjorde en »hop, som sjukdomen Pestilentzien är hos, att ingen kan komma dem att utfordra.»

Det ser dock verkligen ut som 1638 varit ett pestår. Redan i juli 1637 sände förmyndarregeringen en varning till stadens burggreve och rådsförvanter, att man borde taga sig till vara för danska resenärer, då Pestis starkt passerade i danska orter och särskilt i Köpenhamn. Man befallde därför att hålla grann uppsikt med skepp, som kommo från sagda land och stad och god vakt i portarne, att ingen från Köpenhamn måtte landsvägen komma in i staden och föra dem sjukdomen på halsen.

På nyåret 1638 anlände ytterligare en skrivelse till samma adressater från förmyndarregeringen, som förnummit att Gud allsmäktig kastat sitt ris på några människor, dess undersåtar i Göteborg, samt att den häftiga och smittosamma Pestilentzien redan hade inritat sig i fem gårdar därstädes. Därjämte bifogades några i allmänna ordalag givna förhållningsregler,bland annat, att portarne till dylika gårdar skulle igenslutas och stängda hållas natt och dag och att man på taken skulle låta sätta ett särdeles kännetecken varjom och allom till åtvarning så länge och intill dess, att sjukdomen sig antingen något lindrade eller alldeles stillade. Samma år var pesten i Stockholm; där var det föreskrivet att krita kors på dörrarne av de nedsmittade husen eller hänga vita lakan utanför dem.

År 1654 väntade man pesten till Göteborg på grund av »klageligt och ögonskenligt vittnesbörd från det lovliga konungariket Danmark, Danziger stad och andra anliggande orter.» Det var i avvaktan på den fruktade gästens ankomst från någon av dessa orter, som stadens fysikus Magirus utgav sin lilla pesttraktat till »de beträngdes gagn och bästa» för att befolkningen skulle veta att mota bort den objudne. Det lär varit en mycket gammal erfarenhet att en ovanlig dödlighet bland råttorna föreginge pestens uppträdande. Råttdöden gällde som ett järtecken om pesten för den vidskepliga befolkningen. Pestens gåta har nutiden först lyckats lösa och därmed ock uppklarat dess järtecken. Nu vet man nämligen, att pesten först drabbar råttorna och att där peståttorna dragit fram, där följer pesten hack i häl efter bland människorna. Det inokulationsstick, med vilket överföringen från råttan till människan efter naturens egen regel sker, är loppstygnet.

Vad hade vår göteborgske expert för mening om pestens uppträdande? Han erkände oförbehållsamt, att det var »fast omöjligt att utsäga och beskriva smittans egenteliga beskaffenhet.» »Sympatien mellan hans kropp, som meddelar smittan, och den som smittas gör mycket till dess förökning.» Däri såg Magirus en förklaring till den ofta iakttagna familjära utbredningen av densamma. »De invärtes humores’ (vätskornas) elaka disposition.» »Det förgiftade pestilentialiska vädret, uppkommet av den uppstigande fuktigheten, när förruttnade och förgiftige dunster med henne förbindes.» Det var de gamla teorierna, som gingo igen i alla de talrika pestbeskrivningarne både före och efter Magirus. »Planeternas och de andra stjärnornas olycksamma sammanfogelse, förmörkelse, kometers och de andra himmelstecknenas skadliga influenser.» etc. etc.Bästa preservativet var, »när överheten förbjuder alla tillfällen till allmänna luftens förruttnande och förgiftande och påbjuder hålla allerstädes renligt, så att av allmänna gator all träck, orenlighet och slemhet, i vilken Pestilentien ligger fördold, utföres ur staden». »Luften hemma i husen, i stuvor och sängkamrar kan rensas med eldgörande av god ved såsom eneträ, fur, bok, ask.» »Så måste ock vädret antingen det är regnaktigt sunnan efter eller blåser från förgiftad ort — med tilltäppta fönster och dörrar uteslutas, men nordan och östan, om det är klart, måste genom öppna fönster inlåtas att genomblåsa husen.» »Dessförutom bör man afton och morgon välluktande saker i husen upptända.» »På apoteken finnas ock särskilt beredda ljus för att röka med.» Därmed fick man låta sig nöjas i avseende på bostadshygienen. Den personliga hygienen var långt mera omständlig. I munnen måste man mot den förgiftiga

luften ha en bit ingefära eller kalmusrot att tugga, när man gick ut att förrätta sina beställningar. I näsborrarne, om handlederna, på tinningarne och omkring hjärtat borde man smörja sig med en blandning av vatten, olja, ättika och balsam, vilken i apoteken funnes beredd. I händerna skulle man »för luktandets skull» bära pomerans, citron, kvittenäpplen, malört, ruta och mejram. En försiktig man var sålunda i pesttider upptagen av mångahanda hygieniska bestyr. Husfadern fick under inga villkor tillåta någon av sitt husfolk att gå ut fastande på morgonen, utan först måste denne äta ett stycke i vinättika doppat bröd. Också kunde brödet vara bestruket med smör samt därovan bestrött med vitlök eller pimpineller eller rutapulver. Ävenså kunde han äta nio enebär eller tre, fyra stycken lagerbär, eller ock en vitlökskärna. Det gavs sålunda en viss frihet att omväxla med preservativen. I övrigt överflödar Magirus' »korta underrättelse om den fast förskräckliga och farliga sjukdomen Pestilentien» av åtskilliga hos de lärde auktorerna förordade composita, särdeles av Mithridatis domestica, och tillägger Magirus för egen del, att »jag haver min composition tämmelig kraftig meddelat apotekaren.» Vidare meddelar han utförliga recepter på svettdrivande antidoter särskilt att nämna Discordium Fracastorii, electuarier, pestilentiepulver elleralexiterier, latverger, tincturer etc. alla till köps mot utsatta priser av dryga penningar i stadens apotek.

Den framstående provinsialmedicus Block i Linköping, som nedskrivit mycket värdefulla iakttagelser över 1710—11 års pest, yttrar följande ord om de sedan gammalt gängse pestmedlen: »Tincturen är god, latvergen är god, pulvret är gott, men den sjuke dör.» Magirus har ungefär samma mening och skriver: »Ännu är ingen funnen, som haver något visst besynnerligt och egentligt medikament emot Pestilentien kunnat framte. Till äventyrs Gudi behagar intet, att vi något visst skydd och värn hava skola emot ett så svårt och häftigt syndastraff, därför om någon genom dessa ovantalta allmänna medel bliver hulpen till hälsan, må han såsom allt gott det Gudi allena tillskriva.» I känslan av sin egen vanmakt att kunna bemästra den hemska sjukdomen satte Magirus ock som motto på sin lilla bok: »Varken örter eller plåster helade dem utan Ditt ord, Herre, som alla helar, ty Du haver våld både över liv och död.»

Magirus hade ingen synnerlig tilltro till de mycket brukade amuletterna eller giftskilder. »Somliga», skriver han, »äro vidskepliga av en part uppdiktade, icke så mycket att borttaga sjukdomar som penningarna ur pungen. Vartill hörer de skenheliga munkarna och andra stråtelöpare, som av vidskepelse betagne, därmed andra förföra och sätta svärdsbrev, beläten, dödas avlevor och annat sådant fick-fack, det de skola hänga på halsen. Allt sådant är platt olidligt och ogudaktigt, efter som det drager en människas förtröstan från Gud, som skaparen är, in på blotta creaturet. Somliga äro naturliga, vilka ändock de hava föga kraft, äro dock i den mån nyttige, att de giva någorlunda mod och dristighet dem, som dem bära, och liksom inbilla enom ibland smittosamma sjukdomar ett friskt mod, vilket mycket hjälper till att fördriva förgiftig sjukdom. Sådana äro bernsten, safir, ametist etc.»

Förgäves finner man vare sig hos Magirus eller andra göteborgska källor några upplysningar om 1600-talets karantänsväsen. Under peståren 1710—11 innebar ju själva kriget ett slags permanent karantän gentemot Danmark och torde i själva verket varit den egentliga anledningen till att Göteborgundslapp en invasion av köpenhamnska peståttor och dess vidare följder.

Först 1768 finner man närmare redogjort om karantän för Göteborgs vidkommande. Pesten hade nämligen yppat sig i en by benämnd Kerkis, belägen på barbariska kusten mellan Tunis och Tripolis. För att undgå pestens insmygande från dessa orter i Sveriges rike utfärdade kommerskollegium en kungörelse, hur man lämpligen i slikt fall borde förhålla sig. När något skepp väntades ankomma från Tunis eller Tripolis och däromkring belägna hamnar vid Medelhavet, skulle lotsarne, så snart de vid sin utkik blevo det varse, strax bege sig så långt ut på öppna sjön som möjligt att möta det samt genom anrop underrätta sig hos skepparen, varifrån fartyget anlände. Om skepparen då under edlig förpliktelse kunde ge det besked, att han ej varit inne i någon nära intill Tunis eller Tripolis belägen och besmittad hamn, skulle de vidare utfråga honom, om han ej heller under sin resa råkat några av de afrikanska kreutzarne (korsarerna) och varit ombord på någon av dem eller haft några av dess commendörer eller besättning ombord hos sig. Kunde skepparen också förneka detta, så finge lotsen lotsa fartyget in till tullkammaren vid inloppsorten eller stadens hamn. Därefter skulle skepparen allena tillstädjas att stiga i land för att på tullkammaren ånyo redogöra för sin resa samt uppvisa sina dokumenter och avlägga rapport

om sin besättnings hälsotillstånd, vilket allt han borde med livlig ed bestyrka. Gitte skepparen gå eden, så fick skeppslasten utan vidare lossas; men kunde han ej frångå, att skeppet kommit från Tunis eller Tripolis eller från däromkring belägne hamnar eller att han haft beröring med de afrikanska kreutzarne, så skulle skepparn med fartyg, besättning och laddning förvisas till något utsett tjänligt ställe, att därstädes under 14 dagars tid ligga i karantän. På grund av kommerskollegii skrivelse beslöts av landshövdingeämbetet att anvisa fyra stycken karantänsplatser i länet, nämligen Vargehåla för skepp destinerade till Göteborg, Rörö för sådana till Kungelf, Käringön för Marstrand och Uddevalla samt Koster för Strömstad.

Frågan om de lämpligaste karantänsplatserna fick ligga och mogna ett par år, tills en liknande publikation frånkommerskollegium utkom om anstalter mot pestens införande »från den kring Medelhavet liggande turkiska orten». Den nya pestfaran väckte magistraten till självbesinning och verksamhetsiver. Första åtgärden var, att den begärde att stadens sjömanshusdirektion ville fatta ståndpunkt till de föreslagna karantänsplatsernas lämplighet. Efter nogaste betänkande fann sjömanshusdirektionen att Käringön kunde för Uddevalla stads seglation vara någorlunda tjänlig, men att den låg allt för långt avlägsen för fartyg destinerade till Göteborg. Då de skepp, som ärnade sig till denna stad från Västersjön, gemenligen sökte Vinga inlopp, kunde de kommande för västsydvästlig eller västlig vind under blåsande väder ej på någon sida från landsidan vända ut till sjöss, då Paternosterskären lågo i vägen i norr och Tistlarne i söder, så att skepparn och sjöfolket ofelbart därigenom skulle komma att förlora såväl skepp och laddning som liv, så ansåg direktionen det vara bäst, om de ifrån Västersjön kommande fartygen av lotsarne infördes till Känsö och de ifrån Östersjön till Körsö (Köpstadsö) hamn. Likaså lät magistraten höra waterschouten Erik Schallin såväl som copverdikaptenen Tallberg, vilka båda vida befarna och beprövade sjömän yttrade sig i frågan på alldeles lika sätt och därjämte för sin del tillade, att Vargehåla, där ostindiska skeppen vid utgåendet hade sin station, vore icke nog rymlig utan fastmer trång och alltför liten samt därför mindre tjänlig till karantänsplats för de ifrån Öster- och Västersjön hit ankomna skeppen och fartygen, ehuru denna hamn vore belägen ej långt från Känsö sund, och folk bodde vid dessa båda ställen. Magistraten förenade sig till alla delar med dessa båda uttalanden. Därmed torde åsikterna om de olika platsernas lämplighet stadgat sig.

Noggranna bestämmelser om tillvägagångssättet vid karantänen utfärdades först den 7 November 1808. Däri påbjöds att en karantänskommission av sju personer, utsedda bland stadens köpmän och militärer, med landshövdingen som ordförande skulle handhava alla frågor, som berörde karantänen. En karantänsläkarebefattning inrättades, och tre karantänsmästare anställdes, som placerades, en på Känsö, en på Nya Älvsborg och den tredje i Marstrand. Misstänkt fartyg skulle hänvisas till Känsö hamn. När ett dylikt skepp nalkades skullelotsbåten med vederbörande ombord fara till mötes för att skaffa sig närmare underrättelser om de ombordvarandes sundhetstillstånd. För att så vitt görligt undvika personlig beröring skulle varje skeppare i ty fall vara försedd med en blecklåda, nio tum i längd, med fastsittande järnkedja för att i denna nedlägga sina skeppspapper och andra viktiga dokument, sedan de förut blivit väl genomdränkta med ättika, därefter skulle han binda ett snöre i kedjan och nedsänka lådan så djupt i sjön, att en del av snöret kom under vatten. Därefter halades lådan med en tång över till lotsbåten, snöret borde avklippas tätt vid kedjan under nogsamt aktgivande på att man ej rörde vid det med händerna.

Visade det sig, att skeppet kom från pestsmittad eller misstänkt ort, överlämnades av lotsarne till skepparen en svart flagga, som denne omedelbart måste hissa. Ingen fick utan i högsta nödfall gå ombord på detta fartyg, utan lotsningen skulle verkställas genom att lotsen på sin båt seglade före skeppet direkt till Känsö hamn. Nattetid, när den svarta flaggan ej längre syntes, skulle skeppet ha en »lysande lykta» hissad. Karantänstiden kunde bestämmas längre eller kortare allt efter omständigheterna och ansågs taga sin början först sedan fartygslasten lossats och de smittbara varorna förstörts genom att sänkas i sjön eller uppbrännas och det övriga av densamma blivit rökat.

*

BRUNNS- OCH DIETKURER.

I STOCKHOLM utkom 1683 en bok, som både bland medici och lekmän uppväckte ett märkligt intresse för upptäckande av hälsokällor i landet. Dess titel var »Den lille vattuprovaren». Författarnamnet borgade tillräckligt för bokens innehåll och värde, den var nämligen skriven och utgiven av den redan då namnkunnige arkiatern Urban Hierne, Sveriges förste verklige hydroterapeut. Genom sorgfällig analys och därpå grundad beviskraft hade han några år tidigare återuppväckt det gamla rykte om läkedomskrafter, som häftade vid vattnet från Medevi munkekälla. Medevi brunn i modern mening är därför i första hand grundad på Urban Hiernes vattuprovning därstädes; han blev ock Medevi förste brunnsläkare. Själva dagen för Urban Hjernes definitiva avslöjande av Medivikällans förmåner torde av honom själv fixerats till den 26 Juli 1678; den dagen hugfästes och firades som en åminnelsedag redan i upptäckarens tid, och alltjämt svävar hans rykte särskilt denna dag på året över Medevi hälsokälla och dess anläggningar.

Genom sin bok »Den lille vattuprovaren» delgav han på sitt impulsiva sätt sina i kemisk analys mindre hemmastadda kolleger den nödvändiga kunskapen i den ädla konsten att rätt examinera och probera ett springvatten. Bokens stil var ytterst underhållande och originell. Själva ingressen är ett förträffligt stickprov därpå. Den lydde: »I. J. N. För sju eller åtta år sedan var i Sverige om surbrunnar en stor tysto, de voro här så okända som elefanter och mulhörningar och så stor vån att finna dem hos oss, som det Guinesiske gullfiske. Men nu — de som i slika materiers kunskap vore helt främmande och i de discurser dumba som mörtar, de hava nu mera ljud än skator». Göteborgsläkaren Kellander erkänner ock oförbehållsamt isin lilla skrift om stadens surbrunn, att Hiernes bok öppnat ögonen på något var av de läkare, som tillhörde den svenska läkaregenerationen under sista decenniet av 1600-talet och de första av 1700-talet. Läkarne föranleddes var och en i sitt provinsialläkareområde att leta efter mineralbrunnar, och detta slog, Gudi lov, så väl ut, att sådana brunnar till de fattiges hjälp blevo upptäckta överallt i riket, somliga visserligen med kraftigare verkan än andra, varför de ock kunde drickas med desto större ljuvlighet, allt enligt samme läkares utsago. I sin begeistring överskattade man de nyupptäckta källorna och ansåg dem som verkliga »Jugendbrunnen», där man för en billig penning kunde dricka hälsa och långt liv. Det var de yverborna svears och göters tidsålder även i avseende på surbrunnarne. Sådana platser som Spaa, Schwalbach, Duystein, Pyrmont och Epsom, dåtidens mest berömda utländska hälsobrunnar, kunde för svenskarnes vidkommande ställas på avskrivning, då de svenska källorna voro fullt så goda som Tysklands, Frankrikes och Englands förnämsta källor. Kellander upprepar de viktigaste svenska källorna i följande ordning: Medevi, Sätra eller Kila i Västmanland, där doktor Samuel Skragge var den förste intendenten, Fläckebo i samma landskap, Falun, Norby, Vårby i Huddinge, känd för sitt kalla och kristallklara vatten, Viksberg i Salems socken, vars förste brunnsintendent var arkiatern J. Lindenstolpe, Stockholm, Ramlösa med Döbelius som intendent samt slutligen Göteborgs surbrunn. Kellander tilläde försiktigtvis, att han ej visste vilken av dessa brunnar man borde ge företrädet, men trodde för sin del, att allt gott, rent, obemängt och klart vatten vore till hälsans konservation nyttigt och nödigt samt att ock en springkälla — eller värdzel som han även kallar den — kunde brukas ej utan önsklig verkan vid åtskilliga sjukdomar och att för den skull både söta och mineraliska vatten var efter sin art voro hälsosamma. Göteborgs surbrunn nämnde han sist, förmodligen var det ren anspråkslöshet, som avgjorde placeringen. Vem upptäckte Göteborgs surbrunn? Göteborg hade två källor, som vi kunna kalla den gamla och den nya. Den gamla är förbunden med stadsfysikus Abraham Bex' namn. Det var nämligen Bex, som var författare till ett litet tuntduodeshäfte om denna källa. Själva denna traktat är avfattad »uti latinska tungomålet», därtill är dock fogad en svensk »algemen underrättelse» till den gunstige läsaren. Vattnet hade enligt den gode Bex bestått alla de prov, som uti mineralvatten pläga sökas och finnas, gav på tungan »en angenäm syrlighet, som något sammandrager, och är en vitriolsk eller järnaktig smak, förorsakar ingen stinnhet eller vindar i magen, är klart som kristall och har ingen obehaglig lukt». I sin i ett 50-tal paragrafer avfattade beskrivning om vattnets olika kemiska dygder och nytta vädjar Bex till den bildade läsaren, sägande: »Av det sagda såväl som av de utförda undersökningarne kan vem som helst, som med vördnad beträtt tröskeln

till Apollos tempel och frigjort sig från förutfattade meningar med mig tillstå, att vi i vår surbrunn fått en förträfflig medicin, efter som den innehåller flertalet martialiska ämnen i sin subtila mineralsyrlighet från Mars innandömen, trädande i dagen som klaraste daggdroppar.»

Dess vattenåder sköt med sin stråle tämligen högt i vädret ur en bergsklippa eller ett stenrös. Nedanför densamma låg »på en med stor kostnad utbränd och uthuggen klippa» den tyska kyrkan. Källan hade vunnit sin trofé, en krycka, överlämnad av en i staden boende hustru, som långliga tider natt och dag plågats av krämpor, och vars fötter blivit krumpna av värk. Efter träget fortsatt bruk av källvattnet hade hon återfått hälsan samt därvid av fröjd och glädje låtit uppsätta sin krycka vid brunnen på den tomt, som tillhörde högärevördige herr magister Hermann, pastor vid tyska församlingen.

Bex, som författat sin traktat, som han själv säger, efter övertalning av goda vänner och av ämbetsplikt, lovade att framdeles utförligare behandla källans egenskaper, »om Gud förunnade honom livstid». Som skyldig erkänsla för att han »haft möda med den i staden uppfunna surbrunns beskrivning», erhöll han den 28 Januari 1689, 50 daler silvermynt.

Det var långt ifrån bra för Bexens källa, att den låg så tätt vid kyrkan. Man tänkte på gravarne under kyrkogolvet och all orenlighet och kände leda vid vattnet. De kranke höllo sig undan. »Man menade brunnen intet vara tjänlig, efter han så nära kyrkan låg». Källan blev ödelagd och dess najader drivnapå flykten. När stadsläkaren Lundelius kom till Göteborg, var redan platsen bebyggd »med nya hus». Det var Lundelius, som i ersättning »uppfann» den nya hälsokällan, surbrunnen vid Karlsport.

Han berättade, hur han en dag i maj månad 1712 blivit kallad till konsultation hos guvernören, stadens överkommendant, baronen Hugo Hamilton, som befanns vara opasslig. Han hade nämligen fått känning av sitt gamla onda i magen och beklagade sig över att tiden inte tillät honom att efter vanligheten genomgå en brunnskur vid Medevi eller Ramlösa. Därpå hade Lundelius svarat, att man även här å orten hade lika så gott surbrunnsvatten som på de nämnda platserna och gav omedelbart anvisning på Rambergskällan å Hisingssidan. Detta förslag fann dock guvernör Hamilton mindre tilltalande, då källan låg mycket illa till bortom kärr och moras, och man därför måste låta hämta vattnet och dessutom alltid måste över älven för detta ändamål. Han ansåg därför för sin del, att vattnet omöjligen kunde ha den verkan, som när det inmundigades på platsen. Sanningen i detta inpass ville Lundelius visst inte bestrida utan föreslog i stället det långt starkare vattnet från den nyupptäckta källan vid Karlsport.

Guvernören utlät sig nöjsamt över detta förslag och beslöt strax att i Lundelius’ sällskap bese och pröva källans vatten. Sagt och gjort, de begåvo sig ut till ort och ställe, där guvernören drack ej mindre än fyra glas av vattnet, varefter återfärden anträddes, men redan på vägen tillbaka erfor guvernören, hur vattnet begynte sin verkan och uppvärmde magen, så att han tyckte sig må mer och mer väl och rent av kände, hur aptiten kom åter. På grund av denna påtagliga goda effekt lät guvernören redan följande morgon i sin egen närvaro iordningställa källan och drack sedan dag efter dag av vattnet tills han kände sig fullt återställd. I juni månad skulle guvernören bege sig ut på resor i provinsen Bohuslän. Dessförinnan lät han dock giva order, att brunnen än ytterligare skulle iordningställas samt förordnade fortifikationskaptenen Johan Lithéus att jämte Doktor Lundelius därvid öva uppsikt. Tack vare guvernören Hamiltons ingripande kunde brunnen öppnas för allmänheten den 17 Juni, dagen med avsikt vald för attcelebrera konungens födelsedag. Lundelius omtalar, att mer än 100 personer på hans ordination denna brunnssäsong använde sig av hälsovattnet, vilka alla befunno sig väl av detsamma. Denna skildring är hämtad ur Lundelii år 1713 utgivna skrift: »Kort berättelse om hälsosamma mineralvattnet här vid Göteborg uteför Karlsport uppsprunget».

Lundelii lilla skrift var väl närmast, vad man nu för tiden kallar ett prospekt samt hade till ändamål att locka brunnsgäster till staden. Han kände därför ett hjärtligt behov att räkna upp en hel del av de mera framstående brunnsgästerna från den förlupna brunnssejouren, såsom överste Bildsten med fru, stadens båda herrar borgmästare, rådmännen Utfall och Brun, handelsmännen Volrat von Lengerken och Haberman, domprosten Elias Bask, stadsbyggmästaren Olof Gullbrandsson; särskilt för de båda sista hade vattnet uträttat ett verkligt

underverk. Även de andra hade haft idel uppmuntrande erfarenhet av sin brunnsdrickning. De funnos, som druckit ända till två kannor vatten dagligen utan att därav känna någon olämpa. Lundelius själv hade med fördel försökt vattnet mot njursten. Det var därför ej utan förväntningar om ett gott resultat, han särskilt inviterade främlingar till 1713 års brunnssäsong. Även denna skulle officiellt taga sin början på kung Carl XII:s födelsedag för att sedan fortgå under sju veckors tid till Larsmesse eller den 10 augusti. Han vägrade dock bestämt att såsom brunnsgäster mottaga dem, som ledo av »frantzoser, kräfta, fallandesjuka och lungsjukdom», vilka därför ej borde begiva sig hit, då vattnet ej kunde skänka dylika sjuka någon förbättring. Alla övriga voro välkomna, och erbjöd han sig »alltid redobogen och färdig» att lämna nödiga föreskrifter särskilt i dieten, men ville dessutom tillråda dem att noggrant studera Hiernes surbrunnsböcker, den större som den mindre. Vidare utlovade han, att om han blott i god tid finge meddelande om dagen för de brunnsgästers ankomst, som voro hugade att besöka Göteborgs surbrunn, skulle han ombesörja både logement och förplägnad till dem mot skälig betalning samt erinrade om de förmåner, som staden Göteborg, jämfört med andra orter, hade att erbjuda de resande. Det vore verkligen en vacker, lustig stapelstadmed allehanda ymnig tillförsel så utrikes som inrikes ifrån alla orter, där man kunde få allt vad nödvändigt, som behövdes så till kroppens uppehälle som hälsans konservation och nöje. Varande denna hälsobrunn så belägen, att den, som ej hade lust att vistas uti staden, kunde utanför den bliva accommoderad så med hus som förplägning, såsom i Haga och Stigberget samt flerstädes uti plaisirliga, vackra ängar och trädgårdar med de många fördelaktiga nöjaktigheter, som här gåvos.

Lundelii efterträdare Kellander visade samma intresse som brunnsläkare som företrädaren och gjorde, vad han kunde för utbredandet av ryktet om brunnen och dess anseende genom sin »Invitation till Göteborgs surbrunnscur Pro anno 1721». På det man måtte »ohngefehr» veta mot vilka åkommor detta brunnsdrickande vore tjänligt, uppräknade han därvid följande åkommor: Allehanda slags skörbjugg, huvudvärk, schwindel, röda och rinnande ögon, finnigt ansikte och utslagen kropp, förskämd mage och förlorad aptit samt vämjelser, förstoppad lever och mjelte, hjärtklappning, ängslan och melankoli, flygande gikt och podager, chirager och annan torr värk, emot blåse- och njursten, för maskar och skridfän i människans kropp och därav härrörande ryckningar, fallandesjuka — — — samt av skarp och salt blod härflytande krämpor och svagheter etc.

Kellander beklagade, att logementen genom den olyckliga vådeld, som övergått staden, voro förminskade, men ansåg att en långväga resande därför ej behövde bekymra sig, då gott om rum funnos att tillgå i Haga, Masthugget, Stigberget och flerstädes, varest patienterna utom annan commodité hade åtskilliga angenäma trädgårdar, sköna ängar och gröna lunder att förlusta sig i. Sådana förmåner befordrade nämligen i icke ringa mån vattnets verkan, »emedan allt anständigt plaisir i synnerhet det, som länder till Guds allvishets admirerande och uppväckande till lov och tacksägelse, är liksom själen av brunnscuren.» Därtill fogade han följande lilla brunnsortsdikt:

Att skåda Gud, naturens Herre, I trä'n, i buskar, blad och gräs Det sker ju, fast med mindre fjäs Än spela kort och annat värre, Förnämligst vid en hälsobrunn, Där lust bör göras varje stund.

Ej något gräs så ringa finnes Till lukt, till blommor, blad och växt, Som icke ger en Mästertext Och makalöst tillhopa bindes. Eho som jordvärts skådar, märk! Det minsta gräs är underverk.

Gack därför, se'n du brunnen druckit, Spatsera i den sköna äng, Den dyrt broder'da Florae säng. Ett enda blom, som där utspruckit, Kan tusend större nöje gi Än fåfängt, världsligt lapperi.

Guds allmakts djuphet där betrakta, hur Han uti en enda rot Till många krämpor givit bot, Därhos ock detta sinnrikt akta: I vatten, stenar, djur också Man hälsan likaled's kan få.

Låt vara att rimmen äro litet knaggliga befunna, men andemeningen är tydlig och klar och vittnar om Kellanders fromma sinnelag. Kellander omtalar, att många »Backanter och Venusgiriga» tagit skada av brunnskuren, dock detta hade de sig själva att skylla för och ej vattendrickandet, i det deras irreguljära leverne ensamt vore capabelt nog att fördärva sådana subjekt. Den som ville hålla den rätta dieten, kunde däremot vara förvissad om, att vattnet vore honom till nytta. Visserligen hade han påträffat en del tanklöst folk, som pretenderade att efter kuren bliva så långlivade, att de aldrig »dödde», men kunde man upptäcka en brunn av en sådan verkan, »så skulle hela

jorderikets folk dit församlas.» Vår fattige stadsmedicus och brunnsläkare Kellander riktigtfrossar i tanken på de honorar, en medicus vid en sådan brunnsinrättning skulle kunna inhösta. Förmodligen större summor, skriver han, än Berengarius av Carpi (professor i Bologna) med sin drägelkur mot frantzoserna, vilken enligt assessor Lindestolpe därmed förtjänade 40.000 dukater; mer än Helvetius med sin kräkrot (radix Ipecacuanhae), varmed han lyckades göra en sådan »fortune», att skalden de la Monaye i några artiga rim därom kallade honom Fortunius; mer än Sylvius med sitt »Sal volatile oleosum» och Stahl med sina s. k. balsampiller och mer än alla de många andra, som genom sina påfund i medicinen riktat sig otroligt.

Kellander avslöt sin »Invitation» med att citera en rimmad önskan, som han funnit i assessor Lindestolpes »Tankar om surbrunnars kraft och verkan», och som hade följande lydelse:

Herrans ängel, vilken rörde Vattnet i Bethesda damm, Att det idel hälsa förde, flöt med dubbel verkan fram, Röre ock de svenske brunnar! Signe dem med kraftig halt, att man må med svenska munnar smaka Herren tusenfalt!

Doktor Boëthius, som 1725 antogs som stadsfysikus, blev även en intresserad brunnsläkare och lyckades till och med utverka kungligt protektorat för Göteborgs surbrunn. Kunglig Majestät tog sig dock en funderare på saken i hela två år. Anhållan hade redan 1726 inkommit från landshövdingen i Göteborg, Gyllenkrok, om privilegier för brunnen, men själva det kungliga brevet i ärendet blev först utfärdat i Stockholms rådkammare den 13 augusti 1728.

Troligen ökade Kunglig majestäts privilegium och protektorat icke oväsentligt frekvensen av brunnsgästerna. Brunnshuset fick ju omedelbart något av kunglig glans över sig, och man drack hälsovatten i undersåtlig pliktskyldighet. Säkert är, att stadens borgmästare och råd sex år senare voro nogsamt övertygade om brunnens förmån och nytta samt att den kundebrukas av dem, som betarvade densamma, med verklig commodité. Brunnshuset blev genom privilegiet upphöjt i rang »ibland de publique byggnader» i staden.

I slutet av juni 1734 anhöll brunnsläkaren, att magistraten ville föranstalta om brunnshusets iståndsättande, och man ställde sig ingalunda avvisande därtill, men ansåg sig ej kunna göra något åt saken, förrän stadens större köpmän (trafikanter) och hantverkare, som voro bortresta att besöka sommarmarknaderna, voro åter hemkomna.

Brunnen tycks efter hand råkat ut för den svåraste av malörer, som kunde hända en brunn, nämligen att dess mest givande och värdefulla åder sinade. Stadsfysikus Gråberg inkom i september 1774 med ett förslag, att man genom uppgrävning av brunnen skulle söka återfinna »den förra bättre ådern». De två föregående åren hade man varit tvungen att alldeles inställa brunnsdrickningen. Förmodligen var vattentillgången av ovannämnda skäl knapp. Granberg i sin Göteborgs Historia har velat påstå, att vattnet genom explosionen av det ovanför liggande artillerilaboratoriet skulle förlorat sin mineralhalt! Dessutom var brunnshuset »av ålder och vanartiga människors» åtgöranden ej längre möjligt att använda för sitt ändamål. Föreståndare för hälsobrunnen voro stadskvartermästaren Johan Didrik Gerndt och »borgaren» Anders Ahlberg. De redovisade jämväl för de under brunnsterminerna inflytande brunnsmedlen. Själva hade dessa herrar i en följd av år benyttjat sig av brunnskuren därstädes. Av uppriktigt intresse för brunnens återställande i värdigt och passande skick erbjödo sig nu Gerndt och Ahlberg att med utnyttjande av det gamla brunnsvirket uppföra nytt brunnshus samt förskottera medeln därtill mot säkerhet i de sedermera inflytande brunnsmedeln. Detta generösa anbud mottogs förmodligen med största välvilja av magistraten, helst förslaget på det kraftigaste tillstyrktes av brunnsläkaren, ovannämnde doktor Gråberg. Han kunde därvid ej underlåta att framhålla, »att hälsobrunnen lutar till dess undergång», men att dessa ovannämnde herrars åtagande åsyftade att till stadens invånares nytta och bästa bibehålla en hälsobrunn, som enligt den förda brunnsboken över gästerna blivit av flerahundrade med förmån under den Högstes välsignelse nyttjad.

När brunnsejouren öppnades den 30 maj 1776, stod det nya brunnshuset fullt färdigt och inbjudande; brunnen var bliven uppgrävd, och vad som var förnämligast, vattnet åter av vederbörlig halt. Brunnsgästerna hade aviserats om dess brukande i en längre kungörelse i tidningen Göteborgs Nyheter, den 18 maj. Även för dem, som föredrogo Rambergskällans vatten, var det väl sörjt. Man behövde blott anmäla sig hos den nämnde stadskvartermästaren Gerndt, så ombesörjde han hämtning och servering av Rambergsvatten mot 2 dal. s:mt för

brunnsterminen.

Gerndt anskaffade även på begäran utländska hälsovatten såsom Pyrmonter, Seltzer och Spaa. Samtidigt omnämndes, att brunnspredikant för sommaren var collega scholae, herr Johan Molin. Vid den ovannämnda Rambergskällan å hisingssidan tycks även brunnsdrickning försiggått att döma av följande annons i Göteborgska Magasinet den 29 maj 1762: »De som täckas i år betjäna sig av Rambergsbrunnen, angive sig hos Practicus här i staden, Herr Doktor Jan Schröder, den 3, 4 och 5 Juni alla förmiddagar mellan kl 8—9 samt eftermiddagar mellan 2—3, på det han måtte få med respective brunnsgäster om villkoren överlägga, samt i fall han finner sin räkning i anseende till erforderliga omkostnader, sedermera uti Magasinet utnämna dagen, då ofvannämda brunn öppnas.»

Ännu en del somrar dracks det hälsovatten med mer eller mindre nytta vid Göteborgs surbrunn utanför Karlsport. Själva stadens borgmästare, Daniel Pettersson, sökte sin rekreation vid densamma och var anno 1783 dess brunnsgäst. Han var väl näppeligen den siste av brunnsgästerna, men faktiskt förlorar sig surbrunnens historia efter detta år i det okända. Oförmärkt försvann i glömskan denna med kungligt privilegium och protektorial utrustade publika inrättning, som en gång i samma århundrades början av sin brunnsläkare med stolthet nämndes bland rikets förnämsta surbrunnar. Sic transit gloria mundi.

*

Utdrag ur

Itinerarium Sueticum

Gerhardi Stallhoffs

Med. D.

UTDRAG UR

MEDICINE DOKTOR GERHARD STALHOFFS ANTECKNINGAR FRÅN HANS RESOR I SVERIGE.

GUD hjälpe mig lykta min sista resa gladeligen och väl i Christo Jesu Amen!

Lipsius:Vår resa genom jordelivet utan ledning av det himmelska ljuset är som en olycklig irrfärd.

Nostra in terris peregrinatio sine suprema luce quasi misera quaedam erratio est. — — —

***

På detta manér hade jag beskrivit alle mine resor gjorda i Tyskland, Nederland, hela Danmark och Holsten, men den Itinerarium med annat mycket gott blev i tyska kriget borttagen av krigsfolket.

***

Begynnelsen på resorna är från *Christianstad*, varest jag tre år tjänade, och särskilt continuerar i längden och tvären till *Göteborg* andre gång.

Anno 1655 den 8 maj reste jag från *Christianstad* i Skåne.

Från *Christianstad* till *Tränne* är 1 mil från *Tränne* till *Sinclairsholm* 3 mil, från *Sinclairsholm* till *Glimacher* (*Glimåkra*) 2 mil, från *Glimacher* till *Sijndery* 1½ mil, från *Sijndery* till *Höyholt* (*Höghult*) 1½ mil, från *Höyholt*

till *Wälinge* 1½ mil, från *Wälinge* till *Horseby* 3 mil, *Horseby* är järngruva i och bruk. — — — *Wexiö* — — — är en bondeby, ligger utmed sjön Där är en rätt storartad domkyrka, försedd med två torn ochFacsimile ur Gerhard Stallhoffs »Itinerarium Sueticum».Se vidstående sida.spiror, täckta med träspån. I mellanrummet över koret ser man Korsfästelsen och följande inskription:

SanguineDet Egyptiska tecknet ger genom blodet liv åt spenabarnet. Du ger mig liv genom Christi blod. dat Vitam pullu Aegyptius ales, tu mihi das vitam sanguine Christi.

— — —

I *Vexiö* Gymnasium står ett bord med tillhörande bänkar, kallas Prestebänk. Här bliva de tagne och ordinerade till präster. Här finnas två auditorier och sju lektorer. Deras chef är den förträfflige biskopen, Magister Zacharias.

Kalmar ligger på 12 mils avstånd från Vexiö. Man föres nu över på en ö, kallad *Qvärnholm*.

Till *Kalmar* kom jag den 23 Juni 1655. Där är ett slott och en mycket stark fästning. De särskilda byggnaderna äro skilda från varandra genom gångar, murar och järndörrar. Det är uppfört i mycket förnäm byggnadsstil. I sydlig riktning från slottet mitt i sjön ligger en skans, kallad *Grimskär*. På grund av detta försvarsverk kan ingen sjöledes nalkas *Kalmar*. Utanför staden ligger *Norra Malmen*. Där bor Borgmästaren, som med rådsförvanterna utgör styrelse etc. Landshövding med berömt namn är den ansedde välborne Gabriel Gyldenancher. Ståthållaren har till ställföreträdare välborne Johan Martinsson, som ävenledes är Chymicus (kemiker).

Utanför staden är *Söder Malm* och *Norre Malm*. På *Söder Malm* bodde bryggarne. I staden finns en Trivialskola, välkänd på grund av sin superintendent och sina lektorer. Utom staden fann jag fläderbuskar i stor mängd.

Från *Kalmar* tvärs över *Kalmarsund* ligger en ö, *Öland*, som är 18 mil lång och 1 mil bred. På denna ligger det kungliga slottet *Borgholm*. Ön skäres och delas längsefter av en bergsrygg, kallad *Åsen*, på vilken (eller snarare på vilka, då det finns två berg) alla kyrkorna ligga uppförda.

Här synas värdefulla stenar i nästan otalig mängd, passande till bord, golv och byggnadssten. Här finnas förträffliga hästar, fastän småvuxna. Jag köpte mig tre dylika för 15 imperialer.Värt att komma i håg är att halva ön i längd är bevuxen med skog, medan den andra halvan är skoglös. Den största parten av sagda ö kallas*Alweret* och är stenig. Där bo dugliga präster, bland vilka en from och lärd man, Magister Magnus Berelius i *Hultersta* tog emot mig på det gästfriaste sätt.

Från *Kalmar* till *Ryssby* 2 mil, — — — — — — — — —

Linköping nådde jag 1655, 24 November. *Linköping* är ett alltjämt rätt välbyggt samhälle, biskopssäte efter att först varit ärkebiskopssäte, har ett berömt Gymnasium med sju stycken framstående lektorer; för tillfället Magister Bengt Figrelius, M. Niklas Angelius, M. Lars Laurius J., M. Lars Rystelius, M. Gustav Johannis, M. Johannes Enander och Erik Simonssons efterträdare, Peter Simon, M. Christian Christophori. Här finns en kyrka, som är en av de yppersta jag sett. I den finns en sten, som upplyser om följande:

Fundatio Templ. Linc:År 813 blev denna kyrka grundlagd under kung Björns regering.

Anno Christi 813 fundatum est hoc Templum sub Rege Berone etc.

Detta tempel är uppfört av fyrkantiga stenar, har två torn och tre spiror. I detsamma äro begravna Hertig Johan av Östergötland, den berömde Herr Ture Bielke, som nekades att leva längre, likaså den framstående teologen Doktor Johannes Botwidi, fordom biskop. Den har dopfunt, gjuten av koppar. Alla portar av järn. Förbi *Linköping* flyter ett vattendrag, som kallas *Stångebroå;* tätt vid denna ligger den plats, där Svenskarne tappert kämpade med Polackerna 1598.

Anno 1656 den 19 Juni hyllade man i *Linköping* som biskop min vän, den vittberömde och bland de förnämste högt ansedde Samuel Enander. Detta skedde dock ej med samma hedersbetygelse som *Lybeck* hyllade B.

Hanckenius 1648.

Linköping har näst intill kyrkogården ett kungligt slott av tegel.

På väg från *Linköping* till *Halmstad* i sällskap med Madame Grevinnan Liliana Kristina Mörner lämnade jag *Linköping* den 3 Juli 1656.

Staden *Jönköping* är ganska berömd, dels för sina praktfullabyggnader och gator, men särskilt för den Högsta Domstolen, Göta Hovrätt, som där är förlagd, ävensom för det rätt starkt befästa Kungliga Slottet därstädes. *Jönköping* vattnas av det vatten, som på båda sidor innesluter staden, kallat *Wenderen*(*!*)

(*Venern*), som förmedlar båtfarten till och från *Vadstena*. Här är överfarten från *Jönköping* till Västergötland och vidare. Nota bene ett landskap i Sverige. —

Lägg märke till det kungliga *Brahehus* på ön *Visingsö.*

Jönköping har en träkyrka, men får inom kort en ansenlig kyrka, byggd av tegelsten, om Gud så behagar. I staden bo några framstående köpmän.

Raunaas (*Ramnås*) ligger på 1¾ mils avstånd från *Nisseröd;* mellan denna gästgivaregård och den följande går gränsen mellan Sverige och Danmark. Den visades mig av den berömde hjälten Axel Lillie och var utmärkt genom en väldig sten, kallad *Knepehald* belägen en fjärdingsväg från *Ramnås.*

Giärde — — — Ör — — — Gislaved — — — Nisseröd — — — Ramnås — — — Dragerör — — — Halmstad.

Halmstad är verkligen en mycket vacker och starkt befästad stad, med kungligt slott, skilt från staden medelst mur och vallgrav. Den ligger vid havet, den ena sidan begränsas av *Nisse å.* Om denna och de båda övriga åarne heter det i ordspråket: »*Eedt* (Ättran), *Nisse* och *Lage* tar månge man av dage», i deras vattendrag. Stadens längd från Rolfs port till Slottsporten 1.000 steg lång. Från porten vid hamnen (Porta marina) till den andra 500 steg lång.

I dessa vattendrag fångas den mycket delikata lax, som kallas hallandslax. Staden har en mycket ståtlig kyrka med blytak. Kyrkoherde är den höglärde Magister Johannes Cervin.

Falkenberg ligger 4 mil från Halmstad, en obetydlig stad, har likväl en utmärkt hamn, i vilken skeppen tryggt kan förtöjas för lastning. Dessutom har jag med Grevinnan Liliana varit på säterierna *Sperlingsholm*, *Vapnö* och *Sanderum* (*Söndrum*) gård.

1657 den 21 Februari var jag i *Vadstena* slott — — — I en kammare därstädes finnas fyra bildstoder med följande inskriptioner:

I.

Nereis aequoreis inter celeberrima matres.Bland mödrar åt havsgudarne är jag den mest berömda och jag, den dödliga Adriana, har funnit nåd inför min make Bacchus. Jag är den alltid glada och sköna ungdomsgudinnan. Den rena jungfruliga Diana, som bor i skogarne. Gamle konung Gösta lade grunden, men kung Johan fullbordade byggnadsverket.

II.

Mortalis Bacho placuiq. Adriana marito.

III.

Sum Dea perpetuo gaudens formosa juventa.

IV.

Sylvarum Cultrix Castissima virgo Diana est.
Rex Gustavus Senior fundamenta jecit sed aedificia perfecit Rex Johannes 1563.

Klostret är nu upplåtet till sextio stycken uttjänta soldater, som där underhållas på dess inkomster. Var och en har sin särskilda kammare, och kallas det nu Krigsmanshuset.

Det har en kryddgård och fruktträdgård, i vilken det heliga trädet flädern även syntes växa. Där finns en skola uppförd av tegel. Över dess ingång läses:Detta hus är uppfört och ägnat åt vitterhetens kyska gudinnor. Ingen som är avog i sitt sinne mot dem, får här inträda. Haec Domus castis exstructa dicataq. Musis, hanc nemo ingreditur, pectora amusa gerens. 1576.

Staden har en förträfflig man till kyrkoherde, Samuel Drysenius.

Vid överfarten till *Skänninge* ligger ön *Bro*, där man ser 16 stycken vattenkvarnar.

Anno 1657 den 9 September kom jag till *Norrköping*. Det är denna stad, som Gud i sin vrede förödmjukat genom sin tjänare Vulcanus. Elden har nämligen härjat dess tempel och dessutom omkring 300 byggnader. En flod, som kommer från sjön *Glanen*, rinner genom staden och faller ut i saltsjön, *Skären*. Genom floden och sjön förmedlas sjöfarten mellan *Norrköping* och det berömda gevärsfaktoriet och bruket för tillverkning av andra föremål, *Finspong* i *Risinge*, beläget tre mil från *Norrköping*. Finspong bebos av välborne Lovis de Geer. Han brukar bjuda sina gäster ett öl, som legat lagrat under sexton års tid, och som han kallar Morbroder. I Norrköping är ett mycket ansett manufakturverk, där de som arbeta, alla äro Lovis de Geers underlydande. Där tillverkas av mässing åtskilligaredskap i en för visso utmärkt bruksanläggning. I *Norrköping* finnas så många vattenkvarnar innanför stadsportarne, att de dagligen fömala 361 tunnor mjöl. Den är den viktigaste staden i *Östergötland* och belägen vid havsbukten *Bråviken*. För närvarande har den två rådmän, borgmästare D. Daniel Figrelius och Olaus Hisingh. Där finns nu en kyrka S:t Johannes. Inom den vilar general Liliehöök och Erik Oxenstierna, den store hjälten, vilkens adelsgods eller slott *Lindö* syns i grannskapet. Det andra templet är nu en byggnad, som får tjäna åtskilliga ändamål. Kyrkoherde är Mag. Claudius Prytz, en man som här på platsen har stort anseende för redbarhet och ädelhet. Kungliga slottet *Johannesborg*, befäst med vallar och gravar, synes.

Söderköping ligger en mil från *Norrköping*. Om denna stad (dessa städer) kan med sanning sägas: Den enas framgång är den andras undergång. Ett vattendrag går igenom den och förbinder den med *Bråviken*, genom vilken sjöfarten förmedlas.

Man finner därstädes en berömd källa kallad Ranutas källa, det är en surbrunn. Man visar ock ett ansett vävnadsmanufaktori och såpebruk. Där finnas två kyrkor och en kyrkoherde Mag. Johannes Lothigius, en utmärkt man och allvarlig lärare.

Stegeborg ligger 2 mil från *Söderköping*. Det kungliga slottet ligger på bergshöjden och är omgivet av havet. — — — I *Stegeborg* såg jag silvertrappan med figurer och inskriptioner. »Vita brevis, ars longa. Disce bonas artes, alit omnis terra peritor. Non est ullum humani infortunii solatium dulcius in vita, quam ars.Livet är kort, konsten lång. Lär dig det som är gott, hela jorden är en erfaren läromästare. Ej finns någon tröst, som skänker mer lindring i livets bekymmer än konsten.

De sju fria konsterna äro uthuggna i trappans väggar med verser etc. — — —

Braborg, av tegel, stället tillhör den berömde fursten, har fyra bildstoder, är präktigt uppfört. På detta ställe såg jag den svenske konungens lysande släkttavla uppritad i form av ett träd. Till stället hör djurgård och *Braborgs* härliga trädgård, som är fyrkantig och mäter femtiotvå steg på var sida.*Vreta* kloster — — — *Torreby* — — —

Skänninge — — — Hov — — —

Adelsgodset *Liljeholmen* ligger ½ mil på andra sidan sjön *Sommen*. På detta ställe ser man, utom andra nyttiga och prisvärda byggnader, en nyligen uppförd byggnad uppdelad i fyra kamrar, försedda med tre eldstäder. I den yttersta kammaren, där sörpan serveras, »Rättssalen», presiderar påfågeln och har två afrikanska tuppar som assessorer samt fyra germanska tuppar som bisittare, biträdda av sex kamprydda gäss, två ankor tjänstgöra som fiskaler. Som svarande alla de svenska tupparna, intagna av beundran för kycklingarne och deras mödrar. Dessa biträdas av kapunen som försvarsadvokat, prydd med skarpa sporrar på benen. Denne befaller också hushållerskan och tjänarinnan Inga att sätta fram maten och göra i ordning sovplatserna. Övriga kamrar förbehållas med obetingat medgivande de särskilda familjerna. Detta hus är 44 alnar i längd och verkligen sevärt och präktigt. På slottet finns en hund, som är så flitig att släpa omkring köttben, som han hörde till kökspojkarne. — — —

Eksjö är en liten stad med rena och jämna gator och på alla sidor omgiven av vatten, som rinner ut i *Eksjön*. Ett utmärkt kräftfiske.

Wetelanda — — — Korsberga — — — Nybelle — — — Åseda — — —

Vexiö. År 1657 12 Januari höll härstädes den framstående matematikern och ädlingen, högvälborne och högärevördige herr Henrik Gyllenancher, herre till *Brunsholm, Ankarsrum* och *Ekeholm*, en lärd oration till ära för den ädlaste av vetenskaper.

Gammelstorp — — — Runserij, 1 mil från *Gammelstorp*. I denna socken på gården *Schallerup* är Med. Doctor Schalerus född.

Jönköping. Hit är Göta hovrätt förlagd, som för närvarande handhaves av högärevördige Presidenten, Riksrådet Knut Posse, vice Presidenten högvälborne Erland Kafle, Assessorerna välborne Johan Kyle, Bonde och Gripen, Örnevingen, de höglärde medlemmarne I. C. T. Per Dober, Carl Lundius, södermanlänning, Doktor Erik Druserius,Jacob Litman, Mathias Brunsberg, David Josephi, Sekreterare Olaus Gavid, Notarie Daniel Göransson, Aktuarie Elias Alegren, Fiskal Bengt Jacobsson Örnebergh.

Jönköping har överflöd på ett läckert slags guldfiskar, som fås i massor, en laxsort benämnd röding, som jag aldrig förut sett. Härstädes är ock ett rätt ansett gevärsfaktori.

Sande — — — Råby — — — Grenna, kallas *Brahe-Grenna* av sin patron, den högtberömde Greven Per Brahe.

Örse — — — Omberg — — —. Där bor för närvarande Herr Mathias Belbitski, en ovanligt insiktsfull och förståndig man, genom sin karaktär, bildning och sitt myckna vistande utrikes en prydnad för landet.

Hessleby — — — Lossa — — — Husby fjord — — — *Hinstorp* vid *Kjällmo*. Här vidtager *Närke*, och här ligga två omtalta stenar: *Klangesten* och *S:t Britas sten. — — — Svinevad — — — Sörby*. Nära *Sörby* finns ett stenbrott.

Örebro är ej så liten stad; visserligen har den endast en gata, som går tvärs igenom densamma från öster till väster. Där finns ett härligt kungligt slott, beläget mitt i floden, försett med fyra torn som försvar mot fienden. Jag besökte det den 6 oktober 1659. I detsamma fanns en predikstol från konungariket *Polen*, tagen som krigsbyte därstädes av allernådigst Kung Karl Gustav. På sjön *Hjälmaren* förmedlas genom elva stycken slussar skeppsfarten till *Torshälla*, som ligger 7 mil från *Örebro*. Stadens vapen är inhugget i en sten innanför stadsbron. Det är ett sådant, som var hederlig mans hustru besitter, och förlänat dem av Drottning Margareta, efter vad som berättas.Bagge: Beskrivning över uppstaden Örebro 1785. Templet är uppfört av fyrkantiga huggna stenar. Över ingången till skolan läses: SuisD. Joh. Rudb. från Närke biskop i *Västerås*, lät på egen bekostnad infatta dörrar och fönster med huggen sten samt insätta galler, detta till en erinran om, att han var född härstädes och här inhämtat grunderna till den sanna läran och vetenskaperna. sumptibus exstrui curavit ea quae circa ianuam et

fenestras ex caesis lapidibus et clathras 1622 D. Johan. Rudbeccius Nericius Episcopus Arosiensis in memoriam quod heic natus sit et verae religionis ac bonarum litterarum posuit rudimenta.Vid sidan om urnan för de dödas ben läses: »Her haffr Gud gjort ret och like, Her ligger fattiga ibland de rike. I Högvise kommer här, Sägen, Ho dräng eller Herre är». — — —

Glanshammar — — — *Fellesbo* — — — *Arboga* är en mycket vacker stad — — — I *Arboga* är ett gevärsfaktori. Livlig köpenskap råder därstädes.

Gisslarbo. Här är en plats, där köpmännen hejdas och få erlägga tull. — — —

Biörsebo, är marknadsplats. — — —

Falun eller *Kopparberg*.

I *Falun* finnas två kyrkor och bo 2000 familjer. Familjen kallas där Hustru och Bonde med husfolk. Genom staden går ett vattendrag, som är så betäckt med virke, att man knappt kan tro annat än att där är fast mark. Detta vatten eller denna flod kommer från sjön *Varpen* och har utefter sin väg 160 stycken hyttor. Till deras drift fås ock kraft från en bäck, som uppkommer av pumpvattnet från gruvorna. Ovannämnda vattendrag svämmar vid Ersmässa över, men sjunker sedan tillbaka. — — — Beträffande Falun observeras att därstädes äro sår i huvudet curabla, ej endast sådana som trängt in i hjärnan, utan även sådana där hjärnsubstansen trängt ut i såret. Andra mycket vanliga sjukdomar därstädes äro epilepsi, apoplexier i hjärnan, affecter- (oläsligt) i lungorna, gutta serena (starr) och suffusioner, affecter i tarmarne och av hypokondrisk art, gulsot, skörbjugg, retentio ur. et faec., melancholiae simplices.

Staden i sin helhet är uppdelad på två förvaltande myndigheter. — Först Borgerskapet, som brukar handel och näring, vars Magistrat för tillfället var Burggreven Rothoff med tre andra Borgmästare, Bengt Hansson, Gert Låårman, Hans Philip. Syndicus Henrik Koch, två kämnärer av vilka Lorentz Franc var den förnämste.

Den andra curian ha bergsmännen, vilka höra till Gruvstuvan vars Magistrat är bergskollegium i Stockholm. I detta presiderar Högvälborne Herr Erik Flemming; på platsen Landshövdingen, Bergmästaren Hans Philip, Inspektoren Friedrich Swab, de tjugofyra gruväldste, gruvans sexmän, konstmästaren, gruvskrivaren och fogdarne. Dessa alla bergsmän äro delade i tre gångar (gäng), kallas par gångar, var gångär delad i tjugofem par. Vart par har sexton fjärdeparter 16/4. Äro så uti gruvan 1200 fjärdeparter. Av dessa importerar Kronan varje år utav var fjärdepart till offer eller landgäld ett skeppund koppar, sammanlagt 1200 skeppund koppar. Härtill har Kronan till på köpet vart fjärde skeppund koppar av allt som brukas. Skeppundet räknas och betalas med 107 dal. kmt, som är nära 27 riksdaler.

År 1651 avkastade berget till Kronan 21000 skeppund koppar, har ock avkastat 18000, och är den ordinarie avkastningen 12000 skeppund. Om icke så sker, måste man demonstrera rationes probabiles, ob quas non. (Visa giltiga skäl, varför inte). Kronan har på vart skeppund koppar elva daler s:mt förtjänst, nota bene i forlön. Nota bene: På ett Kopparbergsskeppund gå 2½ centner tysk vikt eller tyngre.

Den mest framstående bergsmannen, Anthoni Trotzi skattade till Kronan 1651, då det stora gruvraset skedde, 299 skeppund koppar, drog 8000 riksdaler, själv sade han mig 12000. — — — När bergsmannen levererar sin koppar till Kronans våg, så får han av Depken Bokhållare en sedel till Kammaren, där han kan få pengar, 107 dal. k:mt för skeppundet. Vill han även sälja samma sedel till någon köpman i *Stockholm* eller annorstädes, så står det honom fritt att göra det.

Berget i sig själv eller *Stora Kopparberget* har i förstone kallats *Caperberget*, ty på detta ställe hade de, som bodde i *Torsanger*, sina fäbodar. Och fanns det en bock, som ofta skrapade och med foten uppkastade jord, som är röd observerad som koppar, på grund varav de begynte grava och det kontinuerade, tills det nu har blivit en sådan gruva, som väl kan kallas Octavum Mundi Miraculum. (Världens åttonde underverk).

— — —

I denna mirakulösa gruva nedsteg jag anno 1660 den 27 Februari — — —. Början utgöres av tre långa stentrappor, huggna i hallen. Sedan kommer en 63 steg hög stege, en aln mellan varje steg. Här står de fattiges bössa. Nedom stegen äro åter två långa stentrappor, så kommer man på Taket, på vars högra sida syns en fridlyst pelare med inhuggen krona. Bredvid den var Sylterummet, — — —. Nu gicks en besvärlig väg över hallarne till Hundehålet, vid vars övre trånga ingång vid andraTaket en stege tog vid av 34 stegs längd. Här tändes bloss och gicks sinuosa via (en krokig gång) under tredje Taket till Wattenhalsen, Carlsort, som eljes kallas Regeringsschaktet och Rabben, där den skönaste och finaste malmen finns — — —. Härifrån på höger hand till Smårummen, — — — Sothålsbotten, Pompegruvskorrigsta — — — och Stora priviligierade krönta Pelaren, vilken består av den allra skönaste malm och är tillräcklig för 16 års arbete. Nota bene: Denna pelaren uppehåller hela gruvan och får icke vid livsstraff bearbetas.

Nu tillbaka igen till Rennerummen, Mellanrummen — — — Bandbottnen — — — Våtskäggsbottnen — — — Blötväggen, Drängestaggerummet — — — Blankestöten — — —. Nu snett tillbaka igen till Skenkeborshalsen, Spännehalsen, Knektestöten — — — Lusenborg (där gruvdrängarne ligga om natten för röks skull, när i gruvan brännes). Här behövdes icke blossen längre utan gicks i dagsljuset till Långebro, Hårdmalmsrummet, dädan på höger hand gick ett hål till Mårdskinnsrummet. — — — Nu kom jag till översta Taket igen, som jag gick ned för klockan sju.

Klockan sju gick jag ned och kom upp, då hon slog nio, gick continue det starkast möjligt var. — — —

Djupet är mitt i gruvan ett hundra en famnar, vilket lantmätaren, som är ingeniör på samma ställe, sade. — — — Alla linorna, som äro i de vindspelen, som äro uppe vid gruvorna, äro av oxhudar, till vilka linors renoverande vart år utgöras 600 oxhudar, belöper sig på var fjärdepart ½ hud, dessutom ger var fjärdepart en marker smörjister, det gör 1200 marker ister, men nere i gruvan äro alla i stället järnkedjor till handvindspelen för hettans skull. Vart år göras fyra linor nya till de största vindspelen, som äro i pumpgropen, till var sådan lina åtgår 160 oxhudar, kan understundom hålla 120 famnar i längd.

Vart år måste de ha till gruvan, som genom älven nedflottas tjugo mil, 60000 stafverom ved. När i alla rummen eldas och brännes, då måste det finnas trehundra famnar ved tillstädes. När i alla rummen arbetas, äro där tillstädes 200 gruvdrängar.

När malmen kommer från gruvan, föres den först på kolrosterna, där den brännes och kan en sådan kolröste, som är rätt stor, bränna ut på sex veckor, kan en stor röste väl vara ettusenkärror full. Och kallas de, som detta hantera, rostvändare. Och äro här och där omkring berget kolroster i hundratal. Ifrån kolrosterna föres malmen till hytterna och göres till skärsten, vilket av smältarne förrättas. Hytterna äro när och fjärran omkring tvåhundra stycken. Vart år måste de ha 200.000 stigar kol, var stig håller tolv tunnor, stigen (kostar) 9 marker k:mt. Ifrån hyttorna köres den till vändristerna, där den åter på nytt slås i stycken och vändes, somligt slag på sju och somligt slag på nio eldar efter som den är fin till. Dessa arbetare kallas ock rostvändare. Sedan skall den åter tillbaka till hyttan igen, där den åter smältes om och göres till koppar. Nu föres den till vågen, och därifrån till *Avestafors*. Till hyttorna behövs ved som är alnelång och tillsammans med kol. Men till rosterna kan veden vara famnelång.

En flitig bergsman kan före sju veckors slut ha koppar.

I gruvan faller vitriol. I kolrosterna vitriol och svavel och till och med skön drypsvavel om sommaren. Stundom uppstår i gruvan och kolrosterna en tjock rök och dimma, att man knappt kan se 16 fot långt framför sig, och är den röken mycket ond, för vilken salig Herr Johan Berentz, Landshövdingen, ville varna Drottningen Kristina, då hon svarade honom: »Gud låte aldrig sådan rök tryta».

Rex gloriosae memoriae Gustavus Adolphus stod en gång nere i gruvan och beság den, och hänförd av beundran sade han till Rikets Herrar: »Var finns väl en potentat, som har ett liknande palats, som vi nu befinna oss i», ty det sken nedom, ovanom och omkring dem av rena kopparn. — — —

Gruvan är belägen öster om staden i provinsen *Dalarne*. Denna och angränsande platser i *Bergslagen* har så stora behov av livsmedel, att den nästan är som en avgrund att fylla med dylika, som anmärkts av den högtberömde

(Landshövdingens) ställföreträdare och Riksrådet Lorentz Creutz, som anfört att under loppet av ett år infördes hit 63000 tunnor spannmål och 8000 oxar. — — —

Omkring sjön äro belägna de fem socknarne *Mora, Leksand, Rättvik, Orsa, Lima*. — — — Inom fyra timmars tid pläga vid ljudet av kyrkklockan i *Mora* tiotusen lättbeväpnade män sammankomma. Sina skatter erlägga de i skogsprodukter.När de fira gästabud, så för var och en med sig sina anrättningar i ränseln, men vad som tarvas för ölbrygden, skicka de i förväg, så att genom sammanskott något besvär och tynge ej måtte uppstå. Några maträtter, säregna för dem och landskapet, ha de, nämligen messmör eller messmörsblandning, rovestamp, brödsulie (?), ärtstönja.

Dalkarlen har god kroppskonstitution och präktigt utseende, tack vare hårt arbete och den kost han njuter. Ett sällsynt exempel på sämja och trofasthet; ingen skulle vilja handla som förrädare mot en annan vare sig genom lockelse om pengar eller hot om straff. Han ledes av kärlek och vänskap för sin konung och styrelse, men ej genom auktoritet och maktbud. Dalkarlarne hålla mycket av privilegier, som jag vet från mitt umgänge med den berömde hjälten, Herr L. Creutz. — — —

De i hög grad fosterlandsälskande Dalkarlarne finna sig ej i något våldförande av rätten, framför allt tåla de inga nyheter i förvaltningen. Svärdsjöborna och folket i angränsande trakter erlägga sin skatt i kol. — — —

Anno 1660 den 21 Mars lämnade jag *Falun* och kom till *Strand* över sjön *Tisken*. — — —

Oppbo. Här svämmar floden över så våldsamt vid Eriksmässa omkring den 13 Maj, — — —. Om Dalfloden ha de följande ordspråk: »Om Eriksmässa då kommer Dalkarlen». —

Hedemora, — — — *Gråd*, med ansedd gästgivaregård. — — —

Avestafors, en liten köping med myntverk. Härvarande mynteri är högeligen värt att ihågkomma och är uppdelat på tre byggnader.

I. Garmakeriet kallas det, där kopparn smältes om första gången, sedan den kommit från berget och göres till tunna kakor, som kan bliva nittio, av vilka den allra sista kallas Kungen. Degeln, som kopparn smältes uti, är knappast 1½ aln djup och upptill omkring 2 alnar bred, nedåt spetsig och uppåt vid, dock kunna plattorna vara 3½ aln höga, på varandra lagda. Uti en degel gå 7 eller 8 skeppund koppar. Uti detta hus äro 10 stora skorstenar, dubbla och somliga tredubbla. Mitt över huset går vattnet genom stora breda kistor (rännor), vilka driva de hjul, som draga bälgarne till garmakeriugnen och deglarne, så ock de vattenhamrar, som räta ut tjugodalersplattorna — — —.Här slås ock plattor till kittlar och husplåtar. En garmakares lön kan uppgå om året till 1200 daler kopparmynt.

II. Är nya mynteriet, där slås plattorna ut till 2(0) daler, 5 daler, 10 daler, 20 daler, och 25 daler k:mt, vilka äro de största plattor som slås här vid forsar och fall i *Sverige*. Uti detta hus smältes kopparn om på nytt, och när den blir som en tunn gröt öses den opp med en slev och slås i mått eller form, som är gjord av lera, och sedan den väl har stelnat, men ännu är glödande och het, bringas den under vattenhammarne, vilka slå dem så tunna, som de skola vara. I detta hus klippas de ock, till dess de få sin tillbörliga vikt, vilket kvinnfolk mestadels gjorde, när jag var där. Var tionde markplatta är 5 mark i vikt. — — —

III. Mynteriet, där halvörena klippas och kallas detta huset Klipparestugan. I detta hus lät jag väga mig, och vägde jag 10 lispund. Här är ock ett hus, i vilket nyligen inrättats ett Trådmakeri, där koppartråd drages, vilken innan den blir färdig skall den fyra gånger havas i elden och två gånger smörjas. I detta hus är ock att se, hur järn drages ut i smala, långa strimlor. Här borras ock stycken (kanoner). Här slås stämplar på plattorna. Här drages ock kopparn ut i tunna, långa skivor mellan två hjul, där Kronorna stå på ena sidan och Lejonet på den andra, som äro tecknen på mynten och sedan klippas i halvören. — — —

Platsen har en vacker kyrka, vars yttre är målad i grå färg med inlagda vita streck, spåntak. Valvet vilar på tre pelare i kyrkans mitt. På taket synes årtalet 1654. Arbetet säges vara utfört och färdigt på tre år. I den lilla staden

— — — bo endast arbetare vid mynteriet. Dessutom bo därstädes Myntmästaren Isak Koch och Inspektorn Lars Rothoff.

Folkärna — — — Brunbäck en utmärkt gästgivaregård, där är ock bro över »Dalkarlen». Här erlägges tull av dem, som forsla varor över. Här börjar den skog, som kallas *Långheden.*

Nykrog, här går gränsen för *Dalarne* och *Folkärna* socken och vidtager *Vestmanland* och *Färnebo* socken.

Broddebo genom skogen *Brodskäggen.*

Sala. År 1660 den 5 april kom jag till *Sala* — — — som har 10 stycken regelbundna, men smutsiga gator, ett vackert torg, men utan köpvaror. Borgarne leva mest på jordbruk.

— — —Alla de som här bo, äro antingen borgare, vilkas Magistrat äro två borgmästare, som äro Peder Hansson och Anders Pedersson vid tillfället för mitt besök. Item hava de ock deras kämner, som var onsdag håller underrätt. Eller Bergsmän, vilka antingen äro privatkarlar och ha sitt bruk här och där i backarne, bränna små hålor och låta vända om och lässa samman det bästa av gammaldags arbete, eller och Bergsmän som i rotelaget äro. Desse äro fördelade i fjorton rotar, och i var rote äro åtta bergsmän — — — Dessa hava till sitt underhåll av Kronan var och en, som hel del haver, fyra tunnland åker och tolv lass äng, item en så stor plats till hästhage, som fyra tunnland åker. Utav dessa har Kronan till inkomst var fjärdedel av allt silver, som där faller. Dessas Magistrat är Bergscollegium i Stockholm och på platsen Bergmästaren Johan Otto, Inspectoren Albert Behm och Probermästaren, de tolv nämndemän, vilka de kalla sexmän och vilkas tecken äro tolv långskaftade yxor, som hänga i gruvstugan på väggen till vänster. I gruvstugan innanför dörren på vänster hand mitt för stod upplagt ett malmstycke på fyra skeppund på en järngaffel, och för övrigt på hyllorna omkring låg en hop stycken av malm. På stora fyraskeppundsstycket stod 1654. Denna gruva, för vilken detta ställe är berömt, har nu huvudsakligen tre schakt i bruk, Knekteschaktet, Makalös och Drottningschaktet.

I. Knekteschaktet. Detta schakt är 88 famnar djupt. I detta brytes nu ingen malm. — — — I detta schakt finnes en fördämning att se, sammanhuggen av stockar, som hindrar vattnet att flyta ned i Makalös.

II. Det andra schaktet är Makalöset, vilket är det förnämsta och allra djupaste hål — — —. Här kan ingen se något i dessa schakt utan bloss — — —. Den är delad nere uti fyra parter: Stora orten och Litsla orten, Öster- och Västerorten. Hennes djup är 130 famnar rätt ned, — — —. Vart dygn d. v. s. natt och dag makas här på tillika 10 stavrar rund ved; arbetet förrättas här av 28 gruvedrängar, vilka var och en har 15 daler k:mt i månaden. De gå blotta och nakna där nere i träskor.

III. Vid tredje hålet, kallas Drottningschaktet, vilket för några år sedan påbörjades och skall brännas, till dess det kan nå ned i Makalösen, vilket de trodde kunna ske till diemassensionis MariaeMarie Himmelsfärdsdag. eller senast till Mickelsmässa. I denna gruva gick jag ned den 8 april och gick framme vid den sidan, som vetter mot Knekteschaktet. Kom så ned i Sandrymningen, — — till Siölen — — — dädan in på Herr Stens Botten, — — — Jutehyllan — — — Trapperymningen, — — — Eljes är här ock överallt många små hål, som de kalla gruvor, men äro av ringa värde. Såsom en de kalla Nygruvan — — — Item Käringegruvan — — —

Här faller en giftig rök, så att de, som passa på elden, både bli skälvande, surögda och sjukliga, så att de ej länge kunna stå ut att arbeta här. Dessa kallas smältare och äro åtta stycken och hava vardera 15 daler k:mt i månaden. Varje smältare har ock en dräng. I dessa hyttor arbetas från klockan sex om aftonen till 10 slår om dagen. — — —

Inspector här över är Probermästaren, vilken av var smältning, item drivning samt och malmen har sitt Prov och dessutom som de sade, var dag till lön 5 riksort.

När nu malmen är driven till silver, och det har blivit rent i drivhästen, levereras det in på Proberkammaren och förvaras, och erhålla de sedan, som det inleverera, för var lödig mark silver i betalning av Kronans myntare i Stockholm 6 riksdaler i silvermynt, gör 9 daler s:mt. För var lödig mark, vilken håller vikten 16 lod runt Nota bene. Sedan skall åter silvret i de sista dagarne i var månad smältas om och i drifthästen fineras, och då går det

bort av var lödig mark ett lod, som Probermästaren själv sade, därför får man väl tro det.

I Proberkammaren är att se två stycken proberugnar samt åtskilliga förnäma rappa vikter, åtskilliga deglar, åtskillig slags malm från alla slags gruvor och andra hans instrumenter.

— — —

Den 10 april begav jag mig härifrån till — — — *Terna* — — — *Gestered* — — — *Gran* — — — *Bålsta* — — — *Tibelle* — — — *Stäket*.

Stockholm. Till denna kungliga huvudstad kom jag i Jesu Kristi namn år 1660 den 13 april — — —

Först beträdde jag den norra förstaden, vanligen kallad *Norre Malm*. — — — I väster begränsas den av sjön*Mälaren*, i öster av saltsjöviken och bäcken, som utflyter i nämnda vik, också finns en liten bäck som skiljer *Gamleholmen* (*Gamle skeppsholmen*) härifrån, i söder strömmen, som flyter från *Mälaren* i saltsjön; i norr utgör en uppsatt inhägnad av rödmålade pålar ett slags gräns, utanför vilka dock finnas två slott, det ena Carl Carlsson Gyllenhielms och kallat *Carlberg* och det andra *Rörstrand*, tillhörigt greve Wittenberg. Bredvid dessa ligga åtskilliga bruksbyggnader, i vilka man bränner tegel, likaså ett stort hus av tegel i vilket bryggas öl. I längd mäter detta *Norrmalm* 1.760 steg, d. v. s. vanliga steg, som man går på gatan, ty från de första husen till den gata, som kallas Drottninggatan, som av alla är den rakaste eller mest regelbundna, till det borgarhus, som kallas Kolbrännarens, är 200 steg, därifrån till Barnhuset 300 steg, därifrån till förre sekreteraren Andreas Gyllenklos slott 320 steg, därifrån till slutet på *Brunkeberg* 720, och slutligen till *Mälaren* 220 steg. Summa som ovan. Dess största bredd är 1.320 sådana steg. Från bron som leder till *Munkelägret*, bron oräknad, fram till *Drottninggatan* är 500 steg därifrån till *Hötorget*, beläget vid foten av *Brunkeberg* 320 steg, därifrån till bäcken, d. v. s. ända till gränsen av denna förstad 500 steg. Summa som ovan. Denna förstad, räknat från norr till söder, delas av *Brunkeberg* i två delar, den västliga och östliga. Den västliga har utom *Drottninggatan* fyra långa gator och 17 stycken små, 3 stycken väderkvarnar inom området och en liggande utanför på en angränsande höjd. De övriga byggnaderna i denna del äro, förutom adelshusen, Barnehuset, där fattiga och föräldralösa barn få uppfostran, en rätt vacker byggnad, som mäter 80 steg i längd, närmast denna ligger Gyllenklos slott, därpå följa frånsett några mellanliggande byggnader riksrådet Seved Bååts slott, nuvarande fältmarskalken Gustaf Horns, item nuvarande fältmarskalken Torstenssons, vilka båda två äro täckta med koppar, Herr Greve Jacob de la Gardies och Ebba Sparres, till en del täckt med koppar, item Herr Ärkebiskopen Lenaeus’. På *Brunkebergsåsen*, som den gamle Grundel, politieborgmästaren, låtit genomskära på två ställen äro 4 stycken väderkvarnar och ett träkapell med spira, samt kyrkogård, likaså ett vakttorn med spira uppfört av trä, ochavsett för nattväktarne att därstädes observera, vad tiden lider. På vänstra sidan vid åsens fot, där två genomfarter finnas, ser man *Hötorget,* bredvid vilket ligger ett fält för ridövningar kallat Riddarbanan. Denna bana är i längd 260 steg, men i bredd 96, d. v. s. själva övningsfältet. Huset uppfört av sparrar mäter 72 steg i längd. Där samlas åskådarne av tävlingsspelen. Invånarne i denna stadsdel ha en rätt vacker kyrka, kallad S:t Clara, — — —.

Den östligare delen av *Norrmalm* på andra sidan *Brunkebergsåsen* har tre långa gator, av vilka den ena vanligen kallas *Regeringsgatan.* Här finnas 14 korta gator. Efter denna del är S:t Jacobs kyrka uppkallad, i vars tak är utskrivet årtalet 1642. — — —. Utanför norra och östra kyrkogårdsmuren är kungliga trädgården, vilken prydes av en koppartäckt tegelbyggnad, kallad Lusthuset. Att gå denna trädgård i längd fordras 260 steg och i bredd 152. Där finns ingenting märkvärdigt. Söder om kyrkan och mitt emot densamma ligger nuvarande marskalken, greve Jacob de la Gardies slott, den ståtligaste av alla Stockholms byggnader, — — —. Jag tillstår, huset är, som det tillhörde en furste.

Till höger om detta har Fältmarskalken Greve Axel Lillie uppfört sitt ingalunda tarvliga slott täckt med mörkt glaserade tegelpannor, — — —.

Söder om *Brunkebergsåsen* finns i denna stadsdel ett torg, där ett minnesmärke, helgat drottning Kristina, på ett

kungligt sätt pryder platsen, nämligen Triumfbågen eller en ståtlig portal, som på vardera sidan är förenad med mindre sådana. Denna berömda port är uppförd 1650 vid drottning Kristinas kröning. Det inre är bastant uppfört av trävirke, det yttre av väl sammanfogade stockar, alltsammans slutligen beklätt med väv och papp samt på sin yta beprydd med avbildningar av fältläger, drabbningar, segrar och med all den krigiska utrustning, som höves allt detta, och när man har den framför sina ögon, ser den ut, som den vore huggen i gråsten. Den mellersta eller största porten mäter 15 nordiska fot i bredd, de andra två äro vardera 9 fot breda. I längd hålla de 27 fot. — — —.

Vid detta torg ligger ock Kämnersrätten, likaså ett fängelse.— — —.

I vidsträckt bemärkelse räknas till *Norremalm* även *Gamla Skeppsholmen eller Gamla Amiralitetet, Ladugårdslandet* och *Munklägret*, om vilka särskilta delar vidare i det efterföljande. Östra delen av denna förstad upptar *Gamla Skeppsholmen*. —.

På denna holme äro efterföljande hus huvudsakligen att se.

I. Gamla Amiralitetet, ett större stenhus med en spets, taket täckt med koppar. Detta tillhör nu salig Hans Wachtmeisters arvingar.

II. Fältmarskalken Robert Douglas' hus. Ett nytt, vackert hus täckt med koppar, helt vitt, till en stor del av huggen sten. På detta en port så hög, att en Piquenerare kan gå genom huset och hålla sin pik rakt upp.

III. Sekreteraren, välborne Nils Tungels hus. Ett skönt tegelhus med huggna lister och ramar och koppartäckt, över husets dörr på en svart alabastersten står efterföljande:

ReginaDrottningen över detta nordliga folk har skänkt grunden och koppartaket till detta hem. Detta betygar N. T. i denna sten, på det eftervärlden ej må kunna glömma det. arctois gentibus quae inperat hisce Aedibus et fundum et cuprea tecta dedit. Testatur Saxo Nicolaus Tungel in isto Ne sua posteritas demeninisse queat.

Förutom dessa finnas där två stenhus, det ena är täckt med svart glaserad taksten, det andra med vanligt tegel. Det ena hör Herr Gustaf Bielke till. Eljes ser man här ock några vackra träbyggnader, av vilka en hör Riksskattmästaren Herman Fleming till. Den andra hör Arvid Forbus till, vilken ock nu strax därintill låter bygga sig ett stenhus.

Här utmed ändan mellan denna Gamle Skeppsholmen och en liten stenklippa, som ligger litet längre ut i sjön, är en gammal hamn, varest de kunna lägga till med jakter, — — (?) och skutor. Emellan föreskrivna holme och klippa är en stenbrygga, 60 steg och en flottbro, 20 steg lång. På stenklippan ligger en liten korsträkyrka, rödfärgad, som kallas Fyrverkarekyrkan, 40 steg lång — — —. Utanför *Gamla Skeppsholmen* — — — i östernorr ligger *Ladugårdslandet* — — —.Ifrån Malmen skiljes den västra ladugårdslandsändan genom en liten bäck eller smutspöl, som flyter ut i saltsjöviken, — — —. På denna trakt finns ej mycket av synnerligt värde, utan största delen är gemena kyffen och små hus; här äro eljes 9 stenhus, av dem är ett Kronans provianthus. Ett av dem är för närvarande *Sperlingens*, ett tyske Bagarens. — — —

— Greve Ture Oxenstiernas av trä, spåntäckt med sin sköna trädgård. Åke Hansson Ulfsparres nuvarande hus av trä med sin sköna trädgård. Item Kronans stora, nya trädgård. — — —

På detta *Ladugårdsland* äro 4 långa gator och 13 tvärgator. På torget står ett stort brädskjul, i vilket fyrverkarne arbeta. — — —.

Väster om *Norrmalm* ligger i *Mälaren* den ö, som kallas *Munkelägret*, — — —, har två broar, genom vilka den står i förbindelse med *Norrmalm*, av vilka den största går mellan klippan och Norrmalm och mäter 220 steg i längd, men den andra sträckande sig från klippan till *Munklägret* håller 160 steg. — — —. På stranden mitt emot *Norrmalm* finnas några byggnader, den viktigaste av dem är ett tegelhus, som tillhör Ebba Brahe, dessutom ett trähus, som bebos av överkocken hos Greve Magnus de la Gardie. Två väderkvarnar ligga på berget. Mitt på ön finnas några nya trädgårdar och fruktträdgårdsanläggningar. På andra sidan om nämnda ö ligger ett tegelbruk.

För att nu återvända till *Norremalmstorg* så hindrar strömmen, i vilken en liten ö ligger, denna förstads förenande med staden. Själva ön är som en triangel med trubbig vinkel, i bredd är den 187 steg, och till vänster om gatan leder en bro, 123 steg lång, till kungliga borgen. På ön finns en enda gata, vid vilken ligga 6 stenhus av tegel på högra eller västra sidan, men på andra sidan 5 stenhus och ett, dels av trä, dels av tegel. Två, som ha koppartak, tillhöra det ena den högtberömde riksdrotsen Greve Per Brahe och det andra någon av Flemingarne, item av de övriga det kungliga silvermynteriet, där finnas ock fyra väderkvarnar. — — — Alla invånarne i nu beskrivna stadsdelar utgöra tillsamman 7 kompanier eller fännikor (signa militaria), till varje fännika höra 220 man jämtetjänare. Själva staden *Stockholm* är nu liksom delad i två öar. Av dessa är den västligaste minst och belägen i Mälaren, förbunden med den andra genom en bro, 40 steg lång. Denna ö kallades fordom *Gråmunkeholm*, men nu *Riddarholmen*, på den finnas åtskilliga adeln tillhöriga byggnader, — — — den storartade borg som tillhör Herr Carl Wrangel, påbörjad för 9 år sedan, men ännu ej helt färdig — — —, det nyligen uppförda mycket ståtliga slott, som tillhör den högtberömde Schering Rosenhane. Det ligger på bergshöjden. — — —. Väster om och nedanför nu beskrivna slott är ett litet tornbeprytt tegelhus. Dessutom är på denna ö beläget nuvarande Tygmästaren, Greve Erik Stenbocks hus av tegel, täckt med koppar. Härpå följer Greve Johan Oxenstiernas slott, — — — har kopparspira. Dessutom två hus av tegel, av vilka det ena tillhör Greve Gustaf Banér och Molhammer(?); det andra bebos av kyrkans lägre prästerskap.

Följer nu beskrivning av den ö, på vilken själva staden är uppförd, till största delen dessutom med konst på pålverk och stockverk. — — —.

Slussen mellan bägge sjöarne mäter i längd 95 steg, i bredd 13. — — —. I slussen på sidan av muren sitter en sten med Clas Flemings vapen uthugget. Mitt emot den, på andra sidan av slussen, sitter också en sten med nästan oläslig skrift, vars innehåll är, att Clas Fleming låtit renovera och stensätta den 1647.

»Flemingens magt och Grundelss mod Haffr byggdt denna slussen good»

— — —.

Ståtligast ter sig *Stockholm* vid hamnen och *Skeppsbron*, ty de största handelsfartyg kunna med full last förtöjas och lossas vid den träbrygga, som är uppförd vid stranden. Skeppsbron håller 12 steg i bredd, men 500 steg i längd. Vid brons slut vidtager strand utan bro. Denna strand mäter i längd 250 steg till kungliga slottet. Även vid denna strand kunna skepp lägga till och förankra. Troligen är i få av Europas städer något sådant möjligt. På flera ställen i själva staden stå brädskjul för hästar, såsom vid *Nya Riddarhuset* och *Bryggargatan, Nygatan* och annorstädes.Från kungliga slottet, vars kvadratiska sidor vardera mäta 240 steg, kan man behärska staden *Stockholm*. Denna kungliga bostad är ingalunda obetydlig, i söder och väster omgiven av valv och grav, i öster endast av mur, i norr av strömmen. — — —.

Där den södra och västra delen av byggnaden stöta samman är högt uppe en för sig liggande borggård, 26 steg lång och 16 bred, på vars västra sida är rikssalen och ett högt, vitt torn med kopparspira på, som kallas Tre Cronor, därför att på översta spetsen sitta liksom i en triangel av järn tre stora förgyllda kronor, och mitt emellan dem går upp en lång stång på vars översta ända riksäpplet sitter, förgyllt och med sitt kors över.

På detta torn äro över varandra fyra omgångar stycken (kanoner) till hela slottets defension, men nu icke till mycken nytta. — — —.

Rikssalen är på västra sidan av slottet och vetter i söder med en sida mot bollhuset. — — —.

På södra ändan utanpå gaveln, som enbart är uppmurad av täljsten stå av sten uthuggna i djupa nischer å gaveln på högra sidan PrudentiaKlokheten. — — —. På vänstra sidan FortitudoTapperheten. — — —. Mitt över denna står JustitiaRättvisan. med svärdet och — — — över hennes huvud på gavelns översta (del) står vasen av järn, förgylld, på vars översta ända står förgyllda slutna kronan och ovanpå kronan riksäpplet. N. B. under rikssalen är rustkammaren, lika lång. Mellan Prudentia och Fortitudo stå två lejon som hålla Sveriges rikes vapen. — —.

Under detta vapen mitt emellan två fönster på väggaveln står: Deus Protector Noster.Gud vår beskyddare.

Rikssalen är 80 steg lång och 23 steg bred. Vid övre gaveländan, ett steg högre än det andra, golvet. På gaveln mitt under loftet står i blå botten: Gloria Altissimo suorum refugio (Ära vare den högste de sinas tillflykt). På höger hand, när man går in i salen, står överst: Magnus Ducatus Findlandiae (jämte vapen) etc. — — —.

På östra sidan residerar överståthållaren. Här är ock Cancellikollegium, det nya och det gamla kansliet. På västrasidan i de nedersta logementerna hållas Cammarkollegium, Räknekammaren, Tullkontoret, Bokhålleriet, item Krigskollegium och allt vad därtill hörer. N. B.: på samma västra sida hålles Hovrätten, Bergskollegium etc. — — —. Allt på den sidan nedom yttersta muren är som en trädgård eller gräsmattor med en hop askar, satta i runddelar och utefter muren — — —.

I södra sidan av graven nedanför slottet är lejonkulan med ett lejon i, som blev sänt till drottning Kristinas kröning. — —.

Eljes äro andra förnäma hus, såsom ett täckt av koppar vid Järntorget, kallas Tre Kronor, är 60 steg långt, vetter med ena ändan mot skeppsbryggan och står på den ändan uthugget tre kronor.

Kansleren Axel Oxenstjernas hus vid *Kyrkbrinken*, av huggen sten, här och där utskuret, koppartäckt, ovanpå taket på grönfärgade fötter stå fem förgyllda riksäpplen. Här äro många herrehus, vilkas vapen jag ej kunde känna. I trånga gatan vid slottet äro två små koppartäckta hus — — —.

Strax innanför *Norreport* på *Västerlånggatan* till vänster, när man går in genom porten, är en gård med tre stenhus, kallas Banco, där man mot pant ger penningar ut till låns mot 6 procento om året, uppbyggt för två år sedan.

Nya Riddarhuset tvärt emot *Gråmunkeholm*, ännu icke fullt färdigt, långt 57 steg.

Eljes är här överallt i staden och särskilt utmed stranden av sjöarne sköna stenhus. På *Bryggaregatan* äro Hertigens hus och Fru Catarina Bååts, Doktor Scalerus', Björneklos, D. Montelii eller Lagerkronas, Rosenborgs.

På *Nygatan*, Herr Lars Kagges, Apoteket Ängelen, Lilla Apoteket eller Apan, Resonii boklåda.

På *Vesterlånggatan:* Doktor Erik Emporagrius, Lars Skytte.

På *Trångsund* vid torget: Stora Apoteket.

På *Svartmannagatan* vid *Tyska brunnen*: Tyska Apoteket, C 4(?) Här bor underståthållaren, och är här när Carl Carlsson Gyllenhielms hus.

På *Östra Långgatan*: Sekreteraren Tungells hus. N. B. På valvet å detta hus å den sidan, som vetter mot *ÖstraLånggatan*, står skrivet. FacGud låt mig kunna gagna alla, ej skada någon, älska de goda och hava fördragsamhet med de dåliga. me Deus posse cunctis prodesse, nemini nocere, amare bonos, tolerare malos. Över dörren mot Köpmangatuändan står: NihilIngenting står i ständigt flor, levnadsåren följa på varandra, möda och arbete hemma, förfarenhet ute i livet, bådastädes fromhet 1631. semper floret, aetas succedit aetati, domi labor foris prudentia, utrobique Pietas 1631. Logementerna, en stor del, äro med sköna latinska sentenser skrivna ovantill. Här bodde justitie borgmästare Johannes Prytz. På *Köpmannagatan* är Ignatius Meiers boktryckeri och hus.

Tre torg äro här. *Stora Stadstorget,* vilket är i längden 120 steg. På detta är Corps de Guarde, kantigt murat, med kopparspets på. Här bredvid är kåken med sin kopparman. — — Här är Rådhuset, gammalt med två höga gavlar. Item Exercishuset. Salig Hans Bremers sköna gård.

Järntorget. Här är *Järnvågen*, två stycken. På en, den store, står på var gavel Kronan. Här är järn fullt upp, runt om på gatorna vid huset. Här förutan äro uppsatta stora järnhopar här och där vid andra hus.

Mellan *Nygatan* och *Mälaren*, där som byggnaderna sluta, är *Åkartorget*, där åkarne hålla med sina hästar och kärror. Här mitt för lägga till och landa alla arbogaskutor, västerås- och strängnässkutor med sitt järn, koppar och

sådana varor. Här ovanför är en brygga, som kallas *Spannemålsbryggan*, där spannmålen inskeppas. Vid denna brygga finns ock ett häststall under gatan.

Utmed *Slussen* är *Fiskartorget*, där levande fisk säljes. Vid *Slussen* äro två Kronohus med 4 kvarnar i varje, gå med vatten. Utom genom själva slussen har vattnet på 4 ställen sitt undre utlopp. Nu kommer Slaktarhuset, kallas det lilla. Bredvid äro två små hus utmed sjön. Här invid lägga norrköpingsskutor till. Nu upp längs med bryggan lägga de stora skeppen till, och högt uppe vid slottet finska skutor. Här äro ock två vattenhus. Bakom slottet ock två vattenhus, vid *Mälaren* ock två.

Stora Slaktarhuset är byggt ute på rinnande ån(!) på pålar, så att man går till det på bryggor. Här stod en vågbjörn.— — —

Deras manskapsstyrka av borgare, hantverksgesäller och handelsbetjänter utgöra tre kompanier (120), och adeln dessutom, som äro 150 man till häst. Borgmästare äro här fyra. Den äldste Hans Hansson. Han har uppsikt vid styrelserna och köpenskapen, den andre Grundell, han är politieborgmästare, den tredje välborne Erik Rosenholm, som har uppsikt över Ränteriet. Den fjärde, justitieborgmästare, en synnerligen berest och studerad man, Johan Prytz, vilken alla tillita. Secreterare eller notarie, Olof Techner (Thegner); (Rådmän: Laurinus, de andre äro okända av mig, Kämner etc.).

Stadens längd från *Norre* till *Södre Port* är 988 steg.

Från *Norreport* till *Kyrkbrinken* 140 steg, dädan till en åttkantig sten, som är gräns mellan *Uppland* och *Södermanland*, stående på *Västra Långgatan* med 1625 års tal, är 100 steg, från denna stenen till *Kåkbrinken* 60 steg, dädan till *Tyska brinken* 150 steg så till *Järntorgets* början 200 steg, från *Järntorget* till *Lillgatan* 40 steg, *Lillgatan* är lång 100 steg, från den till *Slussen* 116 steg, *Slussen* är 13 steg bred, från *Slussen* till *Söderport* 69 steg.

Stadens bredd är från *Mälaren* upp till *Tyska kyrkan* 200 steg, från *Tyska kyrkans* ända till *Valvet* 240 steg, sedan till *Skeppsbryggan* 120 steg, facit 560 steg.

De förnämsta långa gatorna äro: 1. *Bryggaregatan*, 2. *Nygatan* eller *Kungsgatan*, 3. *Västerlånggatan*, 4. *Prästegatan*, 5. *Trångsund*, 6. *Svartmansgatan*, 7. *Österlånggatan*, vilken är 808 steg lång från slottet ända till *Söderport*. — — —

Vid *Munkbron* ligga Upsalabåtar och farkoster. Samma den förnämsta handeln, som staden kan sägas vara berömd för, är att här utskeppas några hundra tusen skeppund järn, item mycket koppar, järnvaror, kulor, bräder och tjära, beck, hudar och skinn. Stora sjötullen med alla underlydande städers och *Finlands* städers, belöper sig årligen, när commercien står i flor till 5 tunnor guld, det gör 500000 riksdaler, detta sade mig tullinspectoren G(?). Läkare voro där för tillfället: Physicus, Doktor Zacharias Wattrangius, Scallerus, medicus på flottan. Eljes en fransk admirabel lärd man Durietz. Kungens Hovmedici, Köster och Below. Dessutom Fuchs. Enlaborant Vervecius och en Empiricus, Christian Reichknecht(?), 18 Barberare utom Badarne och Målekäringer, 4 sockerbagare.

Följer nu *Södra förstaden* vanligen kallad *Södermalm*. — — — Mellan staden och denna malmen, — — —, är en torr grav, som mäter i bredd 40 steg — — —. Dädan går *Saltviken* — — — till dess det — — — bildar en liten hamn, där de allra största skepp kunna intaga full laddning och lossa. Här är *Tjärhovet*, där det ligger många tusen tunnor tjära och skeppas ut, föras från bryggorna och sättas i skeppen. Här äro några små hus, där dricka hålles till salu. — — —. *Dannevik*. Här är Hospitalskyrka av trä och på båda sidor om kyrkan kamrar, så de sjuka kunna i kamrarne höra Guds ord, åtta kammare på var sida om kyrkan nertill och ovan dessa åtta fyra över var igen. Eljes är här ock ett annat trähus för sådana, som vilja ge pengar för sig och leva i lugn här ute.

— — —

Denna *Malmen*, så vitt som han är bebyggd, har han i längd, som räknas ifrån *Mälaren* och sedan ända upp genom *Storegatan* 1100 steg, i sin bredaste del 800 steg. Här äro 10 stycken långa gator, men tvärgatorna äro ej regelbundna. På östra sidan äro tolv tvärgator och S:t Catharina kyrka, ofullbordad, grundad av konung Carl Gustav och uppkallad efter hans moder, skall bliva en korskyrka och bliver en skön kyrka. Till denna kyrka äro givna de klockor, som fördes från *Warschau* i *Polen*. På denna sidan är Louis de Geers hus, skönt och tegeltäckt, stort. Item glasbruket, som tillhör Melkior Junge. Här är ock en hop brädhus och många bodar, där ryssarne saluhålla sina varor, kallas Ryssbodar. Här äro sju stenhus på denna trakten utom Louis de Geers.

På västra sidan om *Storegatan* äro sju tvärgator, av vilka den, som är närmast staden, delar sig i sex gränder, och den som närmast är till sjön kallas *Badstuvgränden*. På denna sida är Fältherrinnans, Ebba Brahes hov — — —. Utom detta äro på den sidan 23 stenhus, bra och dåliga. Item kvrkan, Maria kyrkan, av tegel, täckt med spån. — — —.

När invånarne på denna malmen mönstrades, utgjorde de fem kompanier in alles — — —. På den sidan om malmen, därS:t Catharina kyrka ligger, äro sju väderkvarnar. Där står ock galgen, murad på en hög klippa, så den kan ses vida omkring. På denna malmen till höger om *Stora gatan*, när man går ut till *Katten* eller *Skansen* (litet från vägen, tvärs över mot den stora nya trädgården och det påbörjade Brijms stenhus) ligger en trädgård, vilken Melkior Junge nu äger, men har förut varit Smittens. Den är ock mycket stor. Framför den ena porten av denna trädgård har Smitten låtit sätta två utskurna träbilder, se illa ut, skola föreställa Holger Danske och Burmand — — —.

Anno 1660 den 6 maj, medan jag var i Stockholm hölls Söndagen om den gode Herden, Klagodag över glorvördig i åminnelse Hans Majestät Konung Karl Gustav, och var texten i högmässan hos Jeremias 3. samt utlagd av Doctor Erik Emporagrius docte et pie (lärt och fromt). Hans Introitus (ingångsämne) var taget från brevet hos Zacharjas, i vilket stod skrivet: Ack ve, jämmer, sorg och klagan, vilket han applicerade till befallningsbrevet om klagodagen och tillståndet under denna tid. Aftonsången hörde jag i Tyska kyrkan av Tenzelius, som hade till ingång: Mein Vater, Mein Vater, Israels vapen och resenär. Text: Jeremias klagovisa 5.

Den natt, som skiljde den 13 och 14 Maj, mellan klockan 1 och 2 midnatt fördes Hans Salig Kunglig Majestäts lik in och togs emot på efterföljande sätt och vis.

1. Red stadskompaniet till häst ut mot liket, utom Malmen och mötte liket mellan *Brännkyrka* och staden, vilken första tropp Stadsmajoren förde. Andra troppen förde Joachim Bryggare. Dessa voro alla mestadels svartklädda.

2. Ytterst på *Södermalm* stod stadsmagistraten med dess adhaerentes (ledamöter) för vilka Borgmästaren Johannes Prytz förde ordet med en lugubri oratione (sorgeoration) till unge kungen och drottningen .

3. Härnäst stodo i fullt gevär stadsens tre Companier, en och en i rad på båda sidor om stora gatan; alla officerarnes gevär, item trummorna voro med svart kläde överdragna och på alla fanespetsar flor bundna.

4. Efter dessa intill Porten och över *Slussen* och långs efter *Nygatan* till Lilla Apoteket räckte de sju Companierna från*Norremalm*, på samma fattiga manér ståendes, alla vändande på sina gevär det upp, som ned skulle vändas.

5. Nu stodo från Lilla Apoteket uppåt *Nygatan* och uppför *Kyrkobrinken* allt intill Slottsporten de fem Companierna från *Södermalm*, alla med klädda trummor och svartklädda, så många som kunde vara.

Själva processionen och intåget — var mycket gripande — — — Medan processionen pågick stodo alla borgarne i fullt gevär och i den ordning, som de av översten voro uppställda, alla med upp- och nedvända musköter under armarne. Och när nu processionen var till ända, gick var och en hem till sitt. Men ingen fick avlossa sin musköt vid hundra dalers bötesstraff, långt mindre hördes med stycken skjutas. Vid Slottsborggården stodo de nyvärvade soldaterna, som hittills ha stått vakt på Slottet, vilka med sina officerare och slottsbetjänter togo emot liket och beledsagade och insatte det med de förnäma av Ridderskapet, som förde det förbi altaret i Slottskyrkan och satte

det i en kammare, som är i ett torn med en kopparspets på. På denna kammare äro åtta stora fönster, kammaren är helt och hållet överklädd med svart.

Då jag kom till *Stockholm*, var där ett mycket slätt tillstånd, alla verkstäder och hantverkare befunno sig i stor lägervall, Commercien låg under, de samma få folk som då här voro, de samma voro rätt melankoliske. Må man därför förstå, att allting var dyrt; en kanna renskt vin kostade en riksdaler; en kanna franskt vin ½ riksdaler. En tunna mjöl kostade 1/4 riksdaler och 4½ tunna malt 3½ riksdaler. Men i detsamma gav Gud freden, dess ske Herranom evigt lov. Hovet och Riksens herrar kommo hem; så blev folk igen, som ock där blevo boende; då kommo skepp, engelske och skottar, lastade fullt upp med kläde, salt, vin och sådana varor; icke dess mindre kostade renskt vin kannan 14 daler k:mt och franskt vin 5 daler k:mt, mjölet snart sitt gamla köp; detta vållades av att här i landet var allt förtärt, och den nya rågen var ej färdig kommen, eljes kommer här om hösten i överflöd från *Finland* salt lax, kött, fisk alla slag, fläsk, smör, talg och sådana varor, så att här då är nog tillfångs. För en tunna mjöl gav jag här 4 riksdaler, för ett lispund fläsk, rökat, 2 slätta daler, för en stuva, ensängkammare, ett kök och en källare 16 riksdaler för ½ års tid. Och detta för bara väggarne. Eljes måtte rätt väl en vanlig gemen karl ge för en liten kammare med säng för fyra nätter en riksdaler, det jag ock själv gjorde i Upsala. — — —.

Järva krog — — — *Sollentuna* — — — *Rotebro* — — — *Ekebyholm* — — — *Meresta* (*Märsta*). Här är kunglig krog. En stor lång korsvirkesbyggnad med 9 logementer, en sal är 24 steg lång och 9 steg bred.

Scolsta(*?*) — — — *Lövsta* — — — *Skogkloster,* — — — *Alsike* — — — *Nonthuna* — — — *Farsbrynde (Falebroende)* — — — *Hammarby* — — —

Mora äng. Den mest berömda av ängar är *Mora äng*, liggandes med långsidan utmed en liten tallskog i sydväst, så att intet finns mellan skogen och gärdesgården mer än en liten väg. Åtta steg från gärdet inåt ängen mera åt ena ändan än åt den andra ligga de bekanta stenarna, *Morasten*, på östra sidan 96 steg därifrån står en stor pil och på västra sidan 92 steg därifrån en ek av måttlig storlek litet i söder på inre sidan nedantill; eljes finnas på hela ängen blott tre pilar och i söder en ängslada, vilken med ängen och stenen höra Kronan till tillika med *Mora by*, bestående av fem gårdar i Lagga socken. I sydväst är ängssidan genom sluttande skogsbackar högre än ängen annorstädes. Åtta steg, som skrivet är, från gärdesgården ligger av gråsten en kvadratisk stenfot, nästan nedsjunken i marken, 10 svenska fot — — — Härpå ligga några andra gråstenar, kan vara något mer än tjugo stycken utan ordning. Mitt på dessa, där högst skall vara, ligger *Morasten* — — — ungefär 2 eller ock 1½ kvarter lång, 2 långa spann bred, likaså tjock från ände till ände med fyra streck inhuggna — — — mellan dessa stå runske bokstäver inhuggna, vilka jag icke kunnat få upptecknat, emedan de voro sönderbrutna av dem, som hade i stenen huggit och ristat sina namn.

På norra sidan om denna ligger en sten — — — 3½ spann lång, 2½ bred, 1½ tjock med detta tecken: Hjärta med tre kronor. I ena kronobredden ristade jag med min kniv mitt, min hustrus och Daniel Dalhemii, min styvsons namn, således G. H.(!) C. F. D. D.

På denna sten är ingenting skrivet utan fullhuggen och ristadmed främmande namn av dem, som dessa stenar hava besett. På sydvästra sidan ligger en sten, vars ena kant är avslagen. Stenen är lång spann 4, bred nära 3, tjock 1½. Mittuti slät, men längs efter båda sidorna och runt om på alla sidor på kanterna med runor skriven. Dessutom äro sju andra stenar med sina inhuggna skrift- och obekanta tecken, ligga omkring dessa andra utan ordning. — — —

Danmarks kyrka — — — är en vacker kyrka, byggd efter bruket på danska landsorten, täckt med spån, har ett vackert torn och hög spira, med tre små spetsar på korets ända. Välvd inuti, övermålad mestadels med bibliska historier, bland vilka står utanför Koret mitt emot predikstolen ett papistiskt stycke målat: En kvinna ligger i dödsarbetet, omkring sängen stå fullt med munkar. Bakom huvudet tre, den fjärde sitter, den femte står och har i högra handen en kvast med vigvatten, i vänstra en öppen bok, återigen stå hos honom fyra andra. Vid fötterna står en med en fana i högra handen och i vänstra en klocka. Vid dennes fötter sitter en annan och gråter och åter en annan med en bok på knäet och läser.

Kyrkan är avdelad från sitt Kor. Till höger om altaret i detta står en målad ryggåsformad gravkista, vari en Christusbild, skuren i trä ligger; på vardera ändan av locket är en spira mitt på en (sådan) 1½ kvarter hög med en krona på, uti vilken Christus står med triumffanan i handen och har korset hängande framför sig mellan två taggar av kronan. Kistan är kistelång.

I Koret ligger begraven välborne Tönnes Laxman till *Bergsbrunna*, född i *Viborg* i *Finland*, Landshövding över *Värmland* och *Dalarne*. Här är sköna Mässekläder. — — —

I Koret är ock ett Positiv (orgel) — — —

Denna kyrka ligger under *Upsala* Akademi. Pastor härstädes för närvarande är Doktor Erik Odaelius, teologus. Denna socken hade förr sin kyrka vid *Nåntuna* och kallades då Nonnekyrka, men efter det stora fältslag, som stod på Gamla Ängen (vilken hör *Danmark* med sina nio gårdar till) mellan danske kungen Henrik Skatelår och de svenske, är den flyttad. Och efter de svenske behöllo marken, byggde de halvdelen av denna kyrka för det byte de sig efter det danska fältlägret (förvärvade)och satte kyrkan, som hon nu står (icke långt från Gamla Ängen, på vilken slaget stått på andra sidan om bron, som går över *Faleå*) och kallat kyrkan *Danmark*. Här var jag 1660 den 12 Juni och kom samma dag till *Upsala*.

Upsala — — —. Vid slottets östra sida nedom berget är en förfallen murad skans, som nu icke är i tjänst och eljest en god springkälla, som kallas *Slottskällan*. Uti tornet, som står i norr är en kammare, kallas Konstkammaren. Här inne stå efterföljande saker. Till vänster innanför dörren stod på ett bord ett berg, som gick runt som en pottomakarskiva. Berget var gjort av alla slags ertz eller malmer, vackert att se, omkring en halv aln högt. Överst på berget stodo små hus och folk, item likaså här och där på bergssidorna. Uti klyftorna stå somligstans djur och på två klyftor två drakar.

Mitt på golvet var som ett kor, ombyggt med skrank. Mitt häruti stod ett konstverk, som har kostat 130000 riksdaler och av staden *Augsburg* förärat salig konung Gustav Adolf, kom ock in till *Sverige*, då glorvördig i åminnelse Hans Majestäts lik fördes hit.

Själva Corpus var ungefär fyrkantigt, var sida var omkring 1½ aln, men var nog 3 alnar hög. Nederst vid foten nog 2 alnar i kanten. I fotstycket voro 3 lådor; ovan lådorna tog själva Corpus vid, ungefär 1½ aln hög. I översta skjutlådan på det samma var ett symfoni, som gick med urverk och spelade, över detta var mittpå likasom ett skönt bergverk av fin malm, såsom av kristall, karbunkel och dylikt. Mitt på toppen av detta lilla berg satt en av silver gjuten mansfigur, har på huvudet en indiansk nöt inlagd med förgyllt(!) guld. Mitt ovanpå nöten åter satt en mindre mansfigur, gjuten av förgyllt silver.

Själva Corpus var av fin polerad ebenholtz, på de yttersta dörrarne flerestädes genombrutet och åter insatt med pärlemor, vilket med sköna Bibliska historier var utskuret. Till alla låsen, som nog voro tjugofyra, gingo två nycklar. Här voro nog ända till tvåhundra skjutlådor, alla gjorda av skönt cypressträ, luktade övermåttan starkt och skönt. Uti dessa lådor, små och stora, voro ibland andra saker, som icke äro att komma ihåg, dessa efterskrivna persedlar, dock det bästa borttaget av R. C. (Regina Christina)Uti de största skjutlådorna i foten voro:

1. Ett bord med artificiel mat, frukt och konfekt, conditer och sådant.

2. Strålduk och sådana nattsaker, som till en kungs nattkammare höra.

3. Ett indianskt handkläde, kantat med blå taft på ena sidan av kanten.

4. En linnen virkad påse, som ingen söm hade.

5. Uti inre sidan på kantskåpet sågos alla handa fina musselskal av hundra slag.

6. Malm av alla slag.

7. Gamla silvermynt av alla slag N. B.

8. Flytande silvermynt.

9. Drottning Margaretae märke, Örebro givet, utskuret i en sten.

10. Ett skönt brädspel, Moskatenholz, inlagt med elfenben, stenar av vit och svart alabaster. Alla kanterna urhålkade däruti lågo stenarne, item ett schackspel, svampstift att viska kritan bort. Tärningar och krita.

11. Ett annat likt Pottespel, där Tärningarne kastas genom en silvertratt.

12. En dubbel spegel. Den ene är en skön spegel uti en ram, i andra ramen äro fem glas. Mellersta glaset ser man riktigt i, uti andra hörneglaset syns människan så stor, att hon må för sig själv rädas. Uti tredje ser man sig som ens huvud hängde nedan på en. Uti fjärde har man sjutton huvud. Uti femte ser man hemsk och skev ut.

13. Ett konterfej på koppar, mycket konstigt, ser galet ut, men när ett stål sättes mitt på tavlan ser det rätt ut.

14. En länk och lås av päronträ, som en blind man haver skurit.

15. Perlemor som demanter voro uti ett ägg, skuret över i längden.

16. En liten krokodilhud.

17. En giftig orms hud.

18. En människorem(?).

19. Två dockor som dansade på hjul.20. Ett perspectiv av småskog.

21. En örn av silver.

22. N. B. Två ryttare på hästar av elfenben, ett konstverk med årtalet 1617.

23. N. B. Två små pistoler fullkomliga, som Drottning Christina sköt med, pennfjäderstora.

24. Kung Gustav i elfenben, skuren list.

25. En Morerkonung med sin Drottning.

26. Silver vattenbägare och kanna av Perlemormussla.

27. Tolv kinesiska glasflaskor med silverskruvar.

28. Förgylld silvermortel, stämpel och bägare.

29. Tre sköna rakeknivar, tre saxar, borste, kam och spegel.

30. Två sköna bordknivar. — — —

32. Små glasflaskor med korgar om, och däruti en spiritus, som inte fryser.

33. Små vackra indianska korgar.

34. Israeliternas resa och Faraos undergång på en skön sten i konterfej.

35. En moshat med elfenbensarbete som en pokal.

36. Christi Pinos historia, utskuret av en bonde, det är utantill tjockt som en käppände, kan öppnas på 6 sidor.

37. Sköna bärnstenskjedjor.

38. Ett glas, som icke kan falla i stycken.

39. En haspel i ett brutet glas N. B.

40. Åtskilliga guldkedjor.

41. En liten tunna av — — trä(?) med silverbotten och band.

42. Jungfruns klippta konststycke.

43. Allehanda slags sköna stenar.

44. En stor kristall.

45. Skönt luktande saker.

46. Gemshorn och magestenen.

47. En tand av en jätte.

48. En tand av en valfisk.

49. En bok, å permen tecknad med djur.

50. En sådan tecknad med fåglar.

51. Två beläten, som dansade och ett som spelade.

52. Två bernstensskedar.

53. En träsked med två skaft.54. Grodor, ödlor, ormar av bly.

55. Två små elfenbensbilder på öronsleven med konst utskurna.

56. Ett stycke bernsten som ett litet barnhuvud.

57. Ett par glasögon, som man såg 100 riksdaler med och fler, om man lade en.

58. Ett par dito, som, allt man såg, syntes så litet.

59. Fyra handskar, gjorde ett par.

60. En stor fingerborg.

61. En skön guldvikt.

62. En kalott av halm.

63. Ett dödningehuvud av korall.

64. Ett strutsägg.

65. En skön altartavla med övermåttan arbete inlagd och stofferad.

66. En liten apotekarmortel av brun alabaster.

67. Ett glas genom vilket många — färger synas.

Och allehanda saker, som icke alla utantill kunna i en hast infigeras i minnet. — — —

Upsala stad är reguljärt och ordentligt byggd, — — —, mäter i längd från *Kungsängstullporten* till *Nytorget* 700 steg, över torget till *Svartebäcks* tullport 600 steg, — — —. I bredden från *Fjärdings* tullport 700 steg. — — —. *Upsala* är berömd för sin akademi, — — —

Och är en, som kallas Gamla Akademien, en våning hög, med fönster på ena sidan, som vänder från kyrkogården, är ett stenhus, 80 steg långt, på vars norra sida mot västra ändan står intimationstavlan, på vilken satt en sedel, då jag var i Upsala, så lydande: Efter begäran finnas ett par stövlar till köps i Jöns Larsons gård.

Längre ned på samma ända sitter en sten i muren, stor som en dörr, med Buraei konstskrift — — —.

På kyrkogården nedanför — — — ligger en liksten och mitt på den i en circulo, varunder Bureus ligger, är runske skriven.

Ett annat hus kallas Nya Akademien eller Akademia Gustaviana. Är ett skönt stenhus, två våningar högt utom källaren. Detta huset är nittio steg långt, brett 18 steg, kritvitt; allra översta loftet innehåller på var sida 10 skorstenar och 14fönsterramar med fyra i var båge, där äro avdelade kamrar till studenterna, men hyras nu ut till

vem, som hyra vill. Under denna våning är i södra ändan Auditorium Gustavianum med vackra fönster, simpla skolestockar eller bänkar. Detta Auditorium är 30 steg långt. Uti norra ändan är Communitetssalen, där de förr åto, (men nu deponeras där). Studenterna hava nu penningar till att köpa kost för. Dessa äro indelade i tre klasser, de i nedersta klassen hava vardera 50 daler k:mt, i den andra klassen hava vardera 100 daler k:mt och i tredje klassen vardera 150 daler k:mt. Alla stipendiarii äro 150, så i var klass äro 50. Några äro de, som hava dubbelt av högsta klassens stipendio, att de skulle i deras studio excellera.

Vid östra sidan är Consistorium vid östra gången, — — — Från förstugan eller Academigången under Communitetet är en murad trappa ned till Professorernas källare (men dörren är nu för tiden igenlykt). I denna källare äro alla slags vinfat och öl, vilket har namn efter Professorerna, som lägga in det, som Stig-öl, Bringe-öl etc.

Till borgs (låns) får ingen utom stipendiaterna. — — —

Denna Akademia Gustaviana står mitt emot domkyrkotornen, och är mellan tornen och detta hus ingenting utom kyrkogården med sin mur och en väg, som utanför löper. På Akademien står 1622 — — — På stora kyrkogården vid västra ändan är biblioteket. På östra ändan är uppmurat ett stort kyrktorn med stora drumöppningar, och en bred lång spets, koppartäckt. På denna samma östra ända är ett stenhus med ena ändan på kyrkogården byggd, på vilken ända en sten inmurad och i den förgyllda bokstäver uthuggna, som följer

MEM. SAC. Testem grati Animi pro magnis dextra Jehovae me quibus affecit donis, has Skytte Johannes Aedes exstruxi, in *Duderhoff* Baro liber easne Quis violet Deus est vindex, tu has Christe measque in laudesque tuas ex publica commoda serva 1626Jag, Johannes Skytte, friherre till *Duderhoff*, har uppfört denna byggnad som en tacksam själs vittnesbörd om de stora gåvor Guds hand förlänat mig. Gud är dess beskydd, att ingen må förgripa sig på den; O Christe! bevara denna min egendom till ditt pris och allmän nytta.Detta är byggt till Professoris Skytteani residens.

Utanför kyrkomuren här nedanför detta hus går en åkeväg under ett valv. På husets ena sida står i ankarne Johan Skyt. F. Maria Näfve. Då jag var i Upsala, voro dessa efterskrivne professorer: Doctor Johannes Canuti Lenaeus, ärkebiskop och procansler för Akademin, D. Laurentius Stigzelius, Pastor och Primarius Theologus, D. Carl Lithman, secundus Thelogus och Pastor i *Vaxala*, D. Erik Odaelius, Tertius Theologus och Pastor i *Danmarks*(?) kyrka, Mag. Jordan, Quartus Theologus, Pastor i *Börje*, ½ mil från *Upsala*, Rector magnificus var D. Sidenius. Christiernus Ravius och Petrus Lambergius, vilken för sina fyllerier är removerad, Lingu. Orient. Professores.

Juris Professores äro Doct. Daniel Sidenius, M. Israel Bringius, D. Johannes Loccenius, Mag. Johannes Franc (Emeritus. Stenius nyss död. M. Olaus Unonius metaph. et log. Prof., M. Laurentius Fornelius, Poes. Professor. M. Petrus Ljung, Ethic. et Pol. Profes., Johannes Schefferus, Eloq. Prof. Regius,. Brunnerus, Gr. linguae Professor. De två Buraei, den ene historiar., den andre Matheseos Professor. Extraordinarie äro Petrus Rudbeckius, Theol., Petrus Gavalius, juris Profess., Olaus Rudbeckius, Medicus. Adjunkter äro M. Petrus Laurentinus, Bibliotekarie, Petrus Fontelius, philos. Profess. (vilka icke läsa publice, de sista två).

Staden är ock märkvärdig för Rudbecks trädgård, som kallas Hortus Academicus (fastän ingenting annat än bottnen eller jordmånen hör Akademien till, som ock lönar en trädgårdsmästare). Här äro två trädgårdar, den ene ovanför den andre vid Svartbäcken. — — —. Uti vilken senare alla Exotica äro, samt av bräder uppförda bodar med ugnar och glasfönster. Dessa trädgårdar har Olaus Rudbeckius, Extra ordinarie Professor Medicinae, av rå rot upptagit och nu arbetat, ja trälat därpå i fem års tid, att han har så när 2000 simplicia. Fröna efter dem såg jag själv. Han har varje månad under året sådana, som blomma. Hans lön är årligen 200 daler S:mt.

Av vackra stenhus är Upsala ock att berömma. På nya torget äro välborne Clas Edéns, Salig Lårmannens och Olof Sigfridssons, med tillnamnet Hötappen, tre sköna hus. Pågamla torget är Rådhuset, långt 50 steg med många små gavlar på sidan. Här tvärs över är Rolofs hus, lika långt. På andra sidan torget är Stadskällaren med ett torn och urverk — — —

Eljes finnas Doctor Brunnii förnäma stenhus med sidhus och en sträckmur åt gatan, ärkebispens två stenhus, Odaelii, Sundelii, Stenii och två eller tre andra. Ävenså ligger här Kungsstallet — — —. Utom dessa stenhus finnas bland sköna träbyggnader salig Benedicti Hydraei hus med spira, Doctor Stigzelii och andras med sköna trädgårdar, som fullt upp ligga här i staden och mest på den trakten, som kallas *Trädgården*. Inne i staden strax bakom Domkyrkomuren är ock en Papperskvarn och en Mjölkvarn.

À parte är Rudbeckii svärmoders hus, däri nu Rudbeck bor uppåt *Svartbäcken*. På ena huset har han satt en liten spira, och överst därpå står ett lejon, som går runtomkring och visar skuggan. Omkring lejonet på snedd sitter en stor ring av bleck, som ock visar timmarna.

På lilla träspiran sitter en solskiva, där timnumrerna äro helt enkelt skurna igenom, så att här kan man se nattetid, vad klockan är, item är att se en vattenkonst, som skall gå genom väggen i höjden, vilken med solskivan och urverket ej ännu var färdig, när jag var där. Eljes är ock att se hos honom ett accurat scheleton venarum et arteriarum (fantom över vener och artärer), beträffande detsamma syntes mig största konsten bestått i att insätta de vener och arterer, som finnas inuti och utanför hjärnan. Det är långt som jag.

Semina (frön) har han i konstfärdigt gjorda papperslådor, bortemot 2.000 sorter. Ett skönt Herbarium såg jag hos honom, i vilket de allra mesta bilderna voro efter naturen utan beskrivningar, kostat på auktion 90 riksdaler. Där han har sina semina, är ock en låda, i vilken han har en testem muliebrem i ett litet rum, item en kinesisk tobakspipa och två andra tobakspipor. En kniv i en snidad träslida etc.

I en kammare hade han runt omkring på väggarne sina musikinstrument: luta, harpa, bandor(?), en hop flöjter. I en annan grupp allehanda gravstickor för koppar och mässing att gravera med (matematica i en grupp). I tredje gruppen anatomiska instrument. I fjärde små chirurgiska. Här i dennakammare låg ett stycke lignum Cinnamomi som ett äpple. I femte gruppen sina svarvjärn. I en annan kammare hade han yxor, hyvlar, två svarvstolar, fyrverkerisaker. I en stuga nere hade han sin destillerugn med kapeller och glas. Han hade ock nya inventiones av färger ex vegetabilibus. Han refererade ock för mig om de Carunculis, som han in partu ferro tollerade på sin hustru.

Han synes själv vara, som han är, en god Botanicus och Anatomicus, men i mecanicis är han mycket uppfinningsrik. Han tecknar även väl, ibland andra hans teckningar berömmer jag en skön, ja, en skön Tulipan, som han har tecknat.

— — —.

Själva domkyrkan är nog utanpå snart sagt den vackraste kyrka, som jag har sett — — —. Polska drottningens sarkofag — — —. På panelen över huvudet står en förgylld silverkrona. På väggen vid huvudet och på ornamentet vid fötterna står hennes epitafium, vilket av klockarn Samuel Räf ej tillstädjes att det läses, långt mindre att avskrivas, eftersom han sade, det var förbjudet av riksens råd. Polska drottningens epitafium fick jag långt om länge med omak genom en vän: Nu följer näst Polska drottningens de Stureska herrarnes Chor — — —. Ock är att se åtskilliga kläder och tre, säger tre hattar, och en skjorta. I synnerhet den salig herr Stures kläder, som med darten slagen och ihjälstucken — — —. En brun sämskskinnströja med små förgyllda silverknappar, under fodret med lingarn; uti dennas vänstra framstycke synas efter en punniert 3 stötar; en högt uppe vid skulderbladet, en vid hjärtat och en nedanför. Blodet syns ännu väl på lädret och underfodret. Över denna har han haft en sammetströja; här synes ock ett par bruna taftbyxor, fodrade med lingarn och utantill med fyra sammetsbruna kanter från mittgördeln till knälinningen. En skjorta av lagom lingarn med en nog så hög, rynkad, tjock krage, på de ställen, som blod har varit på, uppruttnad. En hatt av fin, tjock, vit filt besatt med svart, fint utskuren sammet.

En annan hatt, en annan Stures, ses ock, rätt passande.

Den tredje hatten är en slät svart filthatt, på vars ena sida är fastsytt ett stycke skriven pärm, en finger lång och bredmed dessa ord: Herr Sten Svantessons Stures hatt, som han hade på, när han av de danske skjuten blev genom huvudet uppå skeppet Svanen.

På samma hatt just vid hattbandsstället sitter fastsydd en silkehandske med guld och silver i vävnaden. Sömmen går tvärs genom handsken och hatten, just där handskkragen slutar, så att handskhanden med fingrarne hänga ned på hattbrättet. Denna handske säges varit honom förärad av en högt stående tysk dam, som han i framtiden skulle ha tagit till gemål.

Hatten svart, gjord på engelskt båtsmansmaner. — — —.

En annan resa från *Stockholm* till — — — *Tälje. Tälje* är en småstad, som på ena sidan har sjön *Mälaren.* (N. B. Mälaren en rar sjö med städer runtomkring) på andra en vik av *Saltsjön, Skären. Södertälje* är mycket välbeläget, men är för någon tid sedan avbrunnen, dock bygges ny igen.

Åby — — — *Nyköping.* — — — Inbyggarne därstädes älska prakt. — —

Kvarsebo. Här var en utmärkt gästgivare, Bengt vid namn.

Bråviken — — — till det furstliga slottet *Stegeborg*. — — —. Eljes hålles här ett vackert furstligt hov, trakteras alla måltider, när hans DurschlautHertig Adolf Johan. är ensam med 14 massiva rätter, skänkes en god dryck vin på hans bord. Hålles en vacker hovstat. Då för tiden var Marskalk Herr Frantz Helgen(?), Ståthållare Herr J. Enefelt. Var en Honorarius, som hette Schleetzer, Roman, och en hette Oldenborg, Kammarherren Baron Cronstierna, Herr Värnstedt, den lärde Jacob Macklier, Hovjunkare Thiisen-Huusen, Körning, Lilliecrona, Kloot. Secreterare Planen, Polus med deras Cancellister Abell, Kallerman, Piper, Stallmästare Johan Kriig, Beridare Mons. Mahr, Paktare Karl Ribbing, Klot, Stormhatt, Blitz, Rosenstråle. Köksmästare Witzöll, Källarmästare Lorum, Kockar van Dück, Jochum och två andra. Kvartermästare Achatius, Kammererare Per Torsk, Fogdar Erik Staffanson, Nils Jönsson, Kassör Peder Brich. Kammartjänare två bröder, Hans och Peter Lax, David och Gustav. Husgerådsmästare Johan Fiich, Skaffare Per Nilsson, Barberare Daniel Roland, Trumpetare Jost,Christian, Paul och Hindrik. Sex drabanter, noch Lakejer, Kuskar, Stalldrängar, Bryggare, Tvätterskor och andra nödvändiga tjänare. Jägmästare Nils Mattsson, Livknekt Erik Nordanväder. Medicus animae eller Hovpredikant Magister Daniel Gruff. Medicus corporis, jag Gert Stalhoff. Gratister hade hans Durschlaut både ofta och länge, såsom Major Meyer, Major Rapp och andra. Rentenister Svart och Blix. Här gick bra till, så att inga hungrade eller sutto vid källan och drucko, utan fast hällre jag och andra Sobrietatis studiosi (nykterhetsivrare) hade orsak att erinra oss om det poeten skriver:

AulaHovet bibehåller natt och dag sina vanor,
Nödd och tvungen måste man fastän otörstig dricka.
Om man kommer till himlen med sådana vanor och handlingar,
Så ha de fromme pinat sig förgäfves med sin återhållsamhet. suum servat noctesque diesque (te) morem, Potare inviti cogimur absque siti, Moribus et factis his si veniemus ad astra Frustra se cruciant sobrietati Pii.

Medan jag var i Hans Durschlauts tjänst, och han var ogift, då njöt jag den äran och nåden att lära känna Pfaltzgreven av Sultzbach, Pfaltzgrevarne av Birchenfelt, greve Schlippenbach, greve Ludvig Leijonhuvud, generallöjtnant Wijrtz, Bülow, en engelsk gesandt Arvid Sesvij, var lam i handen, Amiral Aschij, Habaeus, Koch och åtskilliga andra förnäma herrar.

Uti samma år jag tjänade Hans Durschlaut, höll han ock biläger på Tidön, där deras kungliga majestäter, Enkedrottningen, unge Kungen, Furstinnan och många höge Herrar voro. Efter bilägret voro på *Stegeborgs* slott hennes majestät Drottning Christina och andra höga Herrar, item Markgrevinnan av Baden.

Gud ske tack, som gjorde, att ingen av alla dessa med ett onådigt öga mig anságo. Den samme Gud var mig ock nådig, när han såg mig till hovet icke längre vara bekväm, att han med en hederlig vocation befordrade mig dädan och sålunda att jag erhöll Hans Durschlautighet mig en nådig Herre och min lön mer än dubbelt samt ett ärligt avsked. — — —.

REGISTER.

A

B

C

D

E

F

G

H

I

J

K

L

M

N

O

P

R

S

T

U

W

Y

Z

Å

Ä.

Ö.